

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია
შოთა რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის
ისტორიის ინსტიტუტი

რიკა ჟირცხალაიშვილი

იოსებ ტფილელი და მისი
«დიდმოურავიანი»

გამომცემლობა „მცხეთა-მთიანეთი“

თბილისი

1978

ნაშრომში განხილულია აღორძინების ხანის ქართული მწერლობის ერთ-ერთი ფრად თვალსაჩინო წარმომადგენლის იოსებ ტფილელის „დიდმოურავიანის“ ისტორიული-ლიტერატურული საკითხები. ავტორის მიზანი იყო. საკითხთა კომპლექსური კვლევის საფუძველზე წარმოეჩინა „დიდმოურავიანის“ მნიშვნელობა, როგორც ახალი ლიტერატურული მიმართულების, ე. წ. ადრეული რეალიზმის, ერთ-ერთი უაღრესად მნიშვნელოვანი ძეგლისა და როგორც საისტორიო წყაროსი.

წიგნში სპეციალურად განხილულია იოსებ ტფილელის ბიოგრაფია, „დიდმოურავიანის“ ხელნაწერული შემკვიდრება და რედაქციული ჯგუფები, პოემის ტექსტოლოგიური საკითხები, „დიდმოურავიანი“ როგორც საისტორიო წყარო და გიორგი სააკაძის გენეალოგიური შტოს შემადგენლობა. აღნიშნულ საკითხთა კვლევისას ავტორს მოუხდა „დიდმოურავიანის“ მთელი ხელნაწერული შემკვიდრების მონაცემთა შესწავლა და პოემის კრიტიკულად დადგენილი ტექსტის მომზადება. შესწავლილი იქნა აგრეთვე მოურავიშვილთა და სხვა სააკაძეთა მეტად დიდძალი საგვარეულო დოკუმენტები, რის საფუძველზედაც შესაძლებელი გახდა გიორგი სააკაძის ვინეალოგიური შტოს დადგენა მე-17-18 საუკუნეთა მანძილზე და მის ცალკეულ წარმომადგენელთა ღვაწლის გამომზეურებაც

რედაქტორი ს ა რ ბ ი ს ც ა ი შ ვ ი ლ ი

წიგნათქმა

თავს ვეტყვდი, ქართლისათვის მოკდი, წინ ვიც ა. წამება.
იოსებ ტფილელი, „დიდმოურავიანი“.

იოსებ ტფილელი აღორძინების ხანის ქართული პოეზიის ერთ-ერთი უდიდესი წარმომადგენელია. მის სახელთან მკვიდროდაა დაკავშირებული ქართული ეროვნული ეპოსის განვითარება.

უაღრესად დიდი და მრავალმხრივი მნიშვნელობის მქონე მიმდინარეობა აღორძინების ხანის ქართულ პოეზიაში, რომლის მესვეურობა არჩილის სახელს უკავშირდება და რომელიც ცნობილია მართლის თქმის პრინციპის დანერგვის სახელით, იყო მეგრძოლი მიმართულება ქართული პოეზიისა, ეპოქის სისხლხორცეული და შესატყვისი, რომელმაც გამოკვეთა საზოგადოებრივი აზრი საქვეყნო გასაქირზე, ერის ტკივილი და საწუხარი სამსჯავროზე გამოიტანა და განჩხრეკის საგნად აქცია. სისხლიან აგრესიათა ეპოქაში ჩამოყალიბებული ეს მიმართულება ქართული პოეზიისა თავისუფლებისათვის საერთო-სახალხო ბრძოლის მოწინავე უბნად, იდეურ სულისჩამდგმელად გვევლინება.

იოსებ ტფილელის ისტორიული პოემის „დიდმოურავიანის“ შესწავლისას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება საკითხთა კომპლექსურ კვლევას. სწორედ კომპლექსური კვლევის ნიადაგზე უნდა იქნას წარმოჩენილი „დიდმოურავიანის“ მნიშვნელობა როგორც ახალი ლიტერატურული მიმართულების, ე. წ. ადრეული რეალიზმის ერთ-ერთი უაღრესად მნიშვნელოვანი ძეგლისა და როგორც საისტორიო წყაროსი.

ახალმა ლიტერატურულმა მიმართულებამ აშკარად აღიარა ეროვნული თემატიკის პრიორიტეტი, მაგრამ მხოლოდ თემატიკის სიახლით როდი განისაზღვრებოდა პოეტური არსი ამ მიმართულებისა. იგი პოეტური წვდომის თვისობრივად ახალი საფეხურიც იყო.

ამ მიმართულების საუკეთესო წარმომადგენლებმა თემატიკურ

ნოვატორობას გამომსახველობით საშუალებათა სიახლეებიც შეუთანაბრეს.

არჩილი ხავსებით სამართლიანად ითვლება თავისებური რეალისტური მიმართულების დამცველად აღორძინების ხანის ქართულ მწერლობაში, მისი სკოლის წარმომადგენელია იოსებ ტფილელიც. ისტორიული თემატიკის დამუშავებას ამ პერიოდის ქართულ ეპოქაში უკვე ჰქონდა ტრადიცია თეიმურაზ პირველის „ქეთევან დედოფლის წამების“ სახით. ცნობილია, რომ არჩილის ხელმძღვანელობითა და მითითებებით ფეშანგიმაც თვით არჩილსა და იოსებ ტფილელზე ადრე დაამუშავა ეროვნულ-ისტორიული თემატიკა, თუმცა იგი მაინც ვერ გახდა ყოველმხრივ წარმომჩენელი ახალი მიმართულების არსისა. ფეშანგის „შაჰნავაზიანის“ თემატიკა ნოვატორული იყო, ხოლო გამომსახველობითი საშუალებანი — ტრადიციულ-ეპიგონური,

არჩილის სკოლის პოეტთა შორის იოსებ ტფილელის სიტყვა გამოირჩევა მოქალაქეობრივი მგზნებარებით, წრფელი პოეტური ხილვებით, განცდათა სიმძაფრითა და დაძაბული ემოციურობით.

ქართული ლექსის რეფორმაცია — უდიდესი მონაპოვარი აღორძინების ხანის პოეზიისა, რაც სულხან-საბას, ვახტანგის, გურამიშვილის სახელებს უკავშირდება, უშუალოდ მეტრიკის რეფორმაციით არ დაწყებულა. მას წინ უძღოდა იდეურ-შინაარსობრივი განახლება ლექსისა, რის ფუძემდებლად არჩილი გვევლინება, და ტრადიციული მეტრიკის ჩარჩოებში პოეტური სემანტიკის გარდაქმნა ახალი იდეური გამიზნულობის შესაბამისად, რამაც ყველაზე მკვეთრად იოსებ ტფილელის ისტორიულ ეპოქაში იჩინა თავი. იოსებ ტფილელი სწორედ პოეტური სემანტიკის ნოვატორია. ტფილელისეული ტროპი კლასიკური ტროპის ეპიგონობას არ წარმოადგენს, ეპიგონიზმის საპირისპიროდ იგი ახალ მიზანდასახულობას ემსახურება. სიყვარულის, მშვენიერი გარეგნობისა თუ ფიზიკური სიძლიერის ამსახველ ტრადიციულ სიმბოლიკას „დიდმოურავიანში“ აღარა აქვს არსებითი მნიშვნელობა. წინაპლანზეა ქვეყნის ბედთან დაკავშირებულ განცდათა პოეტური გააზრება. პოეტური განქცრეტის უპირველეს საგნად იქცა სხვა სამყარო, რამაც გამომსახველობით საშუალებათა განახლებაც განაპირობა. ტფილელის ტროპი ამ მხრივ უკვე მკვეთრად გამიზნულია („ქართლს მოვაველე გალავანი“, „ქართლის ბაღი მოიკრიფა“, „ვადარყეული ხმალი“, „ყოფა ჩემი ჩრდილად იქცა“, „დაშრტა სანთელთ სინათლენი“, „ნოსტეს ლელვი ამოეთხარე“ და სხვ. მრ.). ელევგიური ტონაციაც, რაც ასე ძლიე-

რია ტფილელის პოემაში, საფუძველს ქვეყნის ტრაგიკულ ვითარებაში პოულობს. სევდა „დიდმოურავიანისა“ ვიწრო და პირადული როდია. იგი ამაღლებული, კეთილშობილური, ე. წ. დიდი სევდაა. ესაა პოეტის მეტაბოლი სიტყვა, გმობა იმ ბოროტი ძალებისა, რომელთაც მე-17 საუკუნის საქართველოს ტრაგიკული ვითარებანი განაპირობეს. „დიდმოურავიანი“ თავისი შინაგანი მგზნებარებით ცხოველი სიტყვაა ეპოქისა. კ. კეკელიძე მას (პოემის უკანასკნელი თავის მაგალითზე) უწოდებდა „ნამდვილ იერემიადას ღრმად მგრძნობიარე სულისა“¹, ხოლო გ. ლეონიძემ მართებული მსჯავრი გამოუტანა ტფილელის პოემის მხატვრული ცხოველმყოფელობის უარყოფელ აზრს, როცა მას „დიდი უსამართლობა“ უწოდა.

მიუხედავად იმისა, რომ მეტრული მხარე ტრადიციულობის საზღვრებს არ სცილდება, ტფილელის პოეტური სიტყვა მაინც თავისთავადი და ემოციურია. იმ ფაქტორებს, რომლებიც ემოციურობას განაპირობებენ, აქ რამდენადმე შეფარული სახეც აქვთ. „დიდმოურავიანის“ გამომსახველობითი მხარე უაღრესად მგრძნობიარეა შინაარსის განვითარების მიმართ. აჩქარებული და დაძაბული ტონი გამოკვეთს სიტუაციათა სიმძიმეს, მთავარი პერსონაჟის მძაფრ განცდებს. პოეტი თვით იმყოფება პოემაში მოთხრობილ ამბავთა უდიდესი გავლენის ქვეშ და ახერხებს თავის გრძნობათა გულწრფელი პოეტური ხმით გადმოცემას.

თანმიმდევრული თხრობა იმთავითვე უარყოფილია ტფილელის მიერ. ეს გასაგებიცაა. „დიდმოურავიანის“ გრძნობათა ლელვა თანმიმდევრული, მშვიდი თხრობის ჩარჩოებში ვერ მოთავსდებოდა. პოეტი თითქოს ამხედრებული გადაეცლება თავს გმირის ქართველიან ცხოვრებას და ყველაზე არსებითს გვაწვდის მისგან. მას ეშინია შთამომავლობას არ დაეკარგოს ეს გმირული ეპოპეა. დროთა სრბოლაში, როცა ჟამი ხშირად ბოროტის იყო, მტრის მოზღვავებამ, ცილმა, ღვარძლმა და ნათელი ჭკრეტის დამდაბლებამ არ დაჩრდილოს, დავიწყების ბურუსით არ დაფაროს ეს გმირული შემართება, რომელსაც, არჩილის სიტყვებით რომ ვთქვათ, ხამს, თუ შთამომავალნი „ანდერძივით შვილთ ეტყოდეს“. აქი ტფილელიც გვიჩვენებს თავის შიშს — „მე ამის ვიქმენ მბრალეად, რომ დამეკარგა ამბავი, ქმნილიყო შესაბრალეად“...

¹ კ. კეკელიძე, ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, II, 1952, თბ., სახ. უნივერსიტეტის გამომცემლობა, გვ. 424.

იოსებ ტფილელი საოცარი უშუალობით ამყარებს კონტაქტს მკითხველთან. არცერთი გამონაგონი პერსონაჟი, არცერთი გამონაგონი სიტუაცია, პოემის მთელი შინაარსი სანდო საისტორიო წყაროა. და მაინც საქმე გვაქვს არა მშრალ ქრონიკასთან, არამედ უმძაფრესი განცდებით მეტყველ პოეტურ ძეგლთან, რომელიც დღევანდელ მკითხველსაც პირველგანცდის ტკივილით უმხელს წარსულის სიმძიმეს. პოეტი დიდი მღელვარებით გვისატავს მთავარი გმირის ტრაგედიას. ამავე დროს მას არ ღალატობს მახვილი პოლიტიკური ხედვა და ეს ტრაგედია გაერთებული აქვს ქვეყნის ტრაგედიასთან, მისი „გალავნის დაქცევასა“ და „ზღუდეების დანგრევასთან“.

ქართული ლექსის პოეტურ წარმოსახვათა საგანძურში იოსებ ტფილელის სახელით სამუდამოდ შევიდა ზოგიერთი მოტივი თუ სახე, როგორც მაღალპოეტური გარდასახვა ღრმად განცდილი საქვეყნო სატკივრისა. საკმარისია ითქვას, რომ ტფილელისეული წარმოსახვითი სიახლეები — „თაო ჩემო“-ს მოტივი თუ „ქართლის ბალი“ შემდგომ არაერთგზის გამხდარა შთაგონების წყარო ქართული პოეტური აზროვნებისთვის.

იოსებ ტფილელის პოეზია მთლიანად შესანიშნავი ნიმუშია იმისა, თუ რამდენად გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს ჰერმეტიკი პოეტისათვის თემით გატაცებას. „ცხოვრება და მოქალაქობა ალექსი კაცისა ღვთისა“, მეორე პოემა ტფილელისა, მოკლებულია იმ შინაგან მგზნებარებას, დაძაბულ პოეტურ ხმასა და ენერგიას, რაც „დიდმოურავიანის“ სპეციფიკაა.

ისტორიულ პოემაში, რომელიც არ არღვევს ისტორიულ შესაბამისობათა ჩარჩოებს, იოსებ ტფილელმა შეძლო გამოეყვითა მძაფრი სულიერი სამყარო მთავარი პერსონაჟისა, გამოეყვითა პოეტური სახე საქართველოს ისტორიის ტრაგიკული გმირის — გიორგი სააკაძისა.

„დიდმოურავიანში“ აისახა დაუცხრომელი მებრძოლი სული ქართველი ერისა, მისი უკვდავი ენერგია თავისუფლებისათვის ბრძოლის დიად საქმეში. ახალი ლიტერატურული მიმართულების შედეგურებს, მათ შორის „დიდმოურავიანსაც“ (და, შესაძლოა, თავისი შინაარსობრივი სპეციფიკის გამო ამ უკანასკნელს უფრო მეტადაც) წილად ხვდა ისტორიული მისია. ჩვენი ქვეყნის უბოროტესი მტრების — აღმოსავლეთის სისხლიან აგრესორთა მძლავრობის ეპოქაში აფხიზლებდა ქართველი ხალხის ეროვნულ თვითშეგნებას, აკავშირებდა მის სულიერ ძალებს, გამოეყვითა მამული-

შვილის იდეალურ სახეს. ქართველი ერის ძნელადსავალ გზებზე იოსებ ტფილელის პოემაც ზნეობრივი მაგალითის ერთი დიდი შთამაგონებელი წყარო იყო. აურაცხელ ბოროტ ძალებს შეჭიდებული გმირი ქართველი ერისთვის გიორგი სააკაძის ეპოპეა იყო იმ ნათელი რწმენის წყაროც, რომ არა რა არს უსაშველო...

იოსებ ტფილელი თავისი დროის დიდად განათლებული პიროვნებაა, რომლისთვის არც პოეზია, არც სასულიერო მოღვაწეობა არ ქცეულა ცალმხრივი გატაცების საგნად. იგი — პოეტი, მოქალაქე, მეისტორიე, სასულიერო თუ სახელმწიფო მოღვაწე, გვევლინება თავისი ერის სამსახურში, საქვეყნო საქმეთა მოწინავე ხაზზე. როცა „დიდმოურავიანის“ მოქალაქეობრივ პათოსს იმდროინდელ ისტორიულ ვითარებას ვუფარდებთ, უკვე იმთავითვე აშკარაა, თუ რა დიდი შეცდომა მოდიოდა ზოგიერთ ადრეულ მკვლევარს, რომელთაც ეჭვი შეჰქონდათ ტფილელისეულ ცნობათა ობიექტურობაში. ამ თვალსაზრისით არცთუ უმნიშვნელოა ერთი გარემოებაც. გიორგი სააკაძის გენეალოგიური შტოს დადგენისა და ტფილელის ბიოგრაფიის დოკუმენტურ მასალათა საფუძველზე შესწავლის შემდეგ საბოლოოდ დადასტურდა, რომ იოსებ ტფილელი არ არის პირდაპირი მემკვიდრე გიორგი სააკაძისა (მოურავიშვილი). ეს ფაქტიც გვაძლევს საფუძველს უფრო მეტად ვირწმუნოთ მის პოემაში წარმოდგენილ ცნობათა ობიექტურობა და საბოლოოდ უკუუვაგდოთ უკვე მოძველებულად მიჩნეული აზრი „დიდმოურავიანის“ „მიდგომილობით“ დაწერის შესახებ. ტფილელის პოემაში მართლაც იგრძნობა „მიდგომილობის“ კილო, მაგრამ არა ვიწრო ნათესაური „მიდგომილობისა“ — შვილიშვილისა პაპის მიმართ (ამგვარი ნათესაური მიმართება, როგორც ქვემოთ ვნახავთ, მათ შორის არც ყოფილა), არამედ დიდი პრინციპული „მიდგომილობისა“. ესაა პოეტი-მოქალაქის აღფრთოვანება მამულიშვილური გმირობით, რაც დროთა სვლის ყველა ეტაპზე ზნეობრივ ნიმუშად რჩება, და მწვავე სინანული, რომ სახელმწიფოებრივ ცხოვრებას მოწყვეტილი და სამშობლოდან განდევნილი იქნა გმირი, რომლის შემართება და მხედართმთავრული ნიჭიერება ესოდენ სჭირდებოდა მტერმოძალებულ მის სამშობლოს.

ქართულ ისტორიოგრაფიაში აღნიშნულია, რომ მე-17 საუკუნის მეორე ნახევრიდან „ფიზიკურ საშუალებათა გვერდით თანდათან შემუშავდა მტრის შემოტევის წინააღმდეგ იდეური ბრძოლის საშუალებანი, თანდათან ჩამოყალიბდა იდეურ-პოლიტიკურ

მოღვაწეთა ძლიერი დასი“². ახალმა ლიტერატურულმა მიმართულებამ, რომლის საუკეთესო წარმომადგენელიც ამ დასის თვალსაჩინო წევრებად გვევლინებიან, ხმლით ბრძოლის მხარდამხარ პოეტური სიტყვით ბრძოლაც გამოაცხადა. იოსებ ტფილელმა ვალი მოიხადა ორსავე ასპარეზზე. როგორც პოეტი, იგი თანამოკალმება არჩილისა და მასთან ერთად ქართული პოეზიის თავისებურ რეალისტურ სტილსა და ეროვნულ-პატრიოტულ მიმართულებას აყალიბებს, როგორც მოქალაქე — თანამდგომია სახელმწიფო მოღვაწეების — ვახტანგ V-ის, არჩილის, გიორგი XI-სა, და პოეა მეომრის აღსასრული ეროვნული გათიშულობისა და ფეოდალური დაქსაქსულობის მომხრე რეაქციულ ძალთა წინააღმდეგ ბრძოლისას.

იოსებ ტფილელის „დიდმოურავიანი“ უაღრესად მნიშვნელოვანია, შეიძლება ითქვას. ფასდაუდებელია, როგორც საისტორიო წყარო მე-17 საუკუნის პირველი ნახევრის საქართველოს ისტორიული ვითარების გასათვალისწინებლად. ბედი ქართლისა მძაფრი, მიუდგომელი, პრინციპული განსჯის საგანია „დიდმოურავიანში“. სწორედ ესაა ტფილელის პოემის ძირითადი მიზანდასახულობა, და არა ზოტბა პერსონაჟისა, როგორც ზოგიერთ ადრეულ მკვლევარს სურდა წარმოეჩინა.

ტფილელის განსჯა ისევე მკვეთრია, როგორც ხმალი მისივე პერსონაჟისა. მას ჰყოფნის მოქალაქეობრივი სიმაძაქე ხმა აიმაღლოს უმაღლეს საერო ხელისუფალთა წინააღმდეგაც („ზოგთ ბაგრატოვანთ ასრე სჭირს, არ ახსონს სამსახურია“...), თავად უმაღლესი სასულიერო პირი — ტფილელი მიტროპოლიტი, მზად არის ზეციურ ძალთა წინააღმდეგაც აღმართოს მახვილი, თუ ქვეყნის ინტერესებმა მოითხოვა: „სისხლს დავღვრიდი, ანგელოსნი რომ მომრტყმოდა გარ დასული!“ — ათქმევინებს ის თავის გმირ პერსონაჟს. მართლაც, საბედისწერო ჟამს, 1625 წლის აპრილში, როცა რეალურად წყდებოდა ქვეყნის ბედი, იდგა საქართველოს ყოფნა-არყოფნის საკითხი და გიორგი სააკაძემ უმძიმეს პირობებში უდიდესი თავგანწირვით აღმართა მახვილი მტრის წინააღმდეგ, მისთვის უკვე აღარ არსებობდა დაუთმობელი სურვილები, გაუმეტებელი მსხვერპლები. დაინთქა ყველა ღირებულება, დარჩა ერთი — ხსნა ერისა და ქვეყნისა...

² ნ. ბერძენიშვილი, XVIII საუკუნის საქართველოს ისტორიიდან: მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნ. 1, 1944, თბ., სსრკ მეცნ. აკად. საქართველოს ფილიალის გამოცემლობა, გვ. 173.

ტფილელის პოემაში აისახა საქართველოს ისტორიის სწორედ ეს უაღრესად მნიშვნელოვანი მოვლენა — 1625 წლის სახალხო აჯანყება ირანის აგრესიის წინააღმდეგ. ამ აჯანყებას, როგორც ცნობილია, უდიდესი ეროვნული მნიშვნელობა ჰქონდა. მან იხსნა აღმოსავლეთი საქართველო განადგურების რეალური საფრთხისაგან. ზოლო რამდენადაც აღმოსავლეთ საქართველოს ხვედრისგან საბოლოოდ განუყოფელი იქნებოდა მთელი საქართველოს მომავალიც, არსებითად ეს იყო ჩვენი ქვეყნის გადარჩენის ფაქტი. განადგურების საფრთხე, რომელიც მე-17 საუკუნის პირველი მეოთხედის დასასრულს ირანის აგრესიამ დააყენა საქართველოს წინაშე, საბოლოო და ყოვლისმომცველ მიზანს ისახავდა. იგი გულისხმობდა კახეთის მთელი მოსახლეობის გაჟლეტასა და ქართლის მთელი მოსახლეობის აყრასა და სპარსეთში გადასახლებას, ქართლ-კახეთის უცხო ტომებით დასახლებას, აღმოსავლეთ საქართველოს, როგორც პოლიტიკურ-ეთნოგრაფიული ერთეულის, გაქრობას პირისაგან მიწისა³. ამ არნახული სისხლიანი განზრახვის სრულყოფისათვის ირანის აგრესიამ ყოველივე მოამზადა. ქართლსა და კახეთში ეროვნული მთავრობა აღარ იყო. ქართლს განაგებდა გამაჰმადიანებული სპარსეთის მოხელე სიმონ II, კახეთს — ფეიქარ ხანი. მოსახლეობა შაჰ-აბასის სისხლიან ლაშქრობათა შედეგად ამოწყვეტილი, აოხრებული, დაქსაქსული და იმედწართმეული იყო. ძლიერი სახელმწიფო ფიგურანი ეროვნული დინას-

³ ის ქ ა ნ დ ე რ მ უ ნ შ ი ს ცნობები საქართველოს შესახებ, სპარსული ტექსტი ქართული თარგმანითა და შესავლითურთ, გამოსცა ვლადიმერ ფუტურიაძემ, 1969, თბ., „მეცნიერება“, გვ. 120—123. ნ. შენგელა, თურქი ისტორიკოსის მ უ ს ტ ა ფ ა ნ ა ი მ ა ს ცნობები გიორგი სააკაძის შესახებ. მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნ. 33, 1960, თბ., გვ. 261-262; ა რ ჩ ი ლ ი, გაბაასება თეიმურაზისა და რუსთველისა, 585-ე სტროფი, „ჩვენი საუნჯე“, ტ. 4, 1960, თბ., „ნაკადული“; იო ს ე ბ ტ ფ ი ლ ე ლ ი, „დიდმოურავიანი“, გ. ლეონიძის გამოცემა, 1939, თბ., სახელგამი, 185-ე სტროფი; პ ა რ ი ე ი ს ქ რ ო ნ ი კ ა ა ნ უ ც ხ ო ვ რ ე ბ ა ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო ხ ს ა, გადმობეჭდილი უკლებლივ 1829 წ. პარისში აკადემიკოს მარი ბროსეს მიერ გამოცემულის დედნიდამ. მეორე გამოცემა ზ. ჭიჭინაძისაგან, 1903, თბ., გვ. 48. ბ ე რ ი ე გ ნ ა ტ ა შ ვ ი ლ ი, ახალი ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. II, 1959, „საბჭოთა საქართველო“, გვ. 404; ბ ა ტ ო ნ ო შ ვ ი ლ ი ვ ა ხ უ შ ტ ი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, 1973, თბ., „საბჭოთა საქართველო“, გვ. 430; თ. ე ო რ დ ა ნ ი ა, ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა, შეკრებილი, ქრონოლოგიურად დაწყობილი და ახსნილი თ. ეორდანაის მიერ, II, 1897, თბ., გვ. 462.

ტიისა, რომელთაც უნდა ეზრუნათ დაფლეთილ ძალთა შეერთება-სა და მტრის მოგერიებაზე, — ალარ არსებობდნენ, ცბიერმა და ვერაგმა შაჰ-აბასმა სხვადსხვა გზითა და მეთოდით ჩამოიშორა ისინი. შაჰის ვერაგულ განზრახვას შეეწირნენ დიდი პოლიტიკური მოღვაწენი ქართლ-კახეთისა — კახთა მეფე ალექსანდრე და მისი შვილი გიორგი მეფე, ზოგიერთი ცნობით — ქართლის მეფე გიორგი X-ც¹, ლუარსაბ II, დედოფალი ქეთევან და მრავალი სხვა ცნობილი პირი და ნიჭიერი პოლიტიკური მოღვაწე. შაჰ-აბასისგან ცეცხლითა და მახვილით იდევნებოდა თეიმურაზ 1-ც, ამ პერიოდში ეროვნული დინასტიის ცნობილი ფიგურა აღმოსავლეთ საქართველოში, სარწმუნოების ერთგული და ირანის აგრესიის წინააღმდეგ დაუცხომელი მებრძოლი. სპარსეთის ჯარები, რომელთაც უნდა აღესრულებინათ საშინელი აღსასრული ქვეყნისა, უკვე შემოყვანილი იყო საქართველოს ტერიტორიებზე, მოსახლეობას არ ჰქონდა არც ბრძოლის შესაძლებლობა, არც გახიზვნისა. როგორც ერთ იმდროინდელ ისტორიულ დოკუმენტში იწოდება, იყო პერიოდი „უბატონობისა და აშლილობისა“, გარე აგრესიას ზედ ერთვოდა მეტად საშიშ შიდა რეაქციულ ძალთა გააქტიურებაც, რასაც ყოველწინააღმდეგ ხელს უწყობდა და შედეგებით დიდადაც სარგებლობდა აგრესორი. ასეთ ვითარებაში სახალხო აჯანყება გიორგი სააკაძის მეთაურობით, რომელიც ბრწყინვალე გამარჯვებით დამთავრდა და რომელმაც ჩაშალა უბოროტესი მტრის განზრახვა, საქართველოს ისტორიის უდიდესი ფაქტი, უბრწყინვალესი ფურცელია. 1625 წლის სახალხო აჯანყებას საქართველოში ირანის აგრესიის წინააღმდეგ მხოლოდ ეროვნულ-ქართული მნიშვნელობა როდი ჰქონდა. იგი დიდად მნიშვნელოვანი იყო მთელი მახლობელი აღმოსავლეთისთვისაც. ამ აჯანყებამ შეარყია მახლობელ აღმოსავლეთში შაჰ-აბასის ბატონობის ბურჯები, გამოიწვია ძალთა გადაჯგუფებანი, დაპყრობილ ხალხთა განმათავისუფლებელ მოძრაობათა გააქტიურება². თუ როგორი იყო

¹ ა რ ა ქ ე ლ დ ა ჯ რ ი ე ე ც რ ს ცნობები საქართველოს შესახებ, თარგმანი. შესავალი და კომენტარები კარლო კუციაი. 1974, თბ., მეცნიერება, გვ. 13; იხ. აგრეთვე თ. ეოტანია, ქრონიკები II, გვ. 433.

² Qd—826. იხ. ისტორიული დოკუმენტები იმერეთის სამიფოსა და გურია-ოდიშის სამთავროებისა (1466—1770 წწ.), წიგნი I, შ. ბურჯანაძის გამოცემა, 1953, თბ., საქართველო: სსრ მეც. აკად. გამომცემლობა, გვ. 23.

³ იხ. ე. ჩოჩიყი, ირან-ოსმალეთის 1639 წლის ზავი და საქართველო, ნარკვევები მახლობელ აღმოსავლეთის ისტორიიდან, 1957, თბ., სსხ. უნივერსიტეტის გამომც.

გამოძახილი და მნიშვნელობა გიორგი სააკაძის აჯანყებისა მახლობელ ალმოსავლეთში, ნათელი ხდება თვით სპარსეთის ოფიციალური ისტორიკოსის, გიორგი სააკაძის თანამედროვის ისქანდერ მუნშის სიტყვებით: „როცა ხსენებული მოურავისაგან მოხდა აქ აღწერილი ამბები, ბევრი საშინელი და ტყუილი ხმა გავრცელდა საზღვრისპირა ქვეყნებში და ყველა მხარეს და კუთხეს მიაღწია. ყველგან შფოთი გაჩნდა. უგუნურმა და ცეტმა ხალხმა ამ ამბების მოხდენა [ირანის] სახელმწიფოს სისუსტეს მიაწერა და მტრებმა, რომელნიც ხელსაყრელ ჟამს ელოდებოდნენ, იფიქრეს, რომ დადგა დრო. იმ ხალხმა, რომელიც თავის თავს [ირანის] ერთგულად აცხადებდა, სიყალბე გამოიჩინა“⁷.

იოსებ ტფილელის პოემის ისტორიულ-ლიტერატურულ საკითხთა კვლევისას მოგვიხდა სააკაძეთა მთელი საგვარეულო დოკუმენტაციის დეტალური შესწავლა და „დიდმოურავიანის“ კრიტიკულად დადგენილი ტექსტის მომზადებაც. ამის გარეშე ვერ გავსცდებოდით ნაშრომში დასმულ საკითხთა ირგვლივ ტრადიციული ცონდის ჩარჩოებს.

ტფილელის ბიოგრაფიის კვლევა არაა ლოკალური საკითხი, იგი ვერ შემოისაზღვრება მარტოოდენ პოეტის ცხოვრების ჩარჩოებით. ტფილელის ბიოგრაფიის შესწავლა მკიდროდ დაკავშირებულია მისივე პოემის მთავარი პერსონაჟის — დიდ მოურავ გიორგი სააკაძისა და მისი მემკვიდრეების ბიოგრაფიათა შესწავლასთანაც. ამიტომაც გიორგი სააკაძის გენეალოგიური შტოს შემადგენლობის დადგენა იყო გადაწყვეტი სამუშაო. რომლის საფუძველზედაც უნდა წარმართულიყო ტფილელის ბიოგრაფიის კვლევა. ამჟამად ეს სამუშაო შესრულებულია.

გადაჭრით შეიძლება ითქვას ისიც, რომ სანამ „დიდმოურავიანის“ კვლევა ემყარებოდა პოემის ტრადიციულად ცნობილ ტექსტს, იმას, რომელსაც S — 15 ხელნაწერი ან პოემის პირველი გამოცემა (პ. იოსელიანისა, 1851 წ.) გვთავაზობენ, შეუძლებელი იყო გადაწყვეტა ტფილელის პოემის ზოგიერთი ისტორიულ-ლიტერატურული საკითხისა. ამჟერად მოგვეპოვება 15 ხელნაწერის მონაცემთა მიხედვით დადგენილი ტექსტიც პოემისა.

გვ. 354; მისივე: მარტყოფის 1625 წლის აჯანყების გამოძახილი ოსმალეთში (სულთან მურად IV-ის წერილს მიხედვით), ქართული წყაროთმცოდნეობა, III, 1971, თბ., გვ. 242—244.

⁷ ისქანდერ მუნში, გვ. 132.

ჩვენგან დამოუკიდებელი მიზეზების გამო, იოსებ ტფილელის პოეტური შემკვიდრების ირგვლივ ჩვენი კვლევა-ძიების მთლიანად წარმოჩენის შესაძლებლობა ამჟერად არა გვაქვს, შემოვიფარგლებით მხოლოდ ხუთი არსებითი საკითხით: იოსებ ტფილელის ბიოგრაფია, „დიდმოურავიანის“ ხელნაწერული შემკვიდრება და რეაქციული ჯგუფები, პოემის ახალი გამოცემის ტექსტოლოგიური საკითხები, „დიდმოურავიანი“ როგორც საისტორიო წყარო და გიორგი სააკაძის გენეალოგიური შტოს შემადგენლობა.

იოსებ ტფილელის ბიოგრაფია

იოსებ ტფილელის მნიშვნელობა გაცილებით დიდია, ვიდრე ახალი მიმართულების ერთ-ერთი, თუნდაც ყველაზე კოლორიტული წარმომადგენლისა. იგი გვევლინება ამ მიმართულების მესვეურთა რიგებში, არჩილის მხარდამხარ. გარკვეული თვალსაზრისით იოსებ ტფილელი მოჩანს არჩილის მასწავლებლადაც, მას მიუძღვის წვლილი აღორძინების ხანის ქართული მწერლობისა და საზოგადოებრივი აზროვნების ამ უდიდესი წარმომადგენლის იდეურ-ესთეტიკური მრწამსის ჩამოყალიბებაში. მრავლის მთქმელია ტფილელისავე ცნობა იმის შესახებ, რომ არჩილს მისთვის „სიტყვის განმარტება“ უთხოვია გიორგი სააკაძის ეპოპეის ზოგიერთი საკითხის ირგვლივ. არჩილის მიმართვა, ცხადია, შეპირობებული იყო არა მხოლოდ იმით, რომ იოსებ ტფილელი-სააკაძე გიორგი სააკაძის ნათესავია. სამეფო კარზე იმ დროს მოღვაწეობდნენ იოსებ ტფილელზე გაცილებით მახლობელი პირნი გიორგი სააკაძისა. ტფილელი არ იყო დიდი მოურავის პირდაპირი შთამომავალი, არ იყო მოურავიშვილი; ხოლო არჩილის ეპოქაში ცხოვრობდნენ გიორგი სააკაძის პირდაპირი მემკვიდრენიც—1664 წლამდე მისი ვაჟიშვილი იორამი, რომელიც ფრიად წარჩინებული პირი იყო ჯერ როსტომის, შემდეგ კი ვახტანგ V-ის კარზე, ხოლო შემდეგ შვილიშვილნი დიდი მოურავისა, იორამის ძენი, რომელთაგან განსაკუთრებით ცნობილი და სამეფოს კარზე ნამსახური იყო ავთანდილ მოურავიშვილი. იოსებ ტფილელი იორამის შვილთა თანამედროვე და დაახლოებით მათივე თაობისაა (შესაძლოა რამდენადმე მათზე უფროსი). თუ „სიტყვის განმარტება“ მხოლოდ და მხოლოდ გიორგი სააკაძის ბიოგრაფიის ფაქტობრივ მხარეებს შეეხებოდა, ცხადია, ყველაზე მეტად კომპეტენტურნი გიორგი სააკაძის შვილი თუ შვილიშვილნი იქნებოდნენ და სწორედ მათთვის, როგორც პირველწყაროთათვის, უნდა მიემართა არჩილს. ხოლო თუ არჩილმა მაინც იოსებ ტფილელს მიმართა, ცხადია, ამ შემთხვევაში მისთვის მთავარი იყო არა მხოლოდ ნათესაური დამოკიდებულება ამ უკანასკნელისა გიორგი სააკაძისადმი, არამედ მისი ღრმად განსწავლულობა, სიბრ-

ძნე და ერუდიციაც, არა მხოლოდ ფაქტების ცოდნა, არამედ ამ ფაქტთა მისეული ინტერპრეტაციაც.

იოსებ ტფილელის, როგორც არჩილის მასწავლებლის შესახებ გვამცნობს არჩილისავე წარწერა H—1346 ხელნაწერის (რომელიც წარმოადგენს 978 წელს გადაწერილ კრებულს) ერთ-ერთ გვერდზე. იოსებ ტფილელის წარწერის („ქრისტე: შეიწყალე: ფრიად: ცოდვილი: იოსებ: სააკაძე“) გვერდით არჩილს წაუწერია: „ქ: ამ: იოსებ: სააკაძემ: მასწავლა: წმინდა: და: საკვირველებითა: საესე: წიგნი: ესე: სახელით: ოდენ: მეფესა: არჩილს: შენდობით: მომიხსენებდეთ: უფალნო: ჩემნო:“ (206 V).

იოსებ ტფილელის ბიოგრაფიის შესახებ ცოტა რამ ვიცით. ზოგიერთ ცნობას გვაწვდის მისი პირველი ბიოგრაფი პ. იოსელიანი „დიდმოურავიანის“ 1851 წლის გამოცემის წინასიტყვაობაში. რამდენიმე განსხვავებული ცნობა მის შესახებ დაუცავს ზ. ჰიჭინაძესაც. იოსებ ტფილელის ბიოგრაფიის საკითხები განხილულია კ. კეკელიძის, გ. ლენიძის, ს. ცაიშვილის ნაშრომებში.

პ. იოსელიანის ცნობით, იოსებ ტფილელი დიდი მოურავის გიორგი სააკაძის ძის ძე ყოფილა, სიყრმიდან ქვათახევის მონასტერში აღზრდილა, აქვე აღკვეცილა მონაზვნად, შემდეგ იმერეთს გადასულა და რაჭას ნიკორწმინდის ეპარქიის მღვდელმთავრად კურთხეულა. მცირე ხნის შემდეგ როსტომ მეფისა და მარიამ დედოფლის თხოვნით ქართლს დაბრუნებულა. მათვე წარუგზავნიათ იგი საათაბაგოს თურქთაგან გაუქმებული აწყურის ეპარქიის მღვდელმთავრად. ახალციხეში როსტომ ფაშას კეთილად შეუწყნარებია. ჰგონებდნენ თვითცა და მეფეცაო, გვაუწყებს პ. იოსელიანი, „რომელ ესრეთისა ნათესაობითისა დამოკიდებისა ძალითა განამტკიცებდა ქრისტიანობისა ნეშტთა სამესხოსა ქტჳყანასა, გარნა ჰაზრი ესე დაჰშთა უნაყოფოდ; ფაშამან, შერისხულმან მაჰმადიანთაგან, დაითხოვა იგი მუნიით და უკმოიქცა თფილისსა“. ამ ცნობათა წყარო ჭერჯერობით გამოვლენილი არაა.

უეჭვოა, რომ იოსებ ტფილელს მართლაც კარგი აღზრდა უნდა მიეღო. როგორც თვითვე გადმოგვცემს „დიდმოურავიანის“ შესავალში, იგი „რიტორთ კაცთა ზრდილი“ ყოფილა, მის ნიჭიერებასა და განათლებას აღიარებს ანტონ კათალიკოსიც:

„იოსებ თუმცა, დაჰშტრა ამოთათვს,
გითარმედ ესე, არა თანა-ელტა მას,
ზავრა გონება, მისი ქტჳ-მღვდებარება,
თავის-უფალთა, ცნობითა რომლითაცა,

ქსიქმილა შტენიერ, საჩებელ შეწყობითა.
იოსებ კმადლა, გამოცდილ-იყო სრულად,
პიტიკოსთა, ჯელოვნებათა მიმართ,
საყუარელ-იყო, მეფეთა მაშინდელთა,
საყუარელ-იყო, ერთადა ყოველთაგან,
აქებდეს მისსა, სიბრძნის-მოყუარებასა“.¹

იოანე ბატონიშვილის ცნობითაც იოსებ ტფილელი „საფილო-სოფოსთა და წერილთა შინა გამოცდილი“ ყოფილა².

აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ბ. გიორგაძემ კასტელის ალბომი-დან გამოაქვეყნა პორტრეტი სასულიერო პირისა, რომელიც, მისი აზრით, იოსებ სააკაძეა (ტფილელი). პორტრეტს ახლავს წარწერა: „კაცი ღირსეული, საკადრისი სახის, დიდად თავდაპერილი და ლო-ცვების მსასობელი, პატრების მეგობარი, კეთილისმყოფელი და პატივისმცემელი“³.

იოსებ ტფილელი, როგორც ავტორი, მრავალგზის მოიხსენება თავისსავე თხზულებათა ხელნაწერებში. ხელნაწერები მას უწოდებს იოსებ ტფილელს. იოსებ სააკაძეს, ბაბათაშვილს ტფილელ იოსებს. მოგვაქვს ცალკეულ თხზულებებში მისი მოხსენიების შემთხვევები:

„ქ. წიგნი და ქება დიდის მოურავის გიორგის თქმული ლექსად ტფილელის იოსებისაგან. ღმერთო წარმართე ქმნული ხელთა ჩემ-თან და ხელი მოუმართე მწერალსა“ (S — 101. იხ აგრეთვე: H — 1757, A — 1125, S — 2392).

„დასასრული დიდის მოურავის ამბისა ლექსად თქმული თვსივე ტომის იოსებ ტფილელის მიტროპოლიტისაგან. კურთხეულმცა არს სული მისი“ (S — 4629. დაახლოებით ამგვარსავე მინაწერს იცავს H — 612 ხელნაწერიც).

„ცხოვრება და მოქალაქობა ალექსი კაცისა ღ'თისა ახლად შაირად გარდათარგმნილი, მარგებელი მჰსმენელთა და მკითხველ-თათესცა, თქმული სააკაძის იოსებ ტფილელისაგან“ (H — 771, S — 2394, S 1203 და სხვ.).

„ანბანთქება ახლად თქმული ბაბათაშვილის ტფილელის იოსე-

¹ წყობილსიტყვაობა, § 677—678, 1853, თბ.

² იოანე ბატონიშვილი, კალმასობა, ტომი მეორე, კ. კეკელიძისა და ალ. ბა-რამიძის რედაქციით, 1948, თბ., სახელგამი, გვ. 168.

³ ბ. გიორგაძე, კასტელის გამოუქვეყნებელი ალბომი, გაზ. „ლატერატუ-რული საქართველო“, 1976, 6/II.

ბის მიერ თქმული“ (H — 1193. იხ. აგრეთვე: H — 489, H — 771, S — 1512, S — 3704 და სხვ.).

ტფილელის სახელით ჩვენამდე მოღწეულა ერთსტროფიანი სასულიერო შინაარსის გამოცანაც, რომელიც მას იაკობ შემოქმედელისათვის გაუგზავნია. ამ გამოცანის ტექსტთან ხელნაწერებში ვკითხულობთ: „ტფილელის ნათქვამი“ (A — 1221), „იოსებ ტფილელის თქმული“ (S — 1512), „გამოცანა იოსებ თფილელისაგან მიწერილი იაკობ შემოქმედელისადმი“ (A — 1272) და სხვ.⁴

იოსებ ტფილელი ცნობილია როგორც „ვეფხისტყაოსნის“ გამგრძელბელიც. „ვეფხისტყაოსნის“ ხელნაწერებში მისი სახელით შემონახულა ორი ანდერძი: „აქა კიდევ სხვა ანდერძი და სოფლის გმობა ტარიელისა და ნესტან-დარეჯანის ტფილელის იოსების ნათქვამი“ — Q — 1082. „აქა კიდევ ანდერძი ავთანდილისა. რომელ თქვა ჟამსა სიკვდილისასა. ტფილელის იოსების გამოთქმული“ — Q — 1082.

ამგვარია ტფილელის, როგორც ავტორის მოხსენიება. ტფილელსავე ეკუთვნის „წმინდათა კრებათათვის“, რომლის შესახებ თვითვე გვამცნობს „დიდმოურავიანის“ ეპილოგში. კ. კეკელიძე მასვე მიაკუთვნებს თხზულებას „ქება და წამება წმინდისა მარინასი, თქმული შაირად“.

ზ. ჭიჭინაძის ცნობით, იოსებ ტფილელი ავტორი ყოფილა სხვა თხზულებებისაც, კერძოდ: „მოგზაურობა თფილისიდან ახალციხისაკენ“, „ლუარსაბ მეფის ცხოვრების აღწერა“ და „არს ზასურველი ვენახი“. „მოგზაურობაში“, როგორც ზ. ჭიჭინაძე გადმოგვცემს, აღწერილი ყოფილა „სამცხე-საათაბაგოში მყოფ ქართველთ გამაჰმადიანებულთ ამბები, იქაურთ დაქცეულთ ეკლესიებისა, მონასტრებისა“⁵. წყარო ზ. ჭიჭინაძის ამ ცნობისა უცნობია.

არ ვიცით რას ემყარება ზ. ჭიჭინაძის მეორე ცნობაც იმის შესახებ, რომ იოსებ ტფილელი და ერთი ქართველი არქიმანდრიტი 1664 წელს რუსეთში წასულან და იქ მოსკოვში 1665 წელს სასულიერო კრებას დასწრებიან. ამ ცნობის საფუძველზე ზ. ჭიჭინაძე ასკვნის, რომ იოსებ ტფილელს რუსული ენაც უნდა სცოდნოდო.⁶

⁴ საინტერესოა, რომ A — 1272 ხელნაწერს დაუცავს მეორე გამოცანაც („იოსებ თფილისელისაგან იაკობ შემოქმედელისადმი“), რომელსაც აგრეთვე ახლავს იაკობ შემოქმედელის პასუხი.

⁵ ზ. ჭიჭინაძე, ქართული მწერლობა და ქართველი მწერლები მეჩვიდმეტე და მეთვრამეტე საუკუნეებში, 1888, თბ., გვ. 33.

⁶ იქვე, გვ. 31.

ჟ. კეკელიძე ამასთან დაკავშირებით შენიშნავდა, რომ მოსკოვის სასულიერო კრებას 1666 წელს დაესწრო არა იოსები, არამედ მიტროპოლიტი ეპიფანე⁷.

ჩვენამდე მოღწეულა იოსებ ტფილელის მინაწერები, ანდერძები, დოკუმენტები, რომლებშიაც ის მოწმედ მოიხსენიება, თვით მის შესახებ შედგენილი ან მისი ხელით დაწერილი საბუთები. ყველა მათგანის გათვალისწინებით ზოგადად წარმოდგება იოსებ ტფილელის პორტრეტი, როგორც თავისი დროის ცნობილი საზოგადო მოღვაწის, სახელმწიფოებრივი ცხოვრების აქტიური მონაწილისა.

გ. ლეონიძემ მიუთითა 1655 წლის ერთ საბუთზე, სადაც მოწმედ იხსენიება სააკაძე იოსებ. ესაა ჩვენი პოეტის ერთ-ერთი ყველაზე ადრინდელი მოხსენიება⁸.

1666 წელს (ქკს ტნდ) იოსებ ტფილელს დაუწერია სიგელი, რომელსაც სინის მონასტრის მთავარეპისკოპოსი ანანია და ზონასტრის მთელი კრებული აძლევენ შაჰნავაზსა და მის შვილებს — ქახთა მეფე არჩილს, გიორგის, ლევანს, ლუარსაბსა და სულეიმანს⁹. 1666 წელსაა შედგენილი პირობის წიგნიც, რომელსაც „თბილელ მთავარ ეპისკოპოსსა იოსებს“ აძლევენ¹⁰.

1670 წელს იოსებ ტფილელი მოიხსენიება შაჰნავაზის განჩინების წიგნში ბარათაშვილებისა და ვირშელიშვილების სასისხლო საქმეზე¹¹. 1671 წელს იგი მოწმეა დომენტი კათალიკოსის სამართლის წიგნში ციციშვილების სადავო მიწის გამო („ქ. ჩვენ ტფილელ უფისკობოზი იოსებ ამის მოწამე და დამნდომი ვართ“)¹². 1675 წელს მასვე შეუდგენია შაჰნავაზის ეპისტოლე პაპის კლემენტე X-ისადმი¹³.

იოსებ ტფილელი მოიხსენიება პირობის წიგნში, რომელსაც გიორგი XI, ნიკოლოზ კათალიკოსი და ქართლის ეპისკოპოს-

⁷ ჟ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. II, 1924, თბ., გვ. 361—362.

⁸ გ. ლეონიძე, „დიდმოურავიანის 1939 წლის გამოცემის წინასიტყვაობა“, გვ. XXV.

⁹ თ. ეორდანია, ქრონიკები, ტ. II, გვ. 483.

¹⁰ ა. ხახანაშვილი, გუჯრები, 1891, ქუთაისი, გვ. 3—5.

¹¹ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. IV, სასამართლო განჩინებანი. ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ, 1972, თბ., „მეცნიერება“, საბ. № 65.

¹² ქართული სამართლის ძეგლები, III, 1970, თბ., „მეცნიერება“, საბ. № 135.

¹³ გ. თამარაშვილი, ისტორია კათალიკოზისა ქართველთა შორის, 1902, თბ., გვ. 245—246.

დარბაისელნი აძლევენ ანტიოქიის პატრიარქს დოსითეოსს ქართული მონასტრების დახსნის თაობაზე (1678—1688 წწ.)¹⁴.

შემონახულა შანთიძეების წიგნიც, მიცემული იოსებ ტფილელისათვის, რომელიც 1682 წლით თარიღდება. როგორც ჩანს, შანთიძეები ტფილელს მიწაზე ედავებოდნენ, რის გამოც მას ისინი გიორგი XI-სთან სამართალში მიუყვანია. ამ საბუთიდან ვიგებთ, რომ ტფილელის სამკვიდრო მამულთაგანი ყოფილა. ალგეთის პირზე ხეკორძის ბოლოს სასაღვთისა მიწა¹⁵.

1683 წელს გიორგი XI-ს იოსებ ტფილელისათვის დაუვალეზია სამართალი ქვათახევის წინამძღვარ ქრისტეფორესა და მალალაძეთა მამულის საქმეზე¹⁶. ტფილელის მიერაა შედგენილი („ველითა სამეფოსა და ტახტისა ჩვენისა ტფილელ მთავარ-ეპისკოპოსის იოსებ სააკაძისათა“) გიორგი XI-ის სიგელი ქარის მღივნის შანშეან მარტეროზის შვილის ბეგთაბეგისა და მისი შვილების — ავთანდილისა და ბეჟანისადმი (1685 წ.)¹⁷.

იოსებ ტფილელის სახელს უკავშირდება სიონის წიგნთსაცავის დაარსება. პ. იოსელიანის ცნობით, იოსებ ტფილელმა „დიდად განამრავლა ბიბლიოტეკა ანუ წიგნთ-საცავი სიონის ეკლესიისა, მოუსყიდა და მოუშოვნა ყმანი და მამულნი. მისისავე ღუაწლითა და შუამდგომლობითა მიეცა სიონისავე წმინდასა ტაძარსა ნეფისა გიორგი XI ანუ სხვათ სახელით შაჰნავაზ მეორისაგან თფილისსა აბანო, აწმდე წოდებული აბანოდ სიონისა“¹⁸.

იოსებ ტფილელის მიერ შექმნილ სიონის წიგნთსაცავის შესახებ გვაუწყებს ზ. ჭიჭინაძე. მისი ცნობით იოსებ ტფილელს საეკლესიო სკოლაც დაუარსებია თბილისის მახლობლად, რომელსაც შემდეგ კათალიკოსის სკოლა უწოდეს¹⁹.

როგორც ჩანს, იოსებ ტფილელს არ აკლდა არჩილის ყურადღება და ზრუნვა. შემონახულა მათეოზ რუსთველის წიგნი, რომელშიაც ის ტფილელს აღუთქვამს ყოველ წელს „დაუკლებლად და გაურჩელად“ სამი საპალნე ღვინის მირთმევას „სანამდის ან თქვენ

¹⁴ ქართული სამართლის ძეგლები, III, საბ. № 150.

¹⁵ ქართ. სამართლ. ძეგლ., IV, 1972, საბ. № 82.

¹⁶ იქვე, № 84.

¹⁷ საქართველოს სიძველენი, ტ. II, ე. თაყაიშვილის რედაქტორობით, 1909, თბ. საბ. № 75.

¹⁸ „დღღმორავიანის“ 1851 წლის გამოცემის წინასიტყვაობა.

¹⁹ ზ. ჭიჭინაძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 32.

ცოცხალი იყო და ან მე“-ო. წიგნის ბოლოს აღნიშნულია „მეფის არჩილის ბრძანებითა მომირთმევია“-ო²⁰.

იოსებ ტფილელის პირად ავტორიტეტზე მეტყველებს ნიკოლოზ ალავერდელის წიგნი, რომელშიაც ეს უკანასკნელი მას დახმარებას სთხოვს კათალიკოსთან შესარიგებლად²¹. იოსებ ტფილელი მოქმედებდა ცენტრალური ხელისუფლების სასარგებლოდ, როცა მხარს უჭერდა ალავერდელის განდგომილებისაკენ მისწრაფების აღკვეთას. ამ ფაქტთან დაკავშირებით გ. ლეონიძე მართებულად შენიშავდა, რომ „იოსებს მონაწილეობა მიუღია კახეთის ეკლესიის სეპარატიზმის ალაგმვაში, რასაც შესაფერი პოლიტიკური მნიშვნელობა ჰქონდა“-ო²².

იოსებ ტფილელის შესახებ ცნობებს გვაწვდის ფრანგი შარდენიც. რომელიც თბილისში ყოფნისას შეხვედრია მას. შაჰნავაზს სწორედ ტფილელი მიუგზავნია შარდენთან საქმიანი მიზნით. ტფილელს მისთვის გადაუცია, რომ შაჰნავაზი დიდად დაინტერესებულიყო ფრანგულ კომპანიასთან სავაჭრო ურთიერთობის დამყარებით, მაგრამ, როგორც სპარსეთის ხელმწიფეს ვაჟალი. თავს იკავებს, რადგან შესაძლებელია სპარსეთის ხელმწიფემ დანაშაულად ჩაუთვალოს მისი ნებართვის გარეშე საქმიანი წერლის მიწერა უცხოეთშიო. ტფილელის პირით შაჰნავაზი არწმუნებდა შარდენს, რომ თუ კომპანია რწმუნებულებს გამოგზავნის ჩვენს ქვეყანაში, აქ იაფად იშოვნიან ევროპისათვის საჭირო ბევრ საქონელსო. ტფილელის ვიზიტით მეტად ნასიამოვნები დარჩენილან კაპუცინები. „რადგან თბილისის ეპისკოპოსი აქამდე არასოდეს ყოფილიყო მათთან“. შარდენი გვაწვდის ცნობას ტფილელის საცხოვრებელი სახლის შესახებაც („საეპისკოპოსო სახლი ეკლესიას ეკვრის. აქ ცხოვრობს თბილელი“)²³. ტფილელი თავისი საეპისკოპოსოთი „ძველადგან სადღეოდოლო“ ყოფილა²⁴.

იოსებ ტფილელი გვევლინება ხელნაწერთა დამკვეთადაც. კერძოდ, მისი დაკვეთით გადაუწერიათ H — 1112 ხელნაწერი, რომლის ანდერძი გვამცნობს: „ქრისტე მეუფჳო, მშვიდობით დაიცევ

²⁰ ქართ. სამართლ. ძეგლ., III, 1970, საბ. № 132.

²¹ იქვე, № 151.

²² გ. ლეონიძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. XXVII.

²³ ჟან შარდენის მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში (ცნობები საქართველოს შესახებ). ფრანგულიდან თარგმნა, გამოკვლევა და კომენტარები დაურათო მზია მგალობლიშვილმა, 1975, თბ., „მეცნიერება“, გვ. გვ. 320, 353.

²⁴ დასტურლამალი, პ. უმიკაშვილის რედაქციით, 1886, თბ., გვ. 128.

აქა და მერმესა მას საუყუნოსა პატრონი თფილელ ეპისკოპოსი სა-
აქაჲ იოსებ, რომლისა ბრძანებითა აღესწერე წმიდამ ესე დავითნი
მე, ფრიად ცოდვილმან მღრღელ წოდებულმან და არა ღირსმან
საბაჲმან. შენდობას მიბრძანებდით, გვედრებით“ თვით ტფილე-
ლის მინაწერი შემოუნახავს 1681 წელს გადაწერილ ხელნაწერს
(H—43, დავითნი): „ყოველთა არსთა მაარსებელისა შეწევნითა აღ-
ვაწერინე დავითნი ესე მე, ფრიად ცოდვილმან და უღირსმან ტფი-
ლელმან იოსებ, სულისა ჩემისა სალხინებელად და ცოდვათა ჩემთა
შესანდობლად. უკანასკნელ შენდგომად ჩემისა ვინც კელად მიი-
ლოთ, შენდობას ბრძანებდით ჩემ ცოდვილის ტფილელის იოსები-
სათვის, ღთისათვის გვედრები. აღიწერა დავითი ესე ქკსა ტნით“.

3. იოსელიანს ათონის მთაზე ყოფნისას „ლაგრასა შინა ყო-
ლად წმინდისა პორტაიტის ლუთის-მშობლისასა (წელსა 1849)“
თვით უნახავს მონასტრის სალაროში ტფილელის მიერ შეწირული
ვერცხლის მოოქროვილი ტაკუკი, რომელსაც შემდეგი წარწერა
ჰქონია ხუცურად: „მოიხსენე უფალო უნდოჲ და ცოდვილი თფი-
ლელ მიტროპოლიტი იოსებ“²⁵.

ტფილელის მინაწერები შემონახულა A—1339, A—140 ხელ-
ნაწერებზედაც. აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ გ. ლეონიძე ტფილე-
ლის მიერ გადაწერილად მიიჩნევდა „ვეფხისტყაოსნის“ ზაზასეულ
და „ამირან-დარეჯანიანის“ ერთ ხელნაწერსაც²⁶.

დღეს გარკვეულია, რომ იოსებ ტფილელი თბილისის კათედ-
რაზე უკვე მოჩანს 1661 წლიდან²⁷. ცნობილია მისი გარდაცვალების
თარიღიც. იოსებ ტფილელი დაღუპულა შინა აღრეულობის ჟამს
1688 წელს. მისი დაღუპვის შესახებ ცნობას გვაწვდის ვახუშტი ბა-
ტონიშვილი. გიორგი XI „ეზრახა კახთა (ვინაჲთგან ეპყრა კახეთი
ხანსა და არა კეთილს უყოფდა კახთა), რათა მოჰკლან იგი, შეერთ-
დენ და ჰყონ ერთ სამეფოდ“. მაგრამ ამ განზრახვას მაშინ აღსრუ-
ლება არ ეწერა არა მხოლოდ აგრესორთა, არამედ შიგა რეაქციულ
ძალთა მიზეზითაც. „განივლტო სპასპეტი თამაზ“ და მტერს მიუვი-
და. გიორგი XI-ის განზრახვა ჩაიშალა და იგი იძულებული გახდა

²⁵ „დიდმოურავიანის“ 1851 წლის გამოცემის წინასიტყვაობა.

²⁶ გ. ლეონიძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. XXVIII. იხ. აგრეთვე მო-
სივე: ძიებანი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, 1949, თბ., „საბჭოთა საქარ-
თველო“, გვ. გვ. 310, 319.

²⁷ ძ. კეკელიძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 420; გ. ლეონიძე,
დასახელებული ნაშრომი, გვ. XXV, მოსივე: ძიებანი ქართული ლიტერატურის ის-
ტორიიდან, 1949, გვ. 319.

შვილი და ძმა ყაენთან გაეგზავნა „ქსა ჩქმჲ, ქარ. ტრუ“. ამის შემდეგ გიორგი XI-მ უბრძანა გიორგი ერისთავს, რომელიც სიძე იყო თამაზ სპასპეტისა, „რათა მოერთუას“. ერისთავი არ დამორჩილებია და „ამასვე ქორონიკონსა ზედა“ (ე. ი. 1688 წელს) მეფე იძულებული გამხდარა დუშეთი ბრძოლით აეღო, რათა ურჩი ქვეშევრდომი დაეთარგუნა. „შეკრებული სპითა მივიდა და დადგა საბურდიანოს და მუნიდამ ეზრახა კუალად დამორჩილებასა გიორგისა. გარნა არა ინება მორჩილება. მაშინ შეუტდა გზასა ტინისასა მეფე და მათ მოემწოთ კახნი, მოყუარენი მათნი, და შეჰკრეს სიმაგრენი და იწყეს სროლა თოფითა დილით შუადღემდე. არამედ შეუშვნეს სხუანი დროშანი და უმეტეს უწყეს მეფის დროშასა სროლა. მოკლეს ტფილელი იოსებ და ქაიხოსრო ციციშვილი და სხვანი მრავალნი“²⁸. ამგვარი აღსასრული ზედომია წილად იოსებ ტფილელს. იგი დაღუპულა თავისი შემოქმედებითი ნიჭიერების ყველაზე ნაყოფიერ პერიოდში, რადგან ცნობილია, რომ პოემა „დიდმოურავიანი“, რომელიც იოსებ ტფილელის პოეტური მემკვიდრეობის მწვერვალია, სწორედ 1684—1687 წლებშია შექმნილი²⁹.

უნდა აღინიშნოს, რომ იოსებ ტფილელის გარდაცვალების თარიღის შესახებ მთლად ზუსტი წარმოდგენა არა ჰქონია პ. იოსელიანს. ანტონის „წყობილ-სიტყვაობის“ 1853 წლის გამოცემის ერთ სქოლიოში იგი იოსებ ტფილელის გარდაცვალების თარიღად 1685 წელს ასახელებდა („ანუ მცირედ შემდგომად“-ო). ასევე არა ზუსტია ზ. ჭაჭინაძის ცნობაც, რომლის მიხედვითაც იოსებ ტფილელი 1690 წელს გარდაცვლილა³⁰.

აქვე უნდა შევეხოთ ერთ საკითხსაც. ზემოთ უკვე ითქვა, რომ ტფილელის პირველი ბიოგრაფის — პ. იოსელიანის ზოგიერთი ცნობის წყარო ჭერჭეროვით გამოვლენილი არ არის. ამ თვალსაზრისით ყურადღებას იქცევს ბ. გიორგაძის ის მცირე საგაზეთო წერილი, რომელიც კასტელის მინაწერს გვამცნობს და რომლის შესახებ ზემოთაც გვქონდა საუბარი. წერილში აღნიშნულია, რომ იოსებ ტფილელი კასტელს გაუცნია მე-17 საუკუნის მეორე ნახევრის დასაწყისში, რაჭაში, სოფ. ნიკორწმინდაში მღვდელმთავრად მოღვაწეობის დროს და აქვე დაუხატავს მისი პორტრეტი. თუ ბ. გი-

²⁸ ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი ვ ა ხ უ შ ტ ი, გვ. 461—462.

²⁹ პოემის დათარიღების შესახებ იხ. კ. კ ე კ ე ლ ი ძ ე, ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, ტ. II, 1958, გვ. 421.

³⁰ ზ. ჭ ი კ ი ნ ა ძ ე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 32.

ორგადის ეს განცხადება კასტელის მინაწერს ემყარება (ამის შესახებ წერილში აღნიშნული არ არის) და არა პ. იოსელიანის ცნობას, მაშინ საქმე გვექნება მნიშვნელოვან გარემოებასთან. დადასტურდება პ. იოსელიანისეული ცნობის (ტფილელის რაჭაში მოღვაწეობის შესახებ) უეჭველობა და გაირკვევა ტფილელის ბიოგრაფიის ერთი საყურადღებო ფაქტი.

ამგვარად წარმოდგება იოსებ ტფილელის ზოგადი ბიოგრაფიული პორტრეტი. მაგრამ ეს როდია ყველაფერი, რაც მის შესახებ შეიძლება ითქვას. ისტორიულ დოკუმენტთა ცნობები შესაძლებლობას იძლევა ცოტათი უფრო ღრმადაც ჩავწვდეთ საკითხს და ტფილელის ბიოგრაფიის ზოგიერთი, დღემდე უცნობი მხარე გამოვაშკარაოთ.

სანამ ისტორიულ დოკუმენტთა ცნობებს შევვხებოდეთ, წინასწარ უნდა აღვნიშნოთ, რომ ჭერჭერობით საბოლოოდ გადაჭრილი არ არის ისეთი კარდინალური საკითხი, როგორც ტფილელის ბიოგრაფიისა, როგორცაა მისი ნათესაური მიმართება თავისივე პოემის მთავარ პერსონაჟთან — დიდ ქართველ მხედართმთავარ გიორგი სააკაძესთან. ამ საკითხის ირგვლივ ორგვარი აზრი არსებობს. ერთის მიხედვით იოსებ ტფილელი პირდაპირი მემკვიდრე — ძის ძეა დიდი მოურავისა. ამგვარ აზრს გამოთქვამდნენ პ. იოსელიანი³¹, დ. ჩუბინაშვილი³², ზ. ჭიჭინაძე³³, ა. ფურცელაძე³⁴, ე. თაყაიშვილი³⁵ და სხვ. რას ემყარებოდა პ. იოსელიანი, რომელმაც ყველაზე ადრე გამოთქვა ეს აზრი, უცნობია. არც საკუთრივ „დიდმოურავიანსა“ და არც საისტორიო წყაროებში ტფილელის გიორგი სააკაძესთან ნათესაური მიმართების შესახებ კონკრეტულად არაფერია თქმული. იოსებ ტფილელი მხოლოდ ზოგადად აღნიშნავს გიორგი სააკაძისადმი თავის ნათესაურ დამოკიდებულებას: „ნათესავ-მოდგამ-გვარ-ტომიან...“ ასევე ზოგადადაა აღნიშნული ეს ნათესაობა ტფილელის პოემის ორ, რეადაქტირებულ მეტად საინ-

³¹ პ. იოსელიანი, „დიდმოურავიანის“ 1851 წლის გამოცემის წინასიტყვაობა, გვ. 3. იხ. მისივე: დიდი მოურავი გიორგი სააკაძის ცხოვრება, თარგმანი რუსულიდან გ. თარხნიშვილისა, 1973. თბ., „მერანი“, გვ. 64.

³² დ. ჩუბინაშვილი, ცნობანი, ჟურნ. ივერია, № XI, 1885, გვ. 104.

³³ ზ. ჭიჭინაძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 30.

³⁴ ა. ფურცელაძე, ბრძოლა საქართველოს მოსახლობად და საქართველოს შესაერთებლად ანუ გიორგი სააკაძე და მისი ღრო, 1912, თბ., გვ. 422.

³⁵ Е. Такайшвили, Хропика Эристовского Акафиста, 1901. Т 33. 8.

ტერესო ხელნაწერში (H — 612, S — 4629); „თესივე ტომის, იოსებ ტფილელის მიტროპოლიტისაგან“.

3. იოსელიანს სწორი ცნობა არა ჰქონია დიდი მოურავის იმ ძის შესახებ, რომლისგანაც მოურავიშვილთა შთამომავლობა გავრცელდა (ამაზე ქვემოთ), ეს კი იმთავითვე საეპქოს ხდის მის ცნობას იმის შესახებაც, რომ ტფილელი გიორგი სააკაძის ძის ძეა. შემდეგდროინდელი მკვლევარნი, რომელნიც ამავე აზრს გამოთქვამდნენ, ცხადია, პ. იოსელიანის ცნობის გავლენის ქვეშ იმყოფებოდნენ. რამდენადმე მოულოდნელი იყო მხოლოდ ა. ხახანაშვილის განცხადება, რომლის მიხედვითაც ამ ცნობის წყაროდ თვით ტფილელის პოემა იყო გამოცხადებული („ამ პოემის ავტორი თავის თავს უწოდებს მოურავის „ძის ძედ“³⁶. წყაროთა მონაცემების შესწავლის შემდეგ აშკარა ხდება, რომ ა. ხახანაშვილის ამგვარი ცნობის საფუძველი შეიძლებოდა ყოფილიყო მხოლოდ და მხოლოდ „დიდმოურავიანის“ მე-14 სტროფი („...შვილიშვილის დასადგინად სანატრელად და იმედად“), რაზედაც ს. ცაიშვილმაც მიუთითა³⁷. როგორც ჩანს, ა. ხახანაშვილს მითითებული ტაეპის შინაარსი არამართებულად გაუაზრებია. დღეს საეპქო აღარაა, რომ „შვილიშვილის დასადგინად“ შთამომავლობის გავრცელებას გულისხმობს. ა. ხახანაშვილის ამ განცხადების საფუძველს სხვაგან ვერსად ვპოულობთ — ვერც „დიდმოურავიანში“ და ვერც ტფილელის სხვა თხზულებათა ხელნაწერებსა თუ დოკუმენტურ წყაროებში. ა. ხახანაშვილი ამ მხრივ უფრო შორსაც წავიდა. მან ტფილელი თარხნიშვილად, ხოლო მისი პოემა — თარხნიშვილთა გვარის ლექსად დაწერილ ისტორიად გამოაცხადა, რაც დიდი შეუსაბამობა იყო³⁸. ტფილელი თარხნიშვილად მიაჩნდა მ. ტყემალაძეს³⁹. რომ აღარაფერი ვთქვათ იმ ფაქტზე, რომ ტფილელი თარხნიშვილად არცერთ წყაროში არ მოიხსენიება, იმ გარემოებას მაინც უნდა გაეწიოს ანგარიში, რომ „დიდმოურავიანის“ თარხნიშვილთა გვარის ისტორიად მიჩნევა, ტფილელის პოემის არსის დაკნინებაა. ამგვარი აზრი გოცეხას იწვევს თუნდაც იმის გამო, რომ პოემაში

³⁶ ა. ხ ა ხ ა ნ ა შ ვ ი ლ ი, ქართული სიტყვიერების ისტორია, 1904, თბ. გვ. 509.

³⁷ ს. ც ა ი შ ვ ი ლ ი, შოთა რუსთაველი-დავით გურამიშვილი, 1974, თბ., „მეცნიერება“, გვ. 134, სქ. 4.

³⁸ ა. ხ ა ხ ა ნ ა შ ვ ი ლ ი, გუჯარები, 1891, გვ. 3, სქ. 1.

³⁹ М. Т к е м а л а д з е, Тифлисский Сионский кафедральный Соборъ, 1904, Тф., გვ. 146.

არცერთი თარხნიშვილის (არამცთუ მთლიანად თარხნიშვილთა გვარის) ისტორია არაა მოთხრობილი (დიდი მოურავი გიორგი სააკაძე ხომ თარხნიშვილი არ ყოფილა!).

მკვლევართა მეორე ნაწილმა (კ. კეკელიძე, გ. ლეონიძე, ს. ცაიშვილი) ეპკი შეიტანა ტრადიციულ თვალსაზრისში იმის შესახებ, რომ იოსებ ტფილელი გიორგი სააკაძის შვილიშვილია. კ. კეკელიძე წერდა: „დაბეჭდებით თქმა იმისა, რომ იოსებ ტფილელი არის ძის ძე გიორგი სააკაძისა, შვილი სიაუშისა, ძნელია... დანამდვილებით არ ვიცი ძის ძე თუ ძმის ძე იყო იოსები დიდი მოურავისა“⁴⁰. (სხვათა შორის, ცნობა იმის შესახებ, რომ გიორგი სააკაძე იოსებ ტფილელის ბიძა იყო, წარმოდგენილი ჰქონდა ჯერ კიდევ იოანე ბატონიშვილს⁴¹). გ. ლეონიძემ ყურადღება მიაქცია იმ მეტად მნიშვნელოვან ფაქტს, რომ „დიდი მოურავის პირდაპირი ჩამომავლები — შვილები თუ შვილიშვილები მთელ რიგ საბუთებში „მოურავიშვილებად“ იწოდებიან“. ეს გარემოება მას საფუძველს აძლევდა დასკვნისთვის, რომ ტფილელი, რომელიც ბაბათაშვილად იწოდება, არ არის მოურავიშვილი. გ. ლეონიძე იოსებ ტფილელს დიდი მოურავის ძმისწულად თვლიდა⁴². ს. ცაიშვილი იზიარებს აზრს იმის შესახებ, რომ ტფილელი არ არის ძის ძე გიორგი სააკაძისა, მაგრამ ამავე დროს არც ახალი მოსაზრება (ძმისწული) საბოლოოდ დამტკიცებულად არ მიაჩნია⁴³.

იოსებ ტფილელის წარმომავლობის საკითხის გარკვევისათვის გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება სააკაძეთა საგვარეულო დოკუმენტების შესწავლას, მოურავიშვილთა და სხვა სააკაძეთა შტოების ერთმანეთისაგან გამიჯვნასა და სქემების სახით წარმოჩენას. გ. სააკაძის გენეალოგიური შტოს დადგენა (იხ. ქვემოთ) მეტად მნიშვნელოვანია ტფილელის ბიოგრაფიის კვლევის თვალსაზრისითაც. უეჭვოდ მტკიცდება, რომ გიორგი სააკაძის პირდაპირი მემკვიდრენი მოურავიშვილებად (ცოტათი გვიან-თარხნიშვილებად) იწოდებოდნენ არა მხოლოდ „მთელ რიგ საბუთებში“, როგორც გ. ლეონიძე აღნიშნავდა, არამედ ყველა დოკუმენტში, რაც მათ სახელზე შექმნილა მე-17 საუკუნის 40-იანი წლებიდან (რა თქმა უნდა, გარდა

⁴⁰ კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. II, 1924, გვ. 360—361. მისივე: ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, II, 1952, გვ. 419.

⁴¹ კალმასობა, გვ. 76. იოანე ბატონიშვილის ცნობაში ადგილი აქვს სახელთა მექანიკურ აღრევას: იოსებ ტფილელი დასახელებულია გ. სააკაძის ბიძად. ცხადია, უნდა ვივლინსხმოდ პირიქით.

⁴² გ. ლეონიძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. XX—XXI.

⁴³ ს. ცაიშვილი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 132.

იმ შემთხვევებისა, როცა დოკუმენტში მხოლოდ სახელი იყო მოხსენიებული). მოურავიშვილობა გიორგი სააკაძის მემკვიდრეთა საპატიო გვარ-წოდება გახდა, რაც მათ სხვა სააკაძეთაგან განასხვავებდა. ვახუშტი ბატონიშვილი თავისი შრომის იმ ნაწილში, რომელსაც ეწოდება „აწინდელთა მთავართა გუარათათეს“, წერდა: „ხოლო მოურავიშვილი არს სააკაძე და მეფისაგან გამთავრებული“⁴⁴. მოურავიშვილებად იწოდებოდნენ იორამი და მისი მემკვიდრეები როსტომის სიგელებში 1643 („...მოურავიშვილს თარხანს იორამს“⁴⁵), 1652 („...თქვენ, მოურავის შვილს სააკაძეს თარხანს იორამის შვილთა“...)⁴⁶, 1654 („...სააკაძე მოურავიშვილს ჩვენს თარხანს იორამს“...)⁴⁷ წლებში. დაბეჭდვით შეიძლება ითქვას, რომ არ იძებნება ისეთი დოკუმენტი, სადაც იორამ თარხანი (მოურავიშვილი) და მისი მემკვიდრეები მოხსენებულნი იყვნენ მხოლოდ გვარით — სააკაძე და იქვე აღნიშნული არ იყოს მათი მოურავიშვილობა. უფრო მეტიც, მხოლოდ შედარებით ადრეულ დოკუმენტებში აღინიშნებოდა მოურავიშვილის გვერდით გვარი სააკაძე, შემდეგში სააკაძის მოხსენიება მივიწყებული იქნა და დოკუმენტები მხოლოდ და მხოლოდ მოურავიშვილების (ან თარხნიშვილების. ხოლო უფრო გვიან — თარხან-მოურავებისაც) სახელზე იქმნებოდა. გ. სააკაძის მემკვიდრეთა მიერ თარხნიშვილთა შერქმევა და გვარ მოურავიშვილის საბოლოოდ უარყოფა, როგორც ჩანს, გამოწვეული იყო სოციალური მიზეზებითაც⁴⁸.

თუ რომელიმე პირი მე-17 საუკუნის 40-იანი წლებიდან ისტორიულ დოკუმენტებში მხოლოდ და მხოლოდ სააკაძედ მოიხსენიება, ეს უცდომელი ნიშანია იმისა, რომ ეს პირი სააკაძეთა იმ შტოს ეკუთვნის, რომელიც სამოურავიშვილოში არ შედიოდა. ჩვენს საცაევებში დაცულ მოურავიშვილთა და სხვა სააკაძეთა საგვარეულო დოკუმენტების შესწავლის შედეგად შესაძლებელი ხდება გიორგი სააკაძის პირდაპირ მემკვიდრეთა შტოს წარმოჩენა მე-17—18 საუკუნეთა მანძილზე, ხერხდება მათი მოღვაწეობის

⁴⁴ ქართლის ცხოვრება. ტ. IV, გვ. 34.

⁴⁵ ქართულ-სპარსული ისტორიული საბუთები, ტექსტი დაადგინა, თარგმანი და შენიშვნები დაურთო ვ. ფუთურძემ, 1955, საქართველოს სსრ მეცნ. აკად. გამომცემლობა, თბ., საბ. № 82.

⁴⁶ Hd-13956a (დოკუმენტთა, ტექსტების ციტირებისას სიტყვათა შორის განკვეთილობის ნიშნებს არ აღვნიშნავთ).

⁴⁷ ქართ.-სპ. ისტ. საბ., № 109.

⁴⁸ ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, VIII, 1975, თბ., „მეცნიერება“, გვ. 103.

ძირითადი მხარეების გათვალისწინება, ზოგიერთი მათგანის პორტრეტული გამოკვეთაც. პ. იოსელიანი იოსებ ტფილელს გიორგი სააკაძის ძის — სიაუშის ძედ თვლიდა, ხოლო რადგანაც იორამიც სიაუშის ძედ და გიორგი სააკაძის შვილიშვილად მიაჩნდა, ცხადია. მისი თვალსაზრისით იორამი და ტფილელი ძმები გამოდიოდნენ⁴⁹. მაგრამ პ. იოსელიანის შეცდომა იმაში მდგომარეობდა, რომ ძე სიაუში გიორგი სააკაძეს არა ჰყოლია, ხოლო იორამი, როგორც ქვემოთ ვნახეთ, თვით იყო ძე, და არა ძის ძე, გიორგი სააკაძისა. თუ იოსებ ტფილელი იყო პირდაპირი შთამომავალი — ძის ძე დიდი მოურავისა, ცხადია, იგი საბიებელი იქნებოდა სწორედ იორამის ძეთა შორის, რადგანაც სააკაძის სხვა შვილთა მემკვიდრეობა ცნობილი არაა. მაგრამ დაბეჯითებით შეიძლება ითქვას, რომ იორამის ძეთა შორისაც იოსებ ტფილელს ვერა ვხედავთ. ჩვენთვის ცნობილია იორამის ძეთა სახელები, მათი ცხოვრებისა და მოღვაწეობის ცალკეული მხარეები. ახლა, როცა ხელთა გვაქვს სამოურავიშვილოს შემადგენლობის სქემა, სავსებით აშკარა და უეჭვოა, რომ ტფილელი არაა იორამის ძე, არაა პირდაპირი მემკვიდრე გიორგი სააკაძისა. სწორედ ამით აიხსნება ის გარემოება, რომ ხელნაწერებსა თუ დოკუმენტებში იგი არცერთხელ არ მოიხსენიება მოურავიშვილად. ტფილელის წარმომავლობის კვლევისას განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს ერთი დოკუმენტი, რომელიც თვით ტფილელს შეუდგენია. ესაა წოდორეთისა და ლისის მამულების ნასყიდობის წიგნი, რომელსაც სულხანიშვილები აძლევენ მდივან ზურაბ და სხვა თუმანიშვილებს⁵⁰. საბუთში მოწმეთა შორის დასახელებული არიან გიორგი და ავთანდილ მოურავიშვილები (...„არიან ამისნი დამხდომნი და მოწამენი მოურავიშვილები გიორგი და ავთანდილ...“). ეს პირნი იორამის ძენი, გიორგი სააკაძის შვილიშვილნი არიან. საბუთის დასასრულს ვკითხულობთ: ...„მე სამეფოსა ქალაქისა ეფისკოპოზსა ტფილელს სააკაძეს იოსებს დამიწერია და მოწამეცა ვარ...“ თუ იოსებ ტფილელი გიორგი სააკაძის შვილიშვილი, იორამის ძეა, მაშინ იგი ძმა უნდა იყოს გიორგი და ავთანდილ მოურავიშვილებისა. და განა შესაძლებელია იმის დაშვება, რომ თვით მის მიერვე დაწერილ დოკუმენტში ტფილელს თავისი ძმები მოურავიშვილებად მოეხსენიებინა, თავისი თავი კი — სააკაძედ? ამ პირთა ერთად მოხსენიე-

⁴⁹ პ. იოსელიანი, „დიდმოურავიანის“ 1851 წლის გამოცემა, გვ. 75, სქ.; იხ. აგრეთვე მისივე „დიდი მოურავის გიორგი სააკაძის ცხოვრება“, გვ. 54.

⁵⁰ საქ. სიძე., ტ. II, № 74. იხ. აგრეთვე-ქართ. სპ. ისტ. საბ., № 135.

ბისას საცსებით აშკარაა მათ შტოთა სხვაობა. ნათელი ხდება, რომ ტფილელის მიერ ზოგადად მოხაზული თავისი ნათესაური მიმართება დიდი მოურავისადმი („ნათესავ-მოდგამ-გვარ-ტომმან...“) საქმის ნამდვილ ვითარებას ასახავს. გამორიცხული არაა, პ. იოსელიანს მართლაც ჰქონოდა რაღაც ცნობა იმის შესახებ, რომ ტფილელის მამის სახელი სიაუშია, მაგრამ ის კი ცხადია, რომ სიაუში არ არის გიორგი სააკაძის ძე და, მაშასადამე, არც ტფილელია დიდი მოურავის პირდაპირი მემკვიდრე.

როგორც ცნობილია, ზოგიერთ ხელნაწერში იოსებ ტფილელი ბაბათაშვილად მოიხსენიება, თუ პ. იოსელიანის ცნობას (ტფილელი — დიდი მოურავის ძის ძე) გავიზიარებდით, მაშინ ბაბათაშვილთა განშტოება სამოურავიშვილოს შიგნით უნდა გვეძებნა. ახლა, როცა ჩვენთვის ცნობილია სამოურავიშვილოს შემადგენლობა ორნახევარი საუკუნის მანძილზე, ამგვარი აზრი საცსებით გამორიცხულია. მოურავიშვილთა შიგნით განშტოებანი არ ყოფილა. მოურავიშვილნი, თარხნიშვილნი, თარხან-მოურავები ერთი და იგივე შტოა.

სამეცნიერო ლიტერატურაში დამაჯერებლად გარკვეულია, თუ რა წარმომავლობისაა გვარ-წოდება ბაბათაშვილი. ამის შესახებ პირველი ცნობა თვით პ. იოსელიანმა მოგვანოდა: „ბაბათა არს ლექსი თათრული და ეწოდა მამასა მისსა (იგულისხმება ტფილელის მამა. რ. ფ.) სიაუშს მას ჟამსა, ოდეს ჰცხოვრებდენ უცხოებასა შინა აზრუმსა და ოსმალისა სამძლუართა ძენი და ასულნი დიდისა მოურავისა, განდევნილისა მეფისა როსტომისაგან“⁵¹. პ. იოსელიანის ამ ცნობას, უფრო ზუსტად — ცნობის იმ ნაწილს, სადაც ტფილელის მამად ბაბათა//სიაუშია გამოცხადებული, დამაჯერებლობა მიეცა მას შემდეგ, როცა კ. კეკელიძემ მიუთითა მე-17 საუკუნის შუა წლების ერთ დოკუმენტზე, სადაც ბაბა-შიოშ სააკაძე მოიხსენება და გამოთქვა აზრი, რომ შესაძლებელია აქედან წარმოდგაო იოსების გვარი — ბაბათაშვილი⁵². პ. იოსელიანის აღნიშნული ცნობა და კ. კეკელიძის მიგნება ერთმანეთს საცსებით ემთხვევა. როცა მთლიანობაში ვითვალისწინებთ სააკაძეთა, მათ შორის ბაბათაშვილთა, საგვარეულო დოკუმენტების მონაცემებს, როცა მოგვეპოვება სამოურავიშვილოს გენეალოგიური შტოს შემადგენლობის სქემა, საცსებით უეჭვო ხდება, რომ პირს, რომელსაც უკავშირდება სააკაძეთა გვარის შიგნით ბაბათაშვილთა შტოს გამოყოფა, სწორედ მე-17 საუკუნეში უნდა ეცხოვრა. ამ თვალ-

⁵¹ პ. იოსელიანი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 75, სქ.

⁵² კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. 1924, გვ. 361.

საზრისით ბაბა-შიოშის (სიაუშის) ტფილელის მამად მიჩნევა სავსებით სარწმუნოა, მაგრამ ამის შემდეგ დგება ყველაზე მტკივნეული კითხვა — რა ნათესაურ მიმართებაშია ტფილელის ოჯახი გიორგი სააკაძისადმი, რამდენად სარწმუნოა თვალსაზრისი იმის შესახებ, რომ იოსებ ტფილელი გიორგი სააკაძის ძმისწულია?

პ. იოსელიანის ცნობის (ძის ძე) მიხედვით იოსებ ტფილელი გიორგი სააკაძის შემდეგ მესამე თაობად, მის შვილიშვილთა თაობად წარმოდგებოდა. ხოლო ახალი თვალსაზრისით (ძმის ძე) მეორე თაობად, გიორგი სააკაძის შვილთა თაობად გვევლინება. გ. ლეონიძე, თვლიდა რა იოსებ ტფილელს გიორგი სააკაძის ძმისწულად, შეეცადა წარმოეჩინა სააკაძის ის ძმა, რომელიც იოსებ ტფილელის მამად შეიძლებაოდა გვევარაუდა. მას დასაშვებად მიაჩნდა ტფილელი ყოფილიყო ძე ან ქაიხოსრო სააკაძისა (დიდი მოურავის ცნობილი ძმისა, რომელიც ბაღდადის ალების ჟამს დაიღუპა)⁵³, ან ბაბა-შიოშისა, რომელსაც გ. ლეონიძე აგრეთვე გიორგი სააკაძის ძმად თვლიდა. „მოურავის ძმას გვარის ტრადიციის მიხედვით თავისი მამის სახელი უტარებია“—ო, წერდა გ. ლეონიძე⁵⁴. ამრიგად, „ძმისწულობის“ თვალსაზრისით, იოსებ ტფილელი უცილობდ უნდა ჩაითვალოს ან ქაიხოსროს, ან მისივე ძმის (თუ იყვნენ ეს პირნი ძმები) — ბაბა-შიოშის ვაჟად. მაგრამ არსებობს მთელი რიგი გარემოებანი, რომლებიც ამ თვალსაზრისის საფუძველს აცლიან. ჯერ ქაიხოსრო სააკაძესთან დაკავშირებით: თუ იოსებ ტფილელს დიდი მოურავის ძმის — ქაიხოსრო სააკაძის ვაჟად მივიჩნევდით, გაუგებარი იქნებოდა როგორღა უნდა ყოფილიყო იოსებ ტფილელი ბაბათაშვილი, ვინ იყო მამინ ის ბაბა-შიოში, რომელიც ბაბათაშვილთა შტოს ფუძემდებლად ითვლება? გამოდის, ბაბა-შიოში უნდა ყოფილიყო ან იგივე ქაიხოსრო სააკაძე, ან უფროსი შიოშ სააკაძე — მამა გიორგისა (დიდი მოურავისა) და ქაიხოსროსი. მაგრამ ორივე ეს დაშვება მცდარია. ჩვენამდე მოღწეულა ქაიხოსრო სააკაძესთან დაკავშირებული მრავალი დოკუმენტი, არცერთ მათგანში ქაიხოსროს ბაბა-შიოში ან თუნდაც მხოლოდ შიოში (სიაუში) არ ეწოდება. თვით პ. იოსელიანის ცნობაშიც, რომელიც ტფილელის მამად ბაბათა//სიაუშს წარმოგვიდგენს, არაფერია თქმული იმის შესახებ, რომ სიაუში იგივე ქაიხოსროა. ამავე

⁵³ იოსებ ტფილელი ქაიხოსროს ვაჟად მიაჩნია მ. ასათიანსაც. იხ. მ. ასათიანი, იოსებ ტფილელის ბიოგრაფიისათვის, მნათობი, № 10, 1968, გვ. 185; მისივე: Жизнь и творчество Иосифа Тбилиели, автореферат, 1971, стр. 3.

⁵⁴ გ. ლეონიძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. XXI—XXII.

დროს სავსებით აშკარაა ისიც, რომ არც უფროსი შიომ სააკაძე (გიორგისა და ქაიხოსროს მამა) არ შეიძლება ჩათვალოს ბაბათაშვილთა შტოს ფუძემდებლად, რადგან მაშინ ბაბათაშვილი იქნებოდა არა მხოლოდ ტფილელი, არამედ დიდი მოურავი გიორგი სააკაძეცა და მისი ძმა ქაიხოსროც, რაც, როგორც ცნობილია, სინამდვილეს არ შეესაბამება. ამგვარად, თუ იოსებ ტფილელის მამად ქაიხოსროს ჩავთვლიდით, ტფილელის ბაბათაშვილობა არ დამტკიცდებოდა, ეს კი ხელნაწერთა ტრადიციის საწინააღმდეგო დასკვნა იქნებოდა.

ახლა მეორე ვარაუდის შესახებ. ტფილელის მამად უმცროსი სიაუშის (ბაბა-შიოშის) მიჩნევა სარწმუნოდ ჩანს. როგორც ვნახეთ, ამას მხარს უჭერს წყაროთა ტრადიციაც და ამით მართლდება ბაბათაშვილის, როგორც გვარის წარმომავლობაც. მაგრამ ეს სრულიადაც იმას არ ნიშნავს, რომ ტფილელი ძმისწული იყო დიდი მოურავისა. ცნობილი არაა რა ნათესაურ მიმართებაშია ბაბა-შიოში გიორგი სააკაძესთან. არსაიდან ჩანს, რომ იგი დიდი მოურავის ძმა იყო. გარდა ქაიხოსრო სააკაძისა, სიაუშის შვილად, ე. ი. გიორგი სააკაძის ძმად ერთ საბუთში დასახელებულია ზემთაელიც. დიდი მოურავის სხვა ძმა კი წყაროებში არა ჩანს და კიდევ რომ ჰყოლოდა, ნაკლებ სარწმუნოა, რომ მას სიაუში (მამის სახელი) რქმეოდა. გვარის ტრადიციით (როგორც გ. ლეონიძეს მიაჩნდა) ახსნა იმისა, რომ შიომ (სიაუშ) სააკაძის შვილსაც შიოში ერქვა, არადამაჯერებელია. ტრადიცია ხომ უფრო ის იყო, რომ შვილს პაპის, და არა მამის, სახელი რქმეოდა. ამაში გიორგი სააკაძის გენეალოგიური შტოს სქემის (იხ. აქვე.) გადთვალისწინებაც გვარწმუნებს. გიორგი სააკაძის ძმა სიაუში წყაროთა მონაცემებით უცნობია, კვლევა-ძიების ვარაუდებზე დამყარება კი დამაჯერებლობას მოკლებულია.

თაობათა შეფარდებით ბაბა-შიოში გიორგი სააკაძის ძის — იორამის თანამედროვე ჩანს. დოკუმენტი, სადაც იგი მოიხსენიება 1656 წელსაა შედგენილი და წარმოადგენს განჩინების წიგნს, რომელსაც მდივანბეგი როინ ჭავჭავაძის შვილი და მდივანი ბირთველ თუმანიშვილი აძლევენ ბარათას აზნაურიშვილს მამუკა ბლორძელსა და სარქისაშვილებს, მათ შორის მიწაზე დავის გამო. სარქისაშვილები თურმე ჩიოდნენ: „აქამდი შეუტყობრად ვიყუენით. ახლა კაცმა გუიამბო, ეს მიწები საგარისო ყოფილაო და ორთა შუისა არ არისო“. სასამართლოს მოუხშია „გარეშემოს ბარათაშვილნი“ და ჩაჩიკაშვილნი, აგრეთვე სხვა „თემის მახსოვარნი გლეხნი კაცნი“, მათ ფიცით უთქვამთ: „კამყოლოს სა[ა]კაძეს ზუ-

რაბს, ბაბა-შიოშს, ალიყულიბეგს და ქაიხოსროს ჰქონდა ორთა შუა და ცილობა არ გაგუიგონია გარისელთაგან⁵⁵. აი, სწორედ ეს ბაბა-შიოში ითვლება ბაბათაშვილთა შტოს ფუძემდებლად. ორიოდ სიტყვა უნდა ითქვას იმ პირთა შესახებ, რომლებიც აქ ბაბა-შიოშის გვერდით არიან მოხსენიებულნი. ეს პირებია: ზურაბ, ალიყულიბეგ და ქაიხოსრო სააკაძეები. ისინი, ცხადია, განაყოფიდაშვილნი არიან ბაბა-შიოშისა, მათ ჯერ კიდევ საერთო მფლობელობა აქვთ. მათი ნათესაობა სხვა საბუთებითაც მტკიცდება. სააკაძე ალიყულიბეგი სწორედ ის პირი უნდა იყოს, რომლის მემკვიდრეთაგან შემდეგ განშტოება — ალიყულიშვილნი სააკაძენი ჩამოყალიბდა. დოკუმენტში დასახელებული ოთხი სააკაძისაგან ორის განშტოებანი — ბაბა-შიოშისა (ბაბათაშვილნი) და ალიყულიბეგისა (ალიყულიშვილნი) სააკაძეთა საგვარეულო დოკუმენტებში იქნება. ასე, 1726 წლის ერთ დოკუმენტში დასახელებულია სააკაძე ალიყულის შვილიშვილი ოტია, რომელიც თავის განაყოფს ბახუტასა და მის შვილებს — დემეტრეს, გარსევანსა და დავითს ნასყიდობის წიგნს აძლევს, ბობნავის მამულს მიჰყიდის⁵⁶. ზოლო მე-18 საუკუნის სხვა უთარილო დოკუმენტით, რომელიც ვენახის ნასყიდობის წიგნს წარმოადგენს, ვგებულობთ, რომ ზემოხსენებული ოტია, შვილიშვილი ალიყულისა, არის შვილი გიორგისა: „ქ. ნებითა და შეწყენითა მხთისათა, ესე ნასყიდობის წიგნი მოგვე მე სააკაძემ ალიყულიშვილმა გიორგიმ, შვილმა ჩემა ოტიაჲ, შენ, ჩემს განაყოფს ზურაბს, შვილსა შენსა თამაზას, ფიდუას, და ზუას“...⁵⁷, ცხადია ისიც, რომ აქ მოხსენიებული ალიყულიშვილთა განაყოფი ზურაბი ის ზურაბ სააკაძეა, რომელიც ბაბა-შიოშისა და ალიყულიბეგის გვერდით მოიხსენიებოდა ზემოთ მითითებულ დოკუმენტში (Hd—16657).

ამგვარად, ბაბა-შიოშ და ალიყულიბეგ სააკაძეები მე-17 საუკუნის შუა წლების დოკუმენტში მოიხსენიებიან. მართალია, 1659 წლის საბუთში ისინი მოქმედ პირებად არ გვევლინებიან, მათ შესახებ მხოლოდ აღნიშნულია, რომ წარსულში დიდხანს ფლობდნენ სადავო მიწებსო, მაგრამ დოკუმენტიდან აშკარაა, რომ საქმე შეეხება არც თუ ძალიან შორეულ წარსულს. მოწმეებს ჯერ კიდევ ახსოვთ მათი მფლობელობა. საქმე უნდა შეეხებოდეს ოცი-ოცდაათი წლის წინანდელ დროს და არა უფრო ღრმა წარსულს. სწორედ

⁵⁵ Hd-16657. იხ. აგრეთვე: საქ. სიძგ., II, № 57.

⁵⁶ Sd-690. იხ. აგრეთვე: საქ. სიძგ., II, № 287.

⁵⁷ Hd-9746.

ამ პერიოდში ცხოვრობს იორამ მოურავიშვილიც. იორამი და ბაბა-შიოში დოკუმენტთა ცნობებით დაახლოებით ერთი თაობის პირებად წარმოდგებიან, ხოლო თუ ეს ასეა, მაშინ იოსებ ტფილელი, ძე ბაბა-შიოშისა, დაახლოებით იორამის ძეთა, დიდი მოურავის შვილიშვილთა თაობის პირად უნდა ვივარაუდოთ. მართლაც, იოსებ ტფილელის მოღვაწეობის პერიოდში ცხოვრობენ გიორგი სააკაძის შვილიშვილნი — გიორგი თარხანი, აეთანდილ მოურავიშვილი და სხვ. საყურადღებოა ერთი გარემოებაც. იოსებ ტფილელი დაიდუპა ბრძოლის ველზე, როგორც მეომარი. რა თქმა უნდა, იგულისხმება, რომ ამ დროს იგი ღრმად მოხუცი არ იყო. ეს კი შესაძლებლობას გვაძლევს ზოგადი მიჯნა დაუდვათ მის ასაკს დაღუპვის ეამს, ე. ი. 1688 წელს. ამ დროს იოსებ ტფილელი არ უნდა ყოფილიყო უმეტეს 60—65 წლისა. ეს — უკიდურეს შემთხვევაში, ისე კი შესაძლებელია ნაკლები ასაკისაც იყო. ამგვარად, იოსებ ტფილელის დაბადების თარიღი 1623—1625 წლებზე ადრე არაა საგულვებელი, ხოლო უფრო გვიან კი — დასაშვებია⁵⁸. ამ პერიოდისათვის გიორგი სააკაძეს უკვე ასაკოვანი შვილები ჰყავდა. 1625 წელს მისი ვაჟიშვილი აეთანდილი ცნობილი პირი იყო და მამის გვერდით იბრძოდა, ხოლო მისივე ორი ქალი გათხოვილი იყო ჯერ კიდევ საქართველოდან მამის პირველ გადახვეწამდე, ე. ი. 1612 წლამდე. ყოველივე თქმულიდან აშკარაა, რომ ასაკობრივი შეფარდებით იოსებ ტფილელი უფრო გიორგი სააკაძის შვილიშვილთა, და არა შვილთა, თაობის პირად უნდა ვივარაუდოთ.

ამგვარად, იოსებ ტფილელი არ არის არც ძის ძე და არც მძის-წული დიდი მოურავისა, ხოლო ასაკობრივი შეფარდებით იგი ამ უკანასკნელს მესამე თაობად ხვდება. დასაშვებია, რომ ტფილელის წარმომავლობა მართლაც გიორგი სააკაძის მძის ოჯახს უკავშირდებოდეს, მაგრამ ასეთ შემთხვევაში იგი გვესახება არა მძისწულად დიდი მოურავისა, არამედ მძისწულის ძედ (მესამე თაობად). შესაძლებელია ის იყო სწორედ ქაიხოსრო სააკაძის ძის ძეც (იქნებ ამიტომაც არ დაივიწყა თავის პოემაში პატივით მოეხსენიებინა მამაცი პაპა, და იქნებ ამიტომაც ჰქვია ტფილელის მამას ბაბა-შიოში პაპის სახელი? ამგვარი გაგებით ბაბა-შიოშს ხომ პაპად ერგებოდა გიორგისა და ქაიხოსროს მამა-შიოშ სააკაძე!)...

⁵⁸ საგულისხმოა, რომ გ. ლეონიძეც იოსებ ტფილელის დაბადების თარიღად 1620-იან წლებს ვარაუდობდა. იხ. „დიდმოურავიანის“ 1939 წლის გამოცემის წინასიტყვაობა, გვ. XXII.

უფრო კონკრეტულად იოსებ ტფილელს მაჰის ენაობის დადგენის შესაძლებლობას ჩვენთვის ხელმისაწვდომი მასალები არ იძლევა.

ყოველივე ეს ერთი ეტაპია იოსებ ტფილელის ბიოგრაფიის კვლევისას. ამის შემდეგ გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება ტფილელის შტოს მიგნებასა და წარმოჩენას არამოურავიშვილ სააკაძეთა შორის. თუმცა მართებულად იყო შენიშნული, რომ ბაბათაშვილმა სააკაძე უნდა იყოს ბაბათაშვილთა შტოს ფუძემდებელი, მაგრამ ამ ფაქტის აღნიშვნის იქით ბაბათაშვილთა შტოს კვლევა აღარ წასულა. დღემდე ცნობილი არაა ამ შტოს შემადგენლობა, ცნობილი არაა იოსებ ტფილელის ოჯახური თუ ნათესაური წრე. საქმეს მეტად ართულებდა ის გარემოებაც, რომ, როგორც გამოიჩინა, იოსებ ტფილელის პოემის შექმნისას გვარი ბაბათაშვილი ჯერ კიდევ მტკიცედ გამოკვეთილი არ იყო, იგი უფრო მოგვიანებით გახდა მყარი წოდება სააკაძეთა გარკვეული შტოსათვის. უფრო ზუსტად, ბაბათაშვილი სააკაძენი აღრეულ ეტაპზე, მე-17 საუკუნის მეორე ნახევარში, ჯერ კიდევ მხოლოდ სააკაძეებად იწოდებიან და სხვა სააკაძეთაგან მათი გამიჯვნა ჰქონდა. ხოლო მოგვიანებით, მე-18 საუკუნიდან, კიდევ რომ მოგვეხდინა ცალკეულ ბაბათაშვილთა გამოყოფა, მეტად ძნელი იქნებოდა გარკვევა იმისა, თუ მე-18 საუკუნეში მოხსენიებული ბაბათაშვილნი მე-17 საუკუნის რომელ სააკაძეებთან უნდა დაგვეკავშირებინა შტოს ხაზით. აი, ეს დიდი სიძნელე ელობებოდა წინ ბაბათაშვილ-სააკაძეთა შტოს, ე. ი. ტფილელის შტოს გამოყოფას. ამგვარად, ტრადიციული ცნობა ტფილელის ბაბათაშვილობის შესახებ თავისთავად მნიშვნელოვანია, მაგრამ ტფილელის ბიოგრაფიის კვლევის თვალსაზრისით მას მხოლოდ მაშინ ექნება არსებითი მნიშვნელობა, თუ შესაძლებელი გახდება რაიმე გზით ბაბათაშვილთა შტოს გამოყოფა სხვა სააკაძეებისაგან.

მოურავიშვილთა და ბაბათაშვილთა გარდა ცნობილია სააკაძეთა გვარის სხვა განშტოებანიც (ალიუღლიშვილ სააკაძეთა შესახებ ზემოთაც ითქვა) ზოგიერთი მათგანი შედარებით აღრეულია, მაგალითად, საამის შვილნი სააკაძენი იხსენებიან ჯერ კიდევ 1593 წელს სიმონ პირველის მეუღლის ნესტან-დარეჯანის წყალობის წიგნში⁵⁸. საამის შვილნი (სააკაძენი) მოიხსენიებიან ვახტანგ VI-ის სიგელშიც

⁵⁸ საქ. სიძე., III, 1-10, სახ. № 163.

ომან მოურავიშვილისადმი⁶⁰, ზაზა თარხნიშვილის ასულის, ერეკლე მეფის მძახლის-მარიამის განცხადებაშიც 1808 წელს⁶¹ და სხვ.

მე-17 საუკუნის სააკაძეებს სხვადასხვა პოლიტიკური ორიენტაციის ჯგუფებში ვხედავთ. ვისთან არიან ამ დროს ბაბათაშვილი-სააკაძენი? უნდა აღინიშნოს, რომ სააკაძეთა ყველა შტოს როდი განუტდია რეპრესიები გიორგი სააკაძის განდევნის შემდეგ. ზოგიერთი სააკაძე შესანიშნავად გრძნობდა თავს ქართლში მე-17 საუკუნის 30-იან წლებშიც. ასე, 1629 წელს სვიმონ მეფე მამულს ლწყალობს ვინმე თამაზ სააკაძეს⁶², მაშინ, როცა სვიმონისავე სიგელებში გიორგი სააკაძე უკვე „დაწყვეტილ მოურავად“ მოიხსენიება. თავის მხრივ თეიმურაზ I-ც 1631 წელს კეთილგანწყობაშია ატენის მოურავ გიორგი სააკაძისა და მისი შვილის ივანესადმი და მათ „ატენს მირზასეულ ვენახს“ სწყალობს⁶³ (ამ უკანასკნელთ გარკვეულ პერიოდამდე წყალობდა როსტომ მეფეც).

სააკაძეთა ორი შტო — მოურავიშვილებისა და ბაბათაშვილებისა მე-17 საუკუნის მეორე ნახევარში ერთი პოლიტიკური ორიენტაციის ჯგუფად გვევლინება (როგორც ქვემოთ ვნახავთ. ამ პერიოდში ბაბათაშვილთა ოჯახურ-ნათესაური წრე უკვე არსებობს. თუმცა მისი წარმომადგენლები ჯერ კიდევ მხოლოდ სააკაძეებად მოიხსენიებიან). მოურავიშვილი და ბაბათაშვილი სააკაძენი მუხრან-ბატონ ბაგრატიონთა — ვახტანგ V-ისა და მისი მემკვიდრეების დიდად ერთგულნი არიან და ამით მიჰყვებიან პოლიტიკური ორიენტაციის იმ გზას. რომელიც გიორგი სააკაძემ გაკეთა. ასე, იორამ მოურავიშვილი დიდად მისიანდო პირი იყო ვახტანგ V-ისა: ავთანდილ იორამის ძე და მისი მემკვიდრეები თავგანწირვით ერთგულობდნენ გიორგი XI-ს, ვახტანგ VI-ს. იოსებ ტფილელის მთელმა ცხოვრებამაც. როგორც უკვე ვნახეთ, ვახტანგ V-ისა და მისი მემკვიდრეების ერთგულებაში განვლო. რამდენადაც პოლიტიკური ორიენტაცია და ცხოვრების გზა უმეტეს შემთხვევაში ურთიერთგანმავარაუდებელი ფაქტორებია, ცხადია, ბუნებრივად ჩნდება აზრი. რომ მოურავიშვილ და ბაბათაშვილ სააკაძეთა პოლიტიკური ორიენტაციის ერთობა შემთხვევითი არ უნდა ყოფილიყო, მათი პოლიტიკური გეზი მათივე პიოგრაფიითაც უნდა ყოფილიყო შეპარობებული. იოსებ ტფილელი, ვახტანგ V-ისა და მისი მემკვიდრეების

⁶⁰ Hd-9467.

⁶¹ Hd-3421.

⁶² სტსა, ფ. 1445. საბ. № 5570.

⁶³ სტსა, ფ. 1445. საბ. № 3261.

უსაზღვროდ ერთგული პირი, არ შეიძლებოდა ყოფილიყო წევრი იმ ბეჟან სააკაძის ოჯახისა, რომელიც, როგორც ვახუშტი ბატონიშვილი გვამცნობს, მე-17 საუკუნის 90-იან წლებში ნაზარ-ალი-ხანთან ამხილებდა თურმე გიორგი XI-ს, რისთვისაც ამ უკანასკნელმა ის თავის ძმისწულს ქაიხოსროს შეაპყრობინა და სასტიკად დასაჯა („აღმოჴადნეს თჳაღნი“)⁶⁴.

ყოველივე ამის შემდეგ მიემართოთ უშუალოდ ბაბათაშვილთა საგვარეულო დოკუმენტების ცნობებს. როგორც უკვე ითქვა, გვარი ბაბათაშვილი სააკაძეთა ადრინდელ დოკუმენტებში არ დასტურდება. საერთოდ, ბაბათაშვილთა საგვარეულო დოკუმენტები იოსებ ტფილელის ბიოგრაფიის კვლევისას დღემდე მთლიანად გათვალისწინებული არც ყოფილა. არ გამოუყვიათ სხვადასხვა პერიოდში მოღვაწე ბაბათაშვილნი. მხოლოდ გ. ლეონიძემ აღნიშნა ერთი პირი — ბაბათაშვილი იესე, რომელიც 1703 წელს სხვა სააკაძეებთან ერთად ზელს აწერს ერთ სიგელს⁶⁵. მე-17 საუკუნის დასასრულისა და მე-18 საუკუნის დასაწყისის სააკაძეთა სხვადასხვა შტოებისაგან ბაბათაშვილთა შტოს გამოყოფას ტფილელის ბიოგრაფიის კვლევის თვალსაზრისით მეტად დიდი მნიშვნელობა აქვს, მაგრამ ეს ძალზე რთული საქმეცაა, რადგან, როგორც ზემოთ აღვხიშნეთ, ადრეულ ეტაპზე ამ შტოს წარმომადგენლები ჯერ კიდევ მხოლოდ სააკაძეებად იწოდებოდნენ. არ მოჩანდა რაიმე ხელჩასა-კიდებელი ფაქტორი, რომლის საფუძველზეც ბაბათაშვილთა ნათესაური წრე შეიძლებოდა გაგვემიჯნა სხვა სააკაძეთაგან. ზემოთ მოხსენიებული ბაბათაშვილი იესე (1703 წ.) რომ ტფილელის ნათესავია, ცხადია, ექვს არ იწვევდა, მაგრამ საჭირო იყო ამ პირის ნათესაური წრის გამოკვეთა, ტფილელთან მისი ნათესაური მიმართების დადგენა.

ტფილელის შტოს მიგნების მიზნით მოვიძიეთ ჩვენს საცავებში დაცული ბაბათაშვილთა საგვარეულო დოკუმენტები. მე-18 საუკუნის მეორე ნახევრის ისტორიულ დოკუმენტებში განსაკუთრებით ხშირად მოიხსენიება ვინმე შიოშ ბაბათაშვილი, რომელსაც ღრმა მოხუცობამდე უცხოვრია და მიუღწევია მე-18 საუკუნის დასასრულისათვის. იმთავითვე აშკარა იყო, რომ ეს პირიც ტფილელის უახლოეს ნათესავთა შთამომავალია, ცხადია, მის წინაპართა მოძიება ტფილელის წრის აღდგენა იქნებოდა. შესაძლებელი გახდა ამ შიოშ

⁶⁴ ვ ა ხ უ შ ტ ი ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი, გვ. 470.

⁶⁵ საქ. სიძვ., I, საბ. № 162; იხ. აგრეთვე. გ. ლ ე ო ნ ი ძ ე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. XX, სქ. 2.

ბაბათაშვილის ცხოვრების ზოგიერთი ფაქტის დადგენაც. ეს პირი მოიხსენიება ბაბათაშვილადაც, სააკაძედაც და სააკაძე-ბაბათაშვილადაც. ერთი დოკუმენტით, რომელიც შეწირულების წიგნს წარმოადგენს, ვიგებთ, რომ მას არ ჰყოლია არც ძმა და არც შვილები. სულის საოხად გაუზრდია ყმის შვილი, რომელსაც სწირავს ურბნისის ეკლესიასა და ურბნელს⁶⁶. დოკუმენტი შედგენილია 1782 წელს და, ცხადია, ასახავს შიომ ბაბათაშვილის ოჯახურ მდგომარეობას ამ პერიოდში. თავის დროზე კი მას უნდა ჰყოლოდა ძმა — გიორგიც. 1736 წელს ეს შიომ ნასყიდობის წიგნს აძლევს ურბნელ ნიკოლოზ ზერხეულიძეს, იქ აღნიშნულია: „ძმამან ჩემმან გიორგიმ, ბიძაშვილმან ერასტიმ“⁶⁷.

მე-19 საუკუნის დასაწყისის დოკუმენტებში სხვა ბაბათაშვილნიც მოიხსენიებიან. კერძოდ, გაბრიელ ბაბათაშვილი და მისი შვილები — გიორგი და იოსებ 1800 წელს ნასყიდობის წიგნს აძლევენ უბილაშვილებს⁶⁸. 1802 წლის დოკუმენტში, რომელიც აგრეთვე ნასყიდობის წიგნს წარმოადგენს, დასახელებულია გაბრიელის მესამე ვაჟი — დემეტრეც⁶⁹. ცხადია, ეს ბაბათაშვილებიც იოსებ ტფილელის ნათესავთა შთამომავალნი არიან, მაგრამ ზემოთ ხსენებულ შიომ ბაბათაშვილს, როგორც ჩანს, არც თუ ძალიან მახლობელ განაყოფებად ხედებოდნენ (ალბათ მესამე-მეოთხე თაობის ბიძაშვილებად).

ჩვენთვის უფრო საინტერესოა ის შიომ ბაბათაშვილი, რომელიც მრავალჯონი მოიხსენიება მე-18 საუკუნის დოკუმენტებში. 1773 წელს იგი ნასყიდობის წიგნს აძლევს ამირალას შვილს თამაზას⁷⁰; 1775 წელს მოწმეა ნასყიდობის წიგნში, რომელსაც ბეჟან სააკაძე და მისი შვილები — ქაიხოსრო და ზურაბა აძლევენ „ბატონის სძალ“ ქეთევანს⁷¹. 1786 წელს შიომ ბაბათაშვილი აგრეთვე მოწმედ გვევლინება ზაზა თარხნიშვილის („პატარა ზაზას“) შვილთათვის მიცემულ ნასყიდობის წიგნში⁷². ყველაზე მნიშვნელოვანი ისაა, რომ შესაძლებელი გახდა ამ შიომ ბაბათაშვილის მამის სახელის დადგენაც — იგი დემეტრეს — ძე ყოფილა: „ესე... ნასყიდობის წიგნი და სიგელი დაგიწერე და მოგეცი მე, სააკაძე

⁶⁶ Ad-1502

⁶⁷ Ad-1502 (11).

⁶⁸ სცსა, ფ № 1448, საბ. № 4474.

⁶⁹ სცსა, ფ. 1448, საბ. № 6514.

⁷⁰ Ad-7251.

⁷¹ Hd-2926.

⁷² Hd-2879.

ბაბათაშვილმა დემეტრეს ძემან შიომშა“...⁷³ „...მე, სააკაძემ დემეტრეს შვილმა შიომ...“⁷⁴ ისიც ირკვევა, რომ შიომ სააკაძე-ბაბათაშვილს „ალალი მამა პაპის სამკვიდრო“ მამული ბოზნაეში ჰქონია, რომელიც საჭიროების გამო გაუყიდა⁷⁵. ამგვარად, უეჭვოდ გაირკვა, რომ მე-18 საუკუნის მეორე ნახევრის ისტორიულ დოკუმენტებში მრავალგზის მოხსენიებული შიომ სააკაძე-ბაბათაშვილი დემეტრეს ძეა. არის თუ არა ეს დემეტრე სააკაძე-ბაბათაშვილი ჩვენი ლიტერატურის ისტორიაში კარგად ცნობილი პოეტი დემეტრე სააკაძე? როგორც ვხედავთ, იოსებ ტფილელის ბიოგრაფიის კვლევის საკითხში თავისთავად ჩაირთო პოეტ დემეტრე სააკაძის ბიოგრაფიის კვლევაც, მაგრამ ამაზე ქვემოთ.

რადგან შიომ ბაბათაშვილი უშვილძირო ყოფილა და ახლო სახლიკაციც არა ჰყოლია, მოხუცობის ეამს მთელი თავისი ქონება უანდერძნია იულონ ბატონიშვილისათვის. შემონახულა მისი ანდერძის წიგნიც, სადაც ვკითხულობთ: „...ესე მტკიცე და უცვალებელი წიგნი მოგართვი თქვენ მეფის ძეს ბატონის შვილს იულონს, მე, ბაბათას შვილმან შიომ ასე, რომე მე დავბერდი, უშვილო კაცი გახლდი და არცავენ შემნახავი და პატრონი მყვანდა, მოველ ჩემის მონდომებითა და ნებითა და ჩემი თავი შენ შემოგავედრე და ჩემი ყმა და მამული თქვენ გიანდერძე, და თქვენც ეს მოწყალება მოიღვეით ჩემზედა, რომ მანამ ცოცხალი ვიყო, თქვენ შემინახოთ, და როცა მოკვდეთ, თქვენ უნდა დამმარხოთ და ჩემი ანდერძის წიგნი ეს არის და ვინც ეს მოშალოს, ჩემისამც ბრალსა და ცოდვის მტვირთველი ის იქნება, და რაც ჩემი ყმა და მამულია, იმისი სიაც ეს არის:

- ქ. ბოზნაეს კოშკი თავისის სასახლითა და გარეშემოთი.
- ქ. აქავე ბოზნაეს თოთხმეტი საკომბლო.
- ქ. ციცის შვილებისაგან მოსყიდული სოფელი ბრისი მთლათა.
- ქ. ამთგანვე მოსყიდული სოფელი გარმუდეთი მთლათა.
- ქ. სამკვიდრო სოფელი ასიქალეთის ნახევარი საუფროსოთი.

. . . .

ამას გარდა კიდევ თუ სადმე ჩვენი მამული არის ნასყიდი თუ უსყიდი, სამკვიდრო თუ ბატონის წყალობა, ყველასი ანდერძი თქვენთვის მომიხსენებია და როგორც ზემოთ მომიხსენებია ჩემი მოწყალება, თქვენც ისე უნდა აღმისრულოთ, ცოცხალიც შემინა-

⁷³ Hd-725¹.

⁷⁴ Ad-1502 (II).

⁷⁵ Ad-1502 (II).

ხოთ და მკვდარიც დამმარხოთ. არიან ამ ჩემის ანდერძის მოწამე და დამსწრე ხერხეულიძე ლაშქარ ნივისი მდივანი ომან, როკიკას შვილი ბეცია, მამაცაშვილი მროველის სალთხუცესი იოსებ და მე დეკანოზს მიხაილს ამ შიოშის პირითა და ნება რთვითა დამიწერია და მოწამეცა ვარ. დაიწერა, დეკემბრის „კ“ თ ქკს უოა, ქკეს აქეთსა ჩღპკ“ Hd — 2935).

აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ვინმე შიოშ ბაბათაშვილი (Баба-тов Шно) მოჩანს რუსეთში ვახტანგ VI-ის ამაღლის 1737 წლის ნუსხითაც⁷⁶. შესაძლოა ეს იყოს ჩვენი შიოშ დემეტრეს-ძე ბაბათაშვილი, მაგრამ თუ ეს ასეა, მაშინ იგი 1736 წლის დეკემბერში ჯერ კიდევ წასული არ ყოფილა, რადგან ზემოთ აღნიშნული დოკუმენტი — Ad — 1502 (11), რომელსაც შიოშ ბაბათაშვილი იძლევა, 1736 წლის 18 დეკემბრით თარიღდება. ამავე დროს თუ ისინი ერთი და იგივე პირნი არიან, ცხადია, შიოშ ბაბათაშვილი გარკვეული პერიოდის შემდეგ სამშობლოში დაბრუნებულა.

ვინაიდან შიოშ ბაბათაშვილი ანდერძის შედგენის ჟამს (1783 წ.) ღრმად მოხუცი ყოფილა, ცხადია, იგი მე-18 საუკუნის დასაწყისში დაბადებულად უნდა ვივარაუდოთ. ექვი არაა ეს შიოშ ბაბათაშვილი ახლო ნათესავად ხვდებოდა იოსებ ტფილელს, მაგრამ მთელი სირთულე ამ ნათესაური ხაზის დადგენაში მდგომარეობდა. და მაინც მოხერხდა შიოშ ბაბათაშვილის წინაპართა გარკვევა, ბაბათაშვილთა სანათესავო წრის გამოყოფა, რაც, არსებითად, ტფილელის სანათესავო წრეა.

ირკვევა, რომ გარდა იმ მამულებისა, რომლებიც შიოშ ბაბათაშვილის ანდერძშია ჩამოთვლილი, თავის დროზე ბაბათაშვილთა სამკვიდრო მამული სოფელი მუხათიც ყოფილა. ამ ფაქტის დადგენა შესაძლებელი გახდა თარხან-მოურავთა გვიანდელი დოკუმენტების შესწავლის შედეგად. მე-18 საუკუნის დასასრულს გიორგი სააკაძის მემკვიდრეთა — თავად თარხნიშვილთა შორის დიდმა შფოთმა იჩინა თავი მამულების გაყოფის თაობაზე. სამამულე დავა დიდხანს გრძელდებოდა, ამ ნიადაგზე ათეულობით დოკუმენტიც შეიქმნა. სწორედ ამ დოკუმენტებს შემოუწინაზავთ ზოგიერთი საინტერესო ცნობა, რომელთაც მეტად დიდი მნიშვნელობა აქვთ სააკაძეთა საგვარეულოს კვლევის თვალსაზრისით. კერძოდ, ცნობა იმის შესახებ, რომ სოფელი მუხათი თავის დროზე ბაბა-

⁷⁶ იხ. ვახტანგ VI-ის ამაღლის 1737 წლის ნუსხა წიგნში: ს. ყუბანეიშვილი, და ვით გურამიშვილი ქართულ ჰუსართა პოლკში, 1955, თბ., საქართველოს სსრ მეც. აკად. გამომცემლობა, გვ. გვ. 148, 161.

თაშვილთა საკუთრება ყოფილა, მოიპოვება თარხან გიორგისა და სოლომონ მეითარს შორის მიწაზე დავის გამო სასამართლო გადაწყვეტილების წიგნში⁷⁷. თარხანი გიორგი (ეს მეორე გიორგი თარხანია!) და სოლომონ მეითარი თავიანთი წარმომავლობითა და ოჯახური წრით ჩვენთვის საკმაოდ ცნობილნი არიან. გიორგი თარხანი ლუარსაბის ძეა, სოლომონ მეითარი კი — ზაზა თარხნიშვილის უფროსი ვაჟია (იხ. სქემა). მათი სამამულო დავა შეეხებოდა თარხნიშვილთა სხვადასხვა სამფლობელოებს და მათ შორის სოფელ მუხათსაც (ამ დროს მუხათი, როგორც ქვემოთ ვნახავთ. უკვე თარხნიშვილთა საკუთრებაა და არა ბაბათაშვილებისა). სოლომონ თარხნიშვილი (მეითარი) გიორგი თარხანზე ჩივის: „მუხათი სოფელი ბაბათას შვილისა იყო და ჩვენს საწილოს მამულზედ მიკრული. მუხათი იყიდა (იგულისხმება: თარხანთა სახლმა. რ. ფ.). ბაბათას შვილისაგან, ჩემი საწილო სათარხნო მამულიც შეიგდო, ესეც მუხათისა არისო“. მაშასადამე, აშკარაა, რომ მუხათი ადრე ბაბათაშვილთა საკუთრება ყოფილა და მოგვიანებით თარხნიშვილებს, კერძოდ, საკუთრივ თარხანთა სახლს უყიდია მათგან. როდის მოხდა ეს შესყიდვა, საბუთში აღნიშნული არ არის.

1800 წლის ერთ დოკუმენტშიც, კერძოდ, დავით ბატონიშვილის განაჩენში სოლომონ და ლუარსაბ თარხნიშვილებს შორის სამამულე დავაზე (სოლომონი აქ იგივე სოლომონ მეითარია, ხოლო ლუარსაბი — გიორგი თარხნის ძმისწული და მემკვიდრე), ვკითხულობთ: „სოლომონ მეითარი ჩიოდა: მუხათი იყიდა ლუარსაბის სახლმა ბაბათაშვილისაგან“—ო⁷⁸. ამის შემდეგ სავსებით გასაგებია, თუ რატომ ვერ ვხვდებით სოფ. მუხათს იმ მამულთა სიაში, ღრმად მოხუცმა შიომ ბაბათაშვილმა რომ უანდერძა იულონ ბატონიშვილს. ეს სოფელი ადრევე მიუყიდია ბაბათაშვილს თარხნიშვილებისათვის. ხერხდება იმის თარიღის გარკვევაც, თუ როდის მომხდარა თარხნიშვილთა მიერ ბაბათაშვილებისაგან სოფ. მუხათის შესყიდვა. თარხნიშვილთა სამამულო დავაში მეუღლის — ლუარსაბ თარხნის გარდაცვალების შემდეგ მონაწილეობდა მისი ქვრივი — სოფიო ბატონიშვილი, ასული გიორგი XII-ისა. შემონახულა სოფიო ბატონიშვილის მოხსენება ლიტვინოვისადმი ამ დავასთან დაკავშირებით, სადაც ვკითხულობთ: „...რომელიც გვიჩივლა გორის უეზდის სასამართლოს ზასედატილმან თავადმან ზაზას ძემ დავით თარხანოვმა

⁷⁷ Hd-8754.

⁷⁸ Hd-2505.

(სოლომონ მეითრის ძმა. რ. ფ.) არა სიმართლით გავლილსა წელსა ჩყე დეკემბრის თვეშია მეფის თეიმურაზისაგან ნაბოძებს სოფელს კავთისხევზედ და აგრეთვე ოთხმოცის წლის ნასყიდს სააკაძეებისაგან მუხათზედ...⁷⁹. მაშასადამე, ამ დოკუმენტის შედგენის დროს მუხათი სააკაძეებისაგან (იგულისხმება სააკაძე-ბაბათაშვილნი) ოთხმოცი წლის ნასყიდი ყოფილა. დოკუმენტი უთარაილა, მაგრამ ტექსტში ნათქვამია: „გავლილსა წელსა ჩყე“. თუ ჩყე (1805) გავლილი წელია, ცხადია, დოკუმენტი 1806 წლით უნდა დათარიღდეს. ამგვარად, უეჭვოდ ირკვევა, რომ სოფელი მუხათი ბაბათაშვილებს 1725—26 წლებში გაუყიდიან (1806—80). სოფიო ბატონიშვილის ეს ცნობა ადრინდელი საბუთებით სავსებით დასტურდება. 1713—1719 წლებში მუხათი ჯერ კიდევ ბაბათაშვილთა საკუთრებაა და თავიანთ საწილოს საჭიროების გამო ერთმანეთს შორისაც ჰყიდიან. სანიშნოა ის ფაქტიც, რომ სოფიო ბატონიშვილი წერს: მუხათი სააკაძეებისაგან გვექონდა ნასყიდო. სოლომონ მეითარი, როგორც ენახეთ, წერდა: ბაბათაშვილთა სახლისგან იყიდესო. ეს იმის მაჩვენებელია, რომ იმ დროს, როცა მუხათი თარხნიშვილებმა იყიდეს, ე. ი. მე-18 საუკუნის 20-იან წლებში, ბაბათაშვილნი ჯერ კიდევ ორივეგვარად იწოდებოდნენ — ბაბათაშვილებადაც და სააკაძეებადაც.

იმ ფაქტის უეჭვოდ გარკვევამ, რომ მე-18 საუკუნის პირველ მეოთხედში მუხათი ბაბათაშვილთა საკუთრება ყოფილა, დასაბაბათაშვილთა შტოს სხვა სააკაძეთაგან გამოყოფის რეალური შესაძლებლობა. თუ გამოვეყოფდით იმ სააკაძეთა წრეს, რომლებიც 1720—1725 წლებამდე ფლობდნენ სოფელ მუხათს, ამით, არსებითად, გამოვეყოფდით ტფილელის უახლოეს ნათესავ-შთამომავალთა წრეს, შესაძლოა მისი ოჯახის შემადგენლობასაც.

დიდძალი დოკუმენტური მასალის მონაცემთა შესწავლის შემდეგ მოხერხდა მე-18 საუკუნის პირველ მეოთხედში მუხათის მფლობელ სააკაძეთა გამოყოფა სხვა სააკაძეებისაგან. 1718 წლის ერთ დოკუმენტს შემოუნახავს ცნობა მუხათის მფლობელთა შესახებ: „ქ. ნებითა და შეწევნითა ღრისათა ესე ნასყიდობის წიგნი მოგართვით მე, სააკაძემ იორამ, შვილმან ჩემმან იოსებ და ყოველთავე მომავალთა სახლისა ჩემისათა თქვენ, ციციშვილს ბატონს სალთხუცესს ედიშერს, შვილსა შენსა ნოდარს და ქაიხოსროს, ელიზბარს და დავითს ასე და ამა პირსა ზედა, რომე დამეჭირა და მოგყიდე ჩემი ალალი სამკვიდრო მამული ნასოფლარი მუხათი“.

თი, ჩემი წილი რაც იყო, მამიყიღია მისის სარწყავითა და ურწყავითა, მთითა და ბარითა, შესავლითა და გასავლითა, წყლითა და ყოვლის მისის სამართლიანის სამძღურითა. გქონდეს და გიბედნიეროს ღ'თნ, როგორც თქვენი ალალი სამკვიდრო მამული... არიან ამის მოწამენი ჩემი ბიძაშვილი სააკაძე იესე + , სააკაძე ზურაბ + ,

სააკაძე მერაბ + ... ქკს ჯკ...

იორამ
სააკაძე

მე დემეტრე სააკაძე ამისი მოწამე ვარ

დემეტრე
სააკაძე

“80.

წარმოდგენილი საბუთით უეჭვოა, რომ იორამ სააკაძე და მისი შვილი იოსებ 1718 წლამდე მუხათის მფლობელთაგანნი ყოფილან. ამგვარად, ჩვენთვის უკვე უეჭვოდ ცნობილი გახდა ორი ბაბათაშვილი და მათი ურთიერთნათესაური დამოკიდებულება მე-18 საუკუნის პირველ მეოთხედში. ახლა მთავარია მოვიძიოთ იორამ სააკაძე — ბაბათაშვილისა და მისი შვილის — იოსების კვალი უფრო ადრინდელ დოკუმენტებში. ამრიგად, ბაბათაშვილთა შტოს წარმომადგენლების ძიებას ვახდენთ უკუსვლით. ეს იმან განაპირობა, რომ ჩვენთვის სანიშნო ფაქტი — მუხათის მფლობელობა, 1718 წლის დოკუმენტშია დადასტურებული. ამ დოკუმენტის გამოაშკარავებამდე სხვა საბუთებში კიდეც რომ წაეწყდომოდით ამ პირთ, ჩვენთვის ცნობილი არ იქნებოდა, რომ ისინი ბაბათაშვილთა შტოს სააკაძენი არიან. ახლა, როდესაც ეს ცნობილი გახდა, უნდა მოვიძიოთ ამ პირთა სახელზე შექმნილი ადრეული დოკუმენტებიც და, ამრიგად, უკუსვლით მივყვეთ ბაბათაშვილთა შტოს შემადგენლობის ძიებას. ამ თვალსაზრისით ყურადღებას იპყრობს 1713 წლის ერთი საბუთი, რომელიც მიწის ნასყიდობის წიგნს წარმოადგენს. საბუთს იძლევიან ჩვენთვის ცნობილი პირნი — იორამ და იოსებ სააკაძეები. აქვე დასახელებულია მათი ოჯახის ორი სხვა წევრიც. დოკუმენტში ვკითხულობთ: „ესე ჟამთა და ხანთა გასათავებელი ნასყიდობის წიგნი და სიგელი დაგიწერეთ და მოგეცით ჩვენ, სააკაძემ იორამ და ძმამან ჩემან ონოფრემ, შვილმან ჩემან იოსებ და შვილის შვილმან ჩემან ბერმან, სახლისა ჩემისამან მომავალმან თქვენ, თუჲანის შვილს გივის, მდივნის შვილს დავითს და ზურაბს... მოგყიდეთ ჩვენი ნასყიდი რუის ჩვენს სასახლესთან სახლის ალაგი...“⁸¹

⁸⁰ Hd-6950.

⁸¹ Sd-105.

მოტანილი საბუთიდან აშკარაა, რომ სასახლე და მამული იორამ სააკაძე-ბაბათაშვილს რუისშიც ჰქონია. ეს დასტურდება სხვა საბუთითაც⁸². როგორც ზემოთ ვნახეთ, რუისში მფლობელობა აღნიშნული იყო შიომ ბაბათაშვილის ანდერძის წიგნშიც.

სახელი იოსებ (იოსებ იორამის ძე; უფრო გვიან, მე-18 საუკუნის დასასრულს, როგორც ვნახეთ, იყო იოსებ გაბრიელის ძე) ბაბათაშვილთა შტოში შემთხვევითი არ უნდა იყოს, იგი უთუოდ ასახავს ამ შტოს სახელოვანი წინაპრის — იოსებ ტფილელის ხსოვნას.

ჩვენამდე მოღწეულია 1714 წლის ერთი განჩინების წიგნი, რომელიც ონოფრე სააკაძეს დაუწერია („დაიწერა ჯელითა ონოფრე სააკაძისათა“)⁸³. ცხადია, ეს იორამის ძმა ონოფრეა, რომელიც 1713 წლის ზემოთ განხილულ დოკუმენტშიც მოიხსენიება. იორამ სააკაძის ბიძაშვილი იესე კი სწორედ ის იესე ბაბათაშვილია, რომელიც მოწმედ იხსენიება 1703 წლის საბუთში⁸⁴. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ამ იესე ბაბათაშვილზე მიუთითა გ. ლეონიძემაც, ახლა კი გამოიკვეთა მისი ნათესაური წრეც. 1703 წლის საბუთი წარმოადგენს ნასყიდობის წიგნს, რომელსაც აბულაშვილები აძლევენ სვიმონ ამირეჯიბს. მოწმეებად მოიხსენიებიან სწორედ ის სააკაძეები, რომლებიც 1718 წლის საბუთშიც მოწმეებად გვევლინებიან: სააკაძე ზურაბ, სააკაძე მერაბ, ბაბათაშვილი იესე. მხოლოდ ერთი სხვაობაა. 1703 წლის საბუთში იესე ბაბათაშვილად იხსენიება, 1718 წლისაში კი — სააკაძედ. აშკარაა, რომ მერაბ და ზურაბ სააკაძეები იორამ სააკაძე-ბაბათაშვილის უახლოესი ნათესავნი — ბიძაშვილები არიან, მაგრამ ის კი მთლად ნათელი არაა, თავადაც ბაბათაშვილნი არიან თუ არა. ამიტომაც ეს ორი პირი (მერაბ და ზურაბ) ბაბათაშვილთა შტოს სქემაში არ აღგვინიშნავს, თუმცა სავსებით დასაშვებია, რომ ისინიც ბაბათაშვილნი იყვნენ. იესეს ბაბათაშვილობა კი — სრულიად უეჭვოა.

ამგვარად, მე-18 საუკუნის დასაწყისისათვის ბაბათაშვილთა შტო რამდენადმე შემოიხზა. თუ შესაძლებელი გახდება ერთი თაობით ქვემოთ ჩანაცვლება და იორამის, ონოფრესა და იესეს მამათა სახელების დადგენაც, ამით ფაქტიურად გამოიყოფა მე-17 საუკუნის მეორე ნახევრის ბაბათაშვილთა შტოც. ჩვენი ძიების წინაშე დისახა ორი საკითხი. 1. გარკვევა იმისა, თუ რა ნათესაურ მიმარ-

⁸² სცსა, ფ. 1448, საბ. № 4513.

⁸³ სცსა, ფ. 1448, საბ. № 5196.

⁸⁴ საქ. სიძგ., II, საბ. № 162.

თებაშია უკვე გამოყოფილი ბაბათაშვილთა შტო მე-18 საუკუნის დოკუმენტებში არაერთგზის მოხსენიებულ დემეტრე და შიოშ ბაბათაშვილებთან. 2. ერთი თაობით ქვემოთ ჩანაცვლება და მე-18 საუკუნის ბაბათაშვილთა დაკავშირება მე-17 საუკუნის მეორე ნახევრის სააკაძეებთან.

ამ თვალსაზრისით მეტად საყურადღებოა 1693 წლის ერთი საბუთი. რომელშიაც მოხსენიებულია ჩვენთვის ნაცნობი იესე სააკაძე⁸⁵. ეს რომ სწორედ ის იესე სააკაძე-ბაბათაშვილია, რომელიც 1703 და 1718 წლების ზემოთ განხილულ საბუთებში მოიხსენიებოდა, იმითაც დასტურდება, რომ აქაც იესეს ბიძაშვილად იორამია დასახელებული, საბუთიდან აშკარა ხდება ერთი ძალიან მნიშვნელოვანი ფაქტი — იესეს ძმა ყოფილა დემეტრე სააკაძე: „...იესე... ნასყიდობის ფიცი, პირი და სიგელი მოგეცით ჩვენ, სააკაძემ დემეტრემ და ჩემა ძმამ იესემ თქვენ, მდივანს ოთარს, გივს, შიოშს და ზაქარიას ასე, რომე ატენს ჩვენი ნასყიდი საცივი ჩემი ბიძაშვილმა იორამ ნახევარი მოგყიდა, იმ საცივის ნახევარი, ქვევარი და მარნაი (sic) ჩვენ მოგყიდეთ“... მოწმეთა შორის აქაც გვევლინება ზურაბ სააკაძე.

ამგვარად, 1693 წლის საბუთით სრულიად უეჭვო ხდება, რომ იესე და დემეტრე სააკაძეები ძმები ყოფილან. უეჭვოა ისიც, რომ ისინი ბიძაშვილნი არიან იორამ სააკაძისა. ყურადღებას მივაქცევთ ერთ გარემოებასაც. 1718 წლის საბუთში, რომლის ტექსტი ზემოთ მოვიტანეთ, მოწმეთა შორის, იესესთან ერთად დემეტრე სააკაძეც მოიხსენებოდა. მაშინ ჩვენთვის ნათელი არ იყო ამ ორ პირს შორის ნათესაური მიმართება. ახლა კი ცხადი გახდა, რომ მოწმეებად მოხმობილნი ყოფილან ორივე ძმა, ბიძაშვილნი იორამისა — იესე და დემეტრე სააკაძეები.

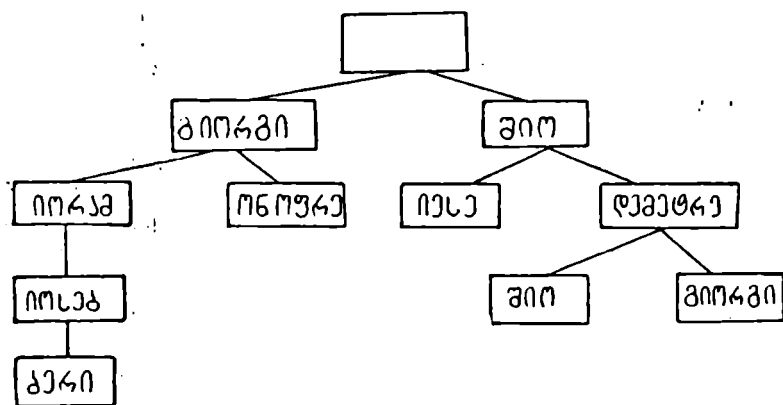
შესაძლებელი ხდება იორამის, ონოფრეს, იესესა და დემეტრეს მამათა სახელების დადგენაც. მე-17 საუკუნის მეორე ნახევრის ერთი დოკუმენტის ცნობით იორამ, დემეტრე და იესე სააკაძეები ყოფილან შვილები გიორგისა და შიოშისა⁸⁶. დოკუმენტში გამიჯნული არაა ერთმანეთისაგან ძმათა შვილები. ერთი შეხედვით ჯაქმე ისეც წარმოდგება, თითქოს სამივე გიორგის შვილი იყოს. მაგრამ ვინაიდან ჩვენ დანამდვილებით ვიცით, რომ იესე და დემეტრე ძმებია, ხოლო იორამი მათი ბიძაშვილია, ცხადია, იესე და დემეტრე ერთი ძმის შვილებად უნდა ვიგულოთ, ხოლო იორამი — მეორისად:

⁸⁵ Hd-14397.

⁸⁶ Ad-1017.

„ქ. ნებითა და შეწევნითა ღმრთისათა ესე წიგნი მოგეც მე რევაზის შვილმან ბერუკამან შენ, სააკაძეს გიორგის, ძმასა შენსა შიოშს. შვილთა შენთა იორამს, დემეტრეს, იესეს“... რადგანაც ძმათა შორის პირველად გიორგია მოხსენებული, ხოლო შვილთა შორის — იორამი, ეს უკანასკნელი სწორედ გიორგის ძედ მიგვაჩნია. მაშინ ძმები იესე და დემეტრე, ცხადია, შიოშის შვილებად უნდა ვივარაუდოთ. ირკვევა, რომ დემეტრეს ვაჟს, მე-18 საუკუნის საბუთებით ჩვენთვის კარგად ცნობილ შიოშ ბაბათაშვილს, ტრადიციის მიხედვით პაპის სახელი რქმევია, ხოლო მის ძმას — პაპის ძმისა.

ამრიგად, მე-17 საუკუნის 80-იანი წლებიდან ვიდრე მე-18 საუკუნის 80-იან წლებამდე ბაბათაშვილთა შტოს შემადგენლობა ჩვენამდე მოღწეულ დოკუმენტთა ცნობების მიხედვით შემდეგი სახით წარმოდგება:

სქემის შედგენისას ვემყარებოდით მხოლოდ და მხოლოდ დოკუმენტთა ცნობებს და არ მოგვიხდენია არცერთი სავარაუდო დაშვება. შტოს შემადგენლობის ძიებაში უფრო ღრმად წასვლის შესაძლებლობას ჩვენთვის ცნობილი დოკუმენტური მასალა არ იძლევა, ამიტომაც აქ თავს ნებას მივცემთ ერთი ვარაუდი გამოვთქვათ. მამა გიორგი და შიო სააკაძეებისა, რომლებიც ჩვენი სქემის თავში არიან წარმოდგენილნი, უნდა იყოს ძმა იოსებ ტფილელისა და, მაშასადამე, შვილი ბაბა-შიოშისა, ბაბათაშვილთა შტოს ფუძემდებლისა. ალბათ, გიორგის ძმა შიო სწორედ პაპის სახელს ატარებდა, მაგრამ, ცხადია, ეს ვარაუდი სქემაში არ შეგვაქვს.

ყოველივე ამის შემდეგ მიუბრუნდეთ საკითხს, რომელიც ზემოთ წამოიჭრა. ვინაა ბაბათაშვილთა შტოში წარმოდგენილი დემეტრე სააკაძე, ძმა იესესი და ბიძაშვილი იორამისა? არის თუ არა ის პოეტი დემეტრე სააკაძე?

პოეტ დემეტრე სააკაძის საკითხი ჩვენი კვლევის საგანი არ იყო და, ალბათ, გვერდსაც ავუვლიდით მას, ბაბათაშვილთა შტოში, იოსებ ტფილელის ნათესავ-მემკვიდრეთა შორისაც რომ არ წარმოჩენილიყო ამავე სახელისა და გვარის მქონე პირი — დემეტრე სააკაძე⁸⁷.

ჩვენს სქემაში წარმოდგენილი დემეტრე სააკაძე-ბაბათაშვილის გაიგივება პოეტ დემეტრე სააკაძესთან ქრონოლოგიური თვალსაზრისით სავსებით გამართლებულია, მაგრამ საქმე ასე მარტივად მაინც ვერ გადაწყდება. პირველ ყოვლისა გასათვალისწინებელია ერთი გარემოება: მე-18 საუკუნის დასაწყისის ქართულ დოკუმენტურ წყაროებში ორი დემეტრე სააკაძე მოიხსენიება. გაუგებრობის თავიდან აცილების მიზნით ისინი წინასწარ ერთმანეთისაგან უნდა გავმიჯნოთ. ამ ორი დემეტრე სააკაძისგან ერთი უცილობდ ჩვენი პოეტია, რადგან მესამე დემეტრე სააკაძე ამ პერიოდში არ მოჩანს (გაცილებით გვიან — მე-18—19 საუკუნეთა მიჯნაზე დოკუმენტებში მოხსენიებული დემეტრე გაბრეღის ძე სააკაძე-ბაბათაშვილი, რომლის შესახებ ზემოთ გვქონდა საუბარი, ცხადია, აქ მხედველობაში მისაღები არ არის). ერთი დემეტრე სააკაძე ჩვენთვის უკვე ნაცნობია სქემით. ესაა დემეტრე შიოს ძე, რომელიც მოიხსენიება მე-17 საუკუნის დასასრულისა და მე-18 საუკუნის დასაწყისის ქართულ საბუთებში, იგი ბაბათაშვილთა შტოს წარმომადგენელია, იოსებ ტფილელის სახლის შვილია.

ამავე დროს არსებობს დემეტრე ბახუტას ძე სააკაძეც. 1721 წლის ერთ საბუთში ვკითხულობთ: „ესე... ნასყიდობის წიგნი მოგეცით ჩვენ, სააკაძემ ზურაბ და შვილმა ჩემმა გიორგიმ და ზაზამ თქვენ, ბახუტას სააკაძეს, შვილსა თქვენს დემეტრეს და გარსევანს, ასრე, რომ დაგვქირდა და მოგყიდეთ ბობნავს მოკელიძის პაპუნას

⁸⁷ პოეტ დემეტრე სააკაძის შესახებ — იხ. კ. კ ე ლ ი ძ ე, ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, II, 1952, გვ. 518; ა. ბ ა რ ა მ ი ძ ე, ნარკვევები ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, II, 1940, გვ. 462—465; ტ. რ უ ხ ა ძ ე, მეთვრამეტე საუკუნის ქართული ეპიგრაფიკული პოეზიის ისტორიიდან, უნივერსიტეტის შრომები, X, 1939; დ. ბ რ ე გ ა ძ ე, ქართული კულტურის მოღვაწენი რუსეთში, 1974, გვ. 140—158; ჯ. მ ი ქ ა ძ ე, დიპტირი სააკაძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. II, 1966, თბ., „საბჭოთა საქართველო“, გვ. 607—610.

წილი ვენაჯი თქვენის სასახლის გვერდით“...⁸⁸ სხვა საბუთით კი ირკვევა, რომ ამ ბახუტა სააკაძეს ჰყოლია მესამე ვაჟიც — დავითი. ზემოთ უკვე გვქონდა საუბარი 1726 წლის ნასყიდობის წიგნზე, რომელსაც სააკაძე ალიყულის შვილიშვილი ოტია აძლევდა ბახუტა სააკაძესა და მის შვილებს: დემეტრეს, გარსევანს, დავითს⁸⁹.

გ. ლეონიძე პოეტ დემეტრე სააკაძეს ბაბათაშვილად თვლიდა. ამგვარი აზრის საფუძველს ზას, როგორც ჩანს, ის გარემოება აძლევდა, რომ პოეტი დემეტრე სოფ. ბობნავიდან ყოფილა⁹⁰. თუმცა ჩვენი აზრითაც პოეტი დემეტრე სააკაძე ბაბათაშვილი უნდა იყოს, მაგრამ ბობნაველობა ამის საბუთად არ გამოდგება. ბობნავში მამული და სასახლე ჰქონდა ბახუტა სააკაძესაც (მეორე დემეტრეს მამას), ხოლო ამ უკანასკნელის ბაბათაშვილობა კი დამტკიცებული არ არის. ბობნავშივე ჰქონდათ მამული ალიყულიშვილ სააკაძეებსაც, ალიყულის შვილიშვილი ოტია გიორგის ძე სააკაძე ბახუტას თავის განაყოფს უწოდებდა. ალიყულიშვილნი სააკაძენი განაყოფნი არიან ერთი მხრივ ბახუტასი და მეორე მხრივ ბაბათაშვილებისა. ცხადია, ბახუტა სააკაძე და მისი შვილებიც ახლო ნათესალებად ხვდებიან ბაბათაშვილებს. ამ უკანასკნელთა მსგავსად ბახუტა სააკაძის ოჯახიც დიდად ერთგულია ვახტანგ VI-ისა. ბახუტამ და მისმა ძმებმა თავგამოდებით უერთგულეს ვახტანგ VI-ის მეუღლეს რუსუდან დედოფალს იმ პერიოდში, როცა ვახტანგი სპარსეთს იმყოფებოდა და ქართლში იესე მეფობდა. ვახუშტი გვამცნობს, რომ „აღეთქვა იესეს ყეენისათჳს წარვლინებად დედოფალი და ძენი ვახტანგისანა და ზუთასნი ქართველნი ცოლშვილით, რათა დაასახლოს ფარაბათს“⁹¹. რუსუდანი თავისი შვილებით იესეს გაერიდა და რაჭას წავიდა. მძიმე მდგომარეობაში ჩავარდნილ დედოფალს რაჭაში თან გარდაჰყოლიან ბახუტა სააკაძე და მისი ერთი ძმა. 1717 წელს კი რუსუდან დედოფალი წყალობის სიგელს აძლევს ბახუტასა და მის ძმებს⁹². ბახუტა სააკაძე ცრისის მოურავი ყოფილა⁹³.

რუსუდან დედოფლის სიგელიდან ჩანს რომ ბახუტას ერთ ძმას ნიკოლოზი რქმევია. ნიკოლოზ სააკაძეს ვხედავთ რუსეთში ვახტანგ

⁸⁸ საქ. სიძგ., II, საბ. № 257.

⁸⁹ Sd-690.

⁹⁰ გ. ლეონიძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. XX, სქ. 2.

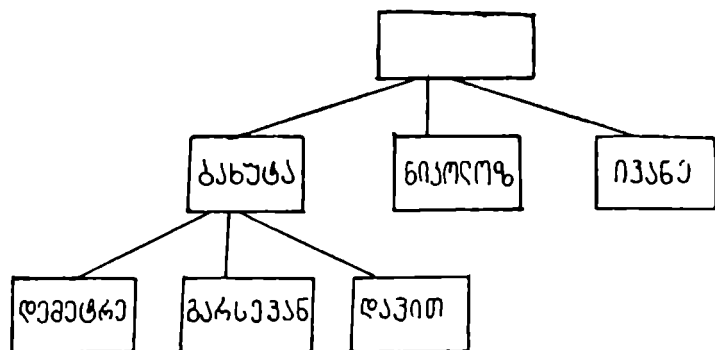
⁹¹ ვახუშტი ბატონიშვილი, გვ. 493.

⁹² საქ. სიძგ., III, საბ. № 176.

⁹³ ქართ. სამართლ. ძეგლ., II, გვ. 313.

VI-ის ამალის წევრადაც 1724 და 1737 წლის ნუსხებით⁹⁴. ცხადია, აქ საქმე გვაქვს ერთსა და იმავე პირთან. მაგრამ, ჩვენი ფიქრით, ვახტანგს რუსეთში უნდა გაჰყოლოდა არა მხოლოდ ნიკოლოზი, არამედ მისი ძმა ბახუტაც (აღრეც ორივე ძმა გადაჰყვა რაჭაში). ვახტანგის ამალის ბაადურ სააკაძე, რომელიც ნიკოლოზის გვერდით მოიხსენიება ნუსხაში, ნიკოლოზის ძმა ბახუტა უნდა იყოს.

ყოველივე იმის შემდეგ, რაც ითქვა, მეორე დემეტრე სააკაძის ოჯახური წრე შემდეგნაირად წარმოდგება:

ერთ საბუთში, რომლის ტექსტი უკვე ზემოთ დავიმოწმეთ (Sd-690), ერთდროულად მოიხსენიება ორივე დემეტრე სააკაძე. დემეტრე ბახუტას ძეს მამასთან და ძმებთან ერთად აძლევენ ნასყიდობის წიგნს, მეორე დემეტრე დასახელებულია მოწმეთა შორის.

სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოვლენილია პოეტ დემეტრე სააკაძის ბიოგრაფიის ბევრი ფაქტი, მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ გაცილებით სრულადაა შესწავლილი პოეტის რუსეთში ცხოვრებასთან დაკავშირებული ფაქტები, მისი „რუსული ბიოგრაფია“, თუ შეიძლება ასე ითქვას. დემეტრე სააკაძის „ქართული ბიოგრაფია“, მისი ცხოვრების ცალკეული ფაქტები რუსეთში წასვლამდე, მისი ოჯახური წრე საქართველოში დღემდე დოკუმენტურად გამოვლენილი არ ყოფილა. ეს გარემოება უთუოდ იმანაც განაპირობა, რომ დემეტრე სააკაძის პოეტური შემოქმედება უხვ მასა-

⁹⁴ ახ. ს. ყუბანეიშვილი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. გვ. 135, 166.

ლას შეიცავს მისი ავტორის რუსეთში ცხოვრების ცალკეულ ფაქტ-თა გასათვალისწინებლად⁸⁵, აგრეთვე იმანაც, რომ გამოვლენილი იქნა დოკუმენტაცია, რომელიც ცნობებს გვაწვდის დემეტრე სააკაძის ოჯახური ცხოვრების შესახებ რუსეთში.

დღეს გარკვეულია, რომ დემეტრე სააკაძე 1724 წელს კი არ გაპყოლია ვახტანგს რუსეთში, არამედ მოგვიანებით, 1734 წელს ჩასულა იქ⁸⁶. იგი საკმაოდ დახვეწილი სტილისა და მსუბუქი ხმის მქონე პოეტია. მისი პოეზიის განწყობილებრივი მხარე ანარეკლია მისივე ბიოგრაფიისა — ასახავს ღრმა სევდას სამშობლო მხარეზე, ნატვრას შინ დაბრუნებისა, რაც აუხდენელ ოცნებად დარჩა. მის-სავე ლექსებში ვპოულობთ ცნობებს მათი ავტორის სამიჯნურო თავგადასავლის შესახებ რუსეთში. დ. სააკაძეს ბევრი უსიამოვნება შეხვედრია, რაღაც მიზეზის გამო დილეგშიც ჭანგრძლივად მჯდარა, მფარველი წრეებიც გასწყრომიან და სხვ. და სხვ. პოეტა ხშირად ჩივის სიბერეზე, მწვავე ნატვრით იგონებს თავის მამულს — ბოზნავს („მე მექადის ეს სოფელი, ველარ მიხვალ ბოზნავშიო“⁸⁷).

ქართულ წყაროებში მოხსენიებული ორი დემეტრე სააკაძის-გან ჩვენი აზრით პოეტია დემეტრე შიოს ძე სააკაძე-ბაბათაშვილი. მაგრამ საქმე იმაშია, რომ პოეტი დემეტრე მისსავე ლექსების კრე-ბულში, აგრეთვე რუსულ დოკუმენტაციაში, ვასილის ძედ მოიხსე-ნიება, ქართულ დოკუმენტებში წარმოჩენილ ორი დემეტრე სააკა-ძისგან კი არცერთი არ არის ვასილის ძე. ვასილ სააკაძე — ასეთი პირი იმდროინდელ ქართულ დოკუმენტებში არა ჩანს. ნიშნავს თუ არა ეს იმას, რომ პოეტი დემეტრე ვასილის ძე სააკაძე სხვა, მესამე პირია და არა ერთ-ერთი ზემოთ წარმოჩენილი ორი დემეტრესაგან? ვფიქრობთ, რომ არ ნიშნავს. ჩვენი აზრით, აქ საქმე გვაქვს ქართუ-ლი სახელის რუსულად გარდათქმასთან. ამავე დროს ნაკლებ მო-სალოდნელია, რომ აქ დემეტრე ბახუტას ძე იგულისხმებოდეს. ბა-ხუტას ვასილად გარდათქმა გაუმართლებელია. დემეტრე ვასილის ძე ეს ქართულ წყაროებში მრავალგზის მოხსენიებული დემეტრე შიოს ძე უნდა იყოს (შიო//სიო — ვასილ). მესამე დემეტრე სააკა-ძის ძიება გაუმართლებელია.

⁸⁵ დ. სააკაძის პოეტური შემოქმედების გასათვალისწინებლად იხ. S-303.

⁸⁶ Ros 335. Переписка Грузинского царя Вахтанга (VI-го) и царевича Бакара, Вахушта, царяцы Русудана и других лиц с графом Сем. Андр. Салтиковым (1737—1737 гг.) стр. 54. იხ. აგრეთვე, დ. ბ რ ე გ ა ძ ე, დასახელე-ბული ნაშრომი, გვ. 143—145.

⁸⁷ S-303, გვ. რიდ

დ. ბრეგაძე იმოწმებს რა 1726 წლის ნასყიდობის წიგნს. რომლის ტექსტი ჩვენ ზემოთ მოვიტანეთ, იქ დასახელებული ორი დემეტრე სააკაძისგან პოეტად სავსებით მართებულად თვლის იმ პირს, რომელიც მოწმედაა მოხსენიებული⁹⁸. ამავე დროს ეს პირი. მოწმედ მოხსენიებული დემეტრე სააკაძე, როგორც ჩვენი ძიებით გაირკვა, სწორედ დემეტრე შიოს ძე სააკაძე-ბაბათაშვილია. როგორც ზემოთ ვნახეთ, შესაძლებელი გახდა მისი ოჯახური წრის გამოკვეთაც.

დ. ბრეგაძე აღნიშნავს კიდევ ორ დოკუმენტს, რომლებიც პოეტ დ. სააკაძის შედგენილად მიაჩნია (სცსა, ფ. № 229, დავთარი № 36, საბ. № 128 და სცსა, ფ. 229, დავთ. № 4, საბ. № 183). საბუთების შემდგენელი მართლაც დემეტრე სააკაძეა, მაგრამ ვინაიდან მოხსენიებული არაა მისი მამის სახელი, ხოლო, როგორც ვნახეთ, ამ პერიოდში ორი დემეტრე სააკაძე იყო, მაინც გადაუჭრელი რჩება, რომელი მათგანი უნდა ვიგულისხმოთ საბუთების შემდგენელად. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ დ. ბრეგაძე პოეტ დ. სააკაძის დაბადების თარიღს მე-17 (და არა მე-18) საუკუნეში ეძიებს. რაც სავსებით გამართლებულია. ეს უეჭვოდ მტკიცდება იმით, რომ დემეტრე შიოს ძე სააკაძე მოხსენიებულია მე-17 საუკუნის მეორე ნახევრის საბუთებშიც.

შეიძლებოდა აქ დაგვემათვრებინა მსჯელობა პოეტ დ. სააკაძის შესახებ და არაფერი გვეთქვა იმ მასალებზე, რომლებიც რუსეთში მის ცხოვრებას შეეხება (ჩვენი მიზანი ხომ პოეტ დემეტრე სააკაძის ბიოგრაფიის კვლევა არ იყო, გვანტერესებდა მხოლოდ დადგენა მისი ნათესაური მიმართებისა ბაბათაშვილთა შტოსთან), მაგრამ ერთი გარემოება გვაიძულებს შევეხოთ ამ საკითხსაც. რუსული მასალებით თითქოს დემეტრე სააკაძე დიდი მოურავის პირდაპირ მემკვიდრედ ივარაუდება, ეს კი დიდ შეუსაბამობად მოჩანს. თუ პოეტი დემეტრე სააკაძე ბაბათაშვილთა შტოს წარმომადგენელია, როგორღა უნდა ყოფილიყო იგი გიორგი სააკაძის პირდაპირი შთამომავალი, მოურავიშვილი? მაშინ ზომ თვით იოსებ ტფილელი-ბაბათაშვილიც შეიძლებოდა გიორგი სააკაძის პირდაპირ მემკვიდრედ ჩაგვეთვალა?! თუნდაც არ გამოვლენილიყო დ. სააკაძის ბაბათაშვილობა, განა გამართლებული იქნებოდა იგი გიორგი სააკაძის პირდაპირ შთამომავლად გვეცნო? მიეყვებ საკითხის ისტორიას.

საქართველოს ცენტრალურ საისტორიო არქივში დაცულია მა-

⁹⁸ დ. ბ რ ე გ ა ძ ე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 143.

სალები იმ საქმისა, რომელიც 1854 წელს შტაბსკაპიტან პეტრე სააკაძეს აღუძრავს სენატში. ამ მასალებზე დაყრდნობით პოეტ დ. სააკაძის რუსეთში ცხოვრებასთან დაკავშირებული ბევრი ბიოგრაფიული ფაქტი გამოავლინა დ. ბრეგაძემ⁹⁹. ირკვევა, რომ პოეტ დ. სააკაძეს მოსკოვში ჰყოლია ცოლი და ორი შვილი (ქალ-ვაჟი). დ. სააკაძის შთამომავლობა ამ მასალების მიხედვით შემდეგნაირად წარმოდგება: დიმიტრი სააკაძე—პოდპოლკოვნიკი დავითი—პეტრე—ევგენი და შტაბსკაპიტანი პეტრე—მიხეილი.

სწორედ პეტრე პეტრეს ძე სააკაძემ, შვილიშვილმა პოდპოლკოვნიკ დავითისა, 1854 წელს სენატში აღძრა საქმე, რათა ეცნოთ იგი თავადად და გიორგი სააკაძის შთამომავლად. ეს საქმე ნახევარ საუკუნეს გრძელდებოდა და დამთავრდა 1905 წელს¹⁰⁰. ამ მასალებზე დაყრდნობით დ. ბრეგაძე პოეტ დ. სააკაძეს „ქართლის ცნობილი მოურავის გიორგი სააკაძის შთამომავლად“ თვლის¹⁰¹.

რამდენად მართებული იყო შტაბსკაპიტან პეტრე სააკაძის პრეტენზია, ეცნოთ იგი დიდი მოურავის შთამომავლად? ამ კითხვაზე სწორი პასუხის გაცემა ფრიად მნიშვნელოვანია არა მხოლოდ პოეტ დემეტრე სააკაძის წარმომავლობის კვლევის თვალსაზრისით, არამედ იოსებ ტფილელის ბიოგრაფიისა და გიორგი სააკაძის პირდაპირ მემკვიდრეთა—მოურავიშვილთა ისტორიის თვალსაზრისითაც. ამჟამად დროს ამ კითხვაზე პასუხის გაცემა უცილობდნო მოითხოვს სააკაძეთა საგვარეულო დოკუმენტების მთლიანად შესწავლას, მოურავიშვილთა და სხვა სააკაძეთა შტოების ერთმანეთისაგან გამიჯვნასა და მათი შემადგენლობის გათვალისწინებას. ამგვარი სამუშაოს შესრულების შემდეგ კი სავსებით აშკარა ხდება, რომ დემეტრე სააკაძე არაა პირდაპირი შთამომავალი გიორგი სააკაძისა. ამას მრავალი ფაქტორი უეჭვოდ ადასტურებს.

პირველ ყოვლისა, დემეტრე სააკაძე არ შეიძლება მოურავიშვილად მივიჩნიოთ იმის გამო, რომ, როგორც გაირკვა, იგი ბაბათაშვილთა შტოს წარმომადგენელია, იმ შტოსი, საიდანაც წარმომავლობდა იოსებ ტფილელიც. ეს უკანასკნელი კი, როგორც ვნახეთ, არ იყო მოურავიშვილი.

დემეტრე სააკაძის ბაბათაშვილობა საეჭვოც რომ გამხდარიყო, მაინც დიდი შეცდომა იქნებოდა იგი მოურავიშვილად ჩაგვე-

⁹⁹ დ. ბრეგაძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 148—150.

¹⁰⁰ სესა, ფ. 213, საბ. № 1168.

¹⁰¹ დ. ბრეგაძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 141.

თვალა. შტაბსკაპიტან პეტრე სააკაძის მიერ აღძრული საქმე უნდა განვიხილოთ მოურავიშვილთა გვარის მთელი ისტორიის გათვალისწინების ფონზე. დავით სააკაძე, პაპა შტაბსკაპიტან პეტრე სააკაძისა არ იყო პირდაპირი შთამომავალი დიდი მოურავისა, არ იყო მოურავიშვილი. იგი ეძიებდა ამ გვარს, როგორც წარჩინებას, და გარკვეული დამსახურების გამო თუ დიპლომატიური მოსაზრებით გიორგი XII-მ მიანიჭა კიდეც ეს პატივი. დავით სააკაძეს თავისი მოურავიშვილობის დასამტკიცებლად არ ჰქონია არავითარი სხვა საბუთი, გარდა გიორგი XII-ის 1800 წლის სიგელისა, რომლითაც მას მოურავიშვილ-სააკაძეთა თანაბარი პატივი ენიჭებოდა: „წყალობითა ღმრთისათა, ჩვენ მეფემან სრულიად ქართლისა, კახეთისა და სხვათა მეთაქმეტემ გიორგიმ ესე მოწმობა გიბოძეთ შენ, ჩვენის ქვეყნის თავადს სააკაძე მოურავს დავით დიმიტრის ძეს. შენ ჩვენის ქვეყნის საქართველოს თავადი მოურავი ხარ და როდესაც შენს მშობელს ქვეყანაში მოხვალ, პატივ იცემები თავადად სააკაძე მოურავის გვარობითა, რაგვარადაც სხვანნი სააკაძე მოურავის შვილები, ეგრეთვე შენ. აღიწერა წელსა, ჩუთვესა იანვარსა, გ. ტფილისს წელსა მეორესა მეფობასა ჩვენისა-სა“. ხელრთვა: გიორგი. სიგელს ამტკიცებდა დავით ბატონიშვილიც.

ეს დოკუმენტი არ ამტკიცებს დავით დიმიტრის ძე სააკაძის წარმომავლობით მოურავიშვილობას, იგი უნდა განვიხილოთ მხოლოდ როგორც წყალობა იმ პირის მიმართ, რომელიც ვითარების შესაბამისად საჭირო კაცი იყო და რომლის განაწყენება, ალბათ, არ ეგებოდა. გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს იმ ფაქტს, რომ დიმიტრი სააკაძე — წინაპარი შტაბსკაპიტან პეტრე სააკაძისა და მამა პოდპოლკოვნიკ დავითისა, საბუთებში მოიხსენიება მხოლოდ და მხოლოდ სააკაძედ. ახლა, როცა ჩვენთვის ცნობილია მოურავიშვილთა გვარის ისტორია, გადაჭრით შეიძლება ითქვას, რომ მოურავიშვილთა ასე მოხსენიება იმ დროს შეუძლებელი იყო. პეტრე სააკაძის მიერ აღძრული საქმის მასალებში აღნიშნულია, რომ დიმიტრი სააკაძე ბაქარს გაჰყოლია საქართველოდან. არა თუ ბაქარის დროს, არამედ გაცილებით უფრო ადრეც, გიორგი სააკაძის არცერთი პირდაპირი მემკვიდრე აღარ იწოდებოდა სააკაძედ. როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, ისინი მოურავიშვილებად იწოდებოდნენ ჯერ კიდევ როსტომის მეფობის დროიდან. ამ მხრივ სამოურავიშვილოს შემადგენლობა გამონაკლისებს არ იცნობს. ძალიან დიდი მნიშვნელობა აქვს იმასაც, რომ მოგვეპოვება დიმიტრი სააკა-

ძის თვითდამოწმებაც. ლექსებში იგი თავისთავს მხოლოდ სააკაძედ (და არა მოურავიშვილად) მოიხსენიებს („ჰნახავთ მას დროს სააკაძეს, რომ იძაღდეს ეპი უპებს“; „მაშინ იცნობთ, ბობნავშია როცა ჰნახავთ სააკაძეს“¹⁰²). ვახტანგის ამალის 1737 წლის ნუსხაშიც ვკითხულობთ: «Дворянин Дмитрий Саакадзе»¹⁰³. პირი, რომელიც საქართველოდან სააკაძის გვარით წავიდა, არ შეიძლებოდა ყოფილიყო მოურავიშვილი და არც იყო. ხოლო თუ საქართველოში არ იყო დ. სააკაძე მოურავიშვილი, ცხადია, ამ გვარს ის რუსეთში ვერ მოიპოვებდა.

ვახტანგის ამალაში რამდენიმე სააკაძე იყო, მოურავიშვილი კი — მხოლოდ ერთი. ვახტანგის ამალის მოურავიშვილი არაა დიმიტრი სააკაძე, ის სულ სხვა პირია. მისი ვინაობა ჩვენთვის ზუსტად ცნობილი გახდა მოურავიშვილთა გვარის ისტორიის შესწავლის შემდეგ და მის შესახებ მსჯელობა გვექნება იქ, სადაც სა-მოურავიშვილოს შემადგენლობას განვიხილავთ.

პოლბოლკოვნიკი დავით სააკაძე რომ მოურავიშვილი ყოფილიყო, მას ნათესავები უნდა ჰყოლოდა საქართველოში თავად თარხნიშვილთა შორის. რუსეთში დაბადებულ და გაზრდილ დავით სააკაძეს შესაძლოა არ სცოდნოდა თავისი ქართველი ნათესავების შესახებ, მაგრამ თავად თარხნიშვილთა შორის, ალბათ, უთუოდ აღმოჩნდებოდნენ მცოდნენი 70 წლის წინათ საქართველოდან და-ქარგული თავიანთი წინაპრის ისტორიისა. შემონახულა დოკუმენტები, საიდანაც მტკიცდება, რომ ამ პერიოდში თარხნიშვილებმა შესანიშნავად იცოდნენ თავიანთი გვარის გენეალოგია, 4—5 თაობის ფარგლებში შეუცდომლად ასახელებდნენ თავიანთ წინაპრებს. შტაბსკაპიტან პეტრე სააკაძეს კი არ ჰყოლია არცერთი ადგილობრივი მოწმე. სინამდვილეში მისი პაპის — პოლბოლკოვნიკ დავით სააკაძის უფროსი ძმა (მამის მხრივ) იყო სწორედ ის შიომ დემეტრეს ძე სააკაძე-ბაბათაშვილი, რომელიც მე-18 საუკუნის 80-იან წლებში ჭერ კიდეც ცოცხალი იყო, მაგრამ ვინაიდან შვილი არა ჰყოლია, თავისი ქონება იულონ ბატონიშვილს უანდერძა. ამ შიომ ბაბათაშვილმა შესაძლოა არც იცოდა რუსეთში გვიან გაჩენილი თავისი ძმის შესახებ.

გიორგი XII-ის სიგელი იყო მინიჭება, და არა აღდგენა, იმ პატივისა, რომელსაც დავით სააკაძე ეძიებდა. სიგელში ძალიან ფრთხილადაა დასმული გვარის საკითხი. თარხნიშვილთა „გვარო-

¹⁰² S-303, გვ. გვ.: რკ, რდ.

¹⁰³ Ros-335, გვ. 54.

ბითა“ კი არ ანიჭებს გიორგი XII დავით სააკაძეს თავადის უფლებებს, არამედ „სააკაძე მოურავის გვარობითა“. ცხადია, გათვალისწინებულია ის გარემოება, რომ იმ დროს მცხოვრებ მრავალრიცხოვან თარხნიშვილთაგან პოდპოლკოვნიკი დავით სააკაძე არცერთს არ ზედმოღა განაყოფად თუნდაც 3—4 თაობის ფარგლებში.

სენატმა გიორგი XII-ის სიგელის საფუძველზე თავადის წოდება მიანიჭა მაძიებელ პირს, მაგრამ უარი უთხრა თარხან-მოურავის გვარის მინიჭებაზე. საერთოდ, სენატს ზუსტი ცნობები არ ჰქონია მოურავიშვილ-თარხნიშვილთა გვარის გენეალოგიაზე. მაგალითად, ზუსტი არ იყო მისი განცხადება: „...რომ თავად თარხან-მოურავთა წინაპარი... იყო თავადი გიორგი თარხან-მოურავი, და არა სააკაძე“¹⁰⁴.

შტაბსკაპიტან პეტრე სააკაძის პრეტენზია თავადის წოდებაზე სამართლიანი იყო გიორგი XII-ის სიგელის საფუძველზე და არა მოურავიშვილებთან მისი შთამომავლობითი კავშირის გამო. გიორგი სააკაძის ძის-იორამის შთამომავალთა შორის პოეტი დემეტრე სააკაძეს ვერა ვხედავთ. მაგრამ უცილობდ მოურავიშვილია ანტონ რომანის ძე მოურავოვი, რუსეთის საგარეო საქმეთა კოლეგიის წარმომადგენელი საქართველოში მე-18 საუკუნის II ნახევარში. ამას მისი გვარიც აშკარად ადასტურებს. (მის შესახებ იხ. ქვემოთ).

პოეტი დემეტრე სააკაძე რომ მოურავიშვილი არ იყო, ეს იქიდანაც ჩანს, რომ მისი სამკვიდრო მამული ბოზნავში ყოფილა (ამის შესახებ, როგორც ვნახეთ ცნობები მისსავე ლექსებშიც). მოურავიშვილებს კი ბოზნავში მამულები არა ჰქონიათ. ბოზნავში მფლობელობა ჰქონდათ ბაბათაშვილ სააკაძეებსა და მათ განაყოფებს.

ამგვარად, პოეტი დემეტრე სააკაძე არ არის მოურავიშვილი. შტოს ხაზით იგი უფრო ახლობელია იოსებ ტფილელისა, ვიდრე დიდ მოურავ გიორგი სააკაძისა. მე-17—18 საუკუნეთა მანძილზე სააკაძეთა ამ შტოს ორი პოეტი მიუცია ქართული მწერლობისთვის.

ბაბათაშვილი სააკაძენი — ტფილელის ნათესაური წრე, საკმაოდ წარმოჩენილია მე-18 საუკუნის პირველი ნახევრის ქართლის სახელმწიფოებრივ ცხოვრებაში. სააკაძეთა ის ჯგუფი, რომელსაც ეახტანგ VI-ის ახლოს ვხედავთ, როგორც ირკვევა, სააკაძეთა ორ შტოს მოიცავდა: მოურავიშვილთა ერთ ფრთას (ავთანდილ მოურავიშვილის ხაზით) და ბაბათაშვილ სააკაძეებს (აგრეთვე ამ უკა-

¹⁰⁴ სცა, ფ. 213, საბ. № 1168, გვ. 201.

ნასკნელთა უახლოეს განაყოფ-ბიძაშვილებს). სწორედ სააკაძეთა ამ შტოების წარმომადგენელთ ვხედავთ რუსეთში ვახტანგის ამალის წევრებადაც.

1718 წლის საბუთით, რომლის შესახებ ზემოთ უკვე გვქონდა მსჯელობა, ირკვევა, რომ იორამ სააკაძე-ბაბათაშვილს ჰყოლია ვაჟიშვილი იოსები. ამავე პერიოდში ცნობილია იოსებ სააკაძე-მანგლისის ეპისკოპოსიც¹⁰⁵. საფიქრებელია იორამის ვაჟი იოსები და იოსებ სააკაძე — მანგლელი ერთი და იგივე პირი იყოს¹⁰⁶. ამას გვაფიქრებინებს არა მხოლოდ სახელისა და გვარის, აგრეთვე თარიღობრივი მონაცემების დამთხვევა, არამედ ის მეტად მნიშვნელოვანი გარემოებაც, რომ, როგორც უეჭვოდ გაირკვა, ვახტანგ V-ისა და მის მემკვიდრეთა მიერ დაწინაურებული სააკაძეები მოურავიშვილთა ან ბაბათაშვილთა შტოებს ეკუთვნოდნენ. იოსებ სააკაძე მანგლელად დაუნიშნავს ბაქარს იმ პერიოდში, როცა ვახტანგ VI სპარსეთს იმყოფებოდა. მცირე ხნის შემდეგ ვახტანგიც დაბრუნებულა და დაუმტკიცებია იოსები მანგლისის ეპისკოპოსად¹⁰⁷. ბაქარის არჩევანი, ცხადია, შემთხვევითი არ ყოფილა. როგორც ვახუშტი გვამცნობს, ერეკლე პირველმა შეცვალა მაღალი სასულიერო პირნი და „დასხნა თჳსნი“, მათ შორის მანგლელი იოსებ ჭავჭავიშვილიც. 1716 წელს ყაენმა ქართლის გამგეობა ბაქარს მისცა და ამავე წლის სექტემბერში იგი მცხეთას მოვიდა¹⁰⁸. ბაქარმა, ცხადია, თავის და მამის ერთგულ პირთა შემოკრება დაიწყო. სწორედ ამ პერიოდში დაუნიშნავს მას მანგლელად იოსებ სააკაძეც. 1718 წლის ერთ დოკუმენტში მოხსენიებული „მანგლელ ეპისკოპოზი იოსებ ყოფილი იოვანე“¹⁰⁹, ცხადია, იოსებ სააკაძეა და არა იოსებ ჭავჭავიშვილი. რა თქმა უნდა, მანგლელი იოსებ სააკაძეც ვახტანგის ერთგულ სააკაძეთა შტოს წარმომადგენელთა შორის უნდა ვეძიოთ. თარხნიშვილთა შორის მისი ძიება გაუმართლებელი იქნებოდა, რადგან სააკაძის გვარით მოიხსენიება. უფრო საფიქრებელია ბაბათაშვილთა (ან მათ უახლოეს განაყოფ-ბიძაშვილთა) შტოს წარმომადგენელი იყოს. სწორედ ამ პერიოდში ბაბათაშვილ-

¹⁰⁵ იხ. Грузинские церковные гуджари (грамоты) составил Д. П. Пурцеладзе, 1881, с. 11—12, საქ. სიძვ., II, საბ., №№ 250, 251, 279, 298.

¹⁰⁶ როგორც ჩანს, ეს პირი ადრე დაქორწინებული ყოფილა, რადგან, როგორც ვნახეთ, ერთ საბუთში მოიხსენიება მისი ვაჟი ბერიც.

¹⁰⁷ Грузинские церковные гуджари, с. 11.

¹⁰⁸ ვ ა ზ უ შ ტ ი ბ ა ტ ო ნ ი შ ი ლ ი, გვ. 495, 910.

¹⁰⁹ ს.ჯ. სიძვ., II, საბ. № 250.

თა შტოდან ცნობილია იოსებ იორამის ძე სააკაძეც. ცხადია, საესებით საფუძვლიანია ამ პირთა იგივეობის საკითხის დასმაც¹¹⁰.

ამგვარად წარმოდგება იოსებ ტფილელის ნათესაური წრის — ბაბათაშვილთა შტოს შემადგენლობა და პოლიტიკური ორიენტაცია მე-17—18 საუკუნეთა მანძილზე.

¹¹⁰ სხვათა შორის, ამავე პერიოდში ზოლვაწეობს ვარეჯის ბერთუბნის მამა იოანე სააკაძეც, რომელსაც ვახუშტიც ახსენებს თავის თხზულებაში. იგი ძლიერი ნებისყოფის სასულიერო მოღვაწე ყოფილა, საჯაროდ უმხილვებია იესე მეფე უმსგავს საეციელში. სამწუხაროდ, ამ იოანე სააკაძის შტოს დადგენა ჩვენთვის ცნობილი მასალებით ვერ მოხერხდა.

იოსებ ტფილელის „დიდმოურავიანის“ ხელნაწერული მემკვიდრეობისათვის

ჩვენ მოგვიხდა კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტში დაცული „დიდმოურავიანის“ 15 ხელნაწერის შესწავლა. ეს ხელნაწერებია S—15, S—5233, S—1536, S—2392, S—2536, S—4629, S—101, S—951, H—123, H—124, H—612, H—1757, H—3222, A—1125, A—1378. მათი მონაცემების გამოცემათა ტექსტებთან შეჯერების შემდეგ შესაძლებელია მსჯელობა იმის შესახებ, თუ რა სახით წარმოდგება დღეს „დიდმოურავიანის“ ტექსტის პრობლემა და რა მასალებს იძლევა ხელნაწერული მემკვიდრეობა ამ პრობლემის ცალკეულ საკითხთა გადაჭრისათვის, რამდენად მართებულია „დიდმოურავიანის“ გამოცემისას მხოლოდ ერთი ხელნაწერის მონაცემებით შემოთარგვლა, მოიპოვება თუ არა საყრდენ ხელნაწერში დაზიანებული ადგილები და სწორდება თუ არა ისინი სხვა ხელნაწერთა მონაცემებით, როგორ დგას „დიდმოურავიანის“ ავტოგრაფის საკითხი. ვიდრე ამ თვალსაზრისით ხელნაწერთა ანალოზს შევეუდგებოდეთ, აუცილებლად მიგვაჩნია მოკლედ შევჩერდეთ ხელნაწერული მემკვიდრეობისადმი „დიდმოურავიანის“ გამოცემათა ტექსტების მიმართებაზე.

იოსებ ტფილელის „დიდმოურავიანის“ ხუთი სრული გამოცემა მოგვეპოვება: პ. იოსელიანისა (1851), ი. იმედაშვილისა და სპ. ჭელიძისა (1897), გ. ლეონიძისა (1939), „ჩვენი საუნჯისა“ (ტ. IV, რედაქტორი ალ. ბარამიძე, შემდგენლები ა. გვახარია, ლ. მენაბდე, 1960) და 1976 წლისა — („ქართული პოეზია“, V, ტომი შეადგინა ლ. მენაბდემ).

„დიდმოურავიანის“ მეორე გამოცემას (1897) საფუძვლად უდევს პოემის პირველი, პ. იოსელიანისეული გამოცემა. წინასი-

ტყვაობაში სპ. ჰელიძე აღნიშნავდა, რომ მას პოემის ხელნაწერები არ შეუღოწმებია, ეყრდნობოდა პ. იოსელიანის გამოცემას და ზოგიერთი ცვლილება შეიტანა მხოლოდ ორთოგრაფიის დახვეწის მიზნით¹. ამ გამოცემაში წარმოდგენილია რამდენიმე ისეთი გასწორებაც, რაც სტილის გამარტივებას ისახავს მიზნად. რამდენადმე შეცვლილი სახითაა წარმოდგენილი პოემის ცალკეულ კართა სათაურებიც. ამ საკითხში 1897 წლის გამოცემის რედაქცია დიდ ანგარიშს უწევდა ან. ფურცელაძის ცნობილ ნაშრომს „გიორგი სააკაძის შესახებ“². ამ მრავალმხრივ საინტერესო ნაშრომში გარკვეული ადგილი ეთმობოდა პოემის ქვესათაურთა შესახებ მსჯელობასაც. ან. ფურცელაძე „დიდმოურავიანის“ ქვესათაურებს ყალბად, შემდეგდროინდელ ჩამატებებად მიიჩნევდა და შეცდომად თვლიდა იოსებ ტფილელისადმი მათ მიკუთვნებას. აღნიშნული ნაშრომის პირველ გამოცემაში ან. ფურცელაძე „დიდმოურავიანის“ ცალკეულ კართა სათაურებს პ. იოსელიანის გაუგებრობად თვლიდა³, ხოლო მეორე გამოცემაში მათი წარმოშობა რამდენადმე დავით რექტორის სახელსაც დაუკავშირა⁴. ამგვარი ეჭვის საფუძველს ან. ფურცელაძე ეძიებდა იმ წინააღმდეგობებში, რომლებიც „დიდმოურავიანის“ ზოგიერთ ქვესათაურსა და პოემის შინაარსს შორის იგრძნობა. ან. ფურცელაძემ მართლაც წარმოაჩინა ზოგიერთი ქვესათაურის შინაგანი წინააღმდეგობანი. თანახმად ან. ფურცელაძის გამოკვლევისა, „დიდმოურავიანის“ ი. იმედაშვილისა და სპ. ჰელიძის გამოცემაშიც ეჭვის ქვეშაა დაყენებული ქვესათაურთა ის ტექსტები, რომლებიც პ. იოსელიანის გამოცემას შემოუნახავს. ამიტომაც ცალკეულ კართა სათაურები 1897 წლის გამოცემაში მეტისმეტად შემოკლებულია, მაგრამ ეს ასახავს არა ხელნაწერულ ტრადიციას, არამედ გამოცემის რედაქტორთა თვალსაზრისს. აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ 1897 წლის გამოცემა პ. იოსელიანისეული გამოცემის ტექსტს შორდება გაცილებით მეტად, ვიდრე სარედაქციო წერილის მიხედვითაა მოსალოდნელი. როგორც ჩანს, წინასიტყვაობაში მთლად ზუსტად როდია წარმოდგე-

¹ დიდმოურავიანი ანუ გიორგი სააკაძის ცხოვრება, ისტორიული პოემა, ი. იმედაშვილისა და ს. ჰელიძის გამოცემა, წინასიტყვაობა, 1897, თბ., გვ. V—VI.

² ივულისხმება პირველი გამოცემა შრომისა „ბრძოლა საქართველოს მოსასპობად და საქართველოს შესაერთებლად ანუ გიორგი სააკაძე და მისი დრო“, 1892, თბ.

³ დასახ. ნაშრომი, გვ. 47, სქ.

⁴ ა. ფ უ რ ც ე ლ ა ძ ე, ბრძოლა საქართველოს მოსასპობად და საქართველოს შესაერთებლად, ანუ გიორგი სააკაძე და მისი დრო, 1912, გვ. 50, სქ.

ნილი გამოცემის ტექსტის ხელნაწერებთან მიმართების საკითხი. მიუხედავად სპ. კელიძის აღნიშვნისა, რომ რედაქციას ხელნაწერებისთვის არ მიუშართავსო, ტექსტის შესწავლით ირკვევა, რომ ცალკეულ შემთხვევებში მაინც აღგილი ჰქონია ხელნაწერთა მონაცემების გათვალისწინებას. 1897 წლის გამოცემაში წარმოდგენილია ისეთი წაკითხვებიც, რომლებიც არ გვხვდება პ. იოსელიანის მიერ გამოცემულ ტექსტში, მაგრამ დასტურდება მე-19 საუკუნის ზოგიერთ ხელნაწერში. მათი ჩამოთვლის შესაძლებლობა ამჟამად არა გვაქვს, აღვნიშნავთ მხოლოდ, რომ 1897 წლის გამოცემის ეს განსხვავებული წაკითხვანი ზოგჯერ წარმოდგენილია H—612, S—4629, H—1757 და S—101 ხელნაწერებშიც. გარდა ამისა, 1897 წლის გამოცემაში არც თუ იშვიათია კონიექტურებიც. მაგრამ ყოველივე ეს მაინც არა ქმნის მნიშვნელოვან სხვაობას პ. იოსელიანის გამოცემასთან შედარებით. იოსებ ტფილელის პოემის მეორე გამოცემა არსებითად მაინც პირველის განმეორებაა.

„დიდმოურავიანის“ ისტორიულ-ლიტერატურულ საკითხთა შესწავლისას მეტად დიდია მნიშვნელობა პოემის მესამე გამოცემისა (გ. ლეონიძის რედაქციით), რომელიც ეყრდნობა ერთ-ერთ ძველ, კალიგრაფიული ხელით გადაწერილ და დაუზიანებლად მოღწეულ ხელნაწერს — S—15-ს. გამოცემას წინ უძღვის გ. ლეონიძის ვრცელი გამოკვლევა ავტორისა და თხზულების შესახებ და დაერთვის მის მიერვე შედგენილი ლექსიკონი და საძიებელი.

S—15 „დიდმოურავიანის“ ერთ-ერთი მეტად მნიშვნელოვანი ხელნაწერია. მიუხედავად იმისა, რომ იგი ვერ ამოწურავს „დიდმოურავიანის“ ტექსტოლოგიურ პრობლემებს და მრავალი ნაკლიც გააჩნია, რაზედაც ქვემოთ გვექნება საუბარი, მაინც დიდად მნიშვნელოვანი იყო აღნიშნული ხელნაწერისათვის ბეჭდური სახის მინიჭება. S—15 ხელნაწერი საყრდენად „დიდმოურავიანის“ ტექსტის ბეჭდვისას 1939 წლის გამოცემაზე აღრეც იყო გამოყენებული. კერძოდ, ნაწყვეტი პოემისა აღნიშნული ხელნაწერიდან გამოქვეყნდა 1928 წ. „ქართული სიტყვა-კაზმული მწერლობის ანთოლოგიაშიც“, ხოლო წერილში „ტექსტისათვის“, რომელიც წინ უძღვის ანთოლოგიას, ა. ბარამიძე აღნიშნავდა, რომ გადაწერა S—15 ხელნაწერისა „ავტორის დროს დიდად არ უნდა იყოს დაშორებული“⁵.

⁵ ქართული სიტყვა-კაზმული მწერლობის ანთოლოგია, ტომი მეორე, XVI—XVIII საუკ. (აღორძინების პერიოდი), რედაქტორი ია. ეკალაძე, 1928, თბ., გვ. X.

„დიდმოურავიანის“ მეოთხე გამოცემა („ჩვენი საუნჯე“, 1960) 1939 წლის გამოცემის განმეორებაა. აღნიშნული გამოცემის ტექსტი შეჯერებულია S — 15 და S — 101 ხელნაწერებთან.

ცხადია, განსაკუთრებით საინტერესოა, თუ რას წარმოადგენდა ხელნაწერებთან მიმართების თვალსაზრისით „დიდმოურავიანის“ პირველი გამოცემა. ეს ერთ-ერთი მეტად მნიშვნელოვანი საკითხთაგანია „დიდმოურავიანის“ ტექსტის ისტორიის კვლევისას. მასზე პასუხის გაცემა მოითხოვს პოემის მთელი ხელნაწერული მემკვიდრეობის მონაცემთა გათვალისწინებას. თავისი გამოცემის წინასიტყვაობაში პ. იოსელიანს აღნიშნული აქვს, რომ უცვლელად ბეჭდავს 1823 წ. დავით რექტორის მიერ გადაწერილ ხელნაწერს: „აქა ჯერ არს მოვიხსენო, რომელ თხზულება ესე მისი დიდ-მოურავიანი დაკვბეჭდუ უმეტნაკლებოდ იმა დედანზედ, რომელიცა ვჰპოვე გადაწერილი კარგისა და გარკჳშულის ჯელით თელავის სემინარიის რექტორის დავით ალექსაიევისაგან მისართმევად თავადის სტატსკის სოვეტნიკის გიორგი ეგნატის-ძის თუმანოვისა. წელსა 1823-სა“⁶. დავით რექტორის მიერ გადაწერილ „დიდმოურავიანის“ ტექსტს ჩვენამდე არ მოუღწევია, ხოლო თუ ვირწმუნებთ პ. იოსელიანის ცნობას, რომ მას უცვლელად, „უმეტნაკლებოდ“ დაუბეჭდავს აღნიშნული ხელნაწერი, მაშინ „დიდმოურავიანის“ პ. იოსელიანისეულ გამოცემას ჩვენთვის ხელნაწერის უფლებები ენიჭება. პ. იოსელიანის ცნობა თავისთავად მეტად მნიშვნელოვანია, მაგრამ „დიდმოურავიანის“ მისი გამოცემის ხელნაწერებთან დეტალურად შეჯერების გარეშე უფლება არა გვაქვს დავეყარდნოთ ამ ცნობას. აღნიშნული ცნობის სიზუსტე ეჭვის ქვეშ დააყენა ჯერ კიდევ ან. ფურცელაძემ, რომელმაც სწორედ „დიდმოურავიანთან“ დაკავშირებით აღნიშნა, რომ პ. იოსელიანის „ნაწერებსა და გამოცემებში სიფრთხილე უნდა იქონიოს მეისტორიემ და არ ენდოს იმისის თვით დაბეჭდულის სინამდვილეს ხელნაწერებთანაო“⁷. იმ შემთხვევაში, თუ პ. იოსელიანის ცნობის სიზუსტე დამტკიცდება, 1851 წლის გამოცემა თავისი მნიშვნელობით 1823 წელს დავით რექტორის მიერ გადაწერილი ხელნაწერის ტოლფასი ხდება. ასეთ შემთხვევაში პ. იოსელიანის გამოცემის ხელნაწერებთან დეტალურად შეჯერებამ უნდა ნათელყოს რას წარმოადგენდა სხვა ხელნაწერებთან მიმართების თვალსაზრისით თვით დავით რექტორის მიერ გა-

⁶ დიდი მოურავიანი თქმული სააკაძის-ძის იოსებ თფილელისაგან, დამატებით სხვათაგან მისთა თხზულებათა, 1851, წინა-სიტყუთაობა.

⁷ დასახ. ნაშრომი, გვ. 1892, გვ. 47, სქ.

დაწერილი ხელნაწერი. უცვლელად გადაწერა დავით რექტორმა ერთი რომელიღაც ხელნაწერი თუ ცალკეულ ადგილთა გასწორებისთვის სხვადასხვა ხელნაწერთა ვარიანტებიც მოიშველია?

პ. იოსელიანის გამოცემაში წარმოდგენილი ტექსტის თავისებური წაკითხვანი, განსხვავებული S — 15-ისა და მისი ჭგუფის სხვა ხელნაწერთა წაკითხვებისაგან, დასტურდება მე-18 საუკუნის სხვადასხვა ხელნაწერში. ამდენად ისინი არ შეიძლება იყოს გადამწერის, ე. ი. დავით რექტორის, კონიექტურები. მე-18 საუკუნის ხელნაწერებშივე დასტურდება ცალკეულ კართა ის სათაურებიც, რომლებიც ან. ფურცელაძემ პ. იოსელიანისა თუ დავით რექტორის სახელს დაუკავშირა, მაგრამ განსაკუთრებით საინტერესო ისაა, რომ ეს თავისებური წაკითხვანი არ შეიძლება მივიჩნიოთ გადამწერის, ე. ი. დავით რექტორის მიერ სხვადასხვა ხელნაწერებიდან ამოკრებილადაც, რადგან ისინი დასტურდებიან, არსებითად, ერთი გარკვეული რედაქციული ჭგუფის ხელნაწერებში. რა თქმა უნდა, სავსებით უსაფუძვლოა იმის დაშვება, რომ დავით რექტორი იოსებ ტფილელის პოემის ხელნაწერებს არჩევდა რედაქციული ჭგუფების მიხედვით. დავით რექტორის წყარო რომ ერთი რომელიღაც ხელნაწერი იყო, ამაზე უცილობლად მეტყველებს ერთი ფაქტიც. პ. იოსელიანის გამოცემაში (ე. ი. დავით რექტორის მიერ გადაწერილ ტექსტშიც) ზოგჯერ აშკარად მცდარი წაკითხვებია წარმოდგენილი, რომლებიც შეიცავს უხეშ დარღვევებს რითმისა თუ რიტმის თვალსაზრისით. როგორც ჩანს, უცვლელადაა გადმოწერილი დედნის შეცდომებიც, თორემ სხვა ხელნაწერებთან ტექსტის შეჯერებას რომ ადგილი ჰქონოდა, ეს მცდარი წაკითხვები უცილოდ გასწორდებოდა. ასე, მაგალითად: პ. იოსელიანის გამოცემის (ე. ი. დავით რექტორის მიერ გადაწერილი ხელნაწერის) 94-ე სტროფის პირველ ტაეპში დარღვეულია რითმა (მუდარობით, ნებით, მცნებით, ხლებით), ყველა დანარჩენ ხელნაწერში აქ მართებული რითმებია. მაშასადამე, გადამწერს — დავით რექტორს სწორი წაკითხვა სხვა ხელნაწერებში არ უძებნია, თორემ ადვილად იპოვიდა მას. დავით რექტორის მიერ გადაწერილ ხელნაწერში წარმოდგენილი ყოფილა მე-18 საუკუნის ხელნაწერთა არა მხოლოდ თავისებური წაკითხვები, არამედ აშკარა შეცდომებიც. მართალია, დღეისთვის არ შემონახულა „დიდმოურავიანის“ ერთი ისეთი ხელნაწერი, რომელსაც ზუსტად ემთხვეოდეს პ. იოსელიანის გამოცემა (ე. ი. დავით რექტორის მიერ გადაწერილი ტექსტიც), მაგრამ, ვფიქრობთ, არსებობს სარწმუნო საბუთი იმისა, რომ და-

ვით რექტორის წყარო იყო სწორედ ერთი რომელიღაც ხელნაწერი. ამგვარი დასკვნა შესაძლებელი ხდება „დიდმოურავიანის“ რედაქციული ჯგუფების გამოკვეთის შემდეგ. იმ ორი რედაქციული ჯგუფისაგან, რომელთა შესახებაც ქვემოთ გვექნება საუბარი, პ. იოსელიანის გამოცემა მთლიანად თავსდება ერთ-ერთ რედაქციაში, ამჟღავნებს მის ყველა არსებით თვისებას. თუ დავით რექტორი სხვადასხვა ხელნაწერთა მონაცემებით სარგებლობდა, მათ შორის, საფიქრებელია, იქნებოდა ორივე რედაქციის ხელნაწერები და როგორღა უნდა მომხდარიყო, რომ ყველა ცალკეულ შემთხვევაში უპირატესობა ერთი რედაქციის ხელნაწერთა წაკითხვებს მინიჭებოდა? დავუშვათ თუნდაც ისიც, რომ შემთხვევით მის ხელთ აღმოჩნდა მხოლოდ ერთი რედაქციის ხელნაწერები. მაგრამ მაშინ რით უნდა აიხსნას მთელი რიგი ისეთი წაკითხვები პ. იოსელიანის გამოცემაში (ე. ი. დავით რექტორის მიერ გადაწერილ ტექსტშიც), რომლებიც ამავე რედაქციის სხვა ხელნაწერებში არ დასტურდება? თუ მათ გადამწერის კონიექტურებად ჩავთვლით, საკითხავია, კონიექტურების გზითვე რატომღა არ გასწორდა რითმის უხეში დარღვევის თუ მარცვალმეტობის ცალკეული შემთხვევები, რომლებიც პ. იოსელიანის გამოცემაში გვხვდება და ე. ი. დასტურდებოდა დავით რექტორის მიერ გადაწერილ ხელნაწერშიც? ან როგორღა უნდა აიხსნას ისეთი შემთხვევები, როცა პ. იოსელიანის გამოცემაში აშკარად მცდარი წაკითხვებია წარმოდგენილი, ხოლო ამავე რედაქციის ხელნაწერებში — მართებული? რატომღა არ გაასწორა ისინი გადამწერმა დავით რექტორმა, თუ ამავე რედაქციის ხელნაწერთა ვარიანტებს იცნობდა და უმჯობეს წაკითხვებსაც ეძიებდა? ყოველივე ეს იმაზე მიუთითებს, რომ დავით რექტორს უცვლელად (მხედველობაში არა გვაქვს ენობრივი სტილიზაცია, რომელიც შესაძლოა მოეხდინა) უნდა გადაეწერა ერთი რომელიღაც ხელნაწერი; პ. იოსელიანსაც, თავის მხრივ, უცვლელად გადაუბეჭდავს იგი. ამგვარად მოჩანს „დიდმოურავიანის“ პირველი გამოცემის ხელნაწერულ მემკვიდრეობასთან მიმართების ზოგადი სურათი.

ყოველივე ამის შემდეგ განვიხილოთ „დიდმოურავიანის“ ხელნაწერთა რედაქციული ჯგუფების საკითხი.

ხელნაწერებს „დიდმოურავიანის“ ტექსტი მრავალგვარი სხვაობით შემოუწინავენ. ზემოთ აღნიშნული 15 ხელნაწერის მონაცემთა გათვალისწინების შემდეგ ეს განსხვავებანი, რომელთაც აუსახავთ შეგნებული მიდგომა ტექსტისადმი, თავსდება ორ ძირითად ჯგუფში. განსხვავებანი ვლინდება შინაარსის, მხატვრული ფორმის, სტილის, იდეური გამიზნულობისა თუ პოემის შედგენილობის ცალ-

კეულ მხარეებში, რაც შესაძლებლობას იძლევა გამოყოფილ იქნას ორი რედაქცია. რედაქციათა გამოყოფა ამ შემთხვევაში ე. წ. კომპლექსურ ჩანაფიქრს ექვემდებარება.

ერთი რედაქცია წარმოდგენილია ხელნაწერებში — S 15, S — 5233, S — 101, H — 1757, A — 1125. ამავე რედაქციის ხელნაწერული ტექსტი დაუცავს S — 2392-საც. ამ უკანასკნელში დასაწყისი და ბოლო ნაწილი ტექსტისა ხელით ნაწერია, გადაწერილი დავით ამირიძის მიერ მე-19 საუკუნეში, შუა ნაწილში კი წარმოდგენილია ნაბეჭდი ტექსტი პ. იოსელიანის გამოცემისა. ცხადია, ჩვენი ინტერესის საგანს წარმოადგენდა საკუთრივ ხელნაწერული ტექსტი. როგორც გამოირკვა, ხელნაწერული ნაწილი შეიცავს ზემოთ აღნიშნულ ხელნაწერთა რედაქციას. ეს რედაქციაა წარმოდგენილი „დიდმოურავიანის“ გ. ლეონიძისეულ და, მასზე დაყრდნობით, „ჩვენი საუნჯის“ გამოცემებშიც. აღნიშნულ რედაქციას A რედაქციას ვუწოდებთ.

განსხვავებული რედაქცია შემოუნახავს ხელნაწერებს: H — 123, S — 1536, A — 1378, S — 951, S — 2536, H — 612, S — 4629, H — 3222, H — 124. ეს რედაქცია (რომელსაც B რედაქციას ვუწოდებთ) წარმოდგენილია პირველ ნაბეჭდ ტექსტშიც — პ. იოსელიანის გამოცემაში, ხოლო ამ უკანასკნელზე დაყრდნობით (თუმცა რამდენადმე შეცვლილი სახით) — ი. იმედაშვილისა და სპ. ჭელიძის გამოცემაშიც.

A რედაქციას განეკუთვნება „დიდმოურავიანის“ დღეს ცნობილ ხელნაწერთაგან ყველაზე ძველად მიჩნეულია S — 15 ხელნაწერი, მაგრამ წინასწარვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ეს სრულიადაც არ მიუთითებს ამ რედაქციის უფრო ადრეულ წარმოშობაზე B რედაქციასთან შედარებით. „დიდმოურავიანის“ ხელნაწერთა შესწავლის საფუძველზე ირკვევა, რომ მკვეთრი გამოიჯენა აღნიშნულ რედაქციათა წარმოშობის დროისა გამართლებული არ უნდა იყოს. ორივე რედაქციის შიგნით გამოიყოფა ხელნაწერთა ქვეჯგუფები, რომლებიც ერთმანეთთან მეტ სიახლოვეს ამჟღავნებენ. ასე, A რედაქციის შიგნით S — 101, H — 1757 და A — 1125 ხელნაწერები ერთმანეთთან მეტ სიახლოვეს ამჟღავნებენ, ვიდრე საკუთრივ S — 15 ხელნაწერთან. სავარაუდებელია, აღნიშნულ სამ ხელნაწერს ერთი არქეტიპი ჰქონოდა.

B რედაქციაში მეტად თვალსაჩინო ქვეჯგუფს ქმნის H — 612 და S — 4629 ხელნაწერები. მათ სიახლოვეს აღნიშნავდა გ. ლეონ-

ნიმეც 1939 წლის გამოცემას დართულ გამოკვლევაში⁸. ამ ქვე-
ჯგუფს მრავალი საინტერესო ვარიანტი შემოუნახავს, რომელთა
გათვალისწინება „დიდმოურავიანის“ ტექსტის დადგენისას აუცი-
ლებელია.

„დიდმოურავიანის“ ხელნაწერთა უმრავლესობას, მათ შორის
მე-18 საუკუნის ხელნაწერებს, სწორედ B რედაქციის ტექსტი დაუ-
ცავთ. სანამ რედაქციათა განმასხვავებელ ნიშნებს შევვხებოდეთ,
საჭიროდ მიგვაჩნია რამდენიმე ცნობა მივაწოდოთ მკითხველს
ზოგიერთი ხელნაწერის შესახებ. გარდა S —15-ისა, პომის ძვე-
ლი (მე-19 საუკუნეზე ადრინდელი) ხელნაწერები ყველა ნაკლუ-
ლია. სწორედ ეს გარემოებაც უცილობდნენ ამართლებს ძირითად საყრ-
დენად აღნიშნული ხელნაწერის გამოყენებას „დიდმოურავიანის“
ტექსტის ბეჭდვისას. S —15-ის რედაქცია დაუცავს S —5233 ხელ-
ნაწერსაც, რომელიც მე-17—18 საუკუნეთა მიჯნაზე უნდა იყოს
გადაწერილი⁹. ეს ხელნაწერი შეიცავს პომის მხოლოდ 66 სტროფს.
როგორც ჩანს, დანარჩენი ნაწილი პომისა არც გადაწერილა. მომ-
დევნო სტროფთა მხოლოდ დასაწყისი სიტყვები ჩაუწერიათ სინ-
გურით, მთელი ტექსტის გადაწერა კი ველარ მოუხერხებიათ. საგრ-
ძნობლად ნაკლულია B რედაქციის ხელნაწერები A —1378, H —
12,3 S —1536. ორიოდ სიტყვით შევჩერდებით ამ უკანასკნელში
წარმოდგენილი „დიდმოურავიანის“ ტექსტის მოცულობაზე. S —
1536 წარმოადგენს კრებულს. იმ ნაწილში, რომელიც ჩვენს პომას
შეიცავს, გვერდები აკინძულია დიდი არევ-დარევით. ეს გარემოება
გამხდარა მიზეზი შეცდომისა აღნიშნული ხელნაწერის ტექსტის
(ვგულისხმობთ „დიდმოურავიანის“ ტექსტს ამ კრებულში) მოცუ-
ლობის განსაზღვრაში. ე. თაყაიშვილს აღნიშნული აქვს, რომ ხელ-
ნაწერს ბოლოში 18 სტროფი აკლია და უკანასკნელი სტროფი იწ-
ყება ტაეპით: „მან მისწერა სიჯაბნითა ვერ აპირებ მორევნასა“
(პ. იოსელიანის გამოც.)¹⁰. სინამდვილეში აღნიშნული ხელნაწერის
ტექსტს დასასრულის ნაწილში აკლია არა 18, არამედ ბოლო ორი

⁸ „დიდმოურავიანის“ გ. ლეონიძისეული გამოცემა, 1939; იოსებ ტფილელი და
„დიდმოურავიანი“, გვ. XVI.

⁹ ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, ყოფილი ქართველთა შორის წერა-კითხ-
ვის გამავრცელებელი საზოგადოების (S) კოლექცია, VII, ელ. პეტრეველის რე-
დაქციით, 1973, თბ., „მეტეიერება“.

¹⁰ Е. Т а к а й ш в и л и, Описание рукописей «Общества распростра-
нения грамотности среди грузинского населения», т. II, вып. 1—4. 1906—
1912. გვ. 515—516. იხ. აგრეთვე ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, ტ. II, 1961,
თბ., საქართველოს სსრ მეცნ. აკად. გამომცემლობა.

სტროფი მხოლოდ. პოემის ტექსტი ამ ხელნაწერში სრულდება არა 464-ე, არამედ 480-ე სტროფზე. ხელნაწერს მოეპოვება სტროფები: 1—153, 167—195, 212—460. გვერდები აკინძულია სტროფთა შემდეგი თანმიმდევრობით: 1—153, 212—259, 353—400, 465—480, 260—291, 321—352, 167—195, 292—320, 401—464.

ხელნაწერი S — 4629-ის შესახებ გ. ლეონიძე აღნიშნავდა, რომ იგი გადაწერილია 1854 წ. იოანე ბესარიონის ძე ხიმშივეის მიერ, ხოლო ამ ხელნაწერის გადანაღები პირია H 612 ხელნაწერიო. მსგავსება აღნიშნულ ხელნაწერთა ტექსტებისა მართლაც აშკარაა, მაგრამ, როგორც ირკვევა, ერთი მეორის პირად მაინც არ შეიძლება მივიჩნიოთ. მათ დაუცავთ თვალსაჩინოდ განსხვავებული წაკითხვანიც. რაც გვაფიქრებინებს, რომ ეს ხელნაწერები შესაძლოა ერთი პროტოგრაფიდან მომდინარეობდნენ. იოანე ბესარიონის ძე ხიმშივეს 1854 წელს გადაუწერია არა S — 4629 ხელნაწერი, როგორც 1939 წლის გამოცემაშია აღნიშნული, არამედ H — 612. ამას გვაძლევს ამ უკანასკნელის წარწერა, რომელიც არ მოეპოვება S — 4629 ხელნაწერს: „და შემდეგ გარდავეწერე წიგნი ესე კურთხეულ მიტრაპოლიტის შეთხზულისაგან მე იოანე ბესარიონის ძე ხიმშივემა ჩუნდ-სა წელსა ენკენისთვის პირველსა დღესა წამკითხველნო ღირს მყავთ შენდობის თქმა ამინ“ (H — 612), ხოლო 27-ე გვერდზე: „ესე დაწერილ არს 1854 წ.“. H — 612 ხელნაწერი რომ არ შეიძლება S — 4629-ისაგან გადანაღები პირად ჩაითვალოს, ამას აშკარად ადასტურებს ერთი გარემოება: H — 612 ხელნაწერში მოიპოვება სტროფი, რომელსაც არ იცნობს S — 4629 ხელნაწერი. ესაა 475-ე სტროფი („ნათესავ მოდგამ გვარ ტომმან...“). H — 612 ხელნაწერი რომ უშუალოდ S — 4629-ისაგან გადანაღები პირი იყოს, ცხადია, ეს დანაჲლისი მასშიც პოვებდა ასახვას. S — 4629 ხელნაწერში წარმოდგენილია ცალკეულ სიტყვათა განმარტებანი, რაც „დიდმოურავიანის“ სხვა არც ერთ ხელნაწერში არ შეგვხვედრია. განმარტებანი გადამწერისავე ხელით მიწერილია არშიებზე. ზოგიერთი მათგანი ხელნაწერის ფურცლის დაზიანების გამო სანახევროდაა შემორჩენილი. რამდენიმე განმარტების წყაროდ საბას ლექსიკონი ჩანს. მაგალითად, საბას მიხედვით არის განმარტებული — კვიპაროზი, ლაშქარი, ფაფარუჭობა და სხვ. ამავე ხელნაწერში წარმოდგენილია მარტივი ჩანახატებიც პოემის სიუჟეტის მიხედვით. ერთ-ერთი მათგანის წარწერაში მკვეთრად გამოვლენილა გაუჩკვევლობა პოემის პერსონაჟთა ვინაობისა, კერძოდ, ხელნაწერს შემოუწნახავს წითელ და შავ ფერებში შესრულებული

მარტივი ჩანახატი — ცხენებზე შემსხდარი ქალა და მამაკაცი, რომლის ქვეშ მიწერილია: „სვიმონ მეფე დედოფლითურთ თვისით, რომელ არს დაჲ მოურავისა“. ხელნაწერთა გავრცობილ ქვესათაურებში გვხვდება თეიმურაზ მეფისა და სვიმონ მეფის აღრევა, აქ კი ლუარსაბ მეფისა და სვიმონის აღრევას აქვს ადგილი. B რედაქციის ხელნაწერთა შორის რამდენადმე თავისებური სახე უნდა ჰქონოდა H — 124-საც. სამწუხაროდ, ხელნაწერი ძალზე ნაკლებია, მაგრამ შემორჩენილ ნაწილებშიც მას დაუცავს ზოგიერთი ისეთი წაკითხვა, რომლებიც არც ერთ სხვა ხელნაწერში არ დასტურდება.

„დიდმოურავიანის“ ხელნაწერთა რედაქციული სხვაობანი მკვეთრად ვლინდება ცალკეულ ადგილთა წაკითხვებში, პოემის კარებად დაყოფასა და დასათაურებაში, აგრეთვე სტროფულ შედგენილობაშიც. ჯერ ამ უკანასკნელის შესახებ. სამეცნიერო ლიტერატურაში დამკვიდრებულია აზრი, რომ „დიდმოურავიანის“ ხელნაწერებს შემოუნახავთ ერთნაირი შედგენილობის ტექსტი, ცხადია, გარდა იმ შემთხვევებისა, როცა დეფექტურ ხელნაწერებთან გვაქვს საქმე. სტროფთა დაკლება პოემაში, როგორც ერთ-ერთი რედაქციული თავისებურება, აღნიშნული არ ყოფილა. „დიდმოურავიანის“ 1939 წლის გამოცემას დართულ გამოკვლევაში (გვ. X) გ. ლეონიძე წერდა: „დიდმოურავიანის“ ხელნაწერები ჩვენი ტექსტის (იგულისხმება S — 15. — რ. ფ.) გარდა გადამწერლების მიერ საშინლად შერყვნილია, ტექსტში სიტყვები და ფრაზები მრავალგან გადამბნინებულია, თუმცა სტროფული მოცულობა კი ყველგან ერთი და იგივეა“. მაგრამ „დიდმოურავიანის“ ხელნაწერთა დეტალური შესწავლა რამდენადმე განსხვავებულ სურათს იძლევა. ორივე რედაქციის ხელნაწერებში ადგილი აქვს სტროფთა დაკლებას. შესაბამისად რედაქციული სახისა, საქმე შეეხება სხვადასხვა სტროფებს. B რედაქციის ხელნაწერთაგან სტროფის დაკლებას ადგილი აქვს H — 612 და S — 4629 ხელნაწერებში, რომლებიც, როგორც ითქვა, თავისებურ ქვეჯგუფს ქმნის. აღნიშნულ ხელნაწერებს არ შემოუნახავთ 127-ე სტროფი (უთხრა: „წავიდეთ, ახლავ სჯობს...“), რომელიც თავის ადგილზეა წარმოდგენილი A რედაქციის ყველა ხელნაწერში: ეს სტროფი შინაარსობრივად ეპიზოდის აუცილებელ ნაწილად მოჩანს. მიზეზი მისი ჩავარდნისა გარკვეულად არ გვესახება. გამორიცხული არაა, რომ იგი შემთხვევით ჩავარდა გადაწერის რომელიმე საფეხურზე, მაგრამ დროთა ვითარებაში, გადაწერთა მიერ, ამ სტროფის დაკლება აუცილებელ დამახასიათებელ მხარედ ქცეულა, მის გარე-

შე ჩამოყალიბებულია ეპიზოდი, როგორც შინაარსობრივი მონაკვეთი. როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, S—4629 ხელნაწერში დაკლებულია 475-ე სტროფი. A რედაქციის ხელნაწერებში შეიმჩნევა სამი სტროფის დაკლება პოემის დასასრულს. კერძოდ, ამ ხელნაწერებს არ შემოუნახავს 480, 481, 482 სტროფები. აქ ხელნაწერთა დეფექტურობასთან არა გვაქვს საქმე. ირკვევა, რომ დასასრულის სამი სტროფის დაკლება A რედაქციის ხელნაწერებისათვის (A—1125, S—101, H—1757, S—2392) თვისობრივი მხარე ყოფილა. მაგალითად, S—2392 ხელნაწერში აშკარად ჩანს, რომ პოემის ტექსტი 479-ე სტროფზე წყდება. ხელნაწერის ბოლო გვერდზე ერთი სტროფია (479) წარმოდგენილი, ქვეშ ხაზია გასმული და იკითხება გადამწერისავე მინაწერი: „ეს წიგნი დიდმოურავიანი ეკუთვნის დავითს ივანეს ძეს ამირიძეს მოუთავს“. ჯერჯერობით ძნელია იმის გარკვევა, ამ სტროფთა დაკლება გადაწერის რომელიმე საფეხურზე გარკვეული პირის რედაქტორული მუშაობის ნაყოფია თუ პროტოგრაფის დეფექტურობის შედეგი. ასეა თუ ისე, A რედაქციის ხელნაწერებში დასასრულის ეპიზოდი ამ სტროფთა გარეშე ჩამოყალიბებულია.

B რედაქციის ხელნაწერებს შემოუნახავს ტექსტის ისეთი მონაკვეთიც, რომელსაც არ იცნობს S—15 ხელნაწერი და არც გამოცემებში უპოვია მთლიანი ასახვა, კერძოდ, ერთი პოეტური ხელწერით გამოკვეთილი, ერთ შინაარსობრივ მდინარებაში წარმოდგენილი ოთხი ტაეპი, რომლებიც გვესახება ერთ ე. წ. ჩავარდნილ მონაკვეთად, ჟამთა სიავის მანძილზე ვარიანტულ შრეებში ნაწყვეტების სახით მიჩქმალულად, რომელთა გამომზეურება და კუთვნილ ადგილზე წარმოჩენა აუცილებელ საქმედ მიგვაჩნია. „დიდმოურავიანის“ პირველ გამოცემაში წარმოდგენილი იყო ამ ოთხი ტაეპიდან ორი, მაგრამ სამაგიეროდ დაკლებული იყო სხვა ორი ტაეპი, ე. ი. მთლიანობაში ყველა გამოცემის ტექსტს აკლია ოთხი ტაეპი, რომლებიც იოსებ ტფილელისეულ ტექსტს უნდა წარმოადგენდეს. ამ ტაეპთა აღდგენა „დიდმოურავიანის“ ტრადიციულ ტექსტს ერთი სტროფით ზრდის. საქმე შეეხება ეპიზოდს, როდესაც ლუარსაბ მეფისაგან შერისხული სააკაძე ოჯახის წევრებითა და რამდენიმე მხლებლითურთ უმძიმეს დაბრკოლებათა გადალახვის შემდეგ მოახერხებს ხიფათისაგან თავის დაღწევას და სიმამრს—ნუგზარ ერისთავს ეახლება. პირველი შეხვედრა მისაქციელში მოხდა. ნუგზარი უღრმესი განცდით შეხვდა ასულისა და სიძის უბედურებას. „მითხრა თუ: „ჩემს თავს რას ვაქნევ, ქვეყანა მისაქ-

ციელსა, ჩემის ქვეყნიდამ, თუ მეტყვი, აღარ გყოფ მისაქციელსა!“ (138, 3—4). შემდეგ ღუშეთში გაემგზავრნენ, სადაც უფრო საგულდაგულო თათბირი შექმნეს. ნუგზარმა ურყევად გვერდში ამოდგომა აღუთქვა სააკაძეს:

წავედით. ღუშეთს მივედით, ვიჩიელე ჩემი კირები,
ნუგზარ ერისთავს უამბე, როგორც მითავეს პირები,
მან მისი ქალი რა ნახა ცრემლითა ანატირები,
და მითხრა თუ: „საქმე გავხალო მეც შენთან გასაქირები!“

მითხრა თუ : „უმისგან პატრონის მოყვრობა არის ავები.
ბეზლობას ვერ ასცილდება, საქმე არს გასათავები,
შენ ხომ ზედ უნდა წააკვდე, მისთვის მოიჭრა თავები,
და ან ეგრე მოვა გულისა სევდითა დასაწეავები!

თვარე მეც შენთან მოვჰყვდები, რასაც იქ. მეც ვარ მქნელია,
„სჯობს საყვარელსა მოყვარე“ — ესე ნათქვამად ძველია.
დასდგები აქა-განლაგარ, წახვალ, -ვარ წამომსვლელია,
და შენთან სიყვდილს და გვერც ხლებას არეინ მყავს მე დაშულელია!“
(140—142).

ამგვარადაა ეს ეპიზოდი წარმოდგენილი A რედაქციის ხელნაწერებში. B რედაქციის ხელნაწერებს აქ, გარდა ზემოთ მოტანილი ტექსტისა, დამატებით დაუცავთ ოთხი ტაეპი. დამატებითი ტაეპები წარმოდგენილია A რედაქციის ტექსტის ტაეპთა დაკლების ხარჯზე. კერძოდ, დაკლებულია 142-ე სტროფის მესამე და მეოთხე ტაეპები (დასდგები აქა — განლაგარ...). მათ ნაცვლად B რედაქციის ხელნაწერებში წარმოდგენილია განსხვავებული ტექსტი. კერძოდ, ორი განსხვავებული ტაეპი დაუცავთ H — 123 და S — 3222 ხელნაწერებს. ორი სხვა ტაეპი კი — H — 612 და S — 4629 ხელნაწერებს, აგრეთვე — პ. იოსელიანის გამოცემას, რომელსაც, როგორც აღვნიშნეთ, დავით რექტორის მიერ გადწერილი ხელნაწერის უფლებები ენიჭება.

თუ ორივე რედაქციის ხელნაწერთა შემკვიდრობას აქ მთლიანობაში წარმოვადგენთ, ეპიზოდი შემდეგ სახეს მიიღებს (აღდგენილი ტექსტი მოგვყავს კვადრატულ ფრჩხილებში):

თვარე მეც შენთან მოვჰყვდები, რასაც იქ. მეც ვარ მქნელია,
„სჯობს საყვარელსა მოყვარე“ — ესე ნათქვამად ძველია;
შენთვის მწუხარეს მედების, ცეცხლი მწვავს მოუწელია,
და რადგან შენ გხედავ უბედოდ, ღლე მე¹¹ შემქმნია ძნელია!

¹¹ H-612; მეც ღლე.

გულის სისრულით ისმინე ეს სიტყვა ჩემი მთელია,
არა დავზოგო სასიხლად მკერდი¹² და უბე-ყელია],
დასდგები აქა-გახლავარ, წახალ, -ვარ წამომსვლელოა,
და შენთან სიკვდილს და გვერც ხლებას არვინ მყავს მე დამშლელია!

აღდგენილი ოთხი ტაეპი თვალსაჩინოდ მნიშვნელოვანია როგორც შინაარსობრივი, ისე მხატვრულ-გამომსახველობითი თვალსაზრისით. ამიტომაც განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს გარკვევა იმისა, ავტორისეულ ტექსტთან გვაქვს მათი სახით საქმე თუ არა. უფრო ზუსტად, აქ ტაეპთა ჩაგდებაა A რედაქციის ხელნაწერებში თუ ტაეპთა შემატება B რედაქციის ხელნაწერებში. აღდგენილი ტექსტი სავსებით ეხამება ეპიზოდის შინაარსობრივ-ემოციურ მთლიანობას და, ვფიქრობთ, B რედაქციის ხელნაწერებმა ამ ეპიზოდში გადაგვიჩინეს ავტორისეული ოთხი ტაეპი. ამ ტაეპთა გვიანი დროის ჩამატებებად მიჩნევა გაუმართლებლად ჩანს. ჭერ ერთი, ისინი უკვე წარმოდგენილია მე-18 საუკუნის ხელნაწერებში, მეორეც, რაც განსაკუთრებით საგულისხმოა, „დიდმოურავიანის“ ხელნაწერებში საკუთრივ პოემის ტექსტის გავრცობის ტენდენცია არ იგრძნობა (მხედველობაში არა გვაქვს ცალკეულ კართა სათაურები). სხვაობანი პოემის სტროფული შედგენილობის თვალსაზრისით (127, 480, 481, 482 სტროფები), როგორც უკვე ითქვა, სტროფთა ჩაგდების შედეგად მოჩანს, და არა შემატებისა¹³. მაშ, რატომ უნდა გამხდარიყო გამონაკლისი ზემოთ აღნიშნული ეპიზოდი? ვფიქრობთ, გამონაკლისისათვის საფუძველი არც ამ შემთხვევაში არსებობს. ტაეპთა დაკლება ამ ეპიზოდში გარკვეული პირის რედაქტორული მუშაობის ნაყოფი უნდა იყოს. საფიქრებელია, ეს პროცესი სათანადო იდეური მოსაზრებითაც ყოფილიყო შეპირობებული. ამ ეპიზოდში მძაფრად გამოვლენილა ერთი მხრივ ერთგულება სააკაძისადმი და მეორე მხრივ — არცთუ ორაზროვანი უკმაყოფილება პატრონის (იგულისხმება ლუარსაბ მეორე) მიმართ (პატრონის მოყვრობა არის ავები, ბეზლობას ვერ ასცილდე-

¹² H-3222: გვერდი.

¹³ ტექსტის გავრცობის შემთხვევად არ ჩაითვლება S-5233 ხელნაწერში წარმოდგენილი ერთი სტროფი („მეფე გულგანისხებული“...). როგორც უკვე ითქვა, ამ ხელნაწერში გადაწერილი ყოფილა მხოლოდ 66 სტროფი, შემდეგ კი-სტროფთა დასაწყისი სიტყვები. 67-ე სტროფის დასაწყის სიტყვაზე ვილაცას შეუთხზავს შინაარსობრივ-მხატვრული თვალსაზრისით უსუსური სტროფი. ეს სრულიად შემთხვევითი მოვლენაა, რომელსაც არც ერთ ხელნაწერში არ უპოვია ასახვა.

ბა... შენ ხომ ზედ უნდა წააკვდე... და სხვ.). ერთგულება სააკაძისადმი განსაკუთრებით მკვეთრად გამოიხატება აღდგენილ ტაძრებში, სადაც ერთგულების ფიცი სისხლის დაღვრის მუქარამდეც მიდის. სავსებით შესაძლებელია, ამგვარი გააზრების მქონე ტაძართა დაკლება გარკვეული წრის ტენდენციას ასახავდეს. როგორც ჩანს, ტექსტის შეცვლა აქ მოხდა გადაწერათა ადრეულ საფეხურზე, უფრო ადრე, ვიდრე რედაქციები გამოიკვეთებოდა. ორივე რედაქციამ შემოგვინახა ამ ცვლილების შედეგები¹⁴.

ყველაზე მკვეთრად „დიდმოურავიანის“ რედაქციული თავისებურებანი შედგენდება ცალკეულ კართა დასათაურებაში. A რედაქციის ხელნაწერები (S—15, S—5233, S—101, H—1757, A—1125) არ იცავს კართა სათაურებს. პოემის ტექსტი A რედაქციის ხელნაწერებში წარმოდგენილია არათუ ქვესათაურების, არამედ საერთოდ კარებად დაყოფის გარეშეც. ბუნებრივია, ქვესათაურები წარმოდგენილი არ არის არც 1939 წლის გამოცემაში, რომელიც ამ რედაქციის ძირითად ხელნაწერს—S—15-ს ეყრდნობა. მაგრამ 1939 წლის გამოცემაში ამ მხრივ დიდა კომპრომისია დაშვებული. გამოცემა თვალსაჩინოდ გასცდა A რედაქციის, კერძოდ, S—15-ის ჩარჩოებს და დაესესხა B რედაქციას. საქმე ისაა, რომ 1939 წლის გამოცემის ტექსტი დაყოფილია კარებად, თუმცა კართა სათაურები არ არის წარმოდგენილი. მაგრამ S—15 ხელნაწერს და, საერთოდ, ამ რედაქციის არც ერთ ხელნაწერს შემონახული არა აქვს კარებად დაყოფილი ტექსტი. პოემის ხელნაწერული მემკვიდრეობა ერთმანეთისაგან არ თიშავს კარებად დაყოფასა და ქვესათაურებს. იმ ხელნაწერებში, სადაც კარებად დაყოფას აქვს ადგილი, წარმოდგენილია ქვესათაურებიც. „დიდმოურავიანის“ ტექსტის დაყოფა კარებად ქვესათაურთა გარეშე ხელნაწერულ ტრადიციას ეწინააღმდეგება აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ 1939 წლის გამოცემაში გამოყოფილია ხელნაწერთა მონაცემებთან შედარებით ერთი ზედმეტი კარიც (კარი მეათე).

¹⁴ რამდენადაც სტროფულ შედგენილობაზეა საუბარი, აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ 1939 წლის გამოცემაში ამ მხრივ დაშვებული იყო ერთი უზუსტობა. 327-ე სტროფი პოემისა (პ. იოსელიანის გამოცემის მიხედვით), რომელიც ამავე ადგილზეა ხელნაწერებში, მათ შორის S-15-შიც, 1939 წლის გამოცემაში წარმოდგენილი იყო 382 ე სტროფად. ეს უზუსტობა გასწორდა „ჩვენი საუწყის“ 1960 წლის გამოცემაში

ცალკეულ კართა სათაურები სხვადასხვა ხელნაწერში წარმოდგენილია ზოგიერთი ცვლილებით, მაგრამ არა არსებითი განსხვავებებით. ამ მხრივ შედარებით მნიშვნელოვან თავისებურებას ამჟღავნებს H—612 და S—4629 ხელნაწერები. ამ უკანასკნელთა ქვესათაურები შედარებით მეტი ოდენობითაც შემოუნახავთ, ვიდრე B რედაქციის სხვა ხელნაწერებს. ეს „ზედმეტი“ ქვესათაურები, რა თქმა უნდა, კარებად დაყოფას არ ემთხვევა. შესაბამისად რედაქციული სახისა, ხელნაწერებში სხვადასხვანაირადაა წარმოდგენილი თვით თავსათაურიც პოემისა. A რედაქციის ხელნაწერებში თავსათაური შედარებით მოკლეა: „ქ. წიგნი და ქება დიდის მოურავის გიორგის თქმული ლექსად ტფილელის იოსებისაგან. ღმერთო წარმართე ქმნული ზელთა ჩემთანი და ზელი მოუმართე მწერალსა“ (S—101, H—1757, A—1125, S—2392). B რედაქციის ზოგიერთ ხელნაწერს ნაკლულობის გამო თავსათაური არ შემოუნახავს. ამ რედაქციის ხელნაწერთაგან მხოლოდ H—612 და S—4629 იცავენ თავსათაურს, რომელიც შედარებით ვრცელია და სააკაძის ზოტბას წარმოადგენს: „ამბავი გალექსით გადათარგმნილი დიდის მოურავის გიორგის ძისა ძისა შაუშისა, რომელი იყო ტფილისის ქცხნი უაღრესა და კავკასიის მთისა მღავლეთისა მოურავი კაცი, ძლიერი, სახელოვანი, პაეროვანი და ომისა ფრდ შემმართველი, რომელიცა დაშვრა დიდითა შრომითა საქართველოსა ზაქართლსა და კახეთს; რომელმანცა მრავალგზის განათავისუფლნა საქართველო ყიზილბაშისა მეორის შაჰაბაზისაგან აოხრებასა და იყო მთავარი ქართლის სამეფოსა შინა მდიდარი ფრდ“ (S—4629).

კართა სათაურებს მრავალი ცნობა დაუცავს პოემის პერსონაჟთა თუ პოემაში მოთხრობილი ამბის ირგვლივ. სათაურთა არაავთენტურობა უეჭვოა რომ გამხდარიყო, მათში დაცულ ცნობებს, ცალკეულ უზუსტობათა მიუხედავად, მაინც დიდი მნიშვნელობა ექნებოდა, რადგანაც მოგვაწვდიდა მე-18 საუკუნეში (თუ ცოტათი უფრო ადრეც არა) მცხოვრებ პირთა ცოდნას პოემაში მოთხრობილი ამბის ირგვლივ. მაგრამ ხელნაწერთა შესწავლის შემდეგ ქვესათაურთა მთლიანად ყალბად მიჩნევა საფუძვლიანად არ გვეჩვენება. ამჯერად ჩვენს მიზანს არ შეადგენს ქვესათაურებში დაცულ ცნობათა ყოველმხრივი განხილვა; გვაინტერესებს მხოლოდ რა სურათს იძლევა ქვესათაურები პოემის რედაქციულ თავისებურებათა თვალსაზრისით და გვაქვს თუ არა მათი სახით იოსებ ტფილელისეული ტექსტი.

გ. ლეონიძე ცალკეულ კართა სათაურებს გვიანი დროის ჩამატებებზედ მიიჩნევდა. მისი აზრით, მათი ავტორი უნდა ყოფილიყო ვინმე „მჩხაბავი თომა“. ეს თომა მოხსენებულია ხელნაწერ S — 1536-ის ერთ-ერთი კარის (კარი ი) სათაურში: „ქ: ამისი მჩხაბავა (...?) თომა. დაიწერა: სეკდენბერსა: იგ: ქქსა: უნგ:“ S — 1536 მე-18 საუკუნის მეორე ნახევარშია გადაწერილი, უფრო ზუსტად, იგი თარიღდება 1765—1775 წლებით¹⁵. მაგრამ კართა სათაურები დასტურდება მე-18 საუკუნის სხვა ხელნაწერებშიც (სადაც ტექსტი ნაკლული არ არის). საკითხავია, როგორღა მოხერხდა, რომ მე-18 საუკუნის მეორე ნახევარში მჩხაბავი თომას მიერ შეთხზული სათაურები გავრცელდა მე-18 საუკუნის სხვა ხელნაწერებშიც? განა დამტკიცებულია, რომ S — 1536 უფრო ადრინდელია, ვიდრე მე-18 საუკუნის დანარჩენი ხელნაწერები? ამის დამტკიცება კი აუცილებელია, თუმცა სრულიადაც არასაკმარისი იმისათვის, რომ სათაურთა ავტორობა მჩხაბავ თომას მივაკუთვნოთ. მჩხაბავი თომა შეიძლება გადამწერად მივიჩნიოთ, მაგრამ არ მტკიცდება, რომ იგი ქვესათაურთა ავტორიც იყო. არც ის მტკიცდება, რომ „დიდ-მოურავიანის“ მე-18 საუკუნის ჩვენამდე მოღწეული რომელიმე ხელნაწერი უშუალოდ S — 1536-იდან იყოს გადაწერილი. ხელნაწერ S — 1536-ს შემოუნახავს სპეციფიკური წაკითხვები, სათაურებშივე ჩართული ისეთი გავრცობა-განმარტებანი, რომლებიც არც ერთ სხვა ხელნაწერში არ დასტურდება. თუ S — 1536 გადაწერის წყარო იყო და სათაურებიც მისგან გავრცელდა, ცხადია, ეს სპეციფიკური ჩანართებიც ჰპოვებდა ასახვას სხვა ხელნაწერებში. მაგალითად, მე-7 კარის სათაური ხელნაწერებს შემდეგი სახით შემოუნახავთ: „მოურავისაგან ყაენთან წასვლა ცოლშვილთა და ყურყუთას ფონზედ კოლატაურის მიბნედა“. განსხვავებით ყველა სხვა ხელნაწერისაგან S — 1536-ს ამ სათაურში დაუცავს ემოციური ხასიათის დანართიც: „თუ გიჟი არ იყო მოურავს როგორ დაიჭირებდა!“ დანართი წარმოდგენილია გადამწერისავე ხელით, როგორც ქვესათაურის უცილობელი ნაწილი. არც ერთი სხვა ხელნაწერში ეს დანართი არ გადასულა. მე-18 საუკუნის ხელნაწერებში წარმოდგენილი ქვესათაურები უკვე ატარებს ე. წ.

¹⁵ Е. Такайшвили, Описание рукописей, т. II, вып. I—4., 1906—1912, გვ. 515—516. იხ. აგრეთვე: ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, ყოფილი ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების (S) კოლექციისა, ტ. II, შედგენილი და დასაბუქდად დამზადებული ა. ბაქრაძის, ი. ბრეგაძის, ე. მეტრეველის და მზ. შანიძის მიერ, ე. მეტრეველის რედაქციით, 1961.

უამთა სიავის ნიშნებს. მათში უკვე საგრძნობია ტექსტის გავრცობა, სტილიზაცია, ფრაზათა თუ ცალკეულ სიტყვათა დამახინჯება და სხვ. ეს ნიშნები ცხადად ეტყობა S — 1536 ხელნაწერსაც. აშკარაა, რომ ეს ხელნაწერი არაა პირველი წყარო ქვესათაურებისა. მით უმეტეს გამორიცხულია, რომ მათი ავტორი დავით რექტორი იყო. აზრი დავით რექტორის ავტორობის შესახებ მხოლოდ მაშინ შეიძლება დაიბადოს, თუ მე-18 საუკუნის ხელნაწერებს არ გავითვალისწინებთ და მხოლოდ პ. იოსელიანის გამოცემას დავეყრდნობით. მაგრამ გაცემას იწვევს, რომ ასეთი შეცდომა მიუვიდა ან. ფურცელაძეს, რომელმაც, მისივე მოწმობის თანახმად, გასინჯა ამ თვალსაზრისით პოემის შვიდი ხელნაწერი, მათ შორის ოთხი — წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოებისა, თუმცა ვერც ერთ მათგანში ვერ აღმოაჩინა კართა სათაურები¹⁶. როგორც ჩანს, ან. ფურცელაძის ხელთ შემთხვევით სწორედ A რედაქციის ხელნაწერები აღმოჩენილა. ან. ფურცელაძეს გათვალისწინებული არა აქვს იოსებ ტფილელის პოემის სხვა ხელნაწერები, მათ შორის — წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოებისაც, რომელთაც კარებად დაყოფილი და დასათაურებული ტექსტი დაუცავთ. თავის დროზე ეს შენიშნა მ. ჯანაშვილმა¹⁷.

„დიდმოურავიანის“ ქვესათაურებს აშკარად ეტყობა გავრცობის ნიშნები, შინაგანი წინააღმდეგობანი, მაგრამ, ფეიქრობთ, ეს არ ნიშნავს, რომ ავტორისეულ ტექსტში პოემა უცილობლად ქვესათაურებისა და, მით უმეტეს, კარებად დაყოფის გარეშე ყოფილიყო წარმოდგენილი. „დიდმოურავიანი“ მძაფრი ეპიზოდებით მდიდარი პოემაა. შინაარსი პოემისა ვითარდება სხვადასხვა ქვეყანაში: საქართველოში, სპარსეთში, თურქეთში. თხრობის დროს არაერთგზის გამოიკვეთება მძაფრი სიტუაციები, რომელთაც პოემის ვრცელი მონაკვეთები ეძღვნება: ომების სურათები, ლუარსაბ მეორისა და სააკაძის დის საბედისწერო ქორწინება, მეფის რისხვა, სააკაძის გადახვეწა, სააკაძე შაჰ-აბასის წინაშე, ქართლში დაბრუნება, სააკაძისა და ზურაბის შეთქმულება, მტრის ლაშქრის განადგურება, შაჰ-აბასის დამსჯელი ლაშქრობა, მოგზაურობა დასავლეთ საქართველოში, კონფლიქტი სააკაძესა და თეიმურაზ პირველს შორის, ვრცელი ელეგიური მონოლოგი სააკაძისა, თურქეთში გადახვეწა, წარჩინება სულთნის კარზე, კონფლიქტი ვეზირთან.

¹⁶ ან. ფურცელაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 47, სქ. 1.

¹⁷ მ. ჯანაშვილი, გორგი სააკაძე და მისი დრო, 1914, თბ., გვ. 18.

სიუჟეტი, განსაკუთრებით დასაწყის ნაწილში. მოფიქრებულია საკმაოდ რთულად, რასაც ზოგჯერ მკვლევარნიც კი შეცდომაში შეჰყავდა. კერძოდ, თეიმურაზ მეფესთან მოციქულობის ისტორია, რითაც იწყება პოემა, ხშირად იწვევდა გაუგებრობას იმის შესახებ, თუ რომელი მეფე იგულისხმებოდა აქ. ასახელებდნენ ლუარსაბს, ხოლო ზოგჯერ სვიმონ მეფესაც. ეს კი ხდებოდა არა მხოლოდ იმიტომ, რომ ეპიზოდში მოხსენიებული არ არის მეფის სახელი, არამედ უფრო იმიტომაც, რომ პოეტი მიმართავს ე. წ. შეკავებულ ექსპოზიციას. პოემაში მოთხრობილი ამბის დასაწყისი წარმოდგენილია საკმაოდ ქვემოთ. მას შემდეგ, როცა გავეცნობით გაცილებით გვიან მომხდარ ამბებს. დაუჩერებლად გვეჩვენება სიუჟეტური ეპიზოდებითა და ელეგიური მონაკვეთებით ასე უხვად შემკობილი პოემა ერთ გაბმულ, განუკვეთელ მთლიანობად წარმოდგინა პოეტს. კარებად დაყოფის აუცილებლობა თვით შინაარსით არის შეპირობებული და ძველი ხელნაწერებითაც დადასტურებულია. ხოლო ხელნაწერებში ტექსტის კარებად დაყოფას ყველა შემთხვევაში თან ახლავს დასათაურებაც. ამ მხრივ, ვფიქრობთ, მეტად მნიშვნელოვანია არჩილის „გაბაასების“ ანალოგია. როგორც გარკვეულია სამეცნიერო ლიტერატურაში, „დიდმოურავიანის“ შექმნისას არჩილის „გაბაასება თეიმურაზისა და რუსთველისა“ უკვე დაწერილია. მაგრამ თარიღობრივი სხვაობა ამ ორ თხზულებას შორის სულ რამდენიმე წელს გულისხმობს მხოლოდ. პოეტური სტილის თვალსაზრისით აქ ერთ ეპოქასთან გვაქვს საქმე. არჩილის პოემასაც შემოუნახავს დაახლოებით იმავე ტიპის ქვესათაურები, როგორსაც „დიდმოურავიანში“ ვხვდებით. არჩილის ქვესათაურებიც, მსგავსად „დიდმოურავიანის“ ქვესათაურებისა, ზოგჯერ ეპიზოდთა შინაარსის მოკლე ანოტირებაა, მათთვისაც უცხო არაა ავტორის ემოციათა გამომხატველი წინადადებანი, მკითხველისადმი მიმართვანი („უყურეთ მანქანებასა ბელიარისასა!“, „და აწ უყურეთ“, „ყური მიუჰყარო სიტყვის მსმენელნო“ და სხვ.). რა თქმა უნდა, „დიდმოურავიანის“ ქვესათაურებში იგრძნობა დანართთა ფენაც, რომელთაც აუსახავს განსხვავებული სტილი და წინააღმდეგობანიც პოემის შინაარსთან. მათი გამოყოფა აუცილებელია. „დიდმოურავიანის“ ხელნაწერული მემკვიდრეობის მონაცემთა დეტალური გათვალისწინება შესაძლებლობას იძლევა, გასწორებული იქნას პოემის ქვესათაურთა ზოგიერთი, მკვლევართაგან არაერთგზის აღნიშნული შინაგანი წინააღმდეგობა. ამ მხრივ მეტად მნიშვნელოვანია H—612 და S—4629 ხელნაწერთა მონაცემები, განსაკუთრებით — H—612-ისა. როგორც ჩანს, ამ გვიან-

დელ-ხელნაწერში შემონახულია ქვესათაურთა შედარებით ძველი სახე. უფრო ძველი, კიდრე მე-18 საუკუნის ხელნაწერებს დაუცავთ. ეს კარგად ჩანს მე-10 კარის სათაურის მიხედვით. პ. იოსელიანის გამოცემას, ისევე, როგორც S — 1536 (მე-18 ს.) ხელნაწერს¹⁸, აღნიშნული კარის სათაურში შემოუნახავს სრულიად შეუსაბამო ცნობა, რომელიც გულისხმობს პოემის პერსონაჟთა ვინაობის გაურკვევლობასაც და ისტორიულ რეალიათა დამახინჯებასაც. ქვესათაურის ტექსტში (პ. იოსელიანის გამოცემისა და ხელნაწერ S — 1536-ის მიხედვით) საქმე ისეა წარმოდგენილი, თითქოს სამშობლოდან გადახვეწის წინ თავისი აღსარებით (რომელიც შეიცავს თავგადასავლის მშობასაც, საჩივარსაც, ელეგიურ მონოლოგსაც და სხვ.) გიორგი სააკაძე მიმართავდეს სვიმონ მეფეს: „კარი: ი: წასვლა მოურავისაგან ხვანთქართაგან. რაც ქართველთ ხელმწიფეთათვის გარდაეხადა იმ საჩივრებს მოჰყვა. და ყველა მეფეს სვიმონს უამბო. და რა რომ შერიგება აღარ იქნა. ერთმანეთს ემდუროდნენ და ერთმანეთს გული ველარ შეაჯერეს“... და სხვ. (S — 1536). ქვესათაურის რედაქტორისათვის, რომელსაც განეკუთვნება ამ სახით დამუშავება ქვესათაურის ტექსტისა, გაურკვეველი ყოფილა, რომ მეფე, რომელსაც მიმართავს სააკაძე, თეიმურაზ პირველია. ეს გაურკვევლობა გადაწერის ადრეულ საფეხურზე წარმოშობილა. რადგან მან ასახვა პოვა მე-18 საუკუნის ხელნაწერშიც. ჩვენთვის ცნობილ ხელნაწერთაგან ამ მხრივ მხოლოდ H — 612 ხელნაწერს შემოუნახავს თავდაპირველი ტექსტის მიახლოებითი სახე. აღნიშნული კარის სათაური ამ ხელნაწერში შემდეგნაირადაა წარმოდგენილი: „წასვლა მოურავისა ხვანთქართან. რაც ქართველთ ხელმწიფესთან თავისი ვარდახედოდა, იმ საჩივრის მოხსენება, რა რომ ველარ მოხდა მათი შერიგებად. და მოურავისაგან ხონთქარის დიდი სამსახური“. აქ აზრი სავსებით ლოგიკურია: უცხოეთში გადახვეწის წინ პოემის გმირი მიმართავს მოხსენებას (მოვსენება, მოგონება) მთელი თავისი ქართველიანი ცხოვრებისა. შემდეგ ამისა კი კარში მოთხრობილია სააკაძისაგან „ხონთქარის დიდი სამსახური“.

„დიდმოურავიანის“ ხელნაწერთა რედაქციული სხვაობა მკვეთრად ასახულა ცალკეულ ეპიზოდთა წაკითხვებშიც. ვარიანტულ სხვაობებში ზოგჯერ იგრძნობა გარკვეული პოზიციიდან მიდგომაც ეპიზოდში მოთხრობილი ამბისადმი. მაგ., S — 15 ხელნაწერის ტექსტი — „ჩემს მოყვრებს მწვე უხაროდათ, სხვანი ჩურჩუ-

¹⁸ მე-18 საუკუნის სხვა ხელნაწერები ამ ნაწილში ნაკლებად.

რით მჩხუბედეს“ (102, 1) B რედაქციის ხელნაწერებში წარმოდგენილია შემდეგნაირად: „ჩემს მოყვრებს მწვე უხაროდან, სხვანი ჩურჩურით ჩმახედეს“. აქ აშკარად ერთი სიტყვით (ჩმახედეს) გამოხატულია დამოკიდებულება იმ ბანაკის საქმიანობის მიმართ, რომელიც სააკაძის ირგვლივ მტრობის ქსელს ქსოვდა. შინაარსობრივი მიზანდასახულობის გამო რედაქტორი არ მორიდებია რითმის შეცვლასაც (სამწუხაროდ, შესაძლებლობა არა გვაქვს მოვიტანოთ რედაქციათა მრავალრიცხოვანი განსხვავებული წაკითხვების ტექსტი, მიუთითებთ მხოლოდ ზოგიერთ მათგანზე: 3,3; 24,2; 75,3; 80,2; 83,3; 138,4; 207,3; და მრ. სხვ.)

S — 15 ხელნაწერს ე. თაყაიშვილი მე-18 საუკუნით ათარი-
ლებდა¹⁹, შემდეგ ხელნაწერის გადაწერის თარიღად მე-17 საუკუ-
ნე იქნა მიჩნეული. აღნიშნული ხელნაწერი გ. ლეონიძეს „დიდმოუ-
რაგიანის“ ავტოგრაფად მიაჩნდა²⁰. როგორც ა. ბაქრაძემაც აღნიშ-
ნა, „ავტოგრაფის დასასაბუთებლად ხელნაწერის სიძველის გარდა,
მკვლევარს არავითარი სხვა საბუთი არ მოაქვს“²¹. ამ საკითხთან
დაკავშირებით, ვფიქრობთ, არამცირედი მნიშვნელობა აქვს საკუთ-
რივე S — 15 ხელნაწერს ტექსტის მონაცემთა დეტალურ შესწავლას.
ირკვევა, რომ S — 15 ხელნაწერს ტექსტის ზოგიერთი ეპიზოდი
დაუცავს იმ სახით, რა სახითაც არ შეიძლებოდა წარმოდგენილი
ყოფილიყო ავტოგრაფში. კერძოდ, ხელნაწერში შემონახულა
ტექსტის ისეთი დამახინჯებანი, რომლებიც აშკარად გადაწერის
კალმის ნიშნებს ატარებს. გარდა ამისა, S — 15-ში შესულა ზოგი-
ერთი სპეციფიკური წაკითხვა B რედაქციისა. S — 15-ის გადაწე-
რის ჟამს უკვე ჩამოყალიბებული ყოფილა B რედაქცია, რაც
თავისთავად გულისხმობს, რომ S — 15 არ შეიძლება იყოს ავტო-
გრაფი

ამ მხრივ მეტად მნიშვნელოვან მასალას იძლევა 170-ე სტრო-
ფი. S — 15 ხელნაწერში აღნიშნული სტროფი წარმოდგენილია
ღია რითმებით:

დღეს ერთს ლხინად ჯდა ხელმწიფე, უხვს თავი ჰქონდა დალება,
მიბძანა: „გამხიარულდი, გულს ცეცხლი ნუ გწვევს დალება!
თეთრს მოგცემ ამდენს, კარამდი ვერ შესჯლო მიტან-წალება,
და სხვის წყალობითაც დაგმართო სეუდათა კარის გალება“.

¹⁹ Е. Такайшвили, Описание рукописей, т. I, вып. I—14, 1902—1904, с. 121.

²⁰ იხ. „დიდმოურაგიანის“ გ. ლეონიძისეული გამოცემის (1939 წ.) წინასიტყ-
ვაობა, ოსებ ტფილელი და „დიდმოურაგიანი“, გვ. X.

²¹ ა. ბაქრაძე, ვეფხისტყაოსნის გადამწერნი, კრებული „შოთა რუსთვე-
ლი“, 1966, თბ., „მეცნიერება“, გვ. 89.

3. იოსელიანის გამოცემას, რომელსაც ხელნაწერის უფლებები ენიჭება, სტროფში დაუცავს დახურული რითმები (ლაღებად, დაღებად, წაღებად, გაღებად), რომელთაც დღეს ხელნაწერებში ვერ ვპოულობთ. ისმის კითხვა, რას ემყარებოდა პ. იოსელიანის გამოცემის წყარო, ე. ი. დავით რექტორის მიერ გადაწერილი ხელნაწერი? ხომ არა გვაქვს აქ საქმე გადამწერის კონიექტურებთან? ირკვევა, რომ არა. როგორც ჩანს, თვით S — 15 ხელნაწერის გადაწერის პერიოდში უკვე არსებული აღნიშნული სტროფის დახურული რითმიანი სახე, იმგვარი, როგორიც პ. იოსელიანის გამოცემაშია წარმოდგენილი, და იგი ნაცნობი ყოფილა S — 15 ხელნაწერის გადამწერისთვისაც. თავდაპირველად მას სწორედ დახურული რითმებით გადაუწერია სტროფი, ისე, როგორც პ. იოსელიანის გამოცემაშია. როგორც ჩანს, დახურული რითმებით იყო ეს სტროფი წარმოდგენილი S — 15 ხელნაწერის წყაროში. მაგრამ შემდეგ გადამწერსავე შეუცვლია და გადაუკეთებია ღია რითმებად, ისე, როგორც დღეს ხელნაწერებშია. ამ სწორების კვალი S — 15 ხელნაწერში დღესაც შესამჩნევია (სტროფის პირველ სამ ტაეპში). ტაეპთა ბოლო ასო ყოფილა დ, რომელიც გადამწერს გადაუსწორებია ა-დ, ხოლო წინა ა ამოუშლია. სარიტმო სიტყვები ნასწორებია გადამწერისავე ხელით. რათა არ დარღვეულიყო ტაეპთა სიგრძის თანაზომიერება, ამოუშლიათ შიგა ასო, ხოლო ბოლო ასო — გადაუკეთებიათ.

თუ S — 15 ხელნაწერს ავტოგრაფად მივიჩნევთ და მასში წარმოდგენილ სწორებასაც ავტორისავე კალამს დავუკავშირებთ, მაშინ სრულიად გაუგებარია როგორღა უნდა შემოენახა ავტორისგანვე ამოშლილი და გადასწორებული წაკითხვები პირვანდელი სახით (იმ სახით, როგორითაც გადასწორებამდე იყო) შედარებით გვიან გადაწერილ ხელნაწერს (იგულისხმება დავით რექტორის მიერ გადაწერილი ხელნაწერი, რომელსაც 1851 წლის გამოცემა ეყრდნობა). ცხადია, ის თავდაპირველი წაკითხვები, რომლებიც ამოშლილ-გადასწორებულია S — 15-ში და შემონახულია პ. იოსელიანის გამოცემაში, თავის დროზე წარმოდგენილი ყოფილა სხვა ხელნაწერებშიც. მათ შორის S — 15-ის წყაროშიც. მაშასადამე, S — 15-ის გადაწერისას უკვე ჩამოყალიბებული ყოფილა იმგვარი წაკითხვები, როგორიც B რედაქციის ერთ ტექსტშია წარმოდგენილი.

ორივე რედაქციას შემოუნახავს სტილისტურ სწორებათა ფენა. ყველა ჩვენთვის ცნობილი ხელნაწერის ვარიანტულ სხვაობა-

თა ერთმანეთთან შეპირისპირებისას ეს ფენა აშკარა, თვალსაჩინოდ გამოკვეთილი ღდება. სტილისტური სწორებანი სხვადასხვა მიმართულებით წარმართულა. განსაკუთრებით თვალსაჩინოა რითმისა და პოეტური სინტაქსის ივეალსაზრისით სწორება. შედარებით ძველ ხელნაწერებში სტილისტური სწორებანი ნაკლებია, მე-19 საუკუნის ხელნაწერებში — მეტი. ეს ვასაგებიცაა, დროთა სვლასთან ახლდა სწორებათა ოდენობრივი ზრდაც, განსაკუთრებით საგულისხმო ისაა, რომ ხელნაწერთა ჯგუფები სტილისტურ სწორებათა თვალსაზრისით ემთხვევა ზემოთ აღნიშნულ რედაქციულ ჯგუფებს. სტილისტურ სწორებათა ფენა, მართალია, შედარებით უმნიშვნელოდ, მაგრამ მაინც საგრძნობლად წარმოდგენილია თვით ყველაზე ძველ S—15 ხელნაწერშიც. ეს ნათლად მოჩანს ზემოთ აღნიშნული 170-ე სტროფის მაგალითზე, სადაც, როგორც ითქვა, თვით ხელნაწერშივე შემორჩენილა თვალთ შესამჩნევი კვალი ამ სწორებისა. ამავე ხელნაწერში სტილისტური სწორება აუსახავს 343-ე სტროფსაც (მიდ გაისო). გადამწერის კალმის ქვეშ სარიტმო დაჯგუფების სრული თანხვედრის ინერციას უმძლავრია. ფორმალური სიზუსტე თვითმიზანი გამხდარა, რასაც მსხვერპლად შეწირვია სარიტმო დაჯგუფების პირველი სიტყვა, როგორც სემასიოლოგიური ერთეული (მიდ). ის პირი, რომელსაც განეკუთვნება რედაქტორული მუშაობა ამ სტროფზე, ფორმალური მხარის ტყვეობაში ყოფილა, მაგრამ მისთვის უცნობი დარჩენილა, რომ წარმოების ადგილის მიხედვით მსგავს თანხმოვანთა მონაცვლეობა თვით ზუსტი რითმის ფარგლებშიც დასაშვებია. ვეფხისტყაოსანშიც კი, რომლის რითმული წყობა ზუსტი რითმის კლასიკურ ნიმუშს წარმოადგენს, იძებნება ისეთი შემთხვევები, როცა წარმოების ადგილის მიხედვით მსგავსი თანხმოვნებია გარიტმული. ამგვარი რამ განსაკუთრებით მოსალოდნელია მაჯამურ სტროფებში, რადგანაც ომონიმური ლექსიკის შერჩევა, როგორც ცნობილია, დიდ პოეტურ სიძნელეებთან არის დაკავშირებული. ამ სტროფის სარიტმო ლექსიკა შედარებით სწორი სახით შემონახულა B რედაქციის ხელნაწერებში.

ზემოთ აღნიშნეთ A რედაქციის შიგნით S—101, H—1757 და A—1125 ხელნაწერთა განსაკუთრებული ურთიერთსიახლოვე. ეს სიახლოვე მეტად თვალსაჩინოდ ვლინდება სწორედ სტილისტურ სწორებათა ფენაში. სწორებანი პოეტური სინტაქსის სფეროში აღნიშნულ ხელნაწერთა თვისობრივი მხარეა, ამ ხელნაწერებში მკვეთრად გამოკვეთილია უცნობი რედაქტორის ხელწერა — სიტყვათა თუ ფრაზათა გადაჯგუფება ცალკეულ ეპიზოდთა გამოკვეთის, მსჯელობათა ხაზგასმის, შინაარსის გამძაფრების მიზნით.

სტილისტური სწორებანი აუსახავს B რედაქციის S—4629 და H—612 ხელნაწერებსაც. სამწუხაროდ, მათ შესახებ ვრცლად მსჯელობის შესაძლებლობა არა გვაქვს.

როგორც ცნობილია, S—15 ხელნაწერი აუქინძავი სახით მოპოვებული იქნა ქ. ასტრახანში. ამას გვაძნობს ხელნაწერის წარწერა: „კნიჟ იაგორ ავალისშვილისა ვარ. ასტრახანს ნაყიდი ხუთ აბაზად შეუქრავი და შესაქრავათ მისცა სამი აბაზი“. S—15-ის ავტოგრაფობა რომ დამტკიცებულიყო, მაშინ შესაძლებელი და სარწმუნოც გახდებოდა ასტრახანში მისი აღმოჩენის არჩილის გზასთან დაკავშირება. მაგრამ როცა ირკვევა, რომ S—15-ს აუსახავს ტექსტზე რედაქციული მუშაობის შედეგები, რაც მიუთითებს, რომ იგი შედარებით გვიან გადაწერილი ხელნაწერია, ცხადია, საექვო ხდება ასტრახანში მისი არსებობის არჩილის გზასთან დაკავშირებაც. როგორც ცნობილია, ქ. კეკელიძის დათარიღებით „დიდმოურავიანი“ დაწერილია 1684—1887 წლებში²². იოსებ ტფილელი გარდაიცვალა 1688 წელს. იმავე წელს არჩილი რუსეთიდან საქართველოში დაბრუნდა. თუ S—15 ხელნაწერი ავტოგრაფი არ არის და შედარებით გვიან გადაწერილი ხელნაწერია, ხოლო 1688 წელს არჩილი საქართველოში დაბრუნდა, ცხადია, S—15 ხელნაწერი არჩილის მისამართით ვერ გაიგზავნებოდა ასტრახანში. ასეა თუ ისე, ვიდრე ეს ხელნაწერი ასტრახანში იმყოფებოდა, საქართველოში ინტენსიურად გრძელდებოდა გადაწერა „დიდმოურავიანისა“ და ჩვენამდეც მოაღწია პოემის არაერთმა ძველმა ხელნაწერმა, გადაწერილმა მე-17-18 საუკუნეთა მიჯნაზე თუ მე-18 საუკუნეში. საკუთრივ S—15 ჩვენ გვესახება ერთ შეტად მნიშვნელოვან ძველ ხელნაწერად, თუმცა არა ავტოგრაფად, რომლის გადაწერა უფრო მე-17 საუკუნის დასასრულსაა საეკუთნებელი (შესაძლოა, საუკუნეთა მიჯნაზეც). საქართველოდან S—15 ხელნაწერის გატანა, ვფიქრობთ, ვახტანგ მეექვსის გზასთან უნდა იყოს დაკავშირებული.

A რედაქციის ხელნაწერები S—15-ის გარდა პოემის ტექსტის დადგენის თვალსაზრისით განსაკუთრებულ ინტერესს არ იწვევენ. ამ რედაქციის ყველა საუკეთესო მხარე წარმოდგენილია S—15 ხელნაწერში. ცხადია, თუ გამოცემისას საყრდენად მივიღებთ ამ უკანასკნელს, განსაკუთრებული მნიშვნელობა ექნება სწორედ

²² ა. კ. კ. ე. ლ. ი. ძ. ე., ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, ტ. II, 1952, გვ. 421.

მეორე, B რედაქციის ხელნაწერთა მონაცემების გათვალისწინებას, S —15-ის ტექსტის B რედაქციის ხელნაწერებთან შეჯერებას.

ბევრ შემთხვევაში A რედაქციას დაუცავს ძველი და მართებული წაკითხვები, რომელთა შესაბამისი B რედაქციის ტექსტი გვიანდელად და რედაქტირებულად გვესახება (მაგ., ჩმახევდეს — 102), მაგრამ არაიშვიათად B რედაქციის ხელნაწერთა ცალკეული წაკითხვანი უფრო ადრინდელი და სწორი ჩანს, ვიდრე A რედაქციის ყველაზე ძველი ხელნაწერის — S —15-ისა. შეუსაბამო ადგილები, გადაწერათა საფეხურებზე ტექსტის დამახინჯებათა ფენა, S —15 ხელნაწერშიც არამცირედია.

„დიდმოურავიანის“ ტექსტისათვის

მიუხედავად იმისა, რომ მოგვეპოვება ისეთი მეცნიერული სიღრმითა და ფაქიზი პოეტური გემოვნებით შესრულებული გამოცემა, როგორიც „დიდმოურავიანის“ 1939 წლის გამოცემაა, მაინც იოსებ ტფილელის პოემის ტექსტოლოგიური პრობლემა ჭერჯეროზით გადაჭრილად ვერ ჩაითვლება. 15 ხელნაწერის მონაცემთა გათვალისწინების შემდეგ აშკარა ხდება ის ტექსტოლოგიური საკითხები, რომლებიც ახალმა გამოცემამ უნდა გადაჭრას. ახლა ჩვენთვის ნათელია „დიდმოურავიანის“ ხელნაწერთა რედაქციული ჯგუფები და ცალკეულ ხელნაწერთა თავისებურებანიც. ცხადი ხდება, რომ პოემის ვერც ერთი ჩვენამდე მოღწეული ხელნაწერი (მათ შორის S — 15-ც), ცალკე აღებული ვერ ამოწურავს „დიდმოურავიანის“ ტექსტის პრობლემებს. ამიტომაც იმ საკითხთა შორის, რომლებიც იოსებ ტფილელის პოემის ირგვლივ დაისმის, აუცილებელი და საშურია ტექსტის საკითხთა გადაწყვეტაც.

წინასწარვე უნდა შევნიშნოთ, რომ „დიდმოურავიანის“ ტექსტის ზოგიერთ აშკარად დამახინჩებულ ადგილთა გასწორება ვერ ხერხდება თვით ხელნაწერთა მონაცემებითაც. საბედნიეროდ, ასეთ შემთხვევათა რიცხვი მცირეა. მაგრამ ეს მცირერიცხოვანი შემთხვევებიც ნათელყოფენ, რომ ავტოგრაფად არ შეიძლება ჩაითვალოს თვით S — 15 ხელნაწერიც. ასე, ხელნაწერთა მონაცემების მიხედვით არ სწორდება ისეთი დარღვევები „დიდმოურავიანის“ ტრადიციულ ტექსტში, რომლებიც რითმულ წყობას, კერძოდ, შაირის სახესთან რითმის შესაბამისობას შეეხება. თვით ფიქრაც კი იმის შესახებ, რომ შესაძლებელია ეს დარღვევები ავტორის ხელწერას უკავშირდებოდეს, დიდი შეცდომა იქნებოდა. „დიდმოურავიანის“ რიტმი და რითმა მტკიცედ გამოკვეთილია კლასიკური ტრადიციის კვალდაკვალ. აქ ურყევად და დაცული რუსთველის პოეტიკის ისეთი კანონ-

ნები, როგორიცაა შაირის ორი სახის მონაცვლეობა პოემაში, შაირის სახის სიმეტრიე ერთი სტროფის ფარგლებში თუ რითმის შესაბამისობა შაირის სახესთან. ამავე დროს იოსებ ტფილელის რითმა თავისთავადი და ლალიცაა, პოეტს მისი ძებნა არ ჰქონდა, დაბალი შაირის სამმარცვლოვანი და მაღალი შაირის ორმარცვლოვანი რითმები ბუნებრივად ებადება მას. ამიტომაც რამდენიმე შემთხვევა, რომლებიც ამ მხრივ გამონაკლისს წარმოადგენენ, უნდა ჩაითვალოს არა ე. წ. „პოეტური გამოუვალობის“ შედეგად, არამედ აშკარად ჟამთა სიავის ნაყოფად. ასე, პოემის ხელნაწერთა მონაცემების მიხედვით ჯერჯერობით ვერ სწორდება დარღვევები 64, 123, 159, 198, 200, 213, 243-ე სტროფთა რითმებში. ეს დარღვევები გულისხმობს ერთი სტროფის რითმათა მეტრული ხმოვნების სხვაობას (64: თუ რევდა, ურევდა, პირევდა, ქვითკირევდა; 123: ბინდება, მდინდება, შეუშინდება, კმუნდება; 159: მონები, ჩვენები, მოსაჩვენები, გამომდევნები; 198: ბრძოლება, ყოლება. ქონება, ხსენება¹. 200: დავივანეთ, ვავნეთ, ვერ ვიპოვნეთ, რაც ვიშოვნეთ; 213: დაეშაება, შევება, მე მეშოვება, რა იშოვება; 423: ზღუდები, უდები, ქუდები, რიდები).

„დიდმოურავიანის“ ტექსტის დადგენა გულისხმობს არა მხოლოდ საყრდენად მიჩნეული S—15 ხელნაწერის ტექსტის საექვო ადგილთა სწორებას სხვა ხელნაწერთა მონაცემების მიხედვით, არამედ. ზოგიერთ შემთხვევაში, აღდგენასაც საკუთრივ S—15 ხელნაწერის იმ მართებული წაკითხვებისა, რომელნიც რატომღაც გამოცემათაგან უარყოფილნი იქნენ. მართალია, 1939 წლის გამოცემა არსებითად უცვლელად იმეორებს S—15 ხელნაწერის ტექსტს, მაგრამ გამონაკლისის სახით ზოგჯერ მაინც შორდება მას. ეს დაშორებანი ყველა შემთხვევაში როდია გამართლებული. გადამწერის უნებლიე შეცდომათა გასწორებებიც არ გვეჩვენება ყოველთვის დამაჯერებლად. მაგალითად, S—15 ხელნაწერის გა-

¹ აღნიშნული სტროფის სარიტმო ლექსიცა მოტანილია S-15 ხელნაწერის ტექსტის მიხედვით. მეოთხე ტაეპის რითმაში დარღვეულია მეტრული ხმოვნის იგივეობა. ამ დარღვევის აღმოსაფხვრელად გამოცემებში წარმოდგენილია კონიექტურები: ხონება (1939 წ. გამოც.), ხსონება („ჩვენი საუნჯე“. გამოც., 1960 წ.). ფიქრობთ, ამ ტაეპის რითმული დარღვევის სწორებისას ანგარიშგასაწევია H-612 და S-4629 ხელნაწერთა ტექსტი (მართლს არ უნდა ყენება). ეს უკანასკნელი გვესახება მგორულ წაკითხვად, რომელიც უნდა მომდინარეობდეს თავდაპირველი ტექსტიდან—მართლს არ უნდა ყოენება. შესაძლოა ტექსტის დამახინჯების მიზეზი აქ ყოფილიყო პოემის ერთი ტაეპის გავლენის ინერცია — „უმბანა: „რა გაქვთ საქმენი, სიტყვას არ უნდა ყენება!“ (17, 2).

დამწერის ლაფსუსი 462-ე სტროფში (გაიწყრობს) გამოცემაში გასწორებულია ფორმით „გაიწყრომოს“. შეიძლება თვალის დახუჭვა ისეთ აშკარად უხერხულ მსჯელობაზე, როგორიცაა — „რა ხელმწიფე გაიწყრომოს“..., ხელნაწერები რომ არ გვაწვდიდეს საცხებიტ გამართულ, უეჭვო ტექსტს: „რა ხელმწიფე გაიწყრომო, რაღა უთხრა მასმენელი?“. ეპიზოდი გადმოგვცემს სულთნის ვეზირის მიერ ცოლთან (სულთნის დასთან) მიწერილი წერილის შინაარსს. სულთნის და, შეპყრობილი შურით, ქმარს ავალებს მოურავის მოკვლას. ვეზირი კარგა ხანს ყოყმანობდა, რის გამოც მეუღლის გაათვრება და რისხვა გამოიწვია. წერილში, საკუთრივ ჩვენთვის საინტერესო სტროფში, ვეზირი მეუღლეს ევედრება: კარგად განსაჯე. აწონ-დაწონე, „იყავ კარგი მომსმენელი“, ბევრი მტერი მყავს. შეუძლებელია ეს საქმე დაიმალოს, გამოვა მოურავის სიკვდილის გამსმენელი ხმა, შემასმენენ ხელმწიფესთან და, თუ ხელმწიფე გავიწყრომო, როგორღა ვიმართლო თავიო?! სრულიად უეჭვოა, რომ S — 15 ხელნაწერის ლაფსუსი აქ პირველი პირით უნდა გასწორდეს. ამას ადასტურებს ხელნაწერთა ჩვენებაც. „გაიწყრომო“ იკითხება როგორც B რედაქციის ხელნაწერებში (S — 1536, H — 612, S — 4629. პ. იოსელიანის გამოც.) ისე საკუთრივ S — 15-ის რედაქციული ჯგუფის ხელნაწერებშიც (S — 10!, H — 1757, A — 1125).

ვთქვით, უცილოდ უნდა იქნას აღდგენილი S — 15 ხელნაწერის ტექსტი 82-ე სტროფის დასაწყის ტაეპშიც. უფრო ზუსტად, უნდა აღდგეს ტექსტი („მესამეს დღესა გავმართე მე ლხინი. ერთა ჭამება“). რომელიც დასტურდება არა მხოლოდ S — 15, არამედ ყველა სხვა ჩვენთვის ცნობილ ხელნაწერშიც. 1939 წლის გამოცემაში აქ იკითხება: „მესამეს წელსა გავმართე“... ეპიზოდში საუბარია იმ ლხინზე, რომელიც სააკაძეს თავის ოჯახში გაუმართავს თათარხანის დამარცხებიდან გარკვეული დროის გასვლის შემდეგ. აქ საქმე შეეხება ისტორიულად ცნობილ ფაქტებსა და თარიღებს. იოსებ ტფილელის პოემაში ამ ლხინის თარიღი ზუსტად არაა მითითებული, მხოლოდ ზოგადად აღნიშნულია: „ხანი გარდაჰდეს ამაში. მე დავჰპატიე მეფესა“ ასევე ზოგადადაა მოხაზული ამ ლხინის თარიღი საისტორიო წყაროებშიც: „და ამასა შინა ლუჯროსად განმდიდრდა მოურავი: მოიპოვა ღონე ესე, რამეთუ ცოლი არა ესეა მეფესა ლუარსაბს, ყმაწვილიცა იყო, არჩივა მოურავნან, დაჰპატიეა მეფესა და დახვდა კეთილად და გამოჩვენებით“². „ხოლო

² ბერი ეგნატაშვილი, გვ. 388.

შემოქცეული მეფე ისტუმრა მოურავმან“... (იგულისხმება თათარ-ხანის დამარცხების შემდგომი ხანა, რ. ფ.)³. წაკითხვა „მესამეს წელსა“, რომელიც 1939 წლის გამოცემაშია წარმოდგენილი, ხელნაწერებში არ დასტურდება. მართალია, პოემიდან ირკვევა, რომ ეს ლხინი მართლაც თათარხანის ომიდან ორი წლის გასულს უნდა გამართულიყო. გიორგი სააკაძე, შეურაცხყოფილი იმ მითქმა-მოთქმით, რაც მეფის საქციელმა გამოიწვია, ლუარსაბს მოციქულს მიუგზავნის და სხვათა შორის ასეთ საყვედურსაც უთვლის: „რად დაგვიწყდა აღარ გახსონს ომი შარშან წინანდელი“. ეს ომი, ცხადია, თათარხანთან ომია, რადგან მას შემდეგ ამ ლხინამდე ქართლს ასეთი დიდი ომი აღარ გადაუხდია. მაგრამ ყოველივე ეს სრულიად არ იძლევა საფუძველს გასწორებისა „მესამეს წელსა გავმართე“... თათარხანის ლაშქრის შემოსევა მოხდა 1609 წლის ივნისში. სამოცათსიანი მტრის ლაშქარი, რომელიც ექვსჯერ აღემატებოდა ქართველთა ჯარს, სასტიკად დამარცხდა. ამ დიდი ომის ძლევა-მოსილი გამარჯვებით დამთავრების შემდეგ ზეიმი და ლხინი ვაჩაღებულა სამეფო კარზე თუ თავადთა ციხე-დარბაზებში: „ომი გარდასწყდა, გამოყვსეთ ხელი და გული ლხინებსა, კვირით კვირამდი სმა იყო, ნეტარ ვინ მოიწყინებსა“... (80). ამის შემდეგ კიდევ რამდენიმე ხანს გაუვლია („ხანი გარდაჰხდეს ამაში“...) და თავის ოჯახში ლხინი გაუმართავს ქართლის ერისკაცთა ჯერ-ერთეულაზე თვალსაჩინო პირს, დიდ სარდალს, თათარხანის წინააღმდეგ ომის გმირს — გიორგი სააკაძესაც. ჩვენთვის საინტერესო ტაეპში(„მესამეს დღესა გავმართე“...) სრულებითაც არაა საუბარი იმის შესახებ, თუ რომელ წელს გამართა ლხინი სააკაძემ. ამის შესახებ ზოგადად აღნიშნულია წინა სტროფში („ხანი გარდაჰხდეს ამაში...“). წინა სტროფიდანვე ვიცით, რომ მეფემ მიიღო მიწვევა და მხიარულად ესტუმრა „დარბაზსა კარგსა, სეფესა“ უხვ, გულტკბილ, ჯომარდ, ბედნიერ („ნიადგ ვარდთა მკრეფესა“) მასპინძელს. ხოლო ამის შემდეგ ნათქვამია: „მესამეს დღესა გავმართე მე ლხინი, ერთა ჭამება“. ამ ტაეპში მსჯელობა შეეხება არა მთელ იმ დროს, რომელიც გავიდა თათარხანის დამარცხების შემდეგ, არამედ მხოლოდ იმ მცირე მონაკვეთს დროისა, როცა ლუარსაბ მეფე სტუმრად იმყოფებოდა ნოსრეთის ციხე-დარბაზში. „მესამეს დღესა“ გულისხმობს სააკაძის ოჯახში მეფის სტუმრობის მესამე დღეს. ხელნაწერული მემკვიდრეობის მიერ შემონახული ტექსტი აქ სავსებით გამართლებულია. რა-

³ ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი ვ ა ხ უ შ ტ ი, გვ. 423.

გორც ჩანს, დიდი სახალხო პურობა, „ერთი ჭამება“ სააკაძის ოჯახში გაუმართავთ მეფის სტუმრობის არა პირველ, არამედ მესამე დღეს. პირველ ორ დღეს, ალბათ, უფრო მცირე ლხინები იქნებოდა ვიწრო წრეებისათვის. ხელნაწერულ შემკვიდრებას აქ დაუცავს ერთი მეტად საინტერესო ცნობა, დეტალი ისტორიული რეალიისა, რომლის შეცვლა არასგზით არ შეიძლება გამართლებული იყოს.

იოსებ ტფილელის პოემის ამ ეპიზოდთან დაკავშირებით მეტად საგულისხმოა „პარიზის ქრონიკის“ სახელწოდებით ცნობილი საისტორიო თხზულებას ჩვენებაც. როგორც ცნობილია, ი. ჭავჭავაძის მიერ სრული სიცხადით გაარკვია, რომ ამ საისტორიო თხზულების ერთ-ერთი მეტად თვალსაჩინო წყარო იოსებ ტფილელის „დიდმოურავიანია“⁴. შეიძლება მთელი ეპიზოდების მოტანაც. სადაც ქრონიკების შემდგენელი უშუალოდ იმეორებს „დიდმოურავიანის“ ტექსტს. ჩვენი ეპიზოდის შემთხვევაშიც ის დაყრდნობია იოსებ ტფილელის ცნობებს. ნათელი ხდება რა სახით ყოფილა წარმოდგენილი ჩვენთვის საინტერესო ტაეპი „დიდმოურავიანის“ იმ ხელნაწერში, რომლითაც ქრონიკების შემდგენელი სარგებლობდა. ამას კი დიდი მნიშვნელობა აქვს, რადგან „პარიზის ქრონიკის“ ტექსტის იმ ნაწილის შესწავლამ, რომლის წყაროდ უშუალოდ „დიდმოურავიანი“ ჩანს, დაგვარწმუნა, რომ მის შემდგენელს ხელთ უნდა ჰქონოდა S—15-ის რედაქციის რამდენადღე თავისებური ხელნაწერი. მასში დაცული ყოფილა და აქა-იქ ქრონიკის ტექსტშიც გადასულა ზოგიერთი ისეთი წაკითხვა, რომლებიც დღეს ხელნაწერებში აღარ შემონახულა. „პარიზის ქრონიკას“ შემოუნახავს ჩვენთვის საინტერესო ტაეპის შინაარსიც. ქრონიკების შემდგენლისათვის ნათელია, რომ „ერთა ჭამება“ სააკაძის ოჯახში გამართა მეფის სტუმრობის არა პირველ, არამედ მესამე დღეს: „ამაში მოურავმან დაჰბატყა მეფესა, ეწვია მზიარულად სასახლეში, უხვსა გულტკბილსა. მესამეს⁵ დღესა ერთა ჭამა უყო“⁶.

S—15 ხელნაწერის ტექსტი უნდა აღდგეს 151-ე სტროფის მეორე ტაეპშიც: „უკან მამდევდა წყალს აქეთ, რა ვიქმენ ფონა

⁴ ივ. ჭ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, ისტორიის მიზანი, წყაროები და მეთოდები წინათ და ეხლა. წიგნი I; ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა, 1916, თბ., გვ. 318—319.

⁵ ტექსტში: მესამეს.

⁶ პარიზის ქრონიკა ანუ ცხოვრება საქართველოში. გადმოთქმული უკლებლივ 1829 წ. პარიზში აკადემიკოს მარი ბროსეს მიერ გამოცემულის დედნიდან; მეორე გამოცემა ზ. კაკაბაძისაგან, 1903.

გასული“. 1939 წლის გამოცემაში იკითხება: ...„არ ვიქმენ ფონსა გასული“. „არ“ წარმოდგენილია ზოგიერთ ხელნაწერსა და პ. იოსელიანის გამოცემაშიც, მაგრამ ეპიზოდის შინაარსით გამართლებულია მხოლოდ S—15-ისა და ხელნაწერთა ერთი ჯგუფის (S—1536, H—123, H—612, S—101) წაკითხვა: ...„რა ვიქმენ ფონსა გასული“.

მეფისაგან შერისხულ სააკაძესა და მის თანმხლებ პირებს, როცა ღამით სპარსეთის საზღვრისაკენ მიემართებოდნენ, ყურყუთას ფონის ახლოს წინ დახვდა კოლოტაური. მან „ადვილ შეპყრობა ინება“ სააკაძისა და მუქარის სიტყვებიც ჰკადრა. სააკაძე ჯერ განცვიფრდა („ეს რა ვიცოდო, ცუდმუდი მე კაცი შემომხედევდა“) და ბოლმამორეული, შეურაცხყოფილი და განრისხებული შეესიტყვა მღევარს („რას მამდევ, შენ რა გაქვს ჩემთან დავია, ბატონიშვილმან გიბრძანა, ვინ არის მუხრანთ თავია? იგი არ მმტერობს, არ მამდევს, ჩვენ მოყვრობით გვაქვს ზავია, ეს ჰკადრე. იცი პატრონზე არა ვარ დამნაშავეია!“). კოლოტაური ქედმაღლად უტევდა, დავიწყებოდა ძალ-გული და სიმხნე მოურავისა. და სააკაძეც გზა მისცა თავის რისხვას. მართალია, სასიკვდილოდ არ გასწორა კოლოტაური, რომელიც ბოლოს და ბოლოს მაინც მეფის ნებას აღასრულებდა, მაგრამ ცხენი შეჰქუსლა და დიბლიგით ჩამოაგდო ის („ორგნით გვერდები დაემტვრა, გათხარა ძეშვის ძირია!“). გამოცემაში საქმე ისეა წარმოდგენილი, თითქოს კოლოტაურთან ინციდენტი ყურყუთას ფონზე გასვლამდე მოხდა („...არ ვიქმენ ფონსა გასული“). ამგვარივე აზრი აქვს გამოთქმული ა. ფურცელაძესა⁷. სინამდვილეში კი ყოველივე ამას ადგილი ჰქონდა სწორედ ფონზე გასვლის შემდეგ. ხელნაწერთა მონაცემებზე რომ არა ვთქვათ რა, ეს აშკარად აღნაშნულია თვით გამოცემის ტექსტშიც. ცოტათი ზემოთ მოთხრობილია, რომ დევნილებმა გზა წავლეს საგურამოსი, ლილოს პირს ჩავლეს, უკან მოიტოვეს ლოჭინის ხევი, გავიდნენ ყურყუთას ფონზე, რომელიც თხლად დახვდათ. ესენი ღამით ჩავლეს, გაუთენდათ იაღლუჯას: შეკაზმულნი მხნედ მიდიოდნენ („იტყოდეს ჩვენნი მნახანნი: გვანანო მაგარს ბურჯასა!“), ამ დროს წინ დახვდათ კოლოტაური. აშკარაა, რომ კოლოტაურმა დაინახა, თუ როგორ გავიდნენ ფონს დევნილები. სწორედ ამას ნიშნავს „თურმე ფონს გასვლას მხედევდა“. კოლოტაური წინ დახვდა მათ, დევნილები შეჩერებას არ

⁷ ა. ფურცელაძე, ბრძოლა საქართველოს მოსასპობად და საქართველოს შესაერთებლად ანუ გიორგი სააკაძე და მისი დრო, 1912, ვვ. 144.

აპირებდნენ, კოლოტაური მუქარით დაედევნა („უკან მამდევა წყალს აქეთ, რა ვიქმენ ფონსა გასული“), რის გამოც სააკაძე შემობრუნდა და პასუხიც გასცა. თუ საქმეს ისე წარმოვიდგენთ, როგორც გამოცემის ტექსტშია („...არ ვიქმენ ფონსა გასული“), შემდეგი ვითარება გამოდის: კოლოტაური წინ დახვდა დევნილებს ფონზე გასვლამდე, ე. ი. სწორედ ფონზე გასასვლელი გზა შეუქრა მათ. როგორღა უნდა გავიგოთ მაშინ „თურმე ფონს გასვლას მხედევდა“? დავუშვათ ამაზეც თვალი დავხუჭეთ. თუ დევნილები ფონზე გასულნი არ იყვნენ, ე. ი. აჩქარებულნი მიემართებოდნენ სწორედ ფონისაკენ და აქ მათ წინ გადაუდგა კოლოტაური, მაშინ რატომღა მოუხდა სააკაძეს მისთვის საკადრისის მისაგებად უკან გამობრუნება („დავკბრუნდი, ცხენი შევკქუსლე“...)? ან, თუ კი ფონს გასულნი არ იყვნენ, როგორღა გავიგოთ „უკან მამდევა წყალს აქეთ“? დავუშვათ, დევნილები გაექცნენ კოლოტაურს და ეს უკანასკნელი დაედევნა მათ. ყოველივე ეს ხდება ფონზე გასვლამდე. დევნილები მიაქენებენ ფონისაკენ. გამოდის, დევნილებს ფონამდე საკმაოდ დიდ მანძილი აშორებდა და, მაშინ, რატომღა იჩქარა პოეტმა და ადრევე გვამცნო, კოლოტაური „თურმე ფონს გასვლას მხედევდა“-ო? ამ შინაარსობრივი წინააღმდეგობებისაგან თავისუფალია S—15 ხელნაწერის ტექსტი. მხედველობაში მისაღებია ერთი გარემოებაც. როცა სააკაძემ კოლოტაური ცხენიდან ჩამოაგდო, შემობრუნდა და გააგრძელა თავისი გზა. ამის შემდეგ ფონზე გასვლის შესახებ სიტყვაც აღარაა თქმული. ცხადია, ის უკვე გავლილი საქმეა.

ამ ეპიზოდთან დაკავშირებითაც, როგორც საკონტროლო მასალა, მეტად საგულისხმოა „პარიზის ქრონიკას“ ცნობა. ქრონიკის შემდგენელი ორჯერ გარკვევით აღნიშნავს, რომ კოლოტაურთან შეხვედრა მოხდა სწორედ ყურყუთას ფონზე გასვლის შემდეგ: „ჩამოიარეს საგურამოსა, ლილოს პირი გამოუარეს, ლოჭინზედ ჩავიდენ და ყურყუთას ფონს გავიდენ, ესენი ლამით გაიარეს და იალღუჯას რომ მივიდნენ, გაუთენდათ, შეკაზმულნი იყვნენ და კოლოტაური დახვდა წინა ცოტას კაციტა და შესძახა: ველარ წამიხვალთო, დადგიითო, ფონს რომ გავიდენ იქ დახვდა და მოურავმან უთხრა: შენ რას მამდეგო“⁸.

სავსებით მართებულია S—15 ხელნაწერის ტექსტი 242-ე სტროფის მეოთხე ტაქსი („იმ თვის ჩვენთვის მათა მოსვლა არ

⁸ პარიზის ქრონიკა, გვ. 36.

შეიქმნა მაკლე, ნაკეთ“). გამოცემაში ვკითხულობთ: ...„მოკლე, ნაკეთ“. საყრდენი ხელნაწერის ტექსტის გასწორებას იმ შემთხვევაში აქვს აზრი, თუ იგი შინაარსობრივი, მხატვრულ-გამომსახველობითი ან სხვა რაიმე თვალსაზრისით მიუღებელია. აქ კი S — 15 ხელნაწერის ტექსტის სისწორე არ შეიძლება ექვს იწვევდეს. ზოგიერთ ხელნაწერში „მაკლე“-ს ნაცელად იკითხება „მ ა ვ ნ ე თ“ (A — 1125, H — 1757, S — 101), „მ ც ი რ ე“ (H — 612). ხელნაწერებში აღგალი აქვს ტაეპთა გადაადგილებასაც⁹. წაკითხვები „მაკლე“. „მავნეთ“ შინაარსობრივად შეიძლება ერთმანეთსაც გაუთანაბრდეს: იმ თვეს მათი (მტრის) მოსვლა ჩვენთვის მაკლე, დამკლებელი რაიმესი (ან მავნე, ვნების მომტანი) არ შეიქნაო. აზრი სავსებით გამართლებულია შინაარსობრივად. საუბარია ერთ-ერთ ბრძოლაზე, რომელიც სააკაძეს მოუხდა ყიზილბაშთა ლაშქართან. მარაბდის ომის შემდეგ სამცხეში დროებით თავშეფარებული სააკაძის წინააღმდეგ ყორჩიბაშმა დიდი ჯარი გამოგზავნა. მტრის ლაშქარმა მთლიანად მოიცვა საფარა-ასპინძის არე. მომხდურთ გულსრულად დახვდნენ ძმანი დიასამიძენი. სააკაძესთან ერთად მათ სასტიკი მარცხი აგემეს თავდასხმელთ. დამარცხებული მტრის ჯარი თავქუდმოგლეჯილი გარბოდა. „ასპინძამდი ასრე ვლიევთ, მათ ეგონათ ხევი ვაკეთ“, — ნათქვამია პოემაში. გამარჯვებამ დიდი სიხარული მოუტანა სააკაძის. მეგობართ („ჩვენ სევდასა უკუვიყრიო“): ქართველებმა ხელთ იგდეს დიდძალი ალაფი, მოლაშქრენი ნაშოვრით დამდიდრდნენ („ნაშოვრისა დანაცვივნით ჩემს ყმას კიდევ კარგა ვაკეთ“). ამის შემდეგ ბუნებრივია სააკაძის სიტყვები: მტრის ეს თავდასხმა, ეს შემოჭრა ყიზილბაშის ლაშქრისა ჩვენთვის მაკლე. დანაკლისის მომტანი, დამკლებელი რაიმესი კი არ აღმოჩნდა. არამედ პირიქითო. ტექსტის სწორებას ამ ტაეპში გამართლება არა აქვს.

ასევე, 313-ე სტროფის მესამე ტაეპშიც საჭიროა აღდგენა S — 15 ხელნაწერის ტექსტისა: „აზხანავთ და მიღმა მბრძოლთა ბეიჯელ სადმე მე ვეკეთი“. 1939 წლის გამოცემაში აქ იკითხება: „...ბეიჯელ სადმე მე ვეკეთი“. „ვეკეთი“ დასტურდება ზოგიერთ ხელნაწერშიც, მაგრამ იგი არ შეესაბამება ეპიზოდის შინაარსსა და ტაეპს ანიჭებს სწორედ იმის საწინააღმდეგო აზრს, რაც სინამდვი-

⁹ S — 15 ხელნაწერის მეოთხე ტაეპი A 1378, H-612, S-4629 ხელნაწერებსა და პ. იოსელიანის გამოცემაში წარმოდგენილია მესამე ტაეპად ამ ხელნაწერებში გამოტოვებულია S-15 ხელნაწერის მეორე ტაეპი, მეოთხე ტაეპი კი სრულიად განსხვავებულ ტექსტს იცავს (A-1378 ხელნაწერში სტროფი სამი ტაეპისაგან შედგება).

ლეში უნდა ჰქონდეს მას. რა თქმა უნდა, აქ არ იგულისხმება კვეთება — მომართება ან შეკვეთება — შეთვისება. „კვეთება“ („ვეკვეთი“) ამ ტაეპში შეიძლება გაგებული იქნას მხოლოდ გააფთრებული შებრძოლების, დაჯახების მნიშვნელობით. ამგვარი გაგება კი ეწინააღმდეგება ეპიზოდის შინაარსს. სააკაძე მწვევე, მძაფრი განცდით იგონებს თავის „ჭირანახულს ქართლზედა“, იმ სამსახურს, რაც ქვეყნისთვის გაუწევია, იმ სიკეთესა და ამაგს, რითაც მისგან დავალებულნი იყვნენ მეგობარნი თუ თანამებრძოლნი. ჩვენთვის საინტერესო სტროფი გადმოგვცემს, რომ სააკაძემ ბევრჯერ შემუსრა (შექმნა შუა განაკვეთი) მტერი ქვეყნისა; ბრძოლების დროს ის ბევრჯერ ეკეთა („ვეკეთი“), კეთილად გამოადგა, დახმარების ხელი გაუწოდა მეგობარ-ამხანაგთ, მტრის წინააღმდეგ მოშორებით, მიღმა მებრძოლებსაც (შდრ. „ამხანაგთათვის მარგია“ — 286,3). ცხადია, დიდი შეუსაბამობა იქნებოდა ამგვარი გაგება: ამხანაგებს, მეგობრებს, თანამებრძოლთ, მტრის წინააღმდეგ მოშორებით მებრძოლთაც ბევრჯერ ვეკვეთე, გააფთრებით, თავგანწირვით შევებრძოლე. ტრადიციული ტექსტი კი ამგვარ გაგებას გულისხმობს.

დასასრულ, განვიხილავთ ერთ შემთხვევასაც, სადაც აგრეთვე აუცილებელად მოჩანს S — 15 ხელნაწერის ტექსტის აღდგენა. საქმე შეეხება 290-ე სტროფის მე-4 ტაეპს: „როდესაც რომ გიხელთებენ, აბნელებენ შენთვის მზესსა“ (S — 15). 1939 წლის გამოცემაში ვკითხულობთ: „...აბნელებენ შენთვის მზესსა“. ცხადია, გამოცემაში ანგარიში გაეწია იმ ფაქტს, რომ „მზები“ არამართებული ფორმაა, მაგრამ გასწორება ამახინჯებს რითმას. მხოლოდ ის როდია საკმარისი, რომ მეტრული ხმოვანი თავის ადგილზეა; სტროფის სარიტმო სიტყვებში მახვილიანი ხმოვნის მარჯვნივ დგას ორორი თანხმოვანი, ერთი მეღერი, ერთი ყრუ (მიზეზებსა, გზებსა, ზებსა, მზებსა). თუ გავიზიარებთ იმგვარ წაკითხვას, რომელიც 1939 წლის გამოცემაშია, მეოთხე ტაეპში მახვილიანი ხმოვნის მარჯვნივ ამოვარდება მეღერი თანხმოვანი და წინა ტაეპთა სარიტმო სიტყვებისაგან განსხვავებით მეოთხე ტაეპის რითმას შერჩება მხოლოდ ერთადერთი ყრუ თანხმოვანი, ეს კი მეტად დააზიანებს რითმის აკუსტიკურ მხარეს. რატომღა უნდა მოხდეს ასეთი ოპერაცია, როცა ამის აუცილებლობა არ არსებობს? არავითარი უხერხულობა იმაში არ არის, რომ სარიტმო სიტყვა მრავლობითში წარმოგვიდგენს მზეს (მზებსა). მზეთა დაბნელება აქ გააზრებულია მეტაფორულად და გულისხმობს სხვადასხვა მეტად მძიმე ბოროტებათა ჩადენას, უკიდურეს, საბედისწერო ზიანთა მიყენებას. სააკა-

ძე აფრთხილებს ზურაბს: მტერნი, მას შემდეგ, რაც მოიშორებენ სააკაძეს, მოიცლიან ზურაბისთვისაც და არაერთგზის მიაყენებენ უმძიმეს, სასიკვდილო ტყვილს (აბნელებენ მისთვის მზებსა). მართალია, სარიტმო სიტყვა წარმოდგენილია გრამატიკულად არა-მართებული ფორმით (მზებსა), მაგრამ ეს ხომ სავესებით გასაგები პოეტური ლიცენციაა რითმის ინტერესებით გამოწვეული. რომლის მსგავსი სხვაც დასტურდება იოსებ ტფილელის პოემაში (შდრ. „არ ვერიდები ღამეებსა“ — 200. ღამეებსა — ღამეებსა). ცხადია, S — 15 ზელნაწერის ტექსტი არც აქ საჭიროებს გასწორებას.

ამის შემდეგ განვიხილოთ ტექსტის ის დამახინჯებანი, რომლებიც წარმოდგენილია საკუთრივ S — 15 ზელნაწერსა და, მასთან-დამე, ამ უკანასკნელზე დაყრდნობილ გამოცემაშიც. ცხადია, ყურადღებას შევაჩერებთ მხოლოდ იმ შემთხვევებზე, რომელთა გასწორება შესაძლებელი ხდება ზელნაწერული მემკვიდრეობის მონაცემთა მიხედვით.

ვფიქრობთ, S — 15 ზელნაწერს დამახინჯებულად აქვს შემონახული პოემის ტექსტი 29-ე სტროფის მესამე ტაეპში. სტროფი განეკუთვნება თათარხანის ლაშქრის თავდასხმის ეპიზოდს, რის შესახებ ზემოთაც ვვკონდა საუბარი. ჩვენთვის საინტერესო ტაეპი S — 15 ზელნაწერს შემდეგი ტექსტით დაუტავს: „მან იარალის უბრ-ძანა: „შენ იცი შე ყ რ ა გზისანი“... „შეყრა“ (შეხვედრა) აქ გაუმართებელია. ამ სიტყვის სხვა მნიშვნელობებზე არას ვამბობთ, რადგან ისინი კონტექსტთან კიდევ უფრო შეუსაბამონი არიან. ლუარსაბ მეფე ცხირეთს იმყოფებოდა, როდესაც აცნობის, მტრის უზარმაზარი ლაშქარი თრიალეთს გადმოვიდაო. ბერი ეგნატაშვილი გადმოგვცემს, რომ ამ დროს „ხონტჟარი სულთან მურად ბაღ-დადს მიწევნილიყო“, „ბაღდადის საქმე გაერიგებინათ“, ვახუშტის ცნობით — ხონტჟარს ბაღდადი აეღო. ხონტჟარის ჯარში იმყოფებოდა ყირიმელ თათართა ლაშქარიც. უკუქცევისას ამ უკანასკნელთ ნებართვა ეთხოვათ ქართლის გზით წასვლისა მანძილის სიმოკლის გამო და ალაფ-ტყვის შოვნის მიზნითაც¹⁰. ბესარიონ კათალიკოსი მოგვითხრობს: „მას ჟამსა, ოდეს ხუანტჟარმან აღილაშქრა ბაბილონს ზედა ძალითა დიდითა, მუნ თანა-ყვეს მკედრობაჲ თათარხანთა, რომელ არიან ყირიმნი. მაშინ შეითქუნეს მუნ მყოფნი იგი თათარხანნი, ვითარ ოთხმეოციათასი მკედრობაჲ რჩეული, რათა მოვიდენ საქართველოსა ზედა და წარტყუწნონ და სრულად

¹⁰ ბერი ეგნატაშვილი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 385; ბატონიშვილი ვახუშტი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 421.

ასწავდონ, და სავსენი ტყუთა და ალაფითა მიიქცენ მუნვე“¹¹. გ. ჭამბურთას ცნობით, ეს ყირიმელი თათრები „ოსმალეთის მხარეზე იბრძოდნენ ჯელალების წინააღმდეგ და ახლა შინ ბრუნდებოდნენ“¹². ლუარსაბ მეფემ სარდლები იარაღი და ზაქარია გაგზავნა მტრის სავარაუდო შემოჭრის მიმართულებით. S — 15 ხელნაწერში საქმე ისეა წარმოდგენილი, თითქოს იარაღის დაევალა შეხვედროდა მტერს პირისპირ („შენ იცი შეყრა გზისანი“). ამ ფაქტის შესახებ მოგვითხრობენ ბერი ეგნატაშვილიცა და ვანტუშტი ბატონიშვილიც, მხოლოდ რამდენადმე განსხვავებით. აქ მხედველობაში მისაღებია ერთი გარემოება. მეფეს თუმცა მტრის შემოჭრა აცნობეს, მაგრამ ამ ცნობის დაბეჭითებით უეჭვობა ჭერ კიდევ გარკვეული არ იყო. საქირო იყო შემოწმება სათანადო მხარეებისა, დაზვერვა გზებისა. მეფემ სწორედ სინამდვილის გასარკვევად, დაზვერვის მიზნით გზათა შესაკრავად გაგზავნა იარაღი და ზაქარია. მათი პირდაპირი დავალება არ იყო მტერთან პირისპირ შეყრა და, მაშასადამე, შებრძოლება. იოსებ ტფილელი აშკარად მიუთითებს, რომ იარაღისა და ზაქარიას დაევალა ყარაულობა გზათა. ასევე სრულიად გარკვევით აღნიშნავს ბერი ეგნატაშვილიც, რომ სამეფო კარზე „გუნება ვერ დააჭერეს“, მართალი იყო თუ არა მტრის შემოჭრის შესახებ ცნობა, და სინამდვილის დასაზუსტებლად გაგზავნეს იარაღი. იარაღისა და ზაქარიას უნდა შეეკრათ გზები, დაეზვერათ მდებარეობანი და, თუ ჯარს ნახავდნენ, დაუყოვნებლივ ეცნობებინათ მეფისათვის. აი, როგორ გადმოგვცემს ამ ვითარებას იოსებ ტფილელი:

ხანი რამ გაჰხდა, მოვიდა აშბავი ლაშქართ ყრისანი,
თათარხნის შემოგროვება თრიალეთს გარდმოსვლისანი.
მან იარაღის უბრძანა: „შენ იცი შეყრა გზისანი,
და თან ზაქარია წამოგყევს, ყმანი არ გინდა სხვისანი!
გზანი და ცეცხლით. თქვენ ჭენით კარგრივად ყარაულობა,
თუ ჯარი ნახოთ, — გვაცნობეთ, ნუმცა ჰქნათ თავის წყლულობა“!

მტერთან პირისპირ შეყრა (S — 15), რა თქმა უნდა, შებრძოლებას ნიშნავდა, ეს კი იარაღისა და ზაქარიას დავალება არ ყოფი-

¹¹ ლუარსაბ მეფის მარტვილობა, ძველი ქართული ლიტერატურის ჭრესტომათია, I, შედგენილი სოლ. ყუბანეიშვილის მიერ, 1946, თბ., სახ. უნივერსიტეტის გამომცემლობა, გვ. 408.

¹² საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტომი IV, 1973, თბ., „საბჭოთა საქართველო“, გვ. 255.

¹³ პ. იოსელიანის გამოცემით — „შეყრა“.

ლა, მათ ამისთვის სათანადო ლაშქარიც არ ჰყოლიათ თან; საფიქრებელია, რომ ჰყავდათ მხოლოდ მცირე რაზმები, რომლებიც საკმარისი იყო დაზვერვის მიზნით გზათა შესაკრავად. ეს პოემამიც აღნიშნულია („თან ზაქარია წამოგვეყვეს, ყ მ ა ნ ი . ა რ გ ი ნ დ ა ს ზ ე ს ა ნ ი!“). როგორც ცნობილია, იარაღიმ და ზაქარიამ ამ დავალების შესრულება ვერ შეძლეს (მტრის ლაშქარი სხვა გზით გაეპარა მათ). ისინი სხერტასთან შემოუერთდნენ ქართველთა ჯარს და თავგანწირულ ბრძოლაში დაიღუპნენ კიდეც. არც აქ აღინიშნება, რომ მათ მრავალრიცხოვანი ჯარი ზღებოდეს („ზაქარიას იარაღი მასთან მოსდევს, მოვლენ მალა, მორწყულს ჰსნულში შემოცვივდეს, სისხლი მათი იქ გამშრალა“—41).

ზემოთ თქმულიდან აშკარაა, რომ გამართლებული შეიძლება იყოს ტექსტის მხოლოდ ის ვარიანტი, რომელიც პ. იოსელიანის გამოცემას დაუთავს: „შენ იცი შეკვრა გზისანი“. ამის დადასტურებას საისტორიო წყაროებშიც ვპოულობთ: „და ამა ჟამსა შინა მოუვიდათ ამბავი, რომე თათარხანი თრიალეთზედ მოვიდაო. მაშინ გუნება ვერ დააჭერეს მართლა და გაგზავნეს იარაღი, რომე წადი და მართალი შეიტყვეო, და გზები შეკარო და აღრე გვაცნობეო ამბავი, თუ მოსულანო“¹⁴. ან: „წარავლინა მეფემან იარაღი, რათა შეკვრას გზანი და მსწრაფლ აცნობოს მეფესა“¹⁵... ცხადია, იარაღისა და ზაქარიას დავალება იყო არა „შეყრა“, არამედ „შეკვრა გზისანი“. ამას ადასტურებს საისტორიო წყაროებიცა და პოემის პ. იოსელიანისეული გამოცემაც. რადგანაც ეს უკანასკნელი ზუსტი, უმეტესაწლებო განმეორებაა დავით რექტორის მიერ 1823 წ. გადაწერილი ხელნაწერისა, მაშასადამე, წაკითხვა „შეკვრა გზისანი“ ხელნაწერული ტრადიციია. დღეს საეჭვო არაა, რომ იოსებ ტფილელის პოემა ყველაზე სარწმუნო წყაროა თათარხანის წინააღმდეგ ომის ვითარების გასათვალისწინებლად. სამეცნიერო ლიტერატურაში გარკვეულია, რომ ბერი ეგნატაშვილიცა და ვახუშტიც ამ ისტორიული ფაქტის აღწერისას დიდად არიან დავალებულნი „დიდმოურავიანისაგან“. მაშასადამე, „შეკვრა გზისა“, რაზედაც საუბარია ამ საისტორიო წყაროებში, „დიდმოურავიანის“ ხელნაწერული ტრადიციის ამსახველია.

უხეში შეუსაბამობა — პოეტისა და პერსონაჟის მეტყველების აღრევაა წარმოდგენილი 88-ე სტროფში. ამგვარი აღრევები საერთოდ საგრძნობია „დიდმოურავიანის“ დასაწყის ნაწილში. ბევრი

¹⁴ ბერი ეგნატაშვილი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 385.

¹⁵ ბატონიშვილი ვახუშტი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 421.

მათგანი ხელნაწერთა მონაცემებით უკვე აღარ სწორდება და მათზე სიტყვას არ გავაგრძელებთ. თუ სიმართლეს შეეფერება ის ვარაუდი, რომ არსებობდა გიორგი სააკაძის დღიური (ან წერილები) და ისინი გამოიყენა იოსებ ტფილელმა, მაშინ ამ წერილთა გავლენის კვალი ენობრივი თვალსაზრისით რამდენადმე ამგვარ აღრევებშიც უნდა ვეძიოთ. პოემაში ყოველთვის ზუსტად როდია გამოკვეთილი სად წყდება პოეტის მეტყველება მესამე პირით და სად იწყება პერსონაჟის საუბარი პირველი პირით. მაგრამ არც ისაა გამორიცხული, რომ ამგვარი აღრევები ჟამთა სიახვის ნაყოფი იყოს. ასეა თუ ისე, როცა ამგვარ შეუსაბამობათა გასწორების საფუძველს ხელნაწერები იძლევიან, უსათუოდ უნდა გავასწოროთ. ჩვენთვის საინტერესო სტროფშიც პირთა უხეში აღრევაა. ერთსა და იმავე სტროფში სააკაძე ჯერ მესამე პირით მოიხსენიება (შეუთვალა — იგულისხმება: სააკაძეს) და იქვე სრულიად მოულოდნელად პირველი პირითაც (შევსთვალე, თუ — იგულისხმება: მე, სააკაძემ). ეს შეუსაბამობა განსაკუთრებით ნათელი ხდება, როცა მთელი ეპიზოდის შინაარსს ვითვალისწინებთ. ეპიზოდში თავიდან ბოლომდე პირველი პირითაა საუბარი. სააკაძე გადმოგვცემს თავის ოჯახში გამართული ღზინისა და დის გარშემო მეფესთან ინციდენტის ამბავს (მე დავჰპატიე..., იგ მხიარულად მეწვია..., და მყვანდა..., მეფემან ბძანა ჩემის დის..., მე უთხარ..., დედაჩემს თურმე აცნობეს..., რა შევიგენ, მე ესე ვპოქვი..., წყალობას რომ მპირდებოდნი..., მეფეს კაცი მიუგზავნე..., ეს მინდოდა..., ამ საქმესა ჩამომეხსნა... და სხვ.) და უცბად, სათანადო გადასვლის გარეშე წყდება თხრობის ლოგიკური ძაფი, იწყება მესამე პირით თხრობა — „მეფემ ფიციტ შეუთვალა...“ (88,1) და შემდეგ, მოულოდნელად, იმავე სტროფში კვლავ პირველი პირით გრძელდება სააკაძის საუბარი („შევსთვალე, თუ: „ნუ დამკარგავ...“). სრულიად უეჭვოა, რომ 88-ე სტროფში ტექსტის დამახინჯებასთან გვაქვს საქმე. ხელნაწერებს აქაც შემოუნახავე მართებული წაკითხვა, კერძოდ, H—612 და S—4629 ხელნაწერებში ნაცვლად ტექსტისა „მეფემ ფიციტ შეუთვალა“ იკითხება: „მეფეს ფიციტა ებრძანა“, რაც სავსებით უკუაგდება ლოგიკურ შეუსაბამობას სტროფში. ნათელი ხდება, რომ, როგორც მთელ ეპიზოდში, ისე ჩვენთვის საინტერესო სტროფშიც პირველი პირით, სააკაძის პირით, მიმდინარეობს თხრობა. სააკაძეს თავის თავზე შეეძლო ეთქვა: „მეფეს ფიციტა ებრძანა“ (ჩემთვის), მაგრამ ის თავისთავზე ვერ იტყოდა: „მეფემ ფიციტ შეუთვალა“-ო. ცხადია, H—612 და S—4629 ხელნაწერთა ტექსტის გაზიარება ერთადერთი გზაა ეპიზოდში ლოგიკური შესაბამისობის აღდგენისა.

138-ე სტროფის მეორე ტაეპში S—15 ხელნაწერს დაუცავს მთლიანი სარიტმო სიტყვა („ნუგზარ მოვიდა კარგ სიტყვით, უყუ-რეთ მ ი ს ა ქ ც ი ე ლ ს ა“). მაგრამ ეპიზოდის შინაარსისა და სტრო-ფის სარიტმო ლექსიკის მიხედვით აშკარაა, რომ ტაეპის დასას-რულს უნდა გვქონდეს ორი სიტყვა: („უყურეთ მ ი ს ს ა ქ ც ი ე ლ ს ა“). სწორედ ასევე იკითხება ზელნაწერთა ერთ ჯგუფსა (S—1536, H—123, H—612, S—4629, H—1757) და პ. იოსელიანის გამოცემაშიც. ამგვარი წაკითხვა (მის საქციელსა) აუცილებელია იმისთვისაც, რათა თავიდან ავიცილოთ ტავტოლოგიური შერიტმ-ვა. თუ მეორე ტაეპის სარიტმო სიტყვას წარმოვადგენთ იმ სახით, როგორითაც S—15 ზელნაწერშია, გარდუვალი გახდება ტავტო-ლოგია პირველი ან მესამე ტაეპის სარიტმო სიტყვასთან. მთლიანი სახით წარმოდგენილ ამ სიტყვას მეორე ტაეპში არ შეიძლება ჰქონდეს რაიმე ახალი მნიშვნელობა, განსხვავებული დანარჩენ ტაეპთა სარიტმო სიტყვების მნიშვნელობებისაგან. ამ წინააღმდე-გობამ საგრძნობლად იჩინა თავი 1939 წლის გამოცემაში. აქ, S—15 ზელნაწერის თანახმად, მეორე ტაეპში მთლიანი სარიტმო სიტყვაა წარმოდგენილი (მისაქციელსა), ხოლო ლექსიკონში განმარტებუ-ლია ორი სიტყვა (მის საქციელსა). ეს გარემოებაც თვალნათლივ ადასტურებს, რომ 1939 წლის გამოცემაც ვერ ასცდა ტენდენციას S—15 ზელნაწერის დამახინჯებულ ადგილთა გასწორებისა, მიუ-ხედავად იმისა, რომ ეს ზელნაწერი აქ ავტოგრაფადაა აღიარებუ-ლი. გასწორებას საჭიროებს მესამე ტაეპის ტექსტიც, მხოლოდ აქ გასწორება შეეხება უშუალოდ გამოცემის ტექსტს. საჭიროდ მო-ჩანს აღდგენა S—15 ზელნაწერის წაკითხვისა, რომელიც რატომ-ღაც შეცვლილია 1939 წლის გამოცემაში. ნუგზარ ერისთავი გუ-ლის სიღრმემდე შეძრწუნებულია ასულისა და სიძის ხვედრით. მათი უბედურება პირად უბედურებად მიაჩნია. S—15 ზელნაწერში ვკითხულობთ: „მითხრა, თუ: ჩემ თავს რას ვაქნევ ქვეყ ა ნ ა ს მი-საქციელსა, ჩემის ქვეყნიდამ, თუ მეტყვი, აღარ გყოფ მისაქციელ-სა“. გამოცემაში იკითხება: „ქვეყ ა ნ ა მისაქციელსა“. ქვეყანა გა-გებულია როგორც სოფელი, სამკვიდრო, შესაბამისად ამგვარი გა-გებისა, „მისაქციელსა“ ლექსიკონში განმარტებულია როგორც „დასანგრევი“, ე. ი. ნუგზარის სიტყვები „ჩემს თავს რას ვაქნევ ქვეყანას (გამოც.: ქვეყანა) მისაქციელსა“ გაგებულია შემდეგნაირად: ქვეყანა დასანგრევ ჩემს თავს რას ვაქნევო, სინამდვილეში კი ტექ-სტში ნათქვამია: ქვეყანას (მიწას) მისაქციელს (მიწისკენ მისაქცე-ელს, მისაბრუნებელს) ჩემს თავს რას ვაქნევ, ე. ი. დასამიწებელ ჩემს თავს რას დავეძებ, როცა თქვენს უბედურებას ვხედავო.

159-ე სტროფის მეორე ტაეპის სარიტმო სიტყვად S — 15 ხელნაწერში წარმოდგენილა „ჩვენები“ („რაცა ვინებით, გვანებეს, ძალი არ გვიყვეს ჩვენები“). სარიტმო სიტყვის მნიშვნელობა აქ გაურკვეველია, ვინაიდან შინაარსს არ შეესაბამება მისი კუთვნილებითი ნაცვალსახელის ფუნქციით გაგება. ექვა არაა, უპირატესობა უნდა მიენიჭოს H — 123 და H — 612 ხელნაწერთა, აგრეთვე პ. იოსელიანის გამოცემის წაკითხვას: „...ძალი არ გვიყვეს ჩვენები“. სარიტმო დაჯგუფების აღდგენა შინაარსსაც სრულ გარკვეულობას ანიჭებს და ტაეპის მხატვრულ კონსტრუქციას — დაპირისპირებასაც გამოკვეთს (ძალი — ნები-ნება).

ეფიქრობთ, მართებული იქნება 207-ე სტროფის მესამე ტაეპში უპირატესობა მიენიჭოს H — 612, S — 4629 ხელნაწერებსა და პ. იოსელიანის გამოცემაში წარმოდგენილ წაკითხვას — „სადაც არს ვიწრო, ვიბრძოდი, მათ აჩნდა დანაკარია“, ნაცვლად წაკითხვისა „სადაც ვიწონი, ვიბრძოდი, მათ აჩნდა დანაკარია“. აღნიშნულ ხელნაწერთა ვარიანტი გაცილებით უფრო შეესაბამება ეპიზოდის შინაარსობრივ მხარეს, ვიდრე S — 15 ხელნაწერის ტექსტი. ეპიზოდში საუბარია სწორედ ვიწროებში გამართულ ომზე. ამის შესახებ ცნობებს გვაწვდის როგორც თვით იოსებ ტფილელი, ისე ლაიხტორიო წყაროებიც. სტროფი განეკუთვნება იმ ეპიზოდს, სადაც მოთხრობილია ყორჩიბაშის ლაშქრის წინააღმდეგ ქართველთა ომის ამბავი. როგორც ცნობილია, მას შემდეგ, რაც აჯანყებულმა ქართველებმა გიორგი სააკაძის მეთაურობით სასტიკად დაამარცხეს ქართლ-კახეთის პირისაგან მიწისა აღსაგველად მოსულ ყიზილბაშთა ლაშქარი, გაანადგურეს ყარჩიხა-ხანისა და ფეიქარ-ხანის ჯარები, განრისხებულმა შაჰ-აბასმა მოკლე ხანში კვლავ უზარმახარი დამსჯელი ლაშქარი გამოგზავნა ისა-ხან ყორჩიბაშის მეთაურობით. ქართველები გმირულად შეებნენ მტერს და უდიდესი ზიანიც მიაყენეს. პირველად გაუმარჯვლათ კიდეც, მაგრამ უთანასწორო ბრძოლაში ბოლოს მაინც მარცხი განიცადეს. ამ მარცხს სხვა მიზეზიც ჰქონდა. როგორც არჩილი მოგვითხრობს, წინასწარ თათბირზე მიღებული არ იქნა სააკაძის გეგმა, რამაც უსათუოდ გავლენა იქონია ომის ბედზე. მაგრამ სააკაძე არ აპირებდა მარცხთან შეგუებას. მან პარტიზანული ომები გაუმართა მტერს. მცირე რაზმებით მოულოდნელად ვიწროებში თავს ესხმოდა და ზუსტად ავლებდა მტრის ჯარს. ამ გზით მტერი იძულებულყოფილი დღის განმავლობაში ერთ ადგილზე მდგარიყო, არ მისცა მთელი ქართლის მოცვის შესაძლებლობა — („ათს დღეს ლაშქარი დაგუბ-

და, ქართლი ველარ ყვეს მოცეითა!“). ამ დროს კი ხალხმა გახიზვნა მოასწრო („ყველგნით წავიდა ხიზანი, რადგან ჩვენ გვექნა მარცხია“). სააკაძე ხან სამოცი, ხანაც უფრო მცირე — ოცი-ოცდაათი კაცით მოულოდნელად თავს ესხმოდა ხოლმე რიცხობრივად ათჯერ და კიდევ უფრო მეტად უმრავლეს მტერს („შვიდას კაცს თავი მოვკვეთე, გავსწყვიტე მე სამოცითა, ხან შევიბმოდით ოცდაათით ხან ცოტას ჯარით, ოცითა“...). მისი რაზმები მტერს ებრძოდნენ ყველგან, სადაც ხელსაყრელ ვითარებას მოიხელთებდნენ („ქვა არსად არის ქართლშია, რომ ჩემი სისხლი არ სცხიან!“). ამ უთანასწორო პარტიზანული ომების ჟამს სააკაძემ გადაწყვიტა მტერს დახვედროდა ღართისკართანაც („ვპოქვი: ერახელ კიდევ დავხედები, ხმალმა ეგებ ქნას მკვებება“). როგორც თვით იოსებ ტფილელის პოემიდან, ისე საისტორიო წყაროებითაც ცნობილია, რომ ღართისკართან სააკაძემ მიმართა ე. წ. დახერგილი ომის ხერხს. მცირერიცხოვან ქართულ რაზმებს, ცხადია, ხელს არ აძლევდა მტრის უზარმაზარ ლაშქართან გაშლილ ველზე ბრძოლა, მათთვის ხელსაყრელი იყო ვიწროებში ომი. მართლაც, პოემაში ვკითხულობთ: „წიწამურის თავს დავხერგე, შეუქარ ღართის-კარია, თხრილი უწინვე წამევლო და გზები განაკარია“ (207). ამასვე გვამცნობს საისტორიო წყაროებიც: „თუთ (მოურავი. რ. ფ.) განვიდა, წიწამურის გზები ჩახერგა და ღართის კარიც შეუქრა თუთ და მუნ მომავალნი ყიზილბაშნი დავოცა და ამოსწყეტნა“¹⁶. „კუთლად გამოვიდა ღართისკარს მოურავი, შთახერგა გზები და ამაგრებდა ზემოქართლს... ხოლო ყიზილბაშთა წიწამურის ბოლოს დახუდა მოურავი და ავნო დიდი ყიზილბაშთა“¹⁷.

ეპიზოდის შინაარსის, საისტორიო წყაროებისა და ზემოთ აღნიშნულ ხელნაწერთა ჩვენების მიხედვით უპირატესობა უნდა მივანიჭოთ წაკითხვას, სადაც საუბარია ვიწროებში გამართულ ომზე. „სადაც ვიწრონი“ (S — 15), ექვს გარეშეა, უნდა მომდინარეობდეს წაკითხვისაგან. „სად არს ვიწრონი“, რომელიც ხელნაწერებს აღარ შემორჩენია. დღეს ძნელია თქმა, რომელი იყო პირველადი — „სადაც არს ვიწრო“ (H — 612, S — 4626, პ. იოსელიანის გამოც.) თუ „სად არს ვიწრონი“. თუ თავდაპირველ წაკითხვად ამ უკანასკნელს ჩავთვლით, მაშინ S — 15-ის ტექსტი მეორეულ ვარიანტად წარმოდგება (სად არს ვიწრონი — სადაც ვი-

¹⁶ ბ ე რ ე ნ ა ტ ა შ ვ ი ლ ი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 409.

¹⁷ ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი ვ ა ხ უ შ ტ ი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. გვ. 432.

წონი). მაგრამ ჩვენ მაინც არ მიგვაჩნია გამართლებულად ხელნაწერთა მონაცემებისაგან გადახვევა და მათი ზეგავლენით უპირატესობას ვანიჭებთ წაკითხვას „სადაც არს ვიწრო“. (H — 612, S — 4629, პ. იოს. გამოც.). ასეთ შემთხვევაში კი S — 15-ის წაკითხვამე-სამეულ ტექსტად გვესახება („სადაც არს ვიწრო — სადა არს ვიწრონი — სადაც ვიწონი). ჭერ ტექსტს მხოლოდ სტილისტური ცვლილება განუცდია, შემდეგ კი — შინაარსობრივიც

აუცილებელია გასწორება 363-ე სტროფის მეორე ტაეპშიც: „ვინც მიცნობთ, ბძანეთ, თუ ვიყავ ერთის კაცისა დარული, ლხინი და შვება უღრუბლო მქონდა, მის შუქი დარული“. ცხადია, „მის შუქი“ გულისხმობს მზის შუქს, მაგრამ მხოლოდ მიხვედრა მკითხველისა როდია საკმარისი. მზე დასახელებული უნდა იყოს ამავე ტაეპში თუ არა, წინა ან მომდევნო ტაეპებში, უკიდურეს შემთხვევაში — წინა სტროფში მაინც. მაგრამ ვერაფერ ამგვარს ტექსტში ვერ ვპოულობთ. „მის“ სრულიად უმისამართოდაა წარმოდგენილი. ხოლო ხელნაწერთა დიდ ჯგუფში (S — 1536, A — 1378, H — 612, S — 4629, H — 1757, S — 101), აგრეთვე პ. იოსელიანის გამოცემაში ვკითხულობთ: „ლხინი და შვება უღრუბლო მქონდა, მზის შუქი-დარული“. ცხადია, უპირატესობა აღნიშნულ ხელნაწერთა ტექსტს უნდა მიეკუთვნოს.

ჩვენ შევეხეთ იოსებ ტფილელის პოემის ტექსტის დამახინჯება-თა მხოლოდ ერთ ნაწილს. ტექსტის დამახინჯების ყველა შემთხვევაზე მსჯელობის შესაძლებლობა, ცხადია, ამჯერად არა გვქონდა. მათი გასწორება „დიდმოურავიანის“ ახალ გამოცემაში უნდა მოხდეს.

„დიდმოურავიანი“ როგორც საისტორიო წყარო

იოსებ ტფილელის პოემის წყაროთა კვლევა გაცილებით მეტი სირთულის წინაშე დგას, ვიდრე მისი, როგორც საისტორიო წყაროს, ანალიზის საკითხი. დღემდე ვარაუდების სფეროს არ სცილდება აზრი „დიდმოურავიანის“ დოკუმენტურ წყაროთა არსებობის შესახებ. იოსებ ტფილელი, როგორც ნათესავი გიორგი სააკაძისა, რა თქმა უნდა, ემყარება ოჯახურ ცოდნასაც მის შესახებ. ტფილელის თანამედროვე უფროსი თაობა, რომლის წრეშიც უნდა აღზრდილიყო ის, ცხადია, თვითმხილველიც იქნებოდა „დიდმოურავიანიში“ აღწერილი ისტორიული ამბებისა. ამავდროულად დროს ტფილელი, როგორც განსწავლული და ერუდირებული პიროვნება, თვით შეძლებდა ჭეშმარიტების გზის გაკვლევას იმ დროს ზეპირდარბეულ ცნობებშიაც: აპიტომაც „დიდმოურავიანის“ მონაცემებს სავსებით სამართლიანად ენიჭება უპირატესი მნიშვნელობა გიორგი სააკაძის საკითხის კვლევისას, მაგრამ, ცხადია, მეტად მნიშვნელოვანია საკითხი იმის შესახებაც, ჰქონდა თუ არა ხელთ იოსებ ტფილელს თავისი პოემის წერისას დოკუმენტური წყაროებიც და, თუ ჰქონდა, რა პოზიციით უდგებოდა მათ. დღემდე გარკვეულია ტფილელის პოემის მხოლოდ ერთი წყარო — არჩილის „გაბაასება თეიმურაზისა და რუსთველისა“. ს. ცაიშვილს სათანადო ეპიზოდთა ტექსტების შედარებით დასაბუთებული აქვს, რომ იოსებ ტფილელი კარგად იცნობდა და წყაროდაც იყენებდა არჩილის პოემას¹. სხვა წყარო იოსებ ტფილელის პოემისა ჭერჭეროვით კონკრეტულად გამოვლენილი არ არის. მართალია, ძველთაგანვე გამოთქმული იყო აზრი იმის შესახებ, რომ არსებობდა გიორგი სააკაძის დღიურები თუ პირადი წერილები თეიმურაზ პარველისადმი და თი-

¹ ს. ცაიშვილი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 148.

თქოს ისინი უნდა გამოეყენებინა ტფილელს; ამის შესახებ აღნიშნავდა ჯერ კიდევ ანტონ კათალიკოსი: „...ორგულთა და განმამართლებელთა უკეთურისა მის მონისათა დაქსწერეს, პირველად თუ მან გიორგი, ხოლო კვალად საქებრად გიორგისა მის იოსებ ტფილელმან სააკაჲს ძემან შაირსიტყუაობით დიდადრე მაქებელმან გიორგისმან“². ეს ცნობა დაბეჭდვით გულისხმობს, რომ პირველად თვით გიორგის შეუქმნია თავისი განმამართლებელი რაღაც დოკუმენტი, რომლის კვალი დღეს არა ჩანს. თუ მართლაც არსებობდა ასეთი დოკუმენტი, საძიებელია, ჰქონდა თუ არა ის ხელთ იოსებ ტფილელს და სახელდობრ რა ცნობები ამოიღო მისგან.

ე. თაყაიშვილი გიორგი სააკაძის დღიურებისა თუ ჩანაწერების კვალს „პარიზის ქრონიკაში“ ეძიებდა³, მაგრამ ი. ჯავახიშვილმა სრული სიცხადით გაარკვია, რომ სწორედ „პარიზის ქრონიკა“ დამოკიდებული იოსებ ტფილელის პოემაზე და არა პირიქით. რომ „პარიზის ქრონიკის“ ერთ-ერთი მეტად თვალსაჩინო წყარო უეჭვოდ „დიდმოურავიანია“⁴. ამგვარად, „პარიზის ქრონიკის“ გიორგი სააკაძის დღიურებთან თუ პირად წერილებთან კავშირის საკითხი ლოგიკურად მოიხსნა; ამავე დროს ი. ჯავახიშვილი საესეზო ბით დასაშვებად თვლიდა, რომ იოსებ ტფილელს შესაძლოა მართლაც ჰქონოდა ხელთ გიორგი სააკაძისეული ჩანაწერები⁵.

გიორგი სააკაძის დღიურების არსებობა საეჭვოდ მიიჩნდა გ. ლეონიძეს. მისი აზრით, დღიურის იდეის წარმოშობა განაპირობა იმ ფაქტმა, რომ „დიდმოურავიანში“ სააკაძის პირით წარმოებს საუბარი. გ. ლეონიძის ვარაუდით უნდა არსებულებოდა „საკაძის ერცელი მოხსენება, განმარტებითი წერილი თეიმურაზისადმი მიმართული თავის სარეაბილიტაციოდ და იგი გამოიყენა ტფილელმა“⁶. იქვე გ. ლეონიძე შენიშნავდა, რომ სააკაძის პირადი

² ქართული ქრისტიანობა, გამოკრებილნი ადგილები ქართულთა წერილთაგან დაკითხუბინოვის მიერ, 1846, გვ. 330.

³ სამი ისტორიული ხრონიკა, გამოცემული ე. თაყაიშვილის მიერ, 1890, თბ., გვ. GXLV, GXVII.

⁴ ივ. ჯავახიშვილი, ისტორიის მიზანი, წყაროები და მეთოდები წინათ და ეხლა, წიგნი I, ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა, (V—XVIII), 1916, გვ. 318—319.

⁵ იქვე, გვ. 319.

⁶ გ. ლეონიძე, იოსებ ტფილელი და „დიდმოურავიანი“, პოემის 1939 წლის გამოცემის წინასიტყვაობა, გვ. IX.

წერილები თავის საისტორიო ნაშრომში გამოუყენებია მარიამ (მაკრინა) ბატონიშვილსო. მარიამ ბატონიშვილის ნაშრომი პ. იოსელიანისთვის გადაუცია გორის ეპისკოპოსს ნიკიფორეს⁷. ვ. სიღამონიძის აზრით, მარიამ ბატონიშვილის თხზულებებსაგან ქარბაღ უსარგებლია თვით პ. იოსელიანსაც⁸.

იოსებ ტფილელის პოემის წყაროდ პ. იოსელიანი მიიჩნევდა. ფარსადან გორგიჯანიძის საისტორიო თხზულებას. ამ მოსაზრების მცდარობა მართებულად აღნიშნულია სამეცნიერო ლიტერატურაში⁹. ამგვარი აზრი გაუგებრობად უნდა ჩაითვალოს იმ მართივ და გადამწყვეტი მიზეზის გამო, რომ იოსებ ტფილელის პოემა თარიღობრივად წინ უსწრებს ფ. გორგიჯანიძის თხზულებას. ამ უკანასკნელის „დიდმოურავიანის“ წყაროდ მიიჩნევა შეუძლებელია ფაქტობრივი მონაცემებისა და იდეური თვალსაზრისითაც, მაგრამ საკითხავია — საიდან უნდა წარმოდგარიყო პ. იოსელიანის ზემოთ აღნიშნული ცნობა? იგი ზეპირ შექმნილი არ უნდა იყოს, არამედ უნდა ემყარებოდეს იმ ფაქტს, რომ ტფილელის პოემის ზოგიერთი ქვესათაურის ტექსტი (ეს ქვესათაურები კი, როგორც პოემის უცილობელი მონაკვეთები, წარმოდგენილია სწორედ პ. იოსელიანისეულ გამოცემაში) აშკარად ემთხვევა ფ. გორგიჯანიძის ზოგიერთ ცნობას. სწორედ ამ ფაქტს უნდა შეეყვანა პ. იოსელიანი შეცდომაში. დამთხვევები აშკარაა, მაგრამ აქედან სრულიადაც არ გამომდინარეობს იმგვარი დასკვნა, როგორსაც პ. იოსელიანი გვთავაზობს. ამ დამთხვევების მიზეზებს ქვემოთ განვიხილავთ, როცა ცალკეულ კართა სათაურების ცნობებს შევეხებით.

„დიდმოურავიანის“ წყაროთა საკითხის კვლევისას მეტად საინტერესო აღმოჩნდა სააკაძეთა საგვარეულო დოკუმენტების ცნობათა შესწავლა. ამ დოკუმენტთა მონაცემების „დიდმოურავიანის“ ტექსტთან შეჯერებამ შესაძლებლობა მოგვცა გამოგვევლინებინა ერთი კონკრეტული წყარო ტფილელის პოემისა. ირკვევა, რომ იოსებ ტფილელს თავისი პოემის წერისას ხელთ ჰქონია მეტად მნიშვნელოვანი ისტორიული დოკუმენტი 1620 წლისა — სა-

⁷ პ. იოსელიანი, დიდი მოურავი გიორგი სააკაძის ცხოვრება, თარგმანი რუსულიდან გ. თარხნიშვილისა, გვ. 63, შენიშვნ. 30.

⁸ ვ. სიღამონიძე, პლატონ იოსელიანის „დიდი მოურავი გიორგი სააკაძის ცხოვრება“ (წინასიტყვაობა პ. იოსელიანის შრომის ქართული გამოცემისა), 1973, გვ. 7.

⁹ ჯ. ლეონიძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. LX, სქ. I, ვ. სიღამონიძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 6.

სამართლო გადაწყვეტილების წიგნი დიდ მოურავ გიორგი სააკაძესა და ქაიხოსრო ჯავახიშვილს შორის დავაზე (Hd — 6259)¹⁰. ეს დოკუმენტი უშუალო წყარო ჩანს ტფილელის პოემის ერთი ეპიზოდისა, კერძოდ იმისა, რომელიც მეფისაგან შერისხული სააკაძის ოჯახის აკლებას შეეხება. აღნიშნულ დოკუმენტსა და ტფილელის პოემაში ამ ისტორიული რეალის შესახებ მოთხრობილია ერთნაირი ფაქტობრივი დეტალებითა და ლექსიკური დამთხვევებითაც. ორივეგან ხაზი ესმება, რომ ააოხრეს და დაიტაცეს გიორგი სააკაძის საქონელი და განძი, როგორც მამა-პაპათაგან მემკვიდრეობით მიღებულა, ისე პირადად მის მიერ ნაშოვარი მოგებული. ორსავე ძეგლში აოხრების გამოსაბატავად იბმარება ერთი და იგივე გამოთქმა დაფორაქება (აფორაქება). ტფილელის პოემის შესაბამის ეპიზოდში პოეტურად გარდასახულა ამ დოკუმენტის სათანადო მონაკვეთის ცნობა: „სახლი, კარი და საქონელი, რაც პაპამათაგან და ანჩუენი მოგებულ იყო, ყველა წარქდა, და დამიფორაქეს და ამაოჳრეს“ (Hd — 6259). „აი ფორაქეს ქონება, გარეთ იყო თუ შინ ება მამის განძიც ბევრი მქონდა, უფრო ჩემი ნაშოვარი, ყველამ ერთ დღეს ჩაიარა“... („დიდმოურავიანი“. 114—115). სარწმუნო ხდება, რომ იოსებ ტფილელს თავისი პოემის წერის დროს წყაროდ გამოუყენებია სააკაძეთა საგვარეულო დოკუმენტებიც. ერთ-ერთი მათგანის კვალი გამოვლენილია. სხვა დოკუმენტურ წყაროთა წარმოჩენა ჯერჯერობით არ ხერხდება. მაგრამ მყარი საფუძველი გვეძლევა ნდობით მოვეყიდოთ აზრს, რომ არსებობდა სააკაძისეული დოკუმენტაცია თეიშურაზ პირველისადმი მიმართული. აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ თვით ტფილელის პოემაშივე შემონახულა დოკუმენტურ წყაროზე მიმანიშნებელი მრავალი დეტალი. ამ მხრივ განსაკუთრებით დამახასიათებელია ერთი ფაქტი — პოემაში არაიშვიათად დარღვეულია ლოგიკური ზღვარი ავტორისა და პერსონაჟის მეტყველებას შორის, გამიჯნული არ არის პოეტისა და გმირის სიტყვა. თუმცა ამგვარი აღრევები „დიდმოურავიანში“ შინაარსობრივ ლაფსუსებს არ ქმნიან, მაგრამ მაინც მეტად დამაფიქრებელნი არიან (აქ არ ვგულისხმობთ ამ სახის ზოგიერთ აღრევას, რომლებიც უკვე სიაციის ნაყოფად ჩანს. მათი გასწორება ტექსტოლოგიური კვლევის

¹⁰ აღნიშნული დოკუმენტი გამოცემულია ე. თაყაიშვილის (საქ. სიძე. II, გვ. 51), თ. ენუქიძის (საქ. სსრ მეცნ. აკად. ხელნაწ. ინსტ. მოაზზე. IV, 1962) და ი. დოლიძის (ქართ. სამართლ. ძეგლ. ტ. IV, 1972, წ.) მიერ.

საფუძველზე უნდა მოხდეს). ესაა მეტად უცნაური აღრევა, რომელიც თითქოს ავტორის ხელიდან გამოვიდა. ხელნაწერები ნაირ-კითხვაობას არ უჩვენებენ, ტექსტი გამართულია, სტილი პოემისეულია, ხოლო შესაბამისობა ავტორისა და პერსონაჟის ტექსტთა მონაცვლეობისა აღრეულია (იხ. სტროფები: 16—17; 19—23—24 და სხვ.). ეს აღრევა ზოგჯერ ისეა შესისხლხორცებული ტექსტთან, რომ მისი გასწორება კონიექტურის გზითაც კი გაძნელებოდა. ვფიქრობთ, ამ გარემოებას მხოლოდ ერთი ახსნა შეიძლება ჰქონდეს — იგი დოკუმენტაციის კვალის მაჩვენებელია. როგორც ჩანს, პოეტი იმყოფება დოკუმენტური წყაროს გავლენის ქვეშ, რომელშიაც. ცხადია, პირველი პირით იყო საუბარი.

არჩილისა და იოსებ ტფილელის ცნობათა შემდეგ ქართულ წყაროებში გიორგი სააკაძის შესახებ ყველაზე ადრინდელია ფ. გორგიჯანიძის ცნობები; ამიტომაც ცხადია მათი დიდი მნიშვნელობა სააკაძის ეპოპეის კვლევისას, მაგრამ მხედველობაშია მისაღები მათივე ცალმხრივობაც, რომლის შესახებ თავის დროზე აღნიშნავდა ი. ჯავახიშვილი¹¹. გიორგი სააკაძის შესახებ. ფ. გორგიჯანიძისეულ ცნობათა ცალმხრივობა და ტენდენციურობა ზოგჯერ მეტად გამჟღავნდება. ამ ტენდენციურობას, როგორც ცნობილია, ჰქონდა როგორც ოფიციალური საფუძველი (სპარსეთის მოხელის ოფიციალური შეხედულებანი)¹², ისე, განსაკუთრებით, პირადი — გიორგი სააკაძისა და გორგიჯანიძეთა მტრობა, რის შესახებაც ცნობები მოწოდებულია თვით თხზულებაში. ფ. გორგიჯანიძე ცდილობს უკუღმა წარმოადგინოს და გააშავოს გიორგი სააკაძის მოქმედებანი ყველა შემთხვევაში. იგი გმობს გიორგი სააკაძეს, როგორც მოღალატესა და საქართველოს აოხრების მიზეზს, როცა ეს უკანასკნელი შაჰის სამსახურშია, ადანაშაულებს მას, ლუარსაბ II-ის სიკვდილშიც; მაგრამ ასევე გმობს და წყევლავს კრულვით იხსენიებს სააკაძის სახელს (აგრეთვე ზურაბ ერისთავისაც) მაშინაც, როცა მან სპარსეთის წინააღმდეგ მახვილი აღმარათა, მტერი სასტიკად დაამარცხა და ქართლ-კახეთი მოსპობისაგან

¹¹ ი. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 276.

¹² ოფიციალური სპარსული ისტორიოგრაფია 1625 წლის აჯანყების შემდეგ წყველავს კრულვით იხსენიებდა გიორგი სააკაძის სახელს. ისქანდერ მუნში მას უწოდებს ბედღანელს, ბედუელმართს, ბოროტს, დაღუპულს, უმადურს. „დაწყვეტილ მოულოვად“ იწოდება გიორგი სააკაძე სიღონ II-ის ორენოვანი საბუთის (მამულის წყაროს) წიგნი, მიცემული სიღონ II-ის მიერ ბაკა თულაშვილისადმი, 1630 წ., იხ. ქართ. — სპ. ისტ. საბუთები, ვ. ფუთურაძის გამოც., 1955, გვ. 83—84) სპარსულ ტექსტშიც. შესაბამის ქართულ ნაწილში არ გვხვდება სიტყვა „დაწყვეტილი“.

იხსნა („გაუწყრათ ღმერთი და ჰემეს ყაენის პურმარილი, სწვალეს პატრონეობა, მრავლის სიკეთის მაგიერად იმუხანათეს და ქვეშ-ქვეშ დაიწყეს ბირება...“¹³ და სხვ.) ამრიგად, გიორგი სააკაძის შესახებ ცნობათა მოწოდებისას ფარსადან გორგიჯანიძეს ლალატობა არა მხოლოდ ობიექტურობა, არამედ ლოგიკურობაც. მიუხედავად ამისა, დიდ ინტერესს იწვევს გიორგი სააკაძის შესახებ ფარსადან გორგიჯანიძისეულ ცნობათა სხვა ქართული წყაროების ცნობებთან შეფარდება. ჩვენ შორსა ვართ იმ განზრახვისაგან, რომ ვისაუბროთ ქართულ წყაროთა კვალზე გ. სააკაძის შესახებ ფარსადან გორგიჯანიძისეულ ცნობებში, მაგრამ ის კი უნდა აღვნიშნოთ, რომ რამდენადმე თავისებურად დგას ფ. გორგიჯანიძისეული ერთი ცნობის მიმართება არჩილის შესაბამის ცნობასთან. ფ. გორგიჯანიძის თხზულებაში აშკარაა ზოგიერთი იმ ფაქტის უკუმტკიცება, რომელთა შესახებაც საუბარია არჩილის პოემაში. ჩვენი აზრით, არჩილის ცნობის გავლენის კვალი იგრძნობა ფ. გორგიჯანიძის ნაშრომის იმ ეპიზოდზე, სადაც მოთხრობილია მარაბდის ომის წინ ქართველ მხედართმთავართა თათბირის შესახებ. არჩილი დიდი სიზუსტით, თითქოს ოქმი გაულებქსავსო (თუ შეიძლება ასე ითქვას), გადმოგვცემს თათბირზე წარმოჩენილ აზრთა უთანხმოებას. აზრი გამოუთქვამთ გიორგი სააკაძეს, ზურაბ ერისთავს, მეწინავეთა სარდალს ბარათა ბარათაშვილს, თეიმურაზ და ქაიხოსრო მუხრან-ბატონებს, იესე ქსნის ერისთავს, ბაადურ ციციშვილს, „კახთ საბატო კაცთა და დარბაისელთა“, მანუჩარ ათაბაგს. მხედრული სიმამაცისა და მამულიშვილური თავდადების ქეშმარიტი დასტურა იყო მათი სიტყვები, თუმცა ყველა მათგანის აზრი როდი იყო სიტუაციის შესაბამისი. გიორგი სააკაძე წინააღმდეგი იყო გაშვებულ ელზე ომისა, მინდვრად ჩასვლისა და იქ გადამწყვეტი ბრძოლის გამართვისა. რიცხობრივად დიდად ქარბი მტრის წინააღმდეგ გიმლილ ველზე ბრძოლა ქართველთა ლაშქარს არასოდეს ხელს არ აღლავდა. სააკაძე შესანიშნავად ფლობდა ე. წ. დახერგილი ომის ხერხს და ამ გზით ბრწყინვალე გამარჯვებებსაც აღწევდა. სარდალი ვალდებული იყო ეფიქრა არა მხოლოდ გამარჯვებაზე, არამედ დამარცხების შემთხვევაში უკეთეს გამოსავალზეც. გაშლილ ველზე დამარცხებისას კი საშინელი საფრთხის წინაშე დგებოდა ქვეითი ლაშქარი — გლეხთა ჯარები. ამ საფრთხის საშიშროება თათბირს შეახსენეს გიორგი სააკაძემ და ბაადურ ციციშვილმა. არჩილის ცნობით,

¹³ ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორია, საისტორიო მოაზრებე, წ. II, 1925, ს. კაკაბაძის გამოცემა, გვ. 233.

გიორგი სააკაძეს უთქვამს: „მე ამას ვარჩევ, მინდორად ნუ ჩავალთ, ნუ შევებმითა, ჩვენს აქ ღგომასა ვერ ცნობენ, თუ აწვე არ წავეებმითა. ქალაქს შემოვლენ თავწვრილად, აქ დავხვდეთ, შევიქთ ვებითა“... (624)¹⁴. ამასვე გვამცნობს იოსებ ტფილელიც: „შებმა დავშალე მე მათი, არ სჯობდა მაშინ ომია“ (194). გიორგი სააკაძეს მხარი დაუჭირა ბადაღურ ციციშვილმაც. სწორედ ამ უკანასკნელს ეკუთვნის თათბირზე ღირსსახსოვარი მამულიშვილური განცხადება: „თუ ამოწყდა გლეხიკაცი, საქართველო დაძაბუნდა“. გიორგი სააკაძის აზრი მიღებული არ იქნა, რამაც უეჭველია გავლენა იქონია ომის ბედზეც. ფ. გორგიჯანიძის ისტორიაში მარაბდის ომის შესახებ ზოგიერთი ცნობა მოწოდებულია იმგვარად, თითქოს იგრძნობა არჩილის ცნობის ტენდენციურად შებრუნების კვალი. ასე, არჩილის ცნობით სააკაძეს უთქვამს: „მე ამას ვარჩევ მინდორად ნუ ჩავალთ, ნუ შევებმითა“... ფ. გორგიჯანიძე კი ამტკიცებს, რომ სააკაძემ თქვაო „ესე სჯობსო, რომ მინდორში ჩავეგებოთო“¹⁵. ფარსადან გორგიჯანიძე ცდილობს გიორგი სააკაძეს მიაწეროს ავტორობა ისეთი გეგმისა, რომელიც მარცხის მიზეზი გახდა, მაგრამ ავიწყდება გიორგი სააკაძის უდიდესი მხედართმთავრული ნიჭიერება, რომელიც თვით მისსავე მტერთა შორისაც კი ეწვეს არ იწვევდა; და თუნდაც ამიტომ (თვალი რომ დავხუჭოთ არჩილისა და იოსებ ტფილელის ცნობებზედაც) სააკაძეს არ შეეძლო ყოფილიყო ავტორი სამხედრო თვალსაზრისით უსუსური გეგმისა, რომელიც მარცხის მიზეზი გახდა.

თითქოს არჩილის ცნობის კვალი იგრძნობა ფ. გორგიჯანიძის შრომას იმ ეპიზოდზედაც, სადაც მარაბდის ომის წინ ბარათიანთ წასვლაზეა საუბარი. თათბირის მიმდინარეობის დროს ცნობილი გახდა, რომ ქართული ლაშქრის ზოგიერთი რაზმი წასულიყო („ამ რჩევაზედ ბარათიანთ წასვლის ეჭვი შეგვივიდა, არ ჭორად თქვეს ეს ამბავი, მედასტურე მოგვივიდა“ — არჩ. 635). ამ ცნობაზე გადაწყვეტი როლი შეასრულა ომის დაწყების დაჩქარებაში. სწორედ არჩილის თხზულებაშია ლრგიკურად ერთმანეთთან დაკავშირებული ამ ცნობის მიღება ომის დაწყების დაჩქარებასთან („თქვეს თუ: ღვთის მადლს, ამ ჯარშიგა არამც ეს ხმა გაგვივიდა, ამად გვიჯობს აღრე შებმა, თუ ესენი წაგვივიდა“). არჩილის ეს

¹⁴ არჩილის ტექსტი მოტანილია შემდეგი გამოცემის მიხედვით: ჩვენი საუნჯე, ტ. IV, 1960, რედაქტორი ალ. ბარამიძე, შემდგენლები ა. გვახარია, ლ. მენაბდე.

¹⁵ ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორია, გვ. 334.

ლოგია თითქოს გადასულა ფარსადან გორგიჯანიძის თხზულებაშიც. აქაც ბარათიანთ წასვლასთანაა დაკავშირებული ბრძოლის დაწყების დაჩქარება, მაგრამ, რა თქმა უნდა, ვითარება წარმოსახულია ტენდენციურად, თითქოს სააკაძეს მოეთხოვოს ომის დაწყების დაჩქარება იმ მოსაზრებით, რომ „ბარათიანნი ჩვენ წაგვივლენო“. თითქოს ექვს არ უნდა იწვევდეს ფ. გორგიჯანიძის აღნიშნულ ცნობებზე არჩილის ცნობათა გავლენა, რაც უკუმტკიცებაში იჩენს თავს, თუმცა არც ისაა გამორიცხული, რომ აქ აღგილი ჰქონდეს არა უშუალოდ არჩილის ცნობათა გავლენას, არამედ იმ დროს ზეპირ დარჩეული სწორი ცნობების ტენდენციურ შებრუნებასაც. ასეა თუ ისე, ფ. გორგიჯანიძის ნაშრომის ამ ორი ეპიზოდის შეხება ქართულ ზეპირ თუ წერილობით წყაროთა ცნობებთან, ვფიქრობთ, აშკარაა.

ცნობილია, რომ ვახუშტი ბატონიშვილი არაიშვიათად იმეორებს ბერი ეგნატაშვილის საისტორიო თხზულებაში წარმოდგენილ ცნობებს, როგორც ს. ყაუხჩიშვილი შენიშნავდა, „ვახუშტი სარგებლობს ბერი ეგნატაშვილის ნაშრომით თუ მათ ორთავეს ერთი და იგივე წყარო აქვთ. ეს ცალკე კვლევის საგანი უნდა გახდეს“¹⁶. საკუთრივ „დიდმოურავიანისადმი“ ბერი ეგნატაშვილისა და ვახუშტის ნაშრომთა მიმართება სამეცნიერო ლიტერატურაში გარკვეულია. ვახუშტი ემყარება ერთი მხრივ, უშუალოდ „დიდმოურავიანს“, მეორე მხრივ — ბერი ეგნატაშვილის თხზულებას, ხოლო ბერი ეგნატაშვილიც თავის მხრივ ემყარება „დიდმოურავიანის“ ცნობებს¹⁷. მაგრამ დამატებით წყაროთა საკითხი, ცხადია, დგას და მათი ძიებისას შესამჩნევია ის გარემოება, რომ გიორგი სააკაძესთან დაკავშირებული ზოგიერთი ფაქტი სხვადასხვაგვარადაა წარმოდგენილი ერთი მხრივ იოსებ ტფილელის პოემასა და მეორე მხრივ — ბერი ეგნატაშვილისა და ვახუშტი ბატონიშვილის თხზულებებში. ამ თვალსაზრისით ყურადღებას იპყრობს ტფილელის პოემის რამდენიმე ისტორიული რეალია: სად იმყოფებოდა ლუარსაბ II თათარხანის ლაშქრის შემოსევისას, სად დაიღუპნენ ქართლის სარდლები ზაქარია და იარალი, როდის, კერძოდ თათარხანის დამარცხებიდან რა დროის გასვლის შემდეგ გაიმართა ცნობილი ლხინი სააკაძის ოქანში. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ გიორგი სააკაძის საქართველოდან გადახვეწის თარიღის შესახებ განსხვავე-

¹⁶ ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 037.

¹⁷ ს. ყაუხჩიშვილი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 154.

დება ქამთა სიავის მანძილზე დამახინჯებული ტექსტი S —15 ხელნაწერისა. ასევეა ამ შემთხვევაშიც. ირკვევა, რომ საკუთრივ ტფილისელი ცნობები არ იძლევიან საფუძველს გიორგი სააკაძის ძმა ცოცხლად ვივარაუდოთ ბაღდადის ომის შემდეგ. მაგრამ ეს არაა საკმარისი. ისტორიულ დოკუმენტებში ქაიხოსრო სააკაძე მოიხსენიება 1614 წლის (ეს წელი, როგორც აღვნიშნეთ, მიჩნეულა ქაიხოსროს დაღუპვის თარიღად) შემდეგაც. ასე, თარიღიანი ისტორიული დოკუმენტებით ქაიხოსრო სააკაძე მოიხსენიება 1607, 1608, 1609 წლებში, მაგრამ მის სახელს ვხვდებით უთარილო დოკუმენტებშიაც (Hd —1442, Hd —14632), რომლებიც გაცილებით გვიანაა შექმნილი.

Hd —14442 ციციშვილის საფიცრის წიგნია. გ. ჯამბურთას აზრით იგი დაწერილი უნდა იყოს —1620—1625 წლებში³⁰. მართლაც, საბუთი განეკუთვნება იმ პერიოდს, როცა სააკაძე ქართლშია, ოფიციალურად სპარსეთის მოხელეა, ფარულ სამზადისს ეწევა, ურადდება მტრებს, ებრძვის შიდა დაქსაქსულობას. ჩვენ ვიცით ზემოთ მითითებული დოკუმენტით (Hd —6259)³¹, რომ ჯავახიშვილებთან შერიგება 1620 წელს მოხდა. გ. ჯამბურთას მიერ მართებულად შენიშნულია, რომ იმ დროს, როცა გიორგი სააკაძე ჯავახიშვილებს ურიგდება, ფარსადან ციციშვილთან შერიგებული არ ჩანს. მართლაც, 1620 წლის აღნიშნულ დოკუმენტში ჯერ კიდევ მძიმე დამოკიდებულება იგრძნობა სააკაძესა და ფარსადან ციციშვილს შორის. ერთი სიტყვით, ფარსადან ციციშვილის საფიცრის წიგნი, საბუთი გიორგი სააკაძისა და ფარსადან ციციშვილის შერიგებისა, 1620 წელზე გვიანაა შექმნილი, მაგრამ ვერ გადასცილდება 1625 წელს; აჩანყების თარიღს. საბუთში ცოცხლად იხსენიება გიორგი სააკაძის ვაჟი პაატა, რაც, ცხადია, 1625 წლის შემდეგ აღარაა მოსალოდნელი. პაატას ხსენებაც რომ არ ყოფილიყო, დოკუმენტის თარიღის ბოლო მიჯნა აშკარა იქნებოდა ერთი ფრაზითაც. საბუთში ფარსადან ციციშვილი სააკაძეს მიმართავს: „თათარშიგა იყო მაშინ თუ საქართველოში“... „თათარშიგა“ ყოფნა, ცხადია, გულისხმობს სპარსეთში სამსახურეობრივი მოვალეობის გამო ყოფნას. მაშასადამე, დოკუმენტი შექმნილია იმ პერიოდში, როცა საა-

³⁰ გ. ჯამბურთა, დასაჩუქრებული ნაშრომი, გვ. 26.

³¹ და აგრეთვე კიდევ ერთი დოკუმენტით (Hd—14424), რომელიც 1620 წლის დოკუმენტთან უშუალოდ დაკავშირებულად მიაჩნია თ. ენუქიძეს (1620 წლის სასამართლო გადაწყვეტილების წიგნი დიდ მოურავ გიორგი სააკაძეს და ქაიხოსრო ჯავახიშვილს შორის დავაზე, საქ. სსრ. მეცნ. აკად. ხელნაწერთა ინსტიტუტის მოამბე. IV, 1962, გვ. 277—286).

კაძე ჯერ კიდევ ოფიციალურად ითვლება სპარსეთის მოხელედ, ჯერ კიდევ არ აღუმართავს ხმალი შაჰ-აბასის წინააღმდეგ. მაშ, ბოლო მიჯნა, რომელსაც ვერ გადმოსცილდება საბუთის შექმნის თარიღი, აშკარაა — 1625 წელი. უფრო ადრე საგულევებელია, უფრო გვიან კი — არა.

ახლა განვიხილოთ მეორე უთარილო დოკუმენტის — Hd — 14632-ის დათარიღების საკითხიც. ესაა საფიცრის წიგნი, მიცემული გიორგი იმერთა მეფის მიერ გიორგი სააკაძისათვის. დოკუმენტის³² გამომცემელი შ. ბურჯანაძე მას ათარიღებს 1626—27 წლებით³². დ. გოგოლაძემ რამდენადმე წინ გადასწია დოკუმენტის შექმნის თარიღი (1620—1626 წლები³³), რაც, ვფიქრობთ, გამართლებულია. ჩვენი აზრით, ბოლო მიჯნა, რომელსაც ვერ გადმოსცილდება საბუთის შედგენის დრო — აქაც აჯანყების თარიღი — 1625 წელი უნდა იყოს. მოგვაქვს საბუთის ტექსტი შემოკლებით: „...ესე აუარებელი საბოლო[ო]დ გასათავებელი. მტკიცედ შეუცვალელებელი წყალობის საიმედო ფიცი, პირი და წიგნი მოგახსენეთ ჩუენ, მეფეთ-მეფემან პატრონმან გიორგი, და ჩუენმა შვილმან, პატრონმან ალექსანდრე და მამუკამან, თქუენ, მოურაეს გიორგის, თქუენსა ძმასა ქაიხოსროს და თქუენსა შვილსა ავთანდილს ასრე და ამა პირსა ზედან, რომე დღესა და დღესის წაღმან გულმართლად და გულგაწმედით, მართლის გულითა ვიყოთ თქუენთვის კარგი და კარგისა მდომი, მწყალობელი და მოპატივენი, საქართველოშიგ იყო მაშინ, თუ სხვას თემს იყო — სადაც იყო, რაც ხელიდალმან გამოგვივიდეს, გულმართლად თქუენთვის კარგი ვიყო; და თუ, ვინ იცის, ან შენ, ან შენი ძმა და ან შენი შვილი ჩუენს ქვეყანას მოხვიდეთ, კიდევ კარგად გარჩინოთ და არცავის საძალოთ და სა[ა]კვაცოდ დაგანებოთ“...

დოკუმენტის შექმნის დროს უკავშირებენ მარაბდის ომის შემდეგ გიორგი სააკაძის დასავლეთ საქართველოში მოგზაურობას. ტფილელის პოემით ცნობილია, თუ რა უდიდესი პატივით სარგებლობდა გიორგი სააკაძე იმერეთის სამეფო კარზე. სახალხო აღიარების გამომხატველი იყო ის ზარ-ზეიმი, რომლითაც იგი დასავლეთ საქართველოში მიიღეს („სულ იმერელნი მომაკრფეს მე-

³² ისტორიული დოკუმენტები იმერეთის სამეფოსა და გურია-ოდის სამთავროების (1466—1770 წწ.), წიგნი I, 1959, გვ. 24; იხ. აგრეთვე: გ. ჯაბუაია, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 26—27.

³³ დ. გოგოლაძე, დასახელებული ნაშრომი, ცისკარი, 1976, № 9, გვ. 143.

მსაბოლოები აფრინეს და სასწრაფოდ იხმეს ჯარებითურთ მუხრან-ბატონი, ერისთავები, ამილახვარი. აცნობეს დელემაჰმად-ხანსაც, სპარსთა გარნიზონის მეთაურს თბილისის ციხეში. პირველი შეტაკება სხერტასთან მოხდა. ეს არ იყო გადამწყვეტი ბრძოლა. სახელდახლოდ შეკრებილი მცირე რაზმებით მტრის უზარმაზარ ლაშქართან (ტფილელის ცნობით მტრის ლაშქარი 60 000 კაცისაგან შედგებოდა, ბესარიონ კათალიკოსის ცნობით — 80 000 კაცისაგან) გადამწყვეტი ბრძოლის გამართვა, ცხადია, უაზრობა იქნებოდა. სხერტასთან წინ დახვდნენ მტრის დაწინაურებულ ნაწილებს („ჩილოსანთ კაცთა უტყუებეთ, წინ იყვნენ, არ ჰყვა მშველია...“, „ფაშები იყვნენ, რომ ვჰხოცეთ...“) და პირველი გამარჯვებაც მოიპოვეს. ბრძოლაში განსაკუთრებით თავი გამოიჩინეს გიორგი სააკაძემ და ზაზა ციციშვილმა. პირველი გამარჯვების შემდეგ ქართველები მტერს გაერიდნენ. გადამწყვეტი ბრძოლა წინ იყო — ქართული ლაშქარი უნდა შეკრებილიყო. მტერმა დაწვა სოფლები, აიღო ნაღველი და „პირი ქნეს ყარაღაჯით“. ქართველთა რაზმები ფეხ-დაფეხ მისდევდნენ მტერს, მაგრამ სააკაძემ სასტიკად აკრძალა კვლავ შეტევა („მე სადავენი შეეტაცი, ვინ შუბი წაიგრაელაო, სამოციათასს კაცზედა როგორ არ გვინდა შველაო“). სად იყვნენ ამ დროს ზაქარია და იარალი? ტფილელის ცნობით ისინი დაღუპულან სხერტასთან, პირველივე შეტაკების დროს¹⁹. მაგრამ საისტორიო თხზულებათა მიხედვით საქმე სხვაგვარად წარმოდგება. ბერი ეგნატაშვილისა და ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობით ზაქარია და იარალი დაღუპულან თავიანთ საყარაულო უბნებზე უომრად, ძილში, გაცილებით ადრე, ვიდრე სხერტასთან შეტაკება მოხდებოდა: „მაშინ წარვიდა იარალი და დახერგა გზები და ერთსა მოსავალსა ალაგსა დადგნენ თუთან. და თუთ უგრძნობელად თავს წარმოადგენ თათარნი და მძინარენი ამოსწყუტეს და დაჯოცეს, და ერთიცა მათგანი არავინ განერა“²⁰. „მისრული იარალი, ჩამხერგული გზისა, განისუენებდა და მძინარესა დაესხნენ თათარხანნი და მოსწყუდეს იარალითურთ ყოველნი, რამეთუ ვერ განერა ერთიცა“²¹. რას ეყრდნობა ეს განსხვავებული ცნობები? ირკვევა, რომ აქაც წყარო იოსებ ტფილელის პოემია, უფრო ზუსტად — გაუგებრობა ტფილელის პოემის სათანადო ეპიზოდის ტექსტისა. გაუგებრობის მიზეზი გამხდარა ტფილელის პოეტური სტილი — აჩქარე-

¹⁹ „დიდმოურავანი“, სტრ. 41—42.

²⁰ ბერი ეგნატაშვილი, გვ. 385.

²¹ ვახუშტი ბატონიშვილი, გვ. 421—422.

ბული, ნახტომებიანი თხრობა, პოეტური ექსკურსები. როგორც ჩანს, აქაც ბერი ეგნატაშვილის ცნობას უნდა შეჰყავდეს ვახუშტი ბატონიშვილი შეცდომაში, რადგან ნაკლებ მოსალოდნელია, რომ ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად ორსავე მათგანს სავსებით ერთნაირი შეცდომა მოსვლოდა. საქმე იმაშია, რომ ტფილელის პოემაში ზაქარიასა და იარალის დახოცვის შესახებ ცნობა უფრო ადრეა მიწოდებული, ვიდრე თვით დახოცვის ფაქტი მოხდებოდა (ასევეა „პარიზის ქრონიკაშიც“), მაგრამ ეს თხრობის პოეტური ხერხია. რომელმაც შინაარსობრივი გაუგებრობა არ უნდა შექმნას. პოეტი, გადმოგვცემს რა ზაქარიასა და იარალის საყარაულო გაგზავნის ამბავს, წამით წინ უსწრებს მოვლენათა მსვლელობას, ერთი ტაეპით შორეულ ექსკურსს ახდენს, გვამცნობს მათ საბოლოო ხედრს: „ბოლოს მათგანვე მოიკლნეს“... ეს ხდება 30-ე სტროფში. შემდეგ კვლავ დროთა თანმიმდევრობის დაცვით გრძელდება თხრობა. ზაქარია და იარალი ჯერ კიდევ ცოცხლები არიან, საყარაულო პოსტებზე დგანან, როცა მათ მტერმა გვერდი აუქცია და სხვ. ამიტომაც სხერტასთან შეტაკების ეპოს ტფილელის პოემაში კვლავ გამოჩნდნენ ზაქარია და იარალი, რომლებმაც მათგან დამოუკიდებელი მიზეზის გამო ვერ შეასრულეს დავალება, ახლა ისწრაფიან, რათა შეუერთდნენ ჯარს და სწორედ ფიცხელ ომში შემოუსწრეს გიორგი სააკაძესა და ზაზა ციციშვილს. 41-ე სტროფში პოეტი გვამცნობს მათ გარდაცვალებას.

აზრთა სხვაობის საფუძველს ქმნიდა პოემაში ასახული ერთი ისტორიული რეალიაც — სააკაძეთა ოჯახში გამართული ცნობილი ლხინის თარიღი. ხოლო რამდენადაც ამ ლხინს საბოლოოდ შედეგად მოჰყვა გიორგი სააკაძის ტრაგედია, მისი თარიღის ზუსტად განსაზღვრასთან დაკავშირებულია გიორგი სააკაძის საქართველოდან გადახვეწის თარიღის დადგენაც.. ეს თარიღი (1612 წ.) სავსებით მართებულადაა გარკვეული სამეცნიერო ლიტერატურაში და მის შესახებ სიტყვას არ გავაგრძელებთ. მაგრამ ვერსად გვექცევით იმ ფაქტსაც, რომ არსებობს პ. იოსელიანის განსხვავებული ცნობაც ამ ისტორიული თარიღის შესახებ. რამდენადაც უდავოა ისიც, რომ პ. იოსელიანს ხელთ ჰქონია დღეს ჩვენთვის უცნობი საისტორიო წყარო, რომლისგანაც ჭარბად უსარგებლოა გიორგი სააკაძის შესახებ ცნობათა მოწოდებისას, ცხადია, ამ შემთხვევაშიც პასუხი უნდა გაეცეს კითხვას, ხომ არ მომდინარეობს პ. იოსელიანის ეს ცნობაც მარიამ ბაგრატიონის იმ უცნობი თხზულებიდან? თუ ეს ასე არაა, მაშინ უნდა გაირკვეს, რამ განაპირობა პ. იოსელიანის შეცდომა. როგორც ცნობილია, ტფილელის პოემაში საქმე ისეა

წარმოდგენილი, რომ ეს ლხინი გამართულა ტაშისკარის ომიდან მესამე წელს. „ღადმოურავიანის“ ტაეპი „მესამე დღესა გავმართე მე ლხინი, ერთა კამება“, ორგვარი შეცდომის წყარო გამხდარა“. ერთი („მესამე წელსა“), როგორც აღვნიშნეთ, გამოცემების ტექსტოლოგიური შეცდომაა, მეორე სახის შეცდომა კი მდგომარეობდა იმაში, რომ წაკითხვის — „მესამეს დღესა“ გავლენით თვლიდნენ, თითქოს მეფის სტუმრობას სააქაძის ოჯახში ადგილი ჰქონდა თათარხანის ლაშქრის დამარცხებისთანავე. გავარჯვების მესამე დღესვე. იგულისხმებოდა, რომ მეფე პირდაპირ ბრძოლის ველიდან ესტუმრა გიორგი სააკაძეს. სწორედ ამგვარი შეცდომა მოუვიდა თავის დროზე პ. იოსელიანსაც²². ეს შეცდომა პ. იოსელიანისა უნდა ყოფილიყო მიზეზი „ღადმოურავიანის“ 1939 წლის გამოცემაში სათანადო ეპიზოდის ტექსტის გასწორებისა („მესამე წელსა გავმართე...“), მაგრამ, სინამდვილეში, როგორც ვნახეთ, ტექსტში ყოველივე რიგზეა და გასწორება სრულიად ზედმეტი. როგორც ჩანს, პ. იოსელიანს აქ შეცდომა მოსვლია ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობის გაურკვევლობის ნიადაგზე. ვახუშტისთან მთლად გამოკვეთილად არაა წარმოდგენილი ამ შემთხვევაში მოვლენათა ქრონოლოგიური მიმდევრობა, აღნიშნულია, რომ „შემოქცეული (იგულისხმება თათარხანის ლაშქრის დამარცხების შემდეგ შემოქცეული. რ. ფ.) მეფე ისტუმრა მოურავმან“²³, მაგრამ მთლად ნათელი როდია, რა იგულისხმება „შემოქცეულის“ მიღმა — მაშინვე შემოქცევისთანავე თუ შემოქცევიდან გარკვეული დროის გასვლის შემდეგ. პ. იოსელიანს, როგორც ჩანს, „შემოქცეული“ გაგებული აქვს როგორც უშუალოდ ომიდან შემოქცეული. შეცდომას ხელს უწყობდა ისიც, რომ ტფილელის პოემაშიც ნათქვამია: „მესამეს დღესა გავმართე“... ეს „მესამე დღე“ გაიგივებულია გამარჯვების მესამე დღესთან, რაც დიდი შეცდომაა, ხოლო ეს შეცდომა გამხდარა მიზეზი პ. იოსელიანის მეორე, კიდევ უფრო თვალსაჩინო შეცდომისა. გიორგი სააკაძის საქართველოდან გადახვეწის თარიღად პ. იოსელიანს მიჩნეული აქვს 1610 წელი. მისი ცნობით, წავკისს მეფის საზაფხულო სადგომში გიორგი სააკაძე იხმეს 1610 წლის 20 მაისს. არის თუ არ ეს ცნობა დოკუმენტური, მომდინარე მარიამ ბაგრატიონის იმ უცნობი თხზულებიდან? ირკვევა, რომ აქაც პ. იოსელიანის შეცდომასთან გვაქვს საქმე. თუ სააკაძის

²² პ. იოსელიანი, დასახელებული ნაშრომი; გვ. 20.

²³ ვახუშტი ბატონიშვილი, გვ. 423.

ოჯახში გამართული ღვინის თარიღი ზუსტად იქნება განსაზღვრული, შემდეგ უკვე პოემის შინაარსისა და ისტორიულ რეალითა მიხედვით აღვიღად დაზუსტდება განდევნის თარიღიც. ტფილელის ცნობით ვიცით, რომ სააკაძე მეფის საზაფხულო საგომში მართლაც 20 მაისს იხმეს (როგორც მას აცნობეს, — ყარაიის ნადირობაში მონაწილეობის მისაღებად). იგი დაუყოვნებლივ ეახლა მეფეს. ამას წინ უძღოდა ცნობილი ფაქტები. ვინაიდან პ. იოსელიანის აზრით, ღვინი სააკაძის ოჯახში გაიმართა ტაშისკარის გამარჯვების მესამე დღეს, მაშასადამე, მეფის გამიჯნულებაც მომხდარა სწორედ გამარჯვების მესამე დღესვე. ამის შემდეგ გავიდა რამდენიმე ხანი. სწორედ ამ დროს ხდებოდა ტფილელის პოემით ცნობილი ამბები: სააკაძის განაწყენება მეფის საქციელის გამო მის ოჯახში, მითქმა-მოთქმა, მეფისაგან თავის მართლება და სააკაძის დის ხელის თხოვა, მოციქულთა მიგზავნ-მოგზავნა და ბოლოს — ქორწილი ლუარსაბ II-ისა სააკაძის დაზე. როგორც პოემიდან ცნობილია, ქორწილის შემდეგ გარკვეულმა დრომ მშვიდობიანად ჩაელო. საბედისწერო შეთქმულება სააკაძის პოლიტიკური მტრებისა, რომელთაც მეფის იძულებითი დასტურიც ჰქონდათ, მოხდა ქორწინებიდან 5—6 თვის შემდეგ. თუ ამბავთა მსვლელობას დავიანგარიშებთ 1609 წლის ივნისიდან, როცა თათარხანის შემოსევის ჰქონდა ადგილი, სააკაძის გადახვეწის თარიღად გამოვა 1610 წელი, ხოლო თვე და რიცხვი — 20 მაისი პოემით ცნობილია. აი, სწორედ ამგვარი „დაიანგარიშებით“ შექმნილა პ. იოსელიანის ცნობა. როგორც ვნახეთ, პ. იოსელიანმა შეცდომა დაუშვა ერთი რეალიის (სააკაძის ოჯახში გამართული ღვინის) თარიღის დადგენაში, რამაც საბოლოო ჯამში ამბავთა ქრონოლოგია მცდარად წარმოადგინა. სინამდვილეში კი ცნობილია, რომ გიორგი სააკაძის განდევნა მოხდა 1612 წლის მაისში. ორი წელი სწორედ ის დროა, რომელიც დააკლდა პ. იოსელიანის თარიღს, ეს კი ის დროა, რომელიც გავიდა თათარხანის დამარცხებიდან სააკაძის ღვინამდე. ახლა უკვე აშკარაა პ. იოსელიანის ამ განსხვავებული ცნობის წარმომავლობაც.

ამგვარად მოჩანს ტფილელის პოემის მონაცემთაგან განსხვავებული ოთხი ცნობის ისტორია. რა თქმა უნდა, გიორგი სააკაძის შესახებ უცნობი წყაროს კვალი საძიებელია არა მხოლოდ ბერი ეგნატაშვილისა და ვახუშტი ბატონიშვილის თხზულებებში, არამედ პ. იოსელიანის ნაშრომშიც, მაგრამ საჭაროა ზუსტი გაშიჯენა უცნობი წყაროს კვალისა და საკუთრივ ტფილელისეულ ცნობათა არამართებული გააზრებისა.

„დიდმოურავიანის“ ისტორიულ რეალიათა კვლევისას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება ქვესათაურებში დაცულ ცნობათა შესწავლასა და მათი წარმომავლობის გარკვევას. მიუხედავად იმისა, რომ ქვესათაურები მრავალ წინააღმდეგობასა და უზუსტობას შეიცავენ, მათში მაინც შემონახულა მრავალი ძვირფასი ცნობა იმდროინდელი ისტორიული ვითარების შესახებ. სწორედ ამიტომ კართა სათაურების საკითხი „დიდმოურავიანის“, როგორც საისტორიო წყაროს, ერთ-ერთი ქვესაკითხია. ეს მხარე ვერ მოწესრიგდა „დიდმოურავიანის“ 1939 წლის გამოცემაში, ამიტომ კვლავაც რჩება პოემის ყველაზე მტკავნეულ ტექსტოლოგიურ საკითხად. ირკვევა, რომ ქვესათაურთა ტექსტების მთლიანად ყალბად მიჩნევა არასგზით არ შეიძლება გამართლებული იყოს. ახლა, როცა ხელთა გვაქვს ტექსტოლოგიური კვლევის შედეგები, პოემის ხელნაწერული მემკვიდრეობის მონაცემთა სრული სურათი, შესაძლებელი ხდება ქვესათაურთა ტექსტოლოგიური საკითხის გადაჭრა. ამას კი არსებითი მნიშვნელობა აქვს მათში დაცულ ისტორიული ხასიათის ცნობათა მნიშვნელობისა და წარმომავლობის გარკვევისათვის.

უკვე აღვნიშნეთ, თუ რა წინააღმდეგობას აწყდება „დიდმოურავიანის“ ტექსტის გამოცემა კარებად დაყოფისა და ქვესათაურების გარეშე. ისიც ითქვა, რომ ეს წინააღმდეგობა თვალნათლივ იგრძნობა 1939 წლის გამოცემაშიც, თუმცა აქ ავტოგრაფადაა აღიარებული S — 15 ხელნაწერი, რომელიც ქვესათაურებს არ შეიცავს. ირკვევა, რომ „დიდმოურავიანის“ კარებად დაყოფა ავტორისეულია და ცალკეულ კართა სათაურებიც ტექსტის უცილობელ მონაკვეთებად მოჩანს, მაგრამ არა მთლიანად და არა იმ სახით, როგორც ხელნაწერთა უმრავლესობაშია წარმოდგენილი. ხელნაწერული მემკვიდრეობის მონაცემთა საფუძველზე მიახლოებითა ზერხდება გამოყოფა ქვესათაურთა ავტორისეული ტექსტისა, რის შედეგადაც ქვესათაურთა ცნობებს შორდება ის შეუსაბამობანი და წინააღმდეგობანი, რომლებიც ძირითადი მიზეზი იყო მათი ტექსტის აუთენტიკურობაში დაეჭვებისა. „დიდმოურავიანის“ ქვესათაურები შეიცავს ორ ფენას. ზერხდება გამოყაფა ქვესათაურთა პირველი, ძირითადი, ავტორისეული ფენისა, რომელიც შინაარსობრივად ლაკონიურია და არ შეიცავს პოლემიკურ ტონს. მეორე ფენა — დანართები პოლემიკური ტონის შემცველია. ქვესათაურთა ძირითადი ფენებისაგან დანართთა გამიჯვნა არავის უცდია, წინააღმდეგობათა ახსნა მარტივი გზით — ქვესათაურთა მთლიანად ყალბად გამოცხადების გზით ხდებოდა. ხელნაწერული მემკვიდრეობის

მონაცემთა გათვალისწინების შემდეგ ამ გზით წასვლა შეუძლებელია:

ქვესათაურთა მეორე ფენას — დანართთა ფენას კავშირი აქვს საისტორიო წყაროთა ცნობებთან. ინტერპოლატორები თითქოს კიდევ ეკამათებიან სააკაძის ცილისმწამებელთ, ცდილობენ მათგან მის დაცვას. ამ მხრივ მართებული იყო გ. ლეონიძის შენიშვნა, რომ „დიდმოურავიანის“ მესათაურე — რედაქტორები გიორგი სააკაძის მომხრეთა ბანაკის ხალხია“—²⁴, მაგრამ საჭიროა დაზუსტება. გ. ლეონიძეს ყალბად, ინტერპოლატორთა ნახელავად მიაჩნდა ქვესათაურთა ტექსტები მთლიანად და, საერთოდ, კარებად დაყოფაც პოემისა. როგორც ირკვევა, ინტერპოლატორთა ნახელავია მხოლოდ გარკვეული ნაწილი ქვესათაურებისა და სწორედ მათი, ქვესათაურთა გაგრძელებების, დამატებათა ფენების ავტორები გვევლინებიან სააკაძის დამცველებად ცილისმწამებელთაგან. მათ უკვე იციან წყაროთა მონაცემები, განსაკუთრებით ფ. გორგაჯანიძის თხზულებისა, და ცდილობენ გიორგი სააკაძის დაცვას მათში წამოყენებულ ბრალდებათაგან. მაგრამ, როგორც ეს მოსალოდნელი იყო ინტერპოლაციაში, ვერ ერკვევიან ცნობათა სისწორესა და ურთიერთმიმართებაში და მრავალ შეუსაბამობასა და უზუსტობას უშვებენ. ხელნაწერული მემკვიდრეობის შესწავლა ქვესათაურთა თითქმის ყველა წინააღმდეგობას ხსნის. ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია H—612 და S—4629 ხელნაწერთა მონაცემები. ამ ხელნაწერთა ტექსტის გათვალისწინების შემდეგ სინათლე ეფიქნება პოემის დღემდე ბუნდოვან ზოგიერთ ისტორიულ-ლიტერატურულ საკითხს. ამავე დროს აშკარა ხდება, რომ ბერი ეგნატაშვილისა და ვახუშტი ბატონიშვილის საისტორიო თხზულებათა წყაროდ გიორგი სააკაძის საკითხში გამოყენებული ყოფილა „დიდმოურავიანის“ ქვესათაურებიანი ტექსტი, კერძოდ, H—612 და S—4629 ხელნაწერთა ტიპის ხელნაწერი, შესაძლოა ამ ხელნაწერთა არქეტიპიც. ზოგიერთი ცნობა გიორგი სააკაძის შესახებ აღნიშნულ საისტორიო თხზულებებში გადასულა სწორედ „დიდმოურავიანის“ ქვესათაურებიდან. H—612 და S—4629 ხელნაწერებში გიორგი სააკაძეს მიემართება ეპითეტები, ტიტულაცია (ძლიერი, შემმართებელი, მდიდარი ფრიად; თბილისის, ქრცხილვანისა და დვალეთის მოურავი, მთავარი ქართლის სამეფოსა შინა), რომლებიც არ დასტურდება „დიდმოურავიანის“ არცერთ სხვა ხელნაწერში, მაგრამ წარმოდგენილია ბერი ეგნა-

²⁴ გ. ლ ე ო ნ ი ძ ე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. XIII.

ტაშვილისა და ვახუშტი ბატონიშვილის თხზულებებშიც. აშკარა ხდება, რომ ბერი ეგნატაშვილისა და ვახუშტი ბატონიშვილისთვის ნაცნობია ტექსტი „დიდმოურავიანის“ ქვესათაურებისა. ამას ადასტურებს ბერი ეგნატაშვილთან ხაზგასმა სააკაძის სიმღიდრეზე, ვახუშტისთან — სააკაძის ტიტულაცია. განსაკუთრებით აღსანიშნავია, რომ ვახუშტის თხზულებაში სააკაძე მოიხსენიება მთავრად (ასევეა აღნიშნული ხელნაწერთა თავსათაურშიც), მაგრამ ასე როდია ყველა ქართულ წყაროში. მაგალითად, ანტონ კათალიკოსი საგანგებოდაც აღნიშნავდა, რომ სააკაძე არ იყო მთავარი²⁵. შემმართებელიც გიორგი სააკაძეს ეწოდება სწორედ მიითითებულ ხელნაწერთა თავსათაურსა და ვახუშტის ტექსტში. რა თქმა უნდა, შეიძლება დაიბადოს კითხვა: იქნებ H—612 და S—4629 ხელნაწერთა თავსათაურები ინტერპოლატორთა მიერაა შეთხზული ბერი ეგნატაშვილისა და ვახუშტის ცნობებზე დაყრდნობით? ეს ვარაუდი გამოირიცხება მრავალი მიზეზის გამო. ჯერ ერთი, ამგვარი დასკვნისას მეტად რთულ ინტერპოლაციურ საფეხურებთან გვექნებოდა საქმე: ინტერპოლატორს ზოგიერთი ცნობა უნდა ამოელო ბერი ეგნატაშვილის, ზოგიც — ვახუშტის თხზულებიდან და ქრონოლოგიურ თუ სხვა შესაბამისობათა დაცვით გაეერთიანებინა ისინი. ამგვარი ოპერაციებისთვის კი ინტერპოლატორთ, ჩვეულებრივ, ცოდნა და საკითხებში ჩახედულობა აკლდათ (მით უმეტეს ეს ითქმის ისეთ რთულ საკითხებზე, როგორიც „დიდმოურავიანის“ ისტორიული რეალიებია). მაგრამ მთავარი ეს როდია. ცნობილია, რომ ვახუშტი ბატონიშვილის ნაშრომი 1745 წელს დაარულდა მოსკოვში (ამის შემდეგ კი გასათვალისწინებელია ის პერიოდიც, რომლის შემდეგაც შეიძლებოდა იგი ხელმისაწვდომი გამხდარიყო „დიდმოურავიანის“ ინტერპოლატორთათვის საქართველოში), ხოლო „დიდმოურავიანის“ ხელნაწერთა რედაქციული შესწავლა ნათელს ხდის, რომ თუმცა H—612 და S—4629 ხელნაწერები მე-19 საუკუნეშია გადაწერილი, მათ შემოუნახვთ ძველი რედაქცია პოემისა. ცხადია, ამ რედაქციის ხელნაწერები ვრცელდებოდა. ჯერ კიდევ მანამდე, სანამ ვახუშტის ნაშრომი დასრულდებოდა. ბერი ეგნატაშვილი და ვახუშტი ბატონიშვილი ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად მიმართავენ „დიდმოურავიანის“ ქვესათაურთა ტექსტებს, მათ სხვაასხვა ცნობები ამოუღიათ ერთი და იმავე სათაურიდან.

²⁵ ქართულა ქრისტოპატია..., 1846, გვ. 327.

სამწუხაროდ, შესაძლებლობა არა გვაქვს დეტალურად წარმოვაჩინოთ, თუ როგორ სწორდება „დიდმოურავიანის“ ქვესათურთა ტექსტები H—612 და S—4629 ხელნაწერთა მონაცემებზე დაყრდნობით. გამოვყოფთ მხოლოდ ორიოდ საკითხს. აღნიშნულ ხელნაწერთა მონაცემების საფუძველზე ქვესათურთა ტექსტებს შორდება ემოციური ხასიათის ინტერპოლაციური დანართები (მაგ., მესამე და მეხუთე კართა სათაურებში: „ასრე უნდა გამორჩევა კარგა“, „ნახეთ ავი ენა როგორ გაპყრის“... და სხვ.). მეოთხე კარის სათაური თათარხანის ლაშქარზე ქართველთა გამარჯვებას გვამცნობს. S—1536 ხელნაწერში ქვესათური შემდეგი ტექსტითაა წარმოდგენილი: „შებმა მოურავისა და თათარხანისა და გამარჯვება მოურავისა. გაქცევა თათარხანისა: კარი: დ: ეს არ ვიცოდი, სად შებმულან, შემინდევით, მამანო“. ტექსტის ბოლო ნაწილი („ეს არ ვიცოდი...“) აშკარად ინტერპოლატორის ჩანართია. რომელმაც არ იცის სად მოხდა გადამწყვეტი ბრძოლა მტრის წინააღმდეგ და შენდობას ითხოვს მამათაგან (აღბათ, ხელნაწერის დამკვეთთაგან). როგორც ჩანს, ცნობა ბრძოლის ადგილის შესახებ წარმოდგენილი არ ყოფილა დედანშიც, რომლიდანაც იწერებოდა S—1536 ხელნაწერი. ამას ადასტურებს ქვესათურის ის ტექსტი, რომელიც პ. ოსეგლიანისეულ გამოცემას დაუცავს. ცნობა ბრძოლის ადგილის შესახებ არც აქაა; აშკარაა, რომ ხელნაწერთა ერთ ჯგუფში აღნიშნული ქვესათური ამ ცნობის გარეშე ვრცელდებოდა. მაგრამ პ. ოსეგლიანის გამოცემაში წარმოდგენილი არაა ჩანართიც: „ეს არ ვიცოდი...“ სხვაგვარია ვითარება H—612 და S—4629 ხელნაწერებში. აქ, თითქოს ზემოთ აღნიშნული ჩანართის საპასუხოდ, დასახელებულია თათარხანის წინააღმდეგ გადამწყვეტი ბრძოლის ადგილი: „აქა მოურავისაგან მეორედ შებმა თათარხანისა და გამარჯვება დიდი სურამის ბოლოს“ (S—4629). ქვესათურის ამ ტექსტში დაცულია ფაქტობრივი სიზუსტეები (ეს ბრძოლა მართლაც სურამის ბოლოს მოხდა და მართლაც მეორე შებმა იყო თათარხანის წართან). მაგრამ მთავარი ისაა, რომ H—612 და S—4629 ხელნაწერთა ქვესათურის ტექსტს დაუცავს სწორედ ის ცნობა, რომლის ამ ადგილზე არსებობას გულისხმობდა S—1536 ხელნაწერის შესაბამისი ქვესათურიც. მაშასადამე, იმგვარ ტექსტს, როგორიც H—612 და S—4629 ხელნაწერებშია, უეჭვოდ გულისხმობდა სხვა, თარიღობრივად მათზე გაცილებით ადრე გადაწერილი ხელნაწერიც. ამრიგად, H—612 და S—4629 ხელნაწერთა ამ ქვესათურს რედაქციულად ყველაზე ადრინდელ და შინაარ-

სობრივად ყველაზე გამართლებულ ტექსტთან მივყავართ. როგორც: ჩანს, S — 1536 ხელნაწერის გადამწერს ხელთ ჰქონია დაზიანებული დედანი, მაგრამ ამავე დროს სცოდნია, რომ დაზიანებულ ნაწილში აღნიშნული იყო ბრძოლის ადგილი. ამიტომაც, სიზუსტისათვის ზემოთ მოტანილი შენიშვნა დაურთავს. H — 612 და S — 4629 ხელნაწერთა ეს სათაური ავსებს პოემის მონაცემებს და ასწორებს S — 1536 ხელნაწერისა და პ. იოსელიანის გამოცემის ხარვეზებს. საგულისხმოა ისიც, რომ სწორედ თქმა „სურამის ბოლოს“ დასტურდება საისტორიო წყაროებშიც: საკუთრივ ტფილელის პოემასა („სურამის ბოლოს მოვიდნენ...“), ბერი ეგნატაშვილისა და ვახუშტი ბატონიშვილის თხზულებებშიც.

ისტორიულ რეალიათა კვლევის თვალსაზრისით განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება მე-8 კარის იმ სათაურს, რომელიც H — 612 ხელნაწერს დაუთავს. ქვესათაურის სწორედ ის მოკლე ტექსტი, რომელიც მხოლოდ ამ ხელნაწერშია წარმოდგენილი, ერთადერთ სწორ გზას გვიჩვენებს პოემის ზოგიერთი მეტად მნიშვნელოვანი ისტორიულ-ლიტერატურული საკითხის გადასაწყვეტად.

სავსებით მართებული ტექსტით შემონახულა H — 612 ხელნაწერში მე-10 კარის სათაურიც. ამის შესახებ ზემოთაც აღვნიშნეთ.

„დიდმოურავიანის“ ქვესათაურთა ცნობების სათანადო საისტორიო წყაროთა მონაცემებთან შეფარდებით შესაძლებელი ხდება. ქვესათაურთა გაგრძელებების ზოგიერთი წყაროს დადგენაც. ერთ-ერთ წყაროდ გვევლინება ფ. გორგიჯანიძის თხზულება. ზემოთ აღვნიშნეთ, რომ ქვესათაურთა ინტერპოლაციორები თუმცა სააკაძის დამკველთა წრეს ეკუთვნიან, სათანადო ცოდნის უქონლობის გამო ცნობათა მოწოდებისას ხშირად წინააღმდეგობაში ვარდებიან. თუმცა მათთვის მიუღებელია ფ. გორგიჯანიძის აზრი. გიორგი სააკაძის პიროვნებაზე, მაინც ცნობებს სააკაძესთან დაკავშირებულ ისტორიულ რეალიათა შესახებ მისგან სესხულობენ. სწორედ ამით აიხსნება ქვესათაურთა ტექსტებისა და ფ. გორგიჯანიძის შრომის ცალკეულ ეპიზოდთა დამთხვევები, რასაც შეცდომაში შეუყვანია პ. იოსელიანი.

ფ. გორგიჯანიძის თხზულება ჩანს უშუალო წყარო „დიდმოურავიანის“ მე-8 კარის სათაურის გაგრძელებისა. ფ. გორგიჯანიძე გვაპცნობს, რომ შაჰ-აბასს არ უნდოდაო ქართლ-კახეთის აოხრება („არც ყიზილბაშთ უნდოდა ეს ლაშქრობა...“), მაგრამ ქართველებმა, რომლებიც მას ახლდნენ, თურმე აღარ დააბრუნეს შაჰი: „ჩვენი შვილნი და თავები აქ მზევლათ მოგვისხამსო, თუ შენს

ლაშქარს დაუმარცხდეს რამეო, ყველას თავები დაგვაყრევინეთო“, „რადგან აქამდისნი მობრძანებულჯართო, საქართველო ინადირეთო“ და სხვ. „დიდმოურავიანის“ ქვესათაურის გაგრძელებაშიც ვკითხულობთ: „ყაენმა ერთგულობაში ჩამოართვა და უნდა დაბრუნებულყო, მაგრამ ბევრი მობეზლარი ჰყუანდა ქართლსა და კახთ ბატონებსა და აღარ დააბრუნეს, ქართლი ინადირე. თუ ვინმე გებრძოლოს, პასუხის მიმცემნი ჩუშნ ვიყვნეთო“ (S — 4629). როგორც ვხედავთ, ქვესათაურის გამგრძელებელი ბრმა გამმეორებელია ფ. გორგიჯანიძის ცნობებისა, მათი კრიტიკული ანალიზის უნარი არა აქვს. მოვიგონოთ როგორ აღწერს ამ ვითარებას არჩილი: „...მაგრამ ესე სწადს, საკუთრად კახეთი მან დაირჩინოს, ბაგრატიონნი გასწყვიტოს და არსად არ მოარჩინოს“ (441), „ვაცოდით არასფერითა დაშლიდა აღარ მოსვლასა, რაც ქნა, ეს სწადდა საქნელაჲ, ტყუოდა სხვაგან წასვლასა“ (453) და სხვ. „დიდმოურავიანის“ ქვესათაურთა ინტერპოლაციებისათვის თუმცა უცნობია ან უოფილა არჩილის თხზულებაც, მაგრამ ისტორიულ ფაქტთა გააზრებისას ისინი, ცხადია, არჩილის სიღრმეს ვერ წვდებიან. არჩილს ყოფნის კრიტიკული წვდომა, ცოდნა და შემართება რეალური ვითარების სწორად გაგებისათვის, ხოლო გამგრძელებელი ქვესათაურისა, თუმცა სააკაძის დამცველია, ამ თვისებებით ვერ დაიკვეხნის. ის ვერ ერკვევა უკომპრომისო სისხლიან განზრახვაში შაჰ-აბასისა, რომლის მიზანი იყო ქართლ-კახეთის განადგურება და სპარსეთის სახანოებად გადაქცევა. ამ მიზანს შაჰი თავისი ნებით არასგზით არ შეეცელიდა. ყოველგვარი შინა ინტრიგები ქართულ სამეფოებში და „მობეზლართ“ საქმიანობა, რასაც ინტერპოლაციური შაჰის მიერ საქართველოს აოხრების მიზეზად სახვცს, იყო მხოლოდ დამხმარე იარაღი საქართველოს დაქსაქსვისა და უფრო ადვილად დამორჩილებისათვის.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ინტერპოლაციითა ზოგიერთი ცნობა გიორგი სააკაძის შესახებ შესაძლოა ზეპირ დარჩეულ ხმებთანაც იყოს დაკავშირებული (ზეპირწყაროებით უსარგებლიათ უცხოელ ავტორებსაც. ამის შესახებ ერთგან პირდაპირ ცნობას გვაწვდის პიეტრო დელლავალე²⁶). გვიანდელ ინტერპოლაციისათვის, ცხადია, ადვილი არ იქნებოდა ზეპირდარჩეულ ცნობათა სისწორეში გარკვევა და ამის დადასტურებას „დიდმოურავიანის“ ქვესათაურთა გაგრძელებებშიც ვპოულობთ.

²⁶ მასალა საქართველოს ისტორიისათვის, მოგზაურის პიეტრო დელლავალეს. მოხსენება საქართველოზედ შაჰი ურბანუს მერვესადმი, 1627; ივერია, 1879, № 3, გვ. 55—56.

გიორგი სააკაძის გენეალოგიური შტო

გიორგი სააკაძის გენეალოგიური შტოს დადგენა რთულ ძიებას, ცნობათა გამოწვლილვით შეკრებასა და გაანალიზებას მოითხოვს. მოურავიშვილთა და სხვა სააკაძეთა მთელი საგვარეულო დოკუმენტაციის მოძიება და სააკაძეთა სხვადასხვა შტოების ერთმანეთისაგან გამიჯვნა, საისტორიო თხზულებათა სათანადო ცნობების გაანალიზება, „დიდმოურავიანის“ ხელნაწერული მემკვიდრეობის მონაცემთა შესწავლა და პოემის ტექსტოლოგიურ პრობლემათა გადაჭრა — აი, საკითხთა კომპლექსური კვლევის ის გზა, რის საფუძველზედაც ხერხდება გიორგი სააკაძის გენეალოგიური შტოს სქემის სახით წარმოჩენა.

დიდი მოურავის პირდაპირ მემკვიდრეთა შტოს დადგენა, მის ცალკეულ წარმომადგენელთა ღვაწლის გამოშვებება, მეტად მნიშვნელოვანია როგორც სათანადო ეპოქის ისტორიული ვითარების გასათვალისწინებლად, ისე საკუთრივ გიორგი სააკაძის ეპოპეის კვლევისა და იოსებ ტფილელის ბიოგრაფიის შესწავლის თვალსაზრისითაც. გიორგი სააკაძის შთამომავლებს — მოურავიშვილ-თარხნიშვილებს მე-17—18 საუკუნეებში ვხედავთ სახელმწიფოებრივი ცხოვრების მრავალ მეტად თვალსაჩინო უბანთან. თავიანთი დროის ცნობილი სახელმწიფო მოღვაწენი იყვნენ იორამ თარხანი, ავთანდილ მოურავიშვილი, ლუარსაბ თარხანი, მამუკა, ომან მოურავიშვილები, ზაზა თარხნიშვილი (ყორიასაულბაშნაიბეშვიკალასბაში) და სხვ. მათ საქართველოს ძნელბედობის პერიოდებში ზიდეს ქვეყნის სამსახურის მძიმე ჭაპანი.

სქემის შედგენისას მოგვიხდა მეტად მრავალრიცხოვან ისტორიულ დოკუმენტთა ცნობების გათვალისწინება. ცხადია, შეუძლებელი იყო არა თუ ციტირება ყველა ცნობისა, არამედ ზოგჯერ იმ დოკუმენტთა ლიტერების მითითებაც კი, რომელთა მონაცემებს

ვემყარებით. ამიტომაც, რიგ შემთხვევაში, ჩვენი ძიების შედეგები მხოლოდ დასკვნების სახითაა მოწოდებული.

სამოურავიშვილო-სათარხნიშვილოს შემადგენლობის სქემა, რომელიც ზელთა გვაქვს, რა თქმა უნდა, არაა საბოლოოდ სრული. სქემაში ზოგიერთი შტოს ხაზი ადრევე წყდება (მაგალითად, იორამის ძის ჯანუშარაბის შვილებისა ან გიორგი თარხნის შვილი-შვილ ოთარისა)¹. ცხადია, გამორიცხული არაა ცალკეულ შტოთა შემადგენლობის შევსება მომავალ ძიებათა საფუძველზედაც, მაგრამ ჩვენი მიზანი — მე-17—18 საუკუნეთა სამოურავიშვილო-სათარხნიშვილოს ძირითადი შემადგენლობის წარმოჩენა, ვფიქრობთ, მიღწეულია. ყველა ხაზი სქემისა ემყარება დოკუმენტთა მონაცემებს, სავარაუდო დაშვებებისათვის არ მიგვიმართავს.

გიორგი სააკაძის მემკვიდრეთა შესახებ ცნობები წარმოდგენილი ჰქონდა ჯერ კიდევ პ. იოსელიანს². ზოგიერთი მისი ცნობა საგულისხმოა და სათანადოდაც ვითვალისწინებთ, მაგრამ პ. იოსელიანისეული ცნობები ვერ ამოწურავს ისტორიულ დოკუმენტთა მონაცემებს, შეიცავს მეტად თვალსაჩინო შეცდომებს და საერთოდ არასრულია. პ. იოსელიანისეულ ცალკეულ ცნობათა უზუსტობის შესახებ გზადაგზა გვექნება საუბარი.

სქემა, როგორც უკვე ითქვა, სამოურავიშვილოს შემადგენლობას ასახავს, მაგრამ მასში წარმოდგენილია რამდენიმე ისეთი პირიც, რომლებიც მოურავიშვილნი არ ყოფილან. ეს პირებია: გიორგი სააკაძის პაპა — გიორგი, მამა — სიაუში, ძმები — ზეშთაელი, ქაიხოსრო, და — მეუღლე ლუარსაბ მეფისა. სქემა შედგენილია მამაკაც მემკვიდრეთა ხაზით, გამონაკლისის სახით მასში წარმოდგენილია რამდენიმე ქალიც (და და ასულნი გიორგი სააკაძისა). თითოეულ პირს წარმოვადგენთ ნომრით, რათა უფრო მოხერხებულად იქნას მოწოდებული სათანადო ახსნა-განმარტებანი. საკირო შემთხვევებში პირთა დასახელებისას მივუთითებთ მათი სქემის ნომერსაც. სქემაში წარმოჩენილია ცხრა თაობის წარმომადგენელნი.

1. გიორგი სააკაძე — დიდი მოურავის გიორგი სააკაძის პაპა, მამა სიაუშ სააკაძისა. ამ გიორგის შვილად იხსენიება ქუშთელ საა-

¹ სამოურავიშვილოს შიგნით შტოებზე საუბარი რა თქმა უნდა, პირობითია. აქ მხედველობაში გვაქვს შტო არა გვარის სხვაობით (ამგვარი განშტოებანი სამოურავიშვილოს შიგნით არ ყოფილა), არამედ შტო ეიწრო გაგებით — ორამ მოურავიშვილის სხვადასხვა შვილთა მემკვიდრეობის ხაზი.

² პ. იოსელიანი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 55—58.

კაძე დედოფალ ნესტან-დარეჯანის (სიმონ პირველის მეუღლის) სიგელში: „ესე წყალობისა წიგნი და ნიშანი შეგიწყალეთ და გიბოძეთ თქუნენ, ჩუენსა ერთგულსა ყმასა და თავდადებით ნაჲსახურსა სააკაძეს გიორგის შვილსა ჟეშთელს და ძმათა შენთა“...³ ამავე დროს დოკუმენტურად მტკიცდება, რომ ჟეშთელი (ზეშთაელი) სიაჟუმ სააკაძის ძმაა. ყმა-მამულის წყალობის წიგნში, რომელსაც ლევან მეფის ძე იესე აძლევს სიაჟუმ სააკაძეს, გარკვევით აღნიშნულია, რომ სიაჟუმის ძმა ყოფილა ზეშთაელი⁴ (ჟეშთელს რომ ძმები ჰყავდა, ეს აშკარაა დედოფალ ნესტან-დარეჯანის სიგელიდანაც). ხოლო თუ სიაჟუმი და ჟეშთელი ძმებია, რაც საეჭვო არ შეიძლება იყოს, ცხადია, სიაჟუნიც გიორგის შვილიან.

2. სიაჟუმ სააკაძე — მამა დიდი მოურავისა ცნობილი მოხელეა სიმონ პირველის სამეფო კარზე. ცდებოდა პ. იოსელიანი, როდესაც აღნიშნავდა, რომ გიორგი სააკაძის მამა საბუთებში არ იხსენიება. სამეფო საქმეებში არ გარეულო⁵. სიაჟუმ სააკაძის შესახებ ცნობა წარმოდგენილია იოსებ ტფილელის პოემაშიც, საიდანაც ირკვევა, რომ იგი მდიდარი ყოფილა („მამის განძიც ბევრი მქონდა...“), ხოლო სიმონ პირველის სიგელებში სიაჟუმი მუსაპიზად (ვეზირად) მოიხსენიება⁶. სიმონი მას სწყალობს მამულებს ერთაწმინდასა და ოძისში. სიაჟუმ და ზეშთაელ სააკაძეებს დიდი სამსახური გაუწევიათ კახთა მეფის ლევანის ძის იესესათვის, როცა ეს უკანასკნელი სტუმრად იმყოფებოდა სიმონ მეფესთან. იესეს სიგელში, რომლის შესახებ ზემოთ აღვნიშნეთ, ვკითხულობთ: „ქ. ნებითა და შეწევნითა ღრთისათა ჩუენ, ღვთივ გვირგვინოსნისა მეფისა ლეონის ძემან და თუით მეფემან პატრონმან იესეხან და საყუარელთა ძეთა ჩუენთა პატრონმან პანკრატ და პატრონმან მაჰმადი მირზა ესე სამკვიდრო წიგნი და სიგელი მოგვეცით თქუნენ, სააკასძესა სიაჟუმს ასრე და ამა პირსა ზედა რომე ბედნიერსა კელმწიფესა მეფეთ მეფესა პატრონისა სუიმეონსთანა მოვედით და თქუნენ და კურთხეულმან თქუნემან ძმამან ზეშთაელ მრავალი ვალი და სამსახური დასდევით ჩუენ ზედა და ჩუენ მრავლისა სამსახურისა თქუნენისა სამუქფოდ და ჯილდოდ მოგვეცით სააბრეშუმესა თემ-

³ Hd-13050.

⁴ Hd-14441.

⁵ აქსთან დაკავშირებით იხ. აგრეთვე: ს. კ ა კ ა ბ ა ძ ე, გიორგი სააკაძის ეი-ნაობის შესახებ, საისტორიო კრებული, IV, 1929, გვ. 68.

⁶ პ. იოსელიანი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 58.

⁷ ქართულ-სპარსული ისტორიული საბუთები, ტექსტი დაადგინა, თარგმანი და შენიშვნები დაურთ გ. ფუთურიძემ, 1955, საბ. № 12, № 14.

შიგან სადაცა შენი გული შეგუჯერდეს კაცი კვამლი ორმოცი“... აქ აღნიშნული არაა, თუ სახელდობრ რომელი თემი უძღვნა იესემ სააკაძეებს, მაგრამ ეს ირკვევა სხვა საბუთით, კერძოდ, როსტომ მეფის 1652 წლის სიგელის ცნობით. როტომმა დიდი მოურავის მემკვიდრეებს დაუბრუნა მამაპაეული მამულები, მათ შორის „ენისელში ორმოცი კომლი მებარეშუმეც“⁸. ცხადია, ეს სწორედ ის ორმოცი კომლია, რომელიც იესემ უწყალობა სიაუშ და ზემთაელ სააკაძეებს. ამავე პერიოდში ცხოვრობს მეორე შიოშ სააკაძე — ძმა სახლთუხუცეს ზურაბ სააკაძისა⁹. ეს ორი შიოში ერთმანეთში არ უნდა ავურიოთ. გიორგი სააკაძის მამა შიოში (სიაუშში) გიორგის შვილია, ხოლო ძმები ზურაბ და შიოშ სააკაძეები საამის შვილებად იხსენიებიან. ს. კაკაბაძეს ზურაბ სახლთუხუცესი შიოშ სააკაძის (გიორგი სააკაძის მამის) ძმად მიაჩნდა, ხოლო იმის შესახებ, რომ ეს ზურაბ სააკაძე საამის შვილად იხსენიება (ხოლო დიდი მოურავის მამა შიოში გიორგის შვილი იყო), აღნიშნავდა, რომ „საამისშვილი“ უნდა იყოს სააკაძის გვარის ერთი შტოს სახელწოდება“¹⁰. ამგვარი ვარაუდი, ვფიქრობთ, არ უნდა იყოს მართებული. სააკაძეთა გვარში, როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, მართლაც რამდენიმე განშტოება იყო, და მათ შორის ერთ-ერთი ადრინდელია — საამიშვილნი სააკაძენი. მაგრამ არსაიდან ჩანს, რომ საკუთრივ ზურაბ სააკაძისთვის საამის შვილობა შტოს სახელწოდება ყოფილიყო. ეს ზურაბი თვით უნდა იყოს საამის ძე. თუ ზურაბი და შიოში (გიორგი სააკაძის მამა) მართლაც ძმები არიან, როგორც ს. კაკაბაძეს მიაჩნდა, და საამის შვილობა მხოლოდ შტოს აღმნიშვნელია, მაშინ გამოდის, რომ საამის შვილთა შტოს წარმომადგენელი ყოფილა არა მხოლოდ ზურაბი, არამედ დიდი მოურავის მამა შიოშიც, თვით დიდი მოურავიცა და მისი მემკვიდრეებიც. ხოლო თუ ეს ასეა, რატომ არცერთხელ არ მოიხსენიებიან დიდი მოურავი გიორგი სააკაძე და მისი მემკვიდრეები საამიშვილებად სააკაძეთა იმ დიდძალ საგვარეულო ღოკუმენტებში, რომელთაც ჩვენამდე მოუღწევიათ? გიორგი სააკაძე, მისი ძმა და შვილები ღოკუმენტებში ზოგჯერ შიოშის შვილებად იწოდებიან, მაგრამ არცერთხელ — საამიშვილებად. ღოკუმენტთა მონაცემების მიხედვით საამის შვილობა გიორგი სააკაძის შტოს გვარ-წოდება არ ყოფილა.

⁸ Hd-13956. იხ. აგრეთვე: გ. ჯამბურია, გიორგი სააკაძე, 1964. გვ. 23—24.

⁹ საქ. სიძვ. III, 1910., საბ. № 163.

¹⁰ ს. კაკაბაძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 68

3. ზეშთაელ (ყეშთელ) სააკაძე — ძმა სიაუშისა და ბიძა დიდი მოურავისა. დედოფალი ნესტან-დარეჯანი მას სწყალობს „გორს ერთ კვამლს ვაჟარს“¹¹. როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, ნესტან-დარეჯანის სიგელიდან ირკვევა, რომ ზეშთაელს ძმები ჰყოლია, მაგრამ გარდა სიაუშისა სხვა ძმის (თუ ძმათა) სახელები უცნობია. შესაძლოა სიაუშისა და ზეშთაელის ძმა იყოს ერთ-ერთი იმ სააკაძეთაგანი, რომლებიც მოხსენიებულნი არიან მე-16 საუკუნის საბუთში — გაცელილობის წიგნში, რომელსაც გულშარა დედოფალი აძლევს კავთისხევის მოურავს ივანე სააკაძეს¹². საბუთიდან ირკვევა, რომ ივანე სააკაძის ძმაა გიორგი. საფიქრებელია ეს იყო სიაუშის მამა გიორგი სააკაძე, ხოლო თუ ეს ასეა, მაშინ ივანე სააკაძე სიაუშის ბიძა ყოფილა. მართლაც, ივანეს და გიორგის შვილებად დასახელებულნი არიან: სიაუში, როსტევეანი, შალვა, ავთანდილი („...თქუნა სააკაძეთა კავთის ხევისა მოურავსა ივანეს, თქუნესა ძმასა გრგისა, შვილთა და მამავალთა ყოველთავე სიაოშსა, როსტევეანსა, შალვასა, ავთანდილსა“...). მაგრამ ძნელია თქმა დასახელებულ პირთაგან გარდა სიაუშისა რომელია გიორგის შვილი და რომელი ივანესი.

4. გიორგი სააკაძე — დიდი მოურავი. „დიდ მოურავად“ იგი მოიხსენიება ჯერ კიდევ ჯავახიშვილებისა და იორამ თარხნის სამოყვრო წიგნში, რომელიც 1663 წლით თარიღდება („...დიდის სააკაძის მოურავის შვილს თარხანს იორამს“...) ¹³, ნასყიდი მამულის უკან დაბრუნების საბუთში, რომელსაც ბარნაბე გორგაძე აძლევს გიორგი თარხანსა და მის ძმებს (XVII საუკ.) ¹⁴, 1704 წლის ნასყიდობის წიგნში ¹⁵, ვახტანგ VI-ის წყალობის სიგელში ავთანდილ მოურავისადმი (1710 წ.) ¹⁶, თარხნიშვილთა 1712 წლის დოკუმენტში ¹⁷ და სხვ.

5. ზეშთაელ სააკაძე — გიორგი სააკაძის ძმა. 1609 წლის ერთ დოკუმენტში შიაოშ სააკაძის შვილთა შორის მოიხსენიება ზეშთაელიც („...თქვენ, სააკაძეთა, შიაოშის შვილთა გრგის, ზეშთაელს

¹¹ Hd-13050.

¹² Hd-1355.

¹³ საქ. სიძვ., II, საბ. № 64 (Hd-14435).

¹⁴ Hd-14446.

¹⁵ საქ. სიძვ., II, საბ. № 165.

¹⁶ ქართ.-სპ. ისტ. საბუთები; საბ. № 177.

¹⁷ Hd-10550.

და ქაიხოსროს და გუგის ძესა ავთანდილს, ძეთა და მომავალთა სახლისა თქვენისათა...“)¹⁸.

6. ქაიხოსრო სააკაძე — გიორგი სააკაძის ძმა. იგი სახელდებით მოიხსენიება იოსებ ტფილელის „დიდმოურავიანის“ ხელნაწერებსა და ისტორიულ დოკუმენტებში. ქაიხოსრო მამაცი მეომარი ყოფილა. როგორც ჩანს, ის მონაწილეობდა თათარხანის წინააღმდეგ ომშიც, სადაც დიდი გმირობა გამოუჩენია. გიორგი სააკაძესთან ერთად მასაც არაერთგზის წყალობს ლუარსაბ მეორე¹⁹. ქაიხოსრო მოიხსენიება სხვა დოკუმენტებშიაც²⁰.

გიორგი სააკაძის ძმათა საკითხზე სამეცნიერო ლიტერატურაში აზრთა სხვაობაა. ბუნდოვნების სათავე თვით ტფილელის პოემაშია. „დიდმოურავიანის“ ტექსტის არამართებულად გააზრებას ხანგრძლივი ისტორია აქვს. იგი სათავეს იღებს ჯერ კიდევ პერი ეგნატაშვილის თხზულებიდან და დღემდე არსებობს. მთელი ამ ხანგრძლივი პერიოდის მანძილზე მცდარად აღიქმებოდა იოსებ ტფილელის პოემის ერთი ეპიზოდი, რასაც მეტად მძიმე შედეგები მოჰყვა პოემის ზოგიერთი ისტორიული რეალიის მართებულად გააზრების საქმეში. კომპოზიციური თავისებურებანი — ე. წ. შეკავებული ექსპოზიციები და ნახტომებიანი თხრობა, იოსებ ტფილელის პოეტიკის რთული და ადვილმაცდუნებელი უბანია. ამგვარ სტილს პოემაში შინაარსობრივი და მხატვრულ-გამომსახველობითი გამართლება აქვს. ემოციურად, დროთა ხანგრძლივობის შეგრძნების გარეშე აისახება მეტად მნიშვნელოვანი ისტორიული მოვლენები, მაგრამ ამგვარ სტილს გაუგებრობანიც თან დაჰყვა. ზოგიერთი მათგანი (მაგ., თეიმურაზ პირველისა და ლუარსაბ მეორის აღრევა და სხვ.) დიდი ხანია გარკვეულია და მათ შესახებ სიტყვას აღარ გავაგრძელებთ. ამავე მიზეზით დღემდე არამართებულად გააზრებულია კიდევ ერთი ისტორიული რეალიაც პოემისა, რომლის გამოაშკარავებასა და სწორ წარმოჩენაზე დიდადაა დამოკიდებული ჩვენი საკვლევი საკითხიც — გიორგი სააკაძის ძმათა საკითხი, ქაიხოსრო სააკაძის ბიოგრაფიული დეტალები. ჯერ მოკლედ განვიხილოთ საკითხის კვლევის ისტორია.

3. იოსელიანის ცნობით გიორგი სააკაძეს ერთადერთი ძმა ჰყოლია, რომელიც ბაღდადის აღების ჟამს დაღუპულა²¹. გიორგი

¹⁸ Hd-1656. ამასთან დაკავშირებით იხ. დ. გოგოლაძე, გიორგი სააკაძის უცნობი ძმის შესახებ, „ცისკარი“, 1976, № 9.

¹⁹ Hd-13052, Hd-1942, Hd-8390.

²⁰ Hd-14442, Hd-14690, Hd-14632, Hd-1656.

²¹ პ. იოსელიანი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 23—24.

სააკაძის ორზე მეტ ძმას აღნიშნავდა ა. ფურცელაძე²³, ან უკანასკნელზე დაყრდნობით — ს. ქვარიანიც²⁴. ა. ფურცელაძის აზრით, თათარხანის წინააღმდეგ ომში მონაწილეობდა გიორგი სააკაძის უფროსი ძმა ბექან, ხოლო მისი შვილი, ე. ი. გიორგი სააკაძის ძმისწული, არისო ირანის სპასალარი როსტომხან სააკე²⁵. მისივე აზრით, სააკაძის ერთი ძმა მოუკლავთ საქართველოშივე, როცა გიორგი სააკაძის გადახვეწის შემდეგ მისი ოჯახის ქართლში დარჩენილ წევრებს თავს დაატყდათ დიდი შევიწროება და აწიოვება. ა. ფურცელაძე წერს, რომ სააკაძის მტრებმა — ფარსადან ციციშვილმა და სხვებმა, დიდი ჯარი შეყარეს და ფელის ციხეში შეიმწყვდიეს სააკაძის დედა თამარ და ძმები იმ დროს, როცა ეს უკანასკნელნი არ მოელოდნენ თავდასხმასო. სამკედრო-სასიცოცხლო ბრძოლაში სააკაძის ძმებმა დიდი გმირობა გამოიჩინეს, ციხიდან ღამით ტყეში გააპარეს მოხუცი დედა და ცოლ-შვილი, თვით კი თავგანწირვით ეკვეთნენ მტერსო. ამ ბრძოლაში დაიღუპაო გიორგი სააკაძის ერთი ძმა, დარჩნენ ორნი — „უფროსი ძმა ბექან და მეორე, რომელიც ბოლოს მოიკლა ბაღდადში და რომლისაც სახელი არ არის დახსოვნებული“. გადარჩენილი ორი ძმაც „გაცვივდნენ სპარსეთში თავის მმასთან და წაახეს თავისი ცოლ-შვილი“. ამრიგად, ა. ფურცელაძემ გიორგი სააკაძის სამი ძმა დაასახელა და ორ მათგანს მოუძებნა გარდაცვალების ადგილი და დრო, მაგრამ მას მოუვიდა ზოგიერთი ფაქტობრივი ხასიათის შეცდომა (მაგ., ცნობა ფელის ციხეში სააკაძის ერთი ძმის დაღუპვის შესახებ არ დასტურდება, ბექანი გიორგი სააკაძის ძმად არ მოჩანს ისტორიულ დოკუმენტებში, არ არის სწორი აგრეთვე, თითქოს უცნობი იყოს ბაღდადში დაღუპული ძმის სახელი და სხვ.), რომლებიც ნათელს ზდიან, რომ ვარაუდი ოთხი ძმა სააკაძეების შესახებ სინამდვილეს არ შეეფერება. სააკაძის ერთზე მეტ ძმას ვარაუდობდა გ. ლეონიძეც²⁶. მკვლევარ გ. ჯამბურიას აზრითაც „სიაუშსა და თამარს სამი ვაჟი და ერთი ქალი ჰყავდა“²⁶. ს. ცაიშვილი უფრო სარწმუნოდ მიიჩნევს ერთი ძმის არსებობას²⁷.

²³ ა. ფურცელაძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. გვ. 100, 151.

²⁴ ს. ქვარიანი, ქართველი ერის ტრაგედია მე-17-ტე საუკუნეში (გიორგი სააკაძე და მისი დრო), 1911, კუთაისი გვ. 46.

²⁵ ა. ფურცელაძე, დასახელებული ნაშრომი, 1912, გვ. 115.

²⁶ გ. ლეონიძე, ოსებ ტფილელი და „დიდმოურავიანი“; იხ. „დიდმოურავიანის“ გ. ლეონიძისეული გამოცემის (1939) წინასიტყვაობა, ვგ. XXI.

²⁶ გ. ჯამბურია, გიორგი სააკაძე, 1964, თბ., „ნაკადული“, გვ. 26.

²⁷ ს. ცაიშვილი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 132.

გიორგი სააკაძის ერთი ძმა რომ ზეშთაელია, ამის შესახებ ზეშთაც აღვნიშნეთ. ეს პირი მხოლოდ ერთადერთი დოკუმენტის მიხედვით არის ცნობილი. საფიქრებელია, რომ ზეშთაელი ადრე გარდაიცვალა. 1620 წლის დოკუმენტში გიორგი სააკაძის ერთი ძმა უკვე გარდაცვლილად იხსენიება („კურთხეულს ბატონს თქუენს ძმასა...“)²⁸, შესაძლოა ეს ცნობა სწორედ ზეშთაელს შეეხებოდეს. დ. გოგოლაძის აზრით, ზეშთაელი 1614 წელს სპარსთაგან ბაღდადის აღებისას დაღუპულა²⁹. განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს გიორგი სააკაძის მეორე ძმა — ისტორიული დოკუმენტებით კარგად ცნობილი ქაიხოსრო სააკაძე.

ტფილელის პოემაში წარმოდგენილია ცნობა, რომ გიორგი სააკაძის ერთი ძმა გარდაიცვალა ბაღდადის ციხის აღებისას, რის თარიღადაც სამეცნიერო ლიტერატურაში 1614 წელს ასახელებენ. ამვე დროს მკვლევართათვის ცნობილია, რომ ქაიხოსრო სააკაძე ცოცხალია გაცილებით გვიან, 1620-იან წლებშიც. 1625 წლის აჯანყების შემდეგაც, თეიმურაზთან კონფლიქტის პერიოდში, თვით გიორგი სააკაძე ცოცხლად მოიხსენიებს თავის ერთ ძმას („მეფე ზომ არას მიწყრება არც მოყვრის, არცა ძმისათვის“...). ყოველივე ეს მკვლევართ აიძულებს ეკვის თვალთ შეხედონ ბაღდადში 1614 წელს ქაიხოსრო სააკაძის დაღუპვის საკითხს.

ვეცდებით მოკლედ შევეხოთ წამოჭრილ საკითხებს. პირველ ყოვლისა, უნდა აღვნიშნოთ ერთი რამ. „დიდმოურავიანის“ ხელნაწერული მეგვიდრობის შესწავლის შემდეგ აშკარა ხდება, რომ საკუთრივ პოემის ტექსტში, ტფილელისეულ ცნობებში გიორგი სააკაძის ძმა ბაღდადის ომის შემდეგ ცოცხლად აღარ მოიხსენიება. ამ მხრივ მეტად დიდი მნიშვნელობისაა S — 4629 ხელნაწერის სათანადო ეპიზოდის წაკითხვა, რაც მკვლევართაგან გათვალისწინებული არ ყოფილა, S — 4629 ხელნაწერში ნაცლად ტრადიციული წაკითხვისა — „მეფე ზომ არას მიწყრება არც მოყვრის, არცა ძმისათვის“, იკითხება: „მეფე ზომ არას მიწყრება არც მოყვრის, არცა მტრისათვის“ (ან მტრის, ან მოყვრის მიზეზით მეფე რაიმეში ზომ არ მდებს ბრალსო!). როგორც ზემოთაც ითქვა, II — 612 და S — 4629 ხელნაწერები, მეტად სანდო წყაროა „დიდმოურავიანის“ ტექსტის დასადგენად. ბევრჯერ სწორედ მათი მონაცემებით სწორ-

²⁸ Hd-6259. დოკუმენტი გამოცემულია ე. თაყაიშვილის (საქ. სიძე., ტ. II, № 52), თ. ენუქიძის (საქ. სსრ მეცნ. აკად. ხელნაწერთა ინსტიტუტის მოამბე, IV, 1962) და ი. დოლიძის (ქართ. სამართლ. ძეგლ. IV, 1972), მიერ

²⁹ დ. გოგოლაძე, დასახელებული ნაშრომი, ცისკარი, 1976, № 9, გვ. 115.

დება უამთა სიაცის მანძილზე დამახინჯებული ტექსტი S — 15 ხელნაწერისა. ასევეა ამ შემთხვევაშიც. ირკვევა, რომ საკუთრივ ტფილელისეული ცნობები არ იძლევიან საფუძველს გიორგი სააკაძის ძმა ცოცხლად ვივარაუდოთ ბაღდადის ომის შემდეგ. მაგრამ ეს არაა საკმარისი. ისტორიულ დოკუმენტებში ქაიხოსრო სააკაძე მოიხსენიება 1614 წლის (ეს წელი, როგორც აღვნიშნეთ, მიჩნეულია ქაიხოსროს დაღუპვის თარიღად) შემდეგაც. ასე, თარიღიანი ისტორიული დოკუმენტებით ქაიხოსრო სააკაძე მოიხსენიება 1607, 1608, 1609 წლებში, მაგრამ მის სახელს ეჭვდებით უთარილო დოკუმენტებშიაც (Hd — 1442, Hd — 14632), რომლებიც გაცილებით გვიანაა შექმნილი.

Hd — 14442 ციციშვილის საფიცრის წიგნია. გ. ჯამბურიას აზრით იგი დაწერილი უნდა იყოს — 1620—1625 წლებში³⁰. მართლაც, საბუთი განეკუთვნება იმ პერიოდს, როცა სააკაძე ქართლშია, ოფიციალურად სპარსეთის მოხელეა, ფარულ სამზადისს ეწევა, ურიგდება მტრებს. ებრძვის შიდა დაქსაქსულობას. ჩვენ ვიცით ზემოთ მითითებული დოკუმენტით (Hd — 6259)³¹, რომ ჯავახიშვილებთან შერიგება 1620 წელს მოხდა. გ. ჯამბურიას მიერ მართებულად შენიშნულია, რომ იმ დროს, როცა გიორგი სააკაძე ჯავახიშვილებს ურიგდება, ფარსადან ციციშვილთან შერიგებული არ ჩანს. მართლაც, 1620 წლის აღნიშნულ დოკუმენტში ჯერ კიდევ მძიმე დამოკიდებულება იგრძნობა სააკაძესა და ფარსადან ციციშვილს შორის. ერთი სიტყვით, ფარსადან ციციშვილის საფიცრის წიგნი, საბუთი გიორგი სააკაძისა და ფარსადან ციციშვილის შერიგებისა, 1620 წელზე გვიანაა შექმნილი, მაგრამ ვერ გადასცილდება 1625 წელს, აჯანყების თარიღს. საბუთში ცოცხლად იხსენიება გიორგი სააკაძის ვაჟი პაატა, რაც, ცხადია, 1625 წლის შემდეგ აღარაა მოსალოდნელი. პაატას ხსენებაც რომ არ ყოფილიყო, დოკუმენტის თარიღის ბოლო მიჯნა აშკარა იქნებოდა ერთი ფრაზითაც. საბუთში ფარსადან ციციშვილი სააკაძეს მიმართავს: „თათარშიგა იყო მაშინ თუ საქართველოში“... „თათარშიგა“ ყოფნა, ცხადია, გულისხმობს სპარსეთში სამსახურეობრივი მოვალეობის გამო ყოფნას. მაშასადამე, დოკუმენტი შექმნილია იმ პერიოდში, როცა საა-

³⁰ გ. ჯამბურია, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 26.

³¹ და აგრეთვე კიდევ ერთი დოკუმენტით (Hd-14424), რომელიც 1620 წლის დოკუმენტთან უშუალოდ დაკავშირებულად მიაჩნია თ. ენუქიძეს (1620 წლის სასამართლო გადაწყვეტილების წიგნი დიდ მოურავ გიორგი სააკაძეს და ქაიხოსრო ჯავახიშვილს შორის დავაზე, საქ. სსრ. მეცნ. აკად. ხელნაწერთა ინსტიტუტის მოამბე. IV, 1962, გვ. 277—286).

კაძე ჯერ კიდევ ოფიციალურად ითვლება სპარსეთის მოხელედ, ჯერ კიდევ არ აღუმართავს ხმალი შაჰ-აბასის წინააღმდეგ. მაშ, ბოლო მიჯნა, რომელსაც ვერ გადმოსცილდება საბუთის შექმნის თარიღი, აშკარაა — 1625 წელი. უფრო ადრე საგულეებელია, უფრო გვიან კი — არა.

ახლა განვიხილოთ მეორე უთარილო დოკუმენტის — Hd — 14632-ის დათარიღების საკითხიც. ესაა საფიცრის წიგნი, მიცემული გიორგი იმერთა მეფის მიერ გიორგი სააკაძისათვის. დოკუმენტის გამომცემელი შ. ბურჯანაძე მას ათარილებს 1626—27 წლებით³². დ. გოგოლაძემ რამდენადმე წინ გადასწია დოკუმენტის შექმნის თარიღი (1620—1626 წლები³³), რაც, ვფიქრობთ, გამართლებულია. ჩვენი აზრით, ბოლო მიჯნა, რომელსაც ვერ გადმოსცილდება საბუთის შედგენის დრო — აქაც აჯანყების თარიღი — 1625 წელი უნდა იყოს. მოგვაქვს საბუთის ტექსტი შემოკლებით: „...ესე აუარებელი საბოლო[ო]დ გასათავებელი, მტკიცედ შეუტკალელებელი წყალობის საიმედო ფიცი, პირი და წიგნი მოგახსენეთ ჩუენ, მეფეთ-მეფემან პატრონმან გიორგი, და ჩუენმა შვილმან, პატრონმან ალექსანდრე და მამუკამან, თქუენ, მოურავს გიორგის, თქუენსა ძმასა ქაიხოსროს და თქუენსა შვილსა აეთანდილს ასრე და ამა პირსა ზედან, რომე დღესა და დღესის წალმან გულმართლად და გულგაწმედით, მართლის გულითა ვიყოთ თქუენთვის კარგი და კარგისა მდომი, მწყალობელი და მოპატივენი, საქართველოშიგ იყო მაშინ, თუ სხვას თემს იყო — სადაც იყო, რაც ხელიდალმან გამოგვივიდეს, გულმართლად თქუენთვის კარგი ვიყო; და თუ, ვინ იცის, ან შენ, ან შენი ძმა და ან შენი შვილი ჩუენს ქვეყანას მოხვიდეთ, კიდევ კარგად გარჩინოთ და არცავის საძალოთ და სა[ა]კაცოდ დაგანებოთ“...

დოკუმენტის შექმნის დროს უკავშირებენ მარაბდის ომის შემდეგ გიორგი სააკაძის დასავლეთ საქართველოში მოგზაურობას. ტფილელის პოემით ცნობილია, თუ რა უდიდესი პატივით სარგებლობდა გიორგი სააკაძე იმერეთის სამეფო კარზე. სახალხო აღიარების გამომხატველი იყო ის ზარ-ზეიმი, რომლითაც იგი დასავლეთ საქართველოში მიიღეს („სულ იმერელნი მომაკრფეს მე-

³² ისტორიული დოკუმენტები იმერეთის სამეფოსა და გურია-ოდის სამთავროებისა (1466—1770 წწ.), წიგნი I, 1959, გვ. 24; იხ. აგრეთვე გ. ჯაშუკიძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 26—27.

³³ დ. გოგოლაძე, დასახელებული ნაშრომი, ცისკარი, 1976, № 9, გვ. 143.

გობარ-ამხანაგებად“...)). მაგრამ ზემოთ აღნიშნული დოკუმენტის თარიღის მზჯნის დასადგენად ეს ფაქტი, ვფიქრობთ, არ უნდა იყოს განმსაზღვრელი. დათარიღებისათვის უფრო საგულისხმო ჩანს დოკუმენტის ერთი ნიშანდობლივი ფრაზა: „საქართველოშიც იყო მაშინ, თუ სხვას თემს იყო“. ამკარაა, რომ საბუთის შედგენის ჟამს დასაშვები თუ მოსალოდნელი ყოფილა სააკაძის როგორც საქართველოში, ისე „სხვა თემს“ ყოფნა. „სხვა თემი“ ჩვენი აზრით, აქ არ გულისხმობს არც მესხეთში დროებით თავშეფარებას და არც თურქეთში მომავალ ემიგრაციას. იმერეთში ყოფნისას, აგრეთვე დასავლეთ საქართველოში მოგზაურობის დროსაც სააკაძეს ჯერ კიდევ არ შეიძლებოდა გათვალისწინებული პქონოდა თავისი მომავალი მწარე ხედრი — თურქეთში გადახვეწა. მისი სარბიელი ამ დროს, მიუხედავად მარაბდის მარცხისა, მთლიანად საქართველოში იყო. ამ პერიოდში განხეთქილება სააკაძესა და თეიმურაზს შორის ჯერ კიდევ შორსაა; შორსაა არა იმდენად დროის, რამდენადაც მოვლენათა განვითარების თვალსაზრისით. ჯერ კიდევ წინაა ქართლში დაბრუნების, სამეფოს განმტკიცებისათვის ბრძოლის პერიოდები: „გაზაფხულს ქართლში გადმოველ, მეფეც შენც ჩამობრძანდია, როგორ გმსახურე, რაგვარად, ტახტზედა რა მიბრძანდაა“. — წერს იოსებ ტფილელიც. თურქეთში გადახვეწის აუცილებლობა სააკაძის წინაშე რეალურად არ დამდგარა თვით თეიმურაზთან კონფლიქტის ჟამსაც ბაზალეთის მარცხამდე. სააკაძე ხომ ბაზალეთის ომით შეეცადა თავის გეგმათა ხსნას... „სხვას თემს“ ყოფნა აქ, გიორგი მეფის სიგელში, ვფიქრობთ, იმავე მნიშვნელობის ფრაზაა, როგორიცაა ციციშვილების საფიცრის წიგნში დადასტურებული თქმა — „თათარშიგა იყო მაშინ თუ საქართველოში“. ეს უნდა იყოს განმარტება, რომელსაც სააკაძის შესახებ აღნიშნავდნენ იმ დროის დოკუმენტებში, როცა იგი სპარსეთის ოფიციალურ მოხელედ ითვლებოდა და სამსახურებრივი დანიშნულებისამებრ ხან სპარსეთში უხდებოდა ყოფნა, ხანაც საქართველოში. ეს გვაფიქრებინებს, რომ გიორგი მეფის სიგელიც შექმნილია დაახლოებით იმავე პერიოდში, რომელშიც ციციშვილების საფიცრის წიგნი — 1625 წლის აჯანყებაზე აღრე. ამგვარად, ამ თარიღზე გვიან ქაიხოსროს სახელს ვერ ვპოულობთ ისტორიულ დოკუმენტებშიაც. მაგრამ ის ფაქტი კი სრულიად უეჭვოა, რომ ქაიხოსრო ცოცხალია 1620-იან წლებში. ამ გარემოების მიზეზით მკვლევარნი იძულებულნი ხდებიან ეჭვის თვალთ შეხედონ 1614 წელს ქაიხოსრო სააკაძის დაღუპვის საკითხს. ეჭვი საცხებით სამართლიანია. აქედან გამომდინარე კი ფიქრობენ, რომ ბაღდადის აღე-

ბისას დაღუპულა გიორგი სააკაძის სხვა ძმა. ამგვარი დასკვნა თითქოს ლოგიკურია და იძულებულნიც ვიქნებოდით გაგვეზიარებინათ, ერთი მეტად მნიშვნელოვანი გარემოება რომ საფუძველს არ აცლიდეს მას. მკვლევარნი არ ითვალისწინებენ „დიდმოურავიანის“ ხელნაწერთა მონაცემებს. ბალდადთან ომში რომ სწორედ ქაიხოსრო სააკაძე დაიღუპა, მხოლოდ სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმული აზრი კი არაა, არამედ „დიდმოურავიანის“ ხელნაწერებით დადასტურებული ცნობაა, რომელსაც ვერავითარი გზით გვერდს ვერ ავუვლით.

ტფილელის ცნობით ჩვენ ვიცით, რომ გიორგი სააკაძე შაჰ-აბასს ახლდა ბალდადის ციხის ალებისას, ხოლო სააკაძეს თან ზღებია თავისი ძმაც — განთქმული მეომარი, რომლის შესახებ ტფილელი ამბობს: „ხმის ამომღები რიხისა, მან ერთი კაცი საბრძოლად ადვილად არ შეიხისა“. ეს ძმა დაღუპულა ბალდადის ალების ჟამს („ის იქ მომიკლეს ომშიგან, კაცება შექმნეს თიხისა“). საფიქრებელია, ეს ის ძმაა, რომელმაც თავი გამოიჩინა ჯერ კიდევ თათარხანთან ომის დროს („მაშინ ერთ კაცად კმარიყო, რაც ვნახე ჩემის ძმისანი(!), ეს ის ძმაა, რომელსაც გვიან. უკვე თურქეთში გადახვეწის ჟამს, თავის ელეგიურ მონოლოგში იგონებს სააკაძე და ქართლისათვის დაღუპულად თვლის („არ დავზოგე ქართლისათვის ძმა, ძენი და გან ასული!“).

ვინაიდან მკვლევართ გათვალისწინებული არ ჰქონდათ ხელნაწერული მემკვიდრეობის მონაცემები და ეყრდნობოდნენ „დიდმოურავიანის“ ტრადიციულად ცნობილ ტექსტს, სააკაძის ძმა ცოცხლად წარმოდგინათ სააკაძისა და თეიმურაზის კონფლიქტის პერიოდშიც. ამავე დროს, 1620-იანი წლების ისტორიულ საბუთებშიც სააკაძის ძმა ქაიხოსრო ცოცხლად იხსენიება. ხოლო. რადგანაც ბალდადის ბრძოლის თარიღად, რომლის დროსაც ქაიხოსრო დაიღუპა, 1614 წელი იყო მიჩნეული, ამიტომაც თვლიდნენ, რომ ბალდადთან დაიღუპა არა ქაიხოსრო, არამედ სააკაძის სხვა ძმა. მაგრამ ირკვევა, რომ ამგვარი დასკვნა არ შეესაბამება სინამდვილეს. H—612 და S—4629 ხელნაწერები ადასტურებენ, რომ სწორედ ქაიხოსრო სააკაძე დაიღუპა ბალდადის ალების დროს. ზემოთ ჩვენ ვნახეთ, რომ ქვესათაურთა ტექსტის დადგენისას განსაკუთრებით სარწმუნო იყო H—612 და S—4629 ხელნაწერთა ჩვენებანი, რომ ამ ხელნაწერებს შემონახული უნდა ჰქონოდათ ავტორისეულთან ყველაზე მეტად მიახლოებული ტექსტი ქვესათაურებისა. ეს ნათლად ჩანს ამ შემთხვევაშიც. H—612 და S—4629 ხელნაწერთა ტექსტში ვკითხულობთ: „კარი მერვე. ყენისაგან ყან-

დარის წასვლა და გიორგი მოურავის ძმითურთ თვისითა ქაიხოსროსითა და მადგან გამარჯვება დიდი და ბაღდადის ციხის ალება და მუნ სიკვდილი ქაიხოსროსი... (H — 612); „და მოურავის ძმის ქაიხოსროს თან წაყუანა. და ბაღდადის ციხეზედ მისვლა და ალება და ქაიხოსროსაგან ძლიერად გამარჯვება. და მუნვე სიკვდილი“... (S — 4629). ამგვარად, ხელნაწერები ადასტურებს, რომ სწორედ ქაიხოსრო დაიღუპა ბაღდადის ომში და უფლება არა გვაქვს არ ვერწმუნოთ ხელნაწერთა ამ ცნობას. ამავე დროს დოკუმენტები ადასტურებს, რომ ქაიხოსრო ცოცხალია 1620-იან წლებშიც, და აგრეთვე უფლება არა გვაქვს არ ვერწმუნოთ დოკუმენტთა ცნობებსაც. სადაა წინააღმდეგობათა სათავე? როგორც ყველაფრით ირკვევა, ქაიხოსროს დაღუპვის თარიღად 1614 წლის მიჩნევა არაა მართებული. საიდან გაჩნდა სამეცნიერო ლიტერატურაში ეს თარიღი ქაიხოსროს დაღუპვისა? ეს თარიღი ტფილელის ტექსტის არამართებულად გაგებას ემყარებოდა და ამ შეცდომას მძიმე შედეგებიც მოჰყვა „დიდმოურავიანის“ ისტორიულ-ლიტერატურულ საკითხთა კვლევაში, მაგრამ ამაზე ქვემოთ.

უდავოა, რომ ქაიხოსრო სააკაძე დაღუპულა ბაღდადის აღების ეამს, მაგრამ არა 1614 წელს. ესაა სპარსთაგან ბაღდადის აღება — ცნობილი ისტორიული მოვლენა, რომელიც 1623 წელს მოხდა. სწორედ ამიტომ მოიხსენიება იგი ცოცხლად დოკუმენტებში ამ პერიოდამდე.

დღემდე მართებულად არაა გააზრებული ტფილელის ზოგიერთი ცნობა. სინამდვილეში ტფილელი გვაწვდის ცნობებს იმგვარი მიმდევრობით, რომ იგულისხმება ქაიხოსროს დაღუპვა სწორედ 1623 წელს ბაღდადის აღებისას, მაგრამ გვაწვდის თავისებური პოეტური ხელწერით, რაც სირთულეს ქმნის ამბავთა მიმდევრობის გააზრებაში.

საქმე შეეხება „დიდმოურავიანის“ მე-8-9 თავების შინაარსს. ამ თავებში მოთხრობილ ამბავთა მიმდევრობა დღემდე გააზრებულია სწორხაზოვნად, ერთმანეთის მიყოლებით. სინამდვილეში კი ეს ასე არაა და ეს იყო საფუძველი უდიდესი შეცდომისა, რომელიც მოუვიდა ჯერ ბერი ეგნატაშვილს და შემდეგ სხვა მკვლევართაც მასზე დაყრდნობით. „დიდმოურავიანის“ ზემოთ აღნიშნულ თავებშიც ადგილი აქვს ტფილელის თავისებური პოეტური ხელწერის გამოვლინებას. აქაც ტფილელი მიმართავს თავისებურ კომპოზიციურ სტილს, არჩილის გამოთქმას თუ დავესესხებით — „თავს გარდავლებით“ თხრობას. ამგვარი სტილი ბევრჯერ გახდა მიზეზი ტფილელის ტექსტის გაუგებრობისა. ახლა ყველა ის გაუ-

გებრობანი გამოაშკარავებული და ახსნილია. ეს ერთი კი, — მეტად მნიშვნელოვანი „დიდმოურავიანის“ ისტორიული ქარგის კვლევების, დღემდე არსებობს.

პოემის მე-8-9 თავებში თხრობა წარმოდგენილია ე. წ. შეკავებული ექსპოზიციით. ჯერ მოთხრობილია გაცილებით გვიან მომზადარი ფაქტები, — აჯანყების წინარე პერიოდის ამბები, რასაც უნდა მოჰყვეს მთავარი სათქმელი — აჯანყება სააკაძის მეთაურობით და მტრის ამოწყვეტა. პირველი სამი სტროფი — 162, 163, 164 — სწორედ აჯანყების წინარე პერიოდის ამბებს წარმოსახავს: ყანდაარის ალება, ბაღდადის ომი. ამგვარად, ტფილელის პოემის მიხედვით აშკარაა მიმდევრობა. ჯერ ყანდაარის ალება („მერმე ყანდაარს წაბრძანდა...“), მერე — ბაღდადისა („ბაღდადს წაბრძანდა. თან ვახლდი...“), რომლის დროსაც დაიღუპა სააკაძის ძმა. ამ ამბებს ამავე მიმდევრობით მოგვითხრობს ისტორიაც. ყანდაარის ალებას, როგორც ცნობილია, ადგილი ჰქონდა 1623 წელს³⁴. ცხადია, ბაღდადის ალებაც, როცა სააკაძის ძმა დაიღუპა, მასზე აღრე არაა საგულეველი. ხოლო ბაღდადის ალების შემდეგ, ტფილელის ცნობით, ყაენი დაბრუნებულა, მცირე ხნით ტახტზე მიბრძანებულა და მალევე ბრძანება გაუცია ქართლზე ლაშქრობის შესახებ; მართლაც, ცნობილია, რომ საქართველოში მდგომარეობის გამწვავების გამო (ფეიქარ-ხანის დასმენები...) შაჰმა შეწყვიტა საომარი მოქმედება არაბეთის ერაყში და გამოემგზავრა უკან: „შაჰ-აბასმა გადასწყვიტა მიეღო საგანგებო ღონისძიება. მან შესწყვიტა ლაშქრობა ერაყში და 1624 წლის 6 ივლისს ისპაჰანს დაბრუნდა“³⁵, 1625 წლის დასაწყისში კი საქართველოში გამოგზავნა ყარაჩიხა-ხანი და სააკაძე, რომელსაც მოსვლისთვის (იგულისხმება საომარი მოსვლა საქმობლოში), როგორც თვითვე აცხადებს, გული ჰქონდა ანატირები.

ამ სამი სტროფის შემდეგ წყდება ამბავთა სწორხაზოვანი თხრობა ტფილელის პოემაში და იწყება ექსკურსი წარსულში. იმ ამბებს, რომლებსაც თავს გადაეწო პოეტი, ახლა მოგონების სახით, შეკუმშულად, მთავარ შტრიხებში მოგვითხრობს. კერძოდ, მოგონების სახით მოთხრობილია შაჰის წარსული ლაშქრობა საქართველოში: 165-ე სტროფი დროის თვალსაზრისით კი არ აგრძელებს წინა სამ სტროფში მოთხრობილ ამბებს, არამედ იწყებს გა-

³⁴ იხ. ქრ. ტ. II, გვ. 445. ვ. ჩოჩიევი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 348.

³⁵ ვ. ჩოჩიევი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 350.

ცილებით აღრე მომხდარი ამბების მოგონების სახით თხრობას: „უწინ კახეთსა მობრძანდა, იცით, რომ იქმნა რაეზი...“ აქ საუბარია შაჰის უწინდელ შემოსევაზე, მერე მოთხრობილია მეფეთა იმერეთში გადახვეწა, შადიმანის მოციქულობა, ლუარსაბ მეფის შაჰთან მისვლა და სხვ. აღნიშნება სააკაძის სპარსეთში წარჩინება, შაჰის წყალობანი, სააკაძისგან ხოსრო მირზას წარმოჩენა შაჰის კარზე და სხვა ამბები, რომელთაც ადგილი ჰქონდა გაცილებით აღრე აჩანყებამდე. ამ მოგონებით მთავრდება მერვე თავი.

მეცხრე თავში პოეტი კვლავ უბრუნდება პირველ სათქმელს, მოახდინა რა მოგონებითი ექსკურსი წარსულში, ახლა აგრძელებს ამბავთა იმ მიმდევრობას, რაც 162—163—164-ე სტროფებშია: 178-ე სტროფი („ბევრი რამ საქმე გარდახდა, ყველას აქ ვინ იქს წერასა, მასუკან ბრძანა ქართლზედა მართლად ვერა ვიქ მზერასა, ყარჩიხანს. წინ გაგიძღვანებ...“) არის უშუალო გაგრძელება დროული თვალსაზრისით სწორედ 164-ე სტროფისა: 162—163—164—178. და ა. შ. მოგონების სახით ჩართულია 165—177 სტროფები. 164-ე სტროფში აღნიშნული „მერმე ბრძანება გამოჰხდა ქართლს წასვლის დასაპირენი“ და 178-ე სტროფის „მასუკან ბრძანა: ქართლზედა მართლად ვერა ვიქ მზერასა, ყარჩიხანს წინ გაგიძღვანებ...“ — ერთსა და იმავე ისტორიულ რეალიას წარმოსახავს, ესაა აჩანყების წინა პერიოდი — სააკაძის და ყარჩიხან-ხანის ქართლში შემოსვლა სპარსეთის ჯარებით. თუ პოემაში მოთხრობილ ამბავთა მიმდევრობა ამგვარად არ იქნა გაგებული, შეუძლებელი გახდება მართებული წარმოსახვა პოემის მთელი რიგი ისტორიული რეალობისა. თავისებური კომპოზიციური სტილით იოსებ ტფილელი ახერხებს მკითხველამდე დაიყვანოს ისტორიულ ამბავთა მდინარე. ისე, რომ არ აღმოჩნდეს ისტორიულ ფაქტთა მომამზებრებლად მთხრობელის როლში, ემოციურად, განცდით წარმოსახოს ვითარებანი. თუ სწორხაზოვნად, ე. ი. მცდარად გავიგებთ მე-8-9 კარებში გადმოცემულ ამბავთა თანმიმდევრობას, გამოდის ჯერ ქაიხოსრო სააკაძე დალუპულა ბაღდადში, შემდეგ ადგილი ჰქონია ქართლ-კახეთში შაჰ-აბასის ლაშქრობებს (1615—1616 წწ.). სწორედ ამგვარი გააზრების გამო დღემდე ქაიხოსროს დალუპვის თარიღად 1614 წელია მიჩნეული. მაგრამ ამგვარი თვალსაზრისით ანგარიში არ ეწევა იმ გარემოებას, რომ ტფილელის ცნობითაც ჯერ ყანდაარის დაპყრობას ჰქონია ადგილი (ეს კი, როგორც ცნობილია, 1623 წელს მოხდა), ხოლო შემდეგ ბაღდადის აღებას. გიორგი სააკაძე მონაწილეობდა 1623 წელს ბაღდადის ომში. ბუნებრივია, სწორედ მაშინ უნდა ხლებოდა ძმაც.

ტფილელის პოეტიკის ეს თავისებურება თავის დროზე ნათელი არ ყოფილა ბერი ეგნატაშვილისთვისაც. იგი მცდარად გადმოგვეცემს „დიდმოურავიანში“ მოთხრობილ ამბავთა თანმიმდევრობას. ბერი ეგნატაშვილი, მიჰყვება რა ტფილელის ცნობებს, მოგვითხრობს სააკაძის სპარსეთში გადახვეწის შესახებ, რაზედაც საუბარია „დიდმოურავიანის“ მე-7 თავში. მე-8 თავი გვამცნობს ყანდაარისა და ბაღდადის ამბებს. ბერი ეგნატაშვილს „დიდმოურავიანის“ ტექსტის გავლენით ჰგონია, რომ ეს ამბები ქრონოლოგიურად თითქმის უშუალოდ მოსდევდა სააკაძის სპარსეთში გადახვეწის თარიღს, მას ვერ გაუგია ტფილელის პოეტური ზეჩი — თხრობის დაწყება გაცილებით გვიან მომხდარა ამბით. ბერი ეგნატაშვილის თხზულებაში ამ ამბავთა ქრონოლოგიური მცდერობა ისეთია, როგორც მოჩვენებითად ტფილელთან.

ამგვარად, ქაიხოსრო სააკაძე დაღუპულა არა 1614, არამედ 1623 წელს. ამიტომაც იგი ცოცხლად მოახსენება 20-იანი წლების დოკუმენტებშიც. 1623 წლის შემდეგდროინდელ ისტორიულ საბუთებში კი, ცხადია, მის სახელს ვეღარ ვპოულობთ.

7. გიორგი სააკაძის და — მეუღლე ლუარსაბ მეორისა. სახელა უცნობია.

8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. გიორგი სააკაძეს ოთხი ვაჟიშვილი ჰყავდა: ავთანდილი, პაატა, იორამი და დავითი. მათ სახელებს არაერთგზის ვპოულობთ მამისეულ დოკუმენტებში³⁶. უფროსი ვაჟი ავთანდილი, — მამის მამაცი თანამებრძოლი, სახელოვანი მონაწილე 1625 წლის აჯანყებისა, დანიშნული ყოფილა გიორგი იმერთა მეფის ასულ ზვარამზეზე³⁷. ეს ქორწინება, როგორც ჩანს, არ შემდგარა. ავთანდილი მამასთან ერთად დაიღუპა თურქეთში.

პაატა, მეორე ვაჟი გიორგი სააკაძისა, როგორც ცნობილია, შაჰ-აბასმა სიკვდილით დასაჯა მამის დანაშაულის გამო.

იორამი გიორგი სააკაძის ის ვაჟია, რომელსაც წილად ზედა დიდი მხედართმთავრის შთამომავლობის გაგრძელება. მის შესახებ ქვემოთ გვექნება დაწვრილებითი მსჯელობა.

თითქმის არაფერი ვიცით გიორგი სააკაძის მეოთხე ვაჟის — დავითის შესახებ. უცნობია მისი გარდაცვალების თარიღიც.

გიორგი სააკაძეს სამი ასული ჰყოლია, რომელთაგან ერთი იყო მეუღლე მუხრანბატონისა, მეორე — ქსნის ერისთავისა, მესა-

³⁶ Hd-14690, Hd-13052, Hd-1988, Hd-14632, Hd-1924, Hd-8390, Hd-1851, Hd-14442; საქ. სიძვ., II, საბ. № 40.

³⁷ Hd-14414.

მე — ფარად ფაშისა. მუხრანბატონი და ქსნის ერისთავი სააკაძის მოყვარენი უნდა ყოფილიყვნენ 1612 წლამდეც, ე. ი. გიორგი სააკაძის საქართველოდან განდევნამდე. მუხრანბატონი რომ სააკაძის მოყვარეა, ეს ჩანს ტფილელის პოემის იმ ეპიზოდისადაც, სადაც გიორგი სააკაძის და კოლოტაურის ინციდენტი გადმოცემული. კოლოტაურთან ინციდენტს კი ადგილი ჰქონდა სწორედ მაშინ, როცა სააკაძე საქართველოს ტოვებდა და სპარსეთში გარბოდა, ე. ი. 1612 წელს. ფ. გორგიჯანიძის ცნობითაც „ქსნის ერისთავი იასე და მუხრანის ბატონი თეიმურაზ მოურავის სიძენი იყვნენ“³⁸, სააკაძისა და ფარად ფაშის მოყვრობის შესახებ ცნობა შემონახულა თვით ტფილელის პოემაში („ფარად ფაშა ხომ სიძედ მყვა“...). სააკაძისა და ჯავახიშვილის სასამართლო განჩინების წიგნიდან³⁹ ვიცით, რომ იმ პერიოდში, როცა ეს სასამართლო შედგა, ე. ი. 1620 წელს, გიორგი სააკაძის ერთი ასული გაუთხოვარი იყო (ეს ის ასულია, რომელზედაც ადრე ჯავახიშვილის ვაჟს სურდა დაქორწინება). ვფიქრობთ, სავსებით მართებულია ის აზრი, რომ შემდეგში სწორედ ეს ქალი უნდა გამხდარიყო ფარად ფაშის მეუღლე⁴⁰.

მოურავიშვილთა გვარის ფუძემდებელი, როგორც ზემოთაც აღინიშნა, გახდა დიდი მოურავის ვაჟი — იორამი. საგვარეულო დოკუმენტებში იგი ძმათა შორის მესამე ადგილზეა წარმოდგენილი. დოკუმენტურ მასალათა შესწავლის გზით ხერხდება იორამის შვილთა, შვილიშვილთა, შვილიშვილის შვილთა და კიდევ უფრო გვიანდელ მემკვიდრეთა სახელების დადგენა და მათი ბიოგრაფიის ძირითად მხარეთა წარმოჩენაც.

3. იოსელიანი იორამს სიაუშის შვილად და გიორგი სააკაძის შვილიშვილად თვლიდა, რაც დიდი შეცდომაა⁴¹. ის ფაქტი, რომ როსტომ მეფის 1652 წლის სიგელში (ჩვენამდე მოღწეულა ამ სიგელის პირი „კობიოდამ კობიო“)⁴² გიორგი სააკაძე იორამის პა-

³⁸ ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორია, საისტორიო მოამბე, 1925, გვ. 236.

³⁹ Hd-6259.

⁴⁰ ნ. შენგელია, გიორგი სააკაძის ქალიშვილის ანე ხათუნის საფლავი, ეურნ. ცისკარი, 1973, № 9.

⁴¹ 3. იოსელიანი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 54. ალბათ 3. იოსელიანის ცნობის გავლენით გ. ლეონიძე „დიდმოურავიანის“ 1939 წლის გამოცემას დართულ წინასიტყვაობაში (გვ. XXII) იორამს გიორგი სააკაძის შვილიშვილად ასახელებს, მაგრამ სხვა ნაშრომში, კერძოდ, გამოკვლევაში, რომელიც „შანაფაზიანის“ გამოცემას დაერთვის, იგი გიორგი სააკაძის შვილად ყავს მოხსენიებული.

⁴² Hd-13956 ა.

პად მოიხსენიება, მხოლოდ დოკუმენტის ტექსტის დამახინჯებით შეიძლება აიხსნას, რაზედაც მართებულად მიუთითა გ. ჯამბურია-მა⁴³. ეს უცილოდ გვიანდელი კორექტივია, „გასწორების“ ავტორს ნათელი წარმოდგენა არ ჰქონია გიორგი სააკაძის შემკვიდრეთა შესახებ.

გიორგი სააკაძის შვილთა შორის სიაუშს ვერა ვხედავთ, იორამი კი არაერთგზის მოიხსენიება: „...ესე აუარებელი, მტკიცედ შეუცვალელებელი, უცრუო, უმტყუენო, ყოვლისა თათბირისა, ჩხუბისა და ილათისაგან გამოსრული და განწმენდილი, მიზეზ-შემოულებელი და საბოლოოდ გასათავებელი ფიცი, წიგნი და პირი მოგეცი მე, ციცის შვილმან ფარსადან და ჩემმან შვილმან ციცი და ხუციამან თქვენ, მოურავსა გიორგის და თქვენსა ძმასა ქაიხოსროს და შვილსა შენსა ავთანდილს და პაატას და იორამს“...⁴⁴ „...ესე უკუნისადმე ჟამთა გასათავებელი, უთუო და უთუომცა პირი და ფიცი მოგახსენე ჩვენ, ავალიშვილმან მროველმა დომენტი და ძმისწულმა ჩემა ქაიხოსრომ, პეტრემ და ავალმა თქვენ, მოურავს პატრონს გიორგისა და შვილთა თქვენთა ავთანდილს, იორამს და დავითს“...⁴⁵ საგულისხმოა მე-17 საუკუნის ერთი დოკუმენტის ცნობაც. ნასყიდი მამულის უკან დაბრუნების წიგნით, რომელსაც ბარნაბე გორგაძე აძლევს დიდი მოურავის შვილაშვილებს, სავსებით აშკარაა, რომ გიორგი სააკაძე მამაა იორამისა და პაპა — იორამის შვილებისა: გიორგი თარხნის, ავთანდალ მეჩინბეთუხუცესის და ზურაბისა:... „ესე მტკიცე და საბოლოოდ გასათავებელი წიგნი და პირი დაგიწერეთ და მოგართვით მე გორგაძემ ბარნაბე... თქვენ, დიდის მოურავის შვილიშვილთა ბატონს თარხანს გიორგისა და მეჩინბეთუხუცეს ბატონს ავთანდილს და ბაზიერთ შიგა მდევს ზურაბს ასრე რომე პაპათქვენი რომ გარდაეარდა მას უკან ბედნიერის ყეენის წყალობითა მამათქვენი თარხანი იორამ როსტომ მეფემ მოიყვანა, თავის მამულების წყალობა ისევ უყო“...⁴⁶

მოურავიშვილთა გვარის ისტორიის შესახებ სწორი ცნობებია დაცული გვიანდელ დოკუმენტებშიც. 1831 წლის ერთ საბუთში თარხნიშვილები წერენ: „...წინაპარსა ჩვენსა იორამს, შვილსა დიდმოურავისასა, დაუბრუნა ყოველი: ყმა და მამული, მყოფი მფლო-

⁴³ გ. ჯამბურია, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 75, სქ. I.

⁴⁴ Hd-14442.

⁴⁵ Hd-1851.

⁴⁶ Hb-4446.

ბელობასა შინა მამისა მისისა მეფემან როსტომმან...“⁴⁷ როგორც ჩანს, ეს მასალები პ. იოსელიანისათვის უცნობი დარჩენილა, ამიტომაც ზოგიერთი ფაქტი, რაც კარგად იყო ცნობილი მისივე თანამედროვე თარხნიშვილთათვის, პ. იოსელიანს მცდარად აქვს გააზრებული. 1831 წლის ეს საბუთი მთლიანად ადასტურებს სამოურავნიშვილო-სათარხნიშვილოს იმ სქემას, რომელიც ადრეულ მრავალრიცხოვან დოკუმენტთა მონაცემების საფუძველზე შევადგინეთ. საბუთში აღნიშნულია, რომ მისი შედგენის დროისთვის გიორგი სააკაძის მემკვიდრეთა ხუთმა თაობამ განვლო. მართლაც, იორამიდან სოლომონ და დავით თარხნიშვილებამდე (სქემა—59, 60) სქემაში ხუთი თაობაა წარმოჩენილი (იორამი, დავითი, ზაალი, დავითი, ზაზა).

იორამი მამას არ ხლებია ტრაგიკული აღსასრულის ქამს. იგი დედასთან ერთად ხონთქრის მიერ დიდ მოურავისათვის ნაბოძებ სანჯახში იმყოფებოდა. გიორგი სააკაძის დაღუპვის შემდეგ „ცოლი მოურავისა და შვილი მისი იორამ დარჩა აზრუმს ქუეყანასა“⁴⁸. ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობით, „ესე იორამ მოიყვანა როსტომ მეფემან არზრუმიდან კეთილისყოფისათჳს, რომელიც უქმნა მოურავმან მას, და მისცნა მამულნი თჳსნი ყოველნი“...⁴⁹.

იორამი ერთგული ყოფილა როსტომისა. ვახუშტი ბატონიშვილი გვამცნობს, რომ როცა თეიმურაზის გამეფების მიზნით როსტომის წინააღმდეგ გამოსულან ზაალ ერისთავი, იოთამ ამილახვარი, ნოდარ ციციშვილი, გიორგი გოჩაშვილი და კათალიკოსი ევდემოზ დიასამიძე, იორამი როსტომის მხარეს იბრძოდა და ჩამოჰყარა ორნი ძმანი ჩხეიძენიო. მაგრამ, სხვა წყაროთა მიხედვით, საქმის ვითარება რამდენადმე სხვაგვარად წარმოდგება. იორამი არ მოჩანს ძმების ჩხეიძეების შემპყრობად. როსტომ მეფის 1643 წლის ერთ საბუთში აღნიშნულია, რომ როცა შეთქმულნი „კახს ბატონს ესაქმნეს, შეიყარნეს და არაგუზედ მიგებება გაბედეს და კახი ბატონი უნდოდა[თ] ქართლში შემოეყუანა[თ] და გაებატონებინათ, ნოდარ მოსულიყო და თავისი მოსამართლენი ჩხეიძე[ე]ბი გუერც იახლა“...⁵⁰ შეთქმულთა შორის ყოფილან სახლისხუცის ჩხეიძის ბეჟიას შვილები — ხუცია და ოტია. ჩხეიძე ხუცია, როგორც ამ სიგელიდან ირკვევა, პაატა ჯავახიშვილს ჩა-

⁴⁷ Hd-14893.

⁴⁸ ბ ე რ ი ე გ ნ ა ტ ა შ ვ ი ლ ი, გვ. 412—413.

⁴⁹ ვ ა ხ უ შ ტ ი ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი, გვ. 441.

⁵⁰ ქართ.-სპ. ისტ. საბ., № 77.

მოუგდია, შეუპყრია და როსტომისთვის მიუგვრია, რისთვისაც როსტომი მას სწყალობს მამულებს იისციხესა და ავეკეთში. ოტია ჩხეიძე კი, როგორც როსტომის სხვა სიგელიდან ჩანს ფარსადან ბარათაშვილს შეუპყრია. მას როსტომი საჩილდაოდ სწყალობს ენაგეთს ზუციშვილსა და ფირუაშვილს „მათის სამართლიანის მამულითა“⁵¹.

არჩილის ცნობით შეთქმულთა შორის ყოფილა თვით ბეცია ჩხეიძეც (მამა ზუციასი და ოტიასი) და სწორედ იგი შეუპყრია იორამ მოურავიშვილს („ბეცია დარჩა იორამს, მოურავის შვილს იმ ომზედ“... 772), ხოლო ოტია ჩხეიძე ოტია რატიშვილს დაუპატიმრებია. როგორც ჩანს, იორამის თავგამოდება თეიმურაზის წინააღმდეგ ამ ომში რამდენადმე გადაქარბებულად შეფასდა, რაშიც უქვეყნლად გადამწყვეტი როლი ითამაშა თეიმურაზისა და გიორგი სააკაძის მტრობის ხსოვნამ.

3. იოსელიანის ცნობით, იორამი 1635 წელს დაბრუნებულია არზრუმიდან⁵². შემონახულა გიორგი იმერთა მეფის საფიცრის წიგნიც, რომლითაც ის წყალობასა და მფარველობას აღუთქვამს იორამს⁵³. ცხადია, ამ წიგნის შექმნის ქამს იორამი იმერეთში იმყოფებოდა, ხოლო წიგნი 1639 წელზე გვიან ვერ შეიქმნებოდა, რადგან გიორგი მეფე ამ წელს გარდაიცვალა⁵⁴. 40-იან წლებში იორამი უკვე ქართლში ჩანს. მართალია, როსტომს იორამის დაბრუნების ნებართვა შაჰ-აბას მეორისთვის უთხოვია, შაჰ-აბას მეორე კი 1642 წელს გამეფდა, მაგრამ არაოფიციალურად იორამი უფრო ადრეც უნდა მოსულიყო ქართლში. იორამი უნდა იგულისხმებოდეს როსტომ მეფის 1641 წლის ერთ სიგელში, რომელიც წარმოადგენს წყალობის წიგნს პაპუნა ბარათაშვილისადმი⁵⁵. სიგელში აღნიშნულია, რომ ბარათაშვილს მოურავიშვილი შემოესარჩლა მკედელ მგელიას კუთვნილებაში. მოურავიშვილის გვარით 1641 წელს შეიძლებოდა მოეხსენებინათ გიორგი სააკაძის მემკვიდრე, კერძოდ — იორამი

შემონახულა იორამ მოურავიშვილისათვის მთიულის-შვი-

⁵¹ ქართ.-სპ. ისტ. საბ. საბ. № 78.

⁵² პ. იოსელიანი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 5—6.

⁵³ Hd-14449 (იხ. აგრეთვე: Hd-2274).

⁵⁴ ამასთან დაკავშირებით იხ. გ. ჭამბურია, დასახელებული ნაშრომი. გვ. 175—176.

⁵⁵ დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან, I. ბატონყმური ურთიერთობა (XV—XVIII სს), ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით, 1940, თბ., სსრკ მეცნ. აკად. საქართველოს ფილიალის გამომცემლობა, საბ. №34.

ლების მიერ მიცემული ბატონყმობის წიგნი, რომელიც უთარი-
ლა⁵⁶. ნ. ბერძენიშვილის აზრით, იგი 1643 წლის ახლოს უნდა
იყოს შედგენილი⁵⁷. 1646 წელს თარხანი იორამი „დამხდურ-
გარდამწყვეტელთა“ შორის მოიხსენიება გივი ამილახვრის ნასყი-
დობის წიგნში⁵⁸.

იორამ მოურავიშვილსა და მის მემკვიდრეებს 1652 წელს როს-
ტომმა დაუბრუნა სამკვიდრო მამულები, რომლებიც გიორგი სააკა-
ძის განდევნის შემდეგ ზოგი „სახასოთ დადებულყო და რომელი-
მე სხუათათვის ებოძებინათ“. როსტომს მოჰკონებია: სააკაძეთა
გვარის დიდი ნამსახურობა „ძველთა მეფეთ დროსაც“, განსაკუთ-
რებით — თვით გიორგი სააკაძის ღვაწლი („...გიორგი მოურავი
ჩვენზედ და საქართველოზეც დიდათ ნამსახური იყო“...). იორამ
მოურავიშვილისათვის მამულების დაბრუნების ჟამს როსტომს
გაუსინჯავს ძველი საბუთები სააკაძეთა სამფლობელოების შესა-
ხებ, მათ შორის თამარ მეფის წყალობის სიგელიც სააკაძეთა წინა-
პარ ჯანშურაბ სააკაძისადმი (ეს სიგელი ჩვენამდე არ შემონახუ-
ლა, მაგრამ როსტომის დროს, როგორც ჩანს, არსებობდა), აგრეთ-
ვე დავით მეფის, სიმონის, ლუარსაბის, გულშარა დედოფლის
წყალობის წიგნები. როსტომის ამ სიგელით შესაძლებლობა გვეძ-
ლევა გავითვალისწინოთ გიორგი სააკაძისა და მის მემკვიდრეთა
სამფლობელო მამულები. მათი საკუთრება ყოფილა არაერთი სო-
ფელი: ნოსტე, ახალშენი, ნოსტის ოძისი, გულდეს ორბეთი, ცხი-
რეთი, ფავნისი, ახალქალაქი, გულაღეთი, ტყემლოანა, მზვარი,
გავაზური, გოსტიბე, გარგარი, მერია, ჭავჭავისი, კვირიკა, გოგო-
თი, ღვწე, ხანდისი, სიქალეთი, ლისი, ნანშირიგორი, ყიშლაღი,
კრწანისი და სხვ. მრ.

1654 წელს როსტომ მეფის წყალობის სიგელში იორამს „მე-
ჯლისის თარხანი“ ეწოდება⁵⁹.

ერთაწმინდის ტაძრის აღწერისას პ. იოსელიანი აღნიშნავდა
სამსხვერპლოში შესასვლელის თავზე ზუტყური ასოებით შესრუ-
ლებული წარწერის ნაშთებს: „ადიდე, ღმერთო, მეფეთ მეფე პატ-
რონი მარიამ... შეწევნითა ღვთისათა და მეოხებითა წმინდისა ეს-
ტატისათა, ბრძანებითა და პატრონისა იორამისათა... ვახტანგისა...“

⁵⁶ Hd-2545.

⁵⁷ დოკ. საქ. სოც. ისტ., I, საბ. № 35.

⁵⁸ Hd-14911.

⁵⁹ ქართ.-სპ. ისტ. საბ., № 109. ამგვარადვე მოიხსენება იორამი ამ ორენოვანი
საბუთის სპარსულ ტექსტშიც.

დავახატვინეთ მეორედ“...⁶⁰ ერთაწმინდის ტაძარი გიორგი სააკაძის შთამომავალთა საძეაღეა. წარწერაში მოხსენიებული „პატრონი იორამი“, რომლის დროსაც მეორედ მოუხატვინებიათ ტაძარი, ცხადია, იორამ მოურავიშვილია.

მე-17 საუკუნის 40-იან წლებში ქართლში აშკარად მოჩანს მხოლოდ ერთი მოურავიშვილი — იორამ თარხანი. იორამის შვილები ამ დროს ჯერ კიდევ მცირეწლოვანნი იქნებოდნენ (შესაძლოა ზოგიერთი მათგანი დაბადებულიც არ იყო). ამ გარემოების გაუთვალისწინებლობის გამო თავის დროზე შეცდომა იქნა დაშვებული როსტომ მეფის ერთი სიგელის ტექსტის გაგებაში. საქმე შეეხება როსტომის წყალობის წიგნს, რომელიც მას 1643 წელს მიუცია მოურავიშვილ თარხან იორამისათვის⁶¹. დოკუმენტი შექმნილია როსტომის წინააღმდეგ მოწყობილი იმ შეთქმულების დამარცხების შემდეგ, რომლის შესახებ ზემოთაც აღვნიშნეთ. შეთქმულებაში გარეული ყოფილა იორამის განაყოფი ივანე სააკაძეც, იგი შეთქმულების დამარცხების შემდეგ გადახვეწილა. მის კუთვნილ ზოგიერთ მამულს როსტომი სწყალობს თავის ერთგულ იორამს. მოგვაქვს ნაწყვეტები ამ საბუთის გამოცემებიდან: „ნებითა და შეწევნითა ღვთისათა ჩვენ მეფეთ მეფემან, კელმწიფემან, პატრონმან როსტომ და თანამეცხედრემან ჩვენმან, დედოფალთ დედოფალმან, პატრონმან მარიამ ესე უკუნისამდე ყამთა და ხანთა გასათავებელი წყალობის წიგნი და ნიშანი შეგიწყალებ და გიბოძეთ თქვენ, ჩვენსა ერთგულსა და წესისამებრ მრავალფერად თავ-დადებით ნამსახურთა ყმასა, სააკაძესა მოურავის შვილს თარხანს, იორამს და შვილთა გიორგის და მამავალთა სახლისა თქვენისათა“...⁶², „...გიორგის მოურავიშვილს თარხანს, იორამს და შვილთა და მამავალთა სახლისა თქვენისათა“...⁶³.

ჯერ იმ სხვაობის შესახებ, რომლითაც ამ საბუთის ტექსტი წარმოდგენილია ორ სხვადასხვა გამოცემაში. მოტანილი ეპიზოდებიდან ჩანს, რომ გამოცემებში სხვადასხვა ადგილზეა სიტყვა „გიორგის“. ეს იმ გარემოებამ გამოიწვია, რომ დოკუმენტის ტექსტში ეს სიტყვა ჩამატებულია. თუ ჩავთვლით, რომ იგი ზემოდასაზრდ ჩა-

⁶⁰ პ. იოსელიანი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 75.

⁶¹ Hd-14478.

⁶² საქართველოს სიძველენი, ტ. II, გ. თაყაიშვილის რედაქტორობით, 1909, ს. 49.

⁶³ ქართ.-სპ. ისტ. ს. 82.

მატებული, მაშინ ტაეპის ტექსტი სწორედ ისე წარმოდგება, როგორც ე. თაყაიშვილის გამოცემაშია. ხოლო თუ ამ სიტყვას ქვემოდან მიმატებულად მივიჩნევთ, მაშინ ტექსტი გაიმართება ისე, როგორც „ქართულ-სპარსული ისტორიული საბუთების“ გამოცემაში (სხვათა შორის, ამ უკანასკნელში გამოტოვებულია სიტყვა „სააკაძეს“, რომელსაც დოკუმენტში მუქი ლაქა აქვს). მაგრამ მთავარი ისაა, რომ ორსავე გამოცემაში სრულიად შეუსაბამო ადგილზეა მძიმე. სიტყვები „თარხანს იორამს“. გათიშულია მძიმით და საქმე ისე წარმოდგება, თითქოს აქ ორ სხვადასხვა პირზე იყოს საუბარი. სინამდვილეში კი საუბარია ერთ პირზე — მოურავიშვილ თარხან იორამაზე. თარხანი და იორამი აქ რომ სხვადასხვა პირებად ჩაგვეთვალა, თარხნის ვინაობა სრულიად გაურკვეველი იქნებოდა დამოუკიდებლად იმისგან, თარხანს წოდების აღმნიშვნელ ტერმინად გავიზრებდით თუ საკუთარ სახელად. იგი იორამზე წინაა მოხსენიებული და, მაშასადამე, უფროს მოურავიშვილად, იორამის უფროს ძმად უნდა გვევარაუდო. მაგრამ 1643 წელს ხომ იორამის უფროსი ძმები დიდი ხნის გარდაცვლილნი არიან, გარდა იორამისა ქართლში სხვა მოურავიშვილი არც არის (აქ მხედველობაში არ ვიღებთ იორამის შვილებს) მაშ, ვინაა უნდა გვეგულისხმება ამ თარხანში? მართებულად შენიშნა გ. ჯამბურია, რომ „გვარში ყოველთვის ერთი პირი იყო ამ წოდების. (თარხნობის. რ. ფ.) მფლობელი“. მკვლევარი იქვე გაკვრით მიუთითებს, რომ თარხანი შესაძლოა სათავადოს უფროსსაც გულისხმობდო⁶⁴. მოურავიშვილ-თარხნიშვილთა საგვარეულო დოკუმენტაციის შესწავლა უეჭვოდ ადასტურებს, რომ თარხანი მართლაც საგვარეულოს უფროსი იყო, თარხანთა სახლი საუფროსოს იღებდა თარხნიშვილთა სხვა შტოებისაგან⁶⁵. თარხანთა სახლის უფროსობა თარხნიშვილთა მთელ საგვარეულოზე არაერთგზისაა დადასტურებული დოკუმენტებში. მაგალითად, ვახტანგ VI-ის წყალობის წიგნში ომან მოურავიშვილისადმი აღნიშნულია: „...თარხანსაც წიგნი მიეცა პაპიშენისათვის, რომ შენზედ საუფროსო არ ავიღოთო ჩვენც. შეგიწყალებ და გიბოძეთ თარხნისაგან საუფროსოდ აღებული ერთა წმიდის აზნაურიშვილი ჭორაშვილი იესე, ბეჟან, ზურაბ“...⁶⁶ დაეით თარხნიშვილი იულონ ბატონიშვილისადმი მირთმეულ არზაში წერდა: „...ერთის სახლიდამ გაყრილნი გახლავართ,

⁶⁴ გ. ჯამბურია, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 176.

⁶⁵ Hd-8467 (3).

⁶⁶ Hd-4498. იხ. ავრეთვე: Hd-5052.

საუფროსოს გარდა ნახევარი მამული ჩვენია და ნახევარი ბეციასი და გლახასი“ (ბეცია და გლახა საკუთრივ თარხანთა სახლის წარმომადგენლნი იყვნენ).

სამოურავიშვილო-სათარხნიშვილოს გენეალოგიური შტოს სქემის შედგენის შემდეგ ჩვენთვის ცნობილი გახდა ყველა თარხნის სახელი და ძირითადი თარიღები იორამიდან დაწყებული მე-19 საუკუნის დასაწყისის ჩათვლით. მე-17 საუკუნის 40-იანი წლებიდან 60-იან წლებამდე თარხანი მოურავიშვილი იყო სწორედ იორამი. დიდი შეცდომა იქნებოდა თარხანი რომ პირის საკუთარ სახელად მიგვეჩნია. დაბეჭდვებით შეიძლება ითქვას, რომ თარხან მოურავიშვილი, ასეთი პირი (სადაც თარხანი საკუთარი სახელია), მე-17—18 საუკუნეთა სამოურავიშვილო-სათარხნიშვილოში არ ყოფილა. ამგვარად, დოკუმენტის გამოცემების ტექსტი „...თარხანს, იორამს“..., სადაც თარხანი და იორამი მძიმითაა გათიშული და სხვადასხვა პირებადაა გააზრებული, დამოუკიდებლად იმისგან თარხანს წოდების აღმნიშვნელად მივიჩნევთ, თუ საკუთარ სახელად, უაზრობაა. მაგრამ ამ შეცდომის ფესვები უფრო შორსაა საძიებელი. ე. თაყაიშვილი, როგორც ჩანს, შეცდომაში შეუყვანია პ. იოსელიანის ცნობას. პ. იოსელიანი წერდა: „თარხანი და გიორგი თარხან-მოურავები (დიდი მოურავის შვილიშვილები)“⁶⁷. ამ განმარტებაში ორი შეუსაბამობაა. ჯერ ერთი, დიდი მოურავის შვილიშვილი გიორგი თარხან-მოურავად არ იწოდებოდა. თარხან-მოურავი, როგორც გვარი, გაცილებით გვიანდელი წარმოშობისაა. მე-17 საუკუნის მეორე ნახევარსა და მე-18 საუკუნის დასაწყისში, როცა ცხოვრობდა ეს გიორგი, დიდი მოურავის მემკვიდრენი ჯერ კიდევ მხოლოდ მოურავიშვილებად ან თარხნიშვილებად იწოდებოდნენ. მეორეც, თარხანი აქ პ. იოსელიანს, როგორც ჩანს, პირის საკუთარ სახელად აქვს ნაგულისხმევი. ჩვენთვის ზუსტად ცნობილია დიდი მოურავის ყველა ვაჟი შვილიშვილის (იორამის შვილთა) სახელები, მათ შორის თარხანს ვერა ეხედავთ.

აღნიშნული დოკუმენტის ტექსტის მცდარად გააზრების შედეგად გამოწვეულმა შეცდომებმა „ქართულ-სპარსული ისტორიული საბუთების“ გამოცემას დართულ პირთა საძიებელშიც იჩინა თავი. საძიებელში წარმოჩენილია პირები: იორამიშვილი გიორგი, იორამიშვილი თარხან, იორამიშვილი ივანე და იორამიშვილი იორამი. მაგრამ დოკუმენტში, რომელსაც ეს ცნობები ემყარება,

⁶⁷ პ. ი. ო. ს. ე. ლ. ი. ა. ნ. ი., დასახელებული ნაშრომი, გვ. 56.

აღნიშნული პირნი არ იგულისხმებიან, საერთოდ, იქ საუბარი სულაც არაა იორამიშვილებზე. იორამიშვილობა არასოდეს არ ყოფილა დიდ მოურავის მემკვიდრეთა გვარ-წოდება. მათითებულ პირთა ჩამოთვლისას სხვა შეცდომებიცაა დაშვებული, მაგრამ მათზე აღარ შეეჩერდებით. ეს შეცდომები კი იმან გამოიწვია, რომ დოკუმენტის ტექსტი გამოცემაში მართებული სახით არაა დაბეჭდილი. უნდა იკითხებოდეს არა „...გიორგი მოურავიშვილს თარხანს, იორამს“..., არამედ ისე, როგორც ე. თაყაიშვილის გამოცემაშია (მძიმის გარდა): „სააკაძეს მოურავის შვილს თარხანს იორამს და შვილთა გიორგის და მამავალთა სახლისა თქვენისათა“...

იორამ მოურავიშვილი, როგორც ფეშანგი გვამცნობს, ყვავილით გარდაცვლილა ქუთაისში⁶⁸. არსებობს სხვა წყაროს ცნობაც მისი გარდაცვალების თარიღის შესახებ. მოურავიშვილთა საგვარეულო ქრონიკიდან ზოგიერთი მეტად მნიშვნელოვანი ცნობა შემოუნახავს კინკლოსების ისტორიულ მინაწერებსაც; კერძოდ, 1636 წელს გადაწერილ „ჟამნ-გულანის“ მინაწერებში ვკითხულობთ: „ტნ — 1664 — აქა ბატონი თარხანი იორამ მიიცვალა“⁶⁹. ამ ცნობამ მოურავიშვილთა საგვარეულო ქრონიკის თვალთ შეგვახედა მინაწერებში წარმოდგენილ სხვა ცნობებისთვისაც. გამოცემის კომენტარებში აღნიშნულია, რომ მინაწერებში ასახვა უპოვია ციციშვილთა საგვარეულო ქრონიკის ცნობებს. ირკვევა, რომ აქვე წარმოდგენილია ზოგიერთი მნიშვნელოვანი ცნობა მოურავიშვილთა საგვარეულო ქრონიკიდანაც.

მინაწერებში მოხსენიებული ზოგიერთი პირის ვინაობა ნათელი ხდება მოურავიშვილთა გენეალოგიური შტოს დადგენის შემდეგ. იორამ თარხნის გარდაცვალების თარიღის აღნიშვნა აქ შემთხვევითი არ უნდა იყოს, როგორც ჩანს, ავტორი მინაწერთა ერთი ნაწილისა ახლო ურთიერთობაში იმყოფებოდა იორამ თარხნის მემკვიდრეებთან. ირკვევა, რომ მინაწერებში აღნიშნულია ავთანდილ მოურავიშვილის (იორამის ვაჟის) შვილთა დაბადების თარიღები (პაატა, ბადურ, მამუკა სწორედ ავთანდილის ვაჟებია). პაატას დაბადების თარიღის აღნიშვნას წინ უსწრებს ცნობა: „ტნ — 1662 — აქა ციციშვილის ქალი მოიყვანეს“. ცხადია, ლოგიკურია, რომ ციციშვილის ქალი ავთანდილის მეუღლედ ვივარაუდოთ. სიტყვის

⁶⁸ ფეშანგი, შაჰნავაზიანი, გ. ლეონიძისა და ს. იორდანიშვილის რედაქციით, თავები XLIX-L, თბ., სახელგამო.

⁶⁹ მცირე ქრონიკები (კინკლოსების ისტორიული მინაწერები). ტექსტი გამოსცა, შესავალი წერილი და კომენტარები დაურთო ჟემბერ ოდიშელმა, 1968.

ფორმა „მოიყვანეს“ ნათელს ხდის, რომ მინაწერი შესრულებულია არა: ციციშვილთა საგვარეულოში, საიდანაც ქალი წაიყვანეს, არამედ იქ, იმ წრეში, სადაც „მოიყვანეს“. ეს გვაფიქრებინებს, რომ მინაწერთა ერთი ნაწილი შესრულებული უნდა იყოს ავთანდილ მოურავიშვილის ოჯახურ თუ ნათესაურ წრეში.

ყველაზე გვიანდელი საბუთი, რომელშიაც იორამ თარხანი ცოცხლად მოიხსენიება, ესაა მისი ჯავახიშვილებთან დამოყვრების წიგნი, რომელიც 1663 წელსაა შედგენილი⁷⁰. შაჰნავაზის ბრძანებით იორამ თარხნის უფროს ვაჟს გიორგის ცოლად შეურთავს ქაიხოსრო ჯავახიშვილის ქალი. ეს ქორწინება უთუოდ მიზნად ისახავდა ამ ორ გვარს შორის ძველი მტრობის საბოლოოდ აღმოფხვრას და ამდენად მნიშვნელოვანი იყო სამეფოს განმტკიცების თვალსაზრისითაც. საინტერესოა, რომ საბუთი შედგენილია ფეშანგის მიერ. როგორც ჩანს, ფეშანგი ახლოს იცნობდა იორამ მოურავიშვილის ოჯახს. სწორედ ფეშანგის მიერ შედგენილ ამ დოკუმენტში იორამის შვილთა შორის დასახელებულია წინამძღვარი ქრისტეფორეც. ამ პირის შესახებ სხვა ცნობები ჯერჯერობით არ მოგვეპოვება.

ამგვარად, ცნობები იორამ მოურავიშვილის შესახებ შემოუნახავს როგორც ისტორიულ დოკუმენტებს, ისე საისტორიო თხზულებებსა და მხატვრული ლიტერატურის ძეგლსაც. როგორ წარმოდგება ამ ცნობათა მიხედვით გიორგი სააკაძის მეშვიდრის სახე?

იორამ მოურავიშვილი თავისი დროის დიდად სახელოვანი პირი ყოფილა. ფეშანგი მას „დარბაისელთა თავადს“ უწოდებს (როგორც ალენიშნეთ, როსტომის ერთ საბუთში იორამს „მეჭლისის თარხანი“ ეწოდებოდა. ეს ერთი და იმავე მნიშვნელობის ტერმინები უნდა იყოს). ფეშანგისავე ცნობით იორამი ყოფილა ბრძენი, პლატონის შესადარი, „ყოვლის საქმისა მხუდარი“, „სახელოვანი მამაცი“, ლმობიერი, მდაბალი და სხვ.

ჯერ კიდევ გ. ლეონიძემ მიაქცია ყურადღება იმ გარემოებას, რომ შაჰნავაზის კარზე მყოფ დიდებულთა შორის ფეშანგი განსაკუთრებულ ყურადღებას მხოლოდ ერთზე — იორამ თარხანზე აჩერებს, გამოყოფს მას სხვა კარისკაცთაგან და უძღვნის პოემის ორ თავს. გ. ლეონიძის აზრით ეს იმით აიხსნება, რომ „ავტორი რაღაც დამოკიდებულებით არის შეკრული იორამ თარხანთან“⁷¹. ამგვარი ვარაუდი დამაჯერებლად არ გვეჩვენება. არავითარი სა-

⁷⁰ საქ. სიძე., II, საბ. № 64.

⁷¹ გ. ლეონიძე, ფეშანგის „შაჰნავაზიანის“ წინასიტყვაობა, გვ. XIII.

ფუძველი არა გვაქვს ფეშანგისაგან იორამ თარხნის ხოტბა მათი რაიმე პირადი დამოკიდებულების მიზეზით ავხსნათ. სხვა რომ არა იყოს რა, მეხოტბე პოეტსაც არ შეეძლო არარსებულ „დამსახურებათა“ მიწერით განედიდებინა ვინმე უმნიშვნელო პიროვნება და ხოტბაშესხმული მეფის გვერდით წარმოეჩინა ის, როგორც უპირველესი კარისკაცი. ეს თვით მეფის — მთავარი სახოტბო პერსონაჟის შეურაცხყოფა იქნებოდა. უკუვაგდოთ სახოტბო ეპითეტები და ვიმსჯელოთ იმ ფაქტთა მიხედვით, რომლებიც იორამის სახელს უკავშირდება და რომელთა მოგონება, ცხადია, ფეშანგს არ შეეძლო.

როგორც ცნობილია, ვახტანგ V-მ (შაჰნავაზმა) 1661 წელს იმერეთში თავისი უფროსი ვაჟი — არჩილი გაამეფა. 1663 წელს ვახტანგი იძულებული გახდა არჩილი უკანვე გაეწვია ყაენის მოთხოვნით, რომელზედაც ხონთქარმა იმოქმედა. არჩილის იმერეთიდან წაძოყვნა მარცხი იყო დიდი ეროვნული მნიშვნელობის საქმისა. ვახტანგი და არჩილი იძულებულნი გახდნენ ამ მარცხს შერიგებოდნენ. იმერეთში მეფედ წარგზავნეს თვალეზდათხარილი ბაგრატი, რომელიც „შინაურ პატიმრობაში იმყოფებოდა ვახტანგთან თბილისში“⁷². ახალციხის ფაშამ შეასმინა ვახტანგი ხონთქართან და ახლა თვით იჩემებდა ბაგრატის ტახტზე აყვანის შეურვეობას. ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობით ფაშა არჩილის გასაძევებლად კიდეც მიაღწა თურმე ჯარით იმერეთს: „ხოლო რა დასუეს ბაგრატ, მოადგა ფაშა შთამოსვლად იმერეთს მთასა, რათა განაძოს არჩილ. მაშინ იმერთა აცნობებს მეფობა ბაგრატისა და უკუნიქცა მთიდან ფაშა“...⁷³. ფეშანგიც მოგვითხრობს ასლან ფაშის მოციქულის მოსვლას ვახტანგ V-სთან და ბაგრატის თხოვას იმერეთში გასაძევებლად. ფაშის შეჰაჰველობას უკიდურესად აღუშფოთებია ვახტანგი. მართალია, ის და არჩილი იძულებულნი იყვნენ იმერეთის ტახტს გასცლოდნენ, მაგრამ ვახტანგს კარგად ესმოდა, რომ საჭირო იყო აზრიანი გაცლა, გონიერი უკანდახევა. შაჰნავაზი ახალციხის ფაშის შეურვეობას არ ცნობდა და როგორც გონიერი სახელმწიფო მესაჭე, რა თქმა უნდა, ცდილობდა ჩაშლილი საქმისგან უკეთესი გამოსავალი ეპოვნა. ახლა უმჯობესი იყო ბაგრატის თვით ვახტანგისავე ნებით გამეფება იმერეთში. ამიტომაც ოფიციალურად საზეიმო იყო ბაგრატის იმერეთში გაგზავნა. ღიდებას,

⁷² საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, IV, 1973, გვ. 346.

⁷³ ვ ა ხ უ შ ტ ი ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი, გვ. 837. იხ. აგრეთვე: გვ. გვ. 450-729-730.

რომლითაც იგი იმერეთში გაისტუმრეს დიპლომატიური აზრი ჰქონდა. ამჟამად უნდა გამოხატულიყო, რომ ვახტანგს კვლავაც საუფროსოდ ხელი მიუწვდებოდა იმერეთზე. ეს ნათლად ჩანს ფეშანგის აზრულებაშიც. ვახტანგ V-ს უთქვამს: „რაცა გამდეს, მას იქმოდეს, ჩვენთა სიტყუათ გარდუვლელად“ (946). ეს პოზიცია მტკიცედ, შეუვალად და ყველასთვის თვალსაჩინოდ უნდა გამოეხატა პირს, რომელსაც დაევალა ბაგრატიის ტახტზე აყვანა. თვით საქმე იმდენად მნიშვნელოვანი იყო, რომ აუცილებლად უნდა მინდობოდა ჰქვიან, ენერგიულ და ამავე დროს ავტორიტეტულ პიროვნებას. ეს საქმე იორამ მოურავიშვილს დაევალა. ცხადია, იგი შემთხვევით შერჩეული არ იქნებოდა და, მაშასადამე, ფეშანგის მიერ მისი მისამართით გამოთქმულ ქებასაც საფუძველი უნდა ჰქონოდა.

იმერეთის სამეფო კარზე ადრევე იცნობდნენ იორამ მოურავიშვილს. ამჟამადაც დიდი პატივით მიუღიათ ის („უმასპინძლებდნენ თარხანსა“... 958); და სწორედ ამ ხანებში მას ქუთაისში ყვავილი შეჰყრია და უდროოდ გარდაცვლილა... ეს იყო შემთხვევითი სიკვდილი ქვეყნისათვის საჭირო პიროვნებისა, რომელსაც სამოღვაწეო სარბიელი ჯერ კიდევ წინ ჰქონდა. ფეშანგი გაღმოგვცემს თვით ვახტანგ V-ის დიდ მწუხარებას ესოდენ სახელოვანი კაცის „ადვილ დაკარგვის“ გამო. ფეშანგისაგან იორამის ქებაც იმდროინდელი საზოგადოებრივი აზრის ანარეკლად გვესახება.

ზოგიერთი მკვლევარი გიორგი სააკაძის შვილთა შორის ასახელებს ზურაბსაც. ამგვარი ცნობა მოეპოვება ვახუშტი ბატონიშვილსაც. ვახუშტი, მოგვითხრობდა რა გიორგი სააკაძის აჯანყების შესახებ, წერდა, რომ „ყიზილბაშთა შინა მყოფი მოურავი შეუჟდა ყარჩიხანს და მოკლა, და შვილმან მისმან ზურაბ შვილი ყარჩიხანისა და მოსწყუდეს ყიზილბაშნი“⁷⁴. მაგრამ ისტორიულ დოკუმენტებში გიორგი სააკაძის ძეთა შორის ზურაბი არცერთხელ არ მოიხსენიება. როგორც ჩანს, ვახუშტი ბატონიშვილის ეს ცნობა რაღაც შემთხვევითი გაუგებრობის შედეგი უნდა იყოს. ზურაბი აქ ავთანდილის ნაცვლად არის დასახელებული. დაბეჭდვითი ცნობილია, რომ აჯანყების უამს შვილთაგან სწორედ ავთანდილი ედგა მხარში გიორგი სააკაძეს. ავთანდილი იყო ერთი იმ ოთხ გმირთაგანი, აჯანყების ღამეს სააკაძესთან ერთად მტრის ბანაკში რომ იმყოფებოდნენ და იარაღსასხმულნი განთიადს ელოდნენ. სწორედ ავთანდილმა მოკლა ყარჩიხანის ძე. არჩილი გვაცნობს იმ ოთხი გმირის სახელებს: „პაატა ხერხეულიძე, ავთანდილ ძათა თვისითა,

⁷⁴ ვ ა ხ უ შ ტ ი ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი, გვ. 430.

ულია დიასამიძე, პაპუნა ვაშაყისითა“ (600), და შემდეგ: „იმის შვილსა (იგულისხმება ყარჩიხანის შვილი. რ. ფ.) მოურავის შვილ-მა უყო საქმე ისევ“ (603). ასეთსავე ცნობას გვაწვდის ბერი ეგნატაშვილიც: „ხოლო მოურავი დიდად სახელოვნად იყო მას ღამესა. მოვიდა მოურავი და მოკლა თუთ შუბითა ყოჩიხანი და შვილმან მისმან ავთანდილ მოკლა ყოჩიხანის შვილი“⁷⁵.

როგორც ჩანს, ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობის გავლენის ქვეშ იმყოფებოდა თეიმურაზ ბაგრატიონიც, როცა წერდა, რომ იმ ოთხთა შორის, აჯანყების ქაშს გიორგი სააკაძის გვერდით რომ იმყოფებოდნენ, იყო მისი საყვარელი შვილი ზურაბიც, რომელმაც განგმირა ყარჩიხანი, და რომელიც ვაჟკაცობით ჯობდა კიდეც თავის მამასო⁷⁶.

ქ. კეკელიძე გიორგი სააკაძის შვილთა შორის აღნიშნავდა არა მხოლოდ ზურაბს, არამედ ივანესაც⁷⁷.

დღეს დაბეჭილებით შეიძლება ითქვას, რომ დიდ მოურვე გიორგი სააკაძეს არ ჰყოლია შვილები ზურაბ და ივანე. ეს ორი პირი მართლაც იყვნენ ძენი გიორგი სააკაძისა, მაგრამ არა დიდი მოურავისა. დოკუმენტურად მტკიცდება, რომ გიორგი სააკაძე, მამა ზურაბისა და ივანესი, ცოცხალია 1635 წელსაც (დიდი მოურავი გიორგი სააკაძე 1629 წელს დაიღუპა!). ივანე და ზურაბი რომ დიდი მოურავის ძეები არ ყოფილან იქიდანაც ჩანს, რომ ისინი საბუთებში ყოველთვის სააკაძის (და არა მოურავიშვილის) გვარით მოიხსენიებიან. ეს პირნი ატენის მოურავ სააკაძეთა შტოს წარმომადგენელნი არიან. გიორგი სააკაძე ატენის მოურავად მოიხსენიება როსტომის 1634 წლის წყალობის სიგელში, რომელიც გაცემულია დავითის შვილის ბოქაულთუხუცესი დავითის სახელზე⁷⁸. ატენის მოურავ სააკაძეთა ოჯახი თავიდანვე ერთგული ყოფილა თეიმურაზ I-ისა. 1631 წელს, გიორგი სააკაძის ტრაგედიის შემდეგ, როცა მისი მახლობელი პირნი რეპრესიებს განიცდიდნენ, თეიმურაზ I გიორგი სააკაძესა და მის შვილს ივანეს სწყალობს ატენს მირზახეულ ვენახს⁷⁹. გარკვეულ პერიოდამდე ამ ოჯახს დიდად წყალობდა როსტომ მეფეც. ასე, 1635 წელს გიორგი სააკაძესა და

⁷⁵ ბ ე რ ი ე გ ნ ა ტ ა შ ვ ი ლ ი, გვ. 407.

⁷⁶ თ ე ი მ უ რ ა ზ ბ ა გ რ ა ტ ი ო ნ ი, სიკვდილი დიდ-მოურავის გიორგი სააკაძისა, S-213.

⁷⁷ ქ. კ ე კ ე ლ ი ძ ე, ძველი ქართ. მწერლობის ისტ., II, გვ. 419.

⁷⁸ საქ. სიძგ., II, საბ. № 190.

⁷⁹ სცსა, ფ. 1448, საბ. 3261.

მის შვილებს — ივანეს, ზურაბსა და პაპუას უკვე როსტომი სწყალობს ატენს მამულებს⁸⁰. სწორედ ამ ივანე და ზურაბ სააკაძეებს ეხედავთ 40-იან წლებში როსტომის წინააღმდეგ მოწყობილი შეთქმულების მონაწილეებად.

გიორგი სააკაძის ერთი ძე — ზურაბი როსტომს „საყენოდ“ ჰყოლია ჩამოყვანილი, მისთვის „ნახსენები“ ყოფილა პაპუნა ბაჩათაშვილის და, მაგრამ ღალატის გამო როსტომს მისთვის საცოლედ წაუერთმევია და ქვაბულ მაჩაბლისათვის მიუთხოვებია⁸¹.

ივანეს, ზურაბსა და პაპუას მეოთხე ძმაც ჰყოლიათ — ბეჟანი. ჩვენამდე მოღწეულა თეიმურაზ I-ის სიგელი, რომელიც სწორედ ამ ატენელ სააკაძეთა სახელზეა გაცემული. თეიმურაზი იოვანე (ივანე) სააკაძეს „ჩვენთვის წამედარსა ყმასა“ უწოდებს. აქ, ცხადია, ის წახდენა და რეპრესიები იგულისხმება, რაც შეთქმულების დამარცხების შემდეგ სააკაძეთა ამ ოჯახმა როსტომისაგან განიცადა. მოგვაქვს ნაწყვეტი ამ დოკუმენტიდან: „...ესე უკუნი-სამდე უამთა გასათავებელი, მტკიცე და უცვალებელი წყალობისა წიგნი და სიგელი გიბოძეთ ჩუენ, კელმწიფემა მეფემა პატრონმა თეიმურაზ და თანამეცხედრემა ქართველთა მეფისა ასულმა დედოფალმა პატრონმა ხვარაშან...“⁸². შეგიწყალეთ და გიბოძეთ შენ ჩვენსა ერდგულსა და თავდაებით (sic) ნამსახურსა და ჩვენთვის წამედარსა ყმასა სააკაძეს იოვანესა და ძმასა ზურაბს და ბეჟანს და შვილთა თქვენთა გიორგის და ზალსა, და გივს და შალვას, და შვილთა და მომავალთა სახლისა შენისათა. გიბოძეთ სამღერეთი შენის განაყოფის მამული...“⁸². ამ გიორგი სააკაძის მამა, როგორც ჩანს, იყო ზურაბ სააკაძე, რომელიც ატენის მოურავად მოიხსენიება 1620 წლის ახლოს შედგენილ ერთ დოკუმენტში⁸³. ამგვარად, გამოიკვეთა თეიმურაზ I-ის ერთგულ ატენელ სააკაძეთა შტო (გვ. 146).

სააკაძეთა ამ შტოს წარმოჩენის შემდეგ ნათელი ხდება ვინაობა ეახუშტი ბატონიშვილის თხზულებაში მოხსენიებული იმ ბეჟან სააკაძისა, რომელიც თეიმურაზ I-ის შვილიშვილის — ერეკლე I-ის ბანაკში აღმოჩენილა მე-17 საუკუნის დასასრულს. ზემოთაც აღვნიშნეთ, რომ იგი თურმე ერეკლე I-თან ამხილებდა გიორგი

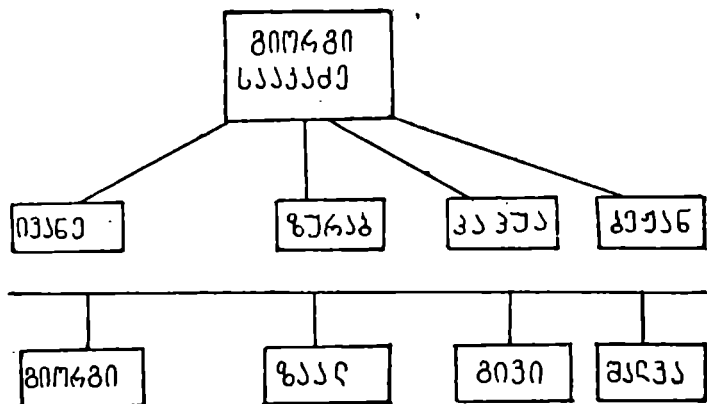
⁸⁰ Ad-1010.

⁸¹ საქ. სიძ., I, საბ. № 38.

⁸² Hd-5296.

⁸³ Qd-826. იხ. ისტორიული დოკუმენტები იმერეთის სამეფოსა და გურია-ოდის სამთავროებისა (1466—1770 წწ.) შ. ბურჯანაძის გამოცემა, 1959, წიგნი I, გვ. 23.

XI-ს, რისთვისაც ამ უკანასკნელმა თვალების დათხრით დასაჯა. ეს ბეჟანი სწორედ ატენელ სააკაძეთა შტოს წარმომადგენელია. ეს ჩანს ვახუშტის ცნობიდანაც: „ვითარცა მამამან მისმან პირველ ქცხილვანს ყოფასა შინა არა მისცა მეფესა ღვინო ატენილამ, ამისთვის შეიპყრა, ამოგადნა თუალნი“. სავესებით აშკარაა, რომ მე-17 საუკუნის ისტორიულ დოკუმენტებში მრავალგზის მოხსენიებული ივანე და ზურაბ სააკაძეები დიდ მოურავ გიორგი სააკაძის ძეები

არ არიან და პოლიტიკური ორიენტაციის თვალსაზრისითაც დიდად განსხვავდებიან მოურავიშვილთაგან.

ამის შემდეგ განვიხილოთ გიორგი სააკაძის შვილიშვილთა და კიდევ უფრო გვიანდელ მემკვიდრეთა საკითხი.

გიორგი სააკაძის შვილიშვილთა, იორამის შვილთა დალოცვა და შეწყალება მეფის მიერ იორამის გარდაცვალებისთანავე მომხდარა. ფეშანგის ცნობით ვახტანგ V-ს მფარველობა აღუთქვამს იორამის ცოლ-შვილისათვის:

მეფემ იმედი უბძანა: „რაცა სწადს, აგრე ვქენითა.
არავის მივსცემ სამცრებლად, გულს შიში არიდენითა“.
(968).

იორამ მოურავიშვილს ექვსი ვაჟიშვილი ჰყოლია: გიორგი, ავთანდილი, წინამძღვარი ქრისტეფორე, დავითი, შიოში და ზურაბი (ჯანზურაბი). წინამძღვარ ქრისტეფორეს საერო სახელი უცნობია. თუ გავითვალისწინებთ იმ გარემოებას, რომ იორამს თავისი შვილებისათვის მამისა და ძმების სახელები დაურქმევია, მაშინ შეიძ-

ლება ვიფიქროთ, რომ შვილთა მწკრივში წინამძღვარი ქრისტეფორე მოხსენიებულია სწორედ იქ, სადაც თითქოს პაატას სახელი იყო მოსალოდნელი.

ისტორიულ დოკუმენტთა ცნობების მიხედვით შესაძლებელი ხდება წარმოჩენა იორამ თარხნის შვილთა შტოებისა. გამოიკვეთა გიორგი თარხნის, ავთანდილ მოურავის, დავითისა და ზურაბის (ჯანზურაბის) შტოები. შიოშ იორამის-ძე კი საბუთებში მხოლოდ 80-იან წლებამდე იძებნება, უფრო გვიან მის სახელს ვეღარ ვპოულობთ. მემკვიდრეები მას, როგორც ჩანს, არ ჰყოლია. იორამის შვილთა შტოებს განვიხილავთ ცალ-ცალკე, ხოლო ყოველ ცალკეულ შტოს — მთლიანობაში. ვიფიქრობთ, ეს უფრო მოხერხებული გზაა ცალკეულ შტოთა შემადგენლობის, მათ წარმომადგენელთა პოლიტიკური ორიენტაციისა და სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობის წარმოჩენისთვის.

15—38. იორამ თარხნის გარდაცვალების შემდეგ საგვარეულო სახლის უფროსობა მემკვიდრეობით რგებია მის უფროს ვაჟს — გიორგის. დოკუმენტი Hd—7260 შედგენილია იორამის გარდაცვალებამდე ერთი წლით ადრე, 1663 წელს და მასში გიორგი ჯერ კიდევ თარხნიშვილად მოიხსენიება. 1664 წლის შემდეგ დროინდელ საბუთებში გიორგის უკვე თარხანი ეწოდება. თუ ამ ფაქტორს გავითვალისწინებთ, შეიძლება მიახლოებით დავათარილოთ უთარილო დოკუმენტი — Hd 1446. ეს დოკუმენტი, რომელშიც გიორგი თარხანია მოხსენიებული, ვერ შეიქმნებოდა იორამის გარდაცვალების თარიღზე ადრე, ე. ი. 1664 წლამდე.

გიორგი თარხნის შტოს პირობითად თარხანთა შტოს ვუწოდებთ. თარხნები სამოურავიშვილო-სათარხნიშვილოს სწორედ ამ შტოს წარმომადგენელნი არიან. მტკიცედ გამოიკვეთა თარხანთა შტოს შემადგენლობაც. პ. იოსელიანის ცნობით, თარხნობა, როგორც წოდება, 1817 წლამდე არსებულა⁸⁴. შესაძლებელი ხდება თითქმის ყველა თარხნის სახელისა და ძირითადი ქრონოლოგიის დადგენაც. მაგრამ საჭიროა გავითვალისწინოთ ერთი გარემოება, რომელმაც შეიძლება შეცდომაში შეიყვანოს საქმეში ჩაუხედავი პირი. როგორც ითქვა, თარხნები იყვნენ . მოურავიშვილ-თარხნიშვილთა საგვარეულოს უფროსნი, ეს დასტურდება დიდძალი დოკუმენტური მასალით, მაგრამ ეს ტერმინი ზოგჯერ, იშვიათი გამოწაკლისის სახით, იხმარებოდა არაძირითადი მნიშვნელობითაც.

⁸⁴ პ. იოსელიანი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 58.

სათარხნიშვილოს ცალკეულ წარჩინებულ პირებს (მაგალითად, თარხნის ძმებს), პატივდებით მოხსენიების მიზნით ზოგჯერ თარხნებს უწოდებდნენ. იძებნება ორიოდ შემთხვევა, როცა თარხნებად მოიხსენიებიან იორამის ძენი — ავთანდილი და ზურაბი. სინამდვილეში კი ისინი არასოდეს არ ყოფილან თარხნები (საგვარეულოს უფროსნი). სამოურავიშვილო-სათარხნიშვილოს შიგნით თარხანთა შტო — ესაა გიორგი თარხნის მემკვიდრეობა, სხვა შტოების წარმომადგენლები თარხნები არ ყოფილან.

გიორგი თარხნის გარდაცვალების შემდეგ თარხანი გახდა მისი უფროსი ვაჟი ბეჟანი. ამ უკანასკნელის შემდეგ, უფრო ხანგრძლივი პერიოდის მანძილზე თარხნად ვხედავთ გიორგი თარხნის მომდევნო ვაჟს, ბეჟანის ძმას — ლუარსაბს, ლუარსაბის გარდაცვალების შემდეგ — მის შვილებს, ჯერ — იოანეს, მერე გიორგის, ხოლო შემდეგ იოანეს ძე — ლუარსაბს. პატივდებით მოხსენიების მიზნით, თარხნებად ზოგჯერ იწოდებოდნენ თარხანთა შტოს სხვა წარმომადგენელები: გლაზა (რამაზ) დემეტრეს ძე და გიორგი თარხნის ძმა ბეცია.

1663 წელს გიორგი მოურავიშვილისათვის (შემდეგში — გიორგი თარხანი) გიორგი, ლევან და ლუარსაბ ბატონიშვილებს ახალდაბის მოურაობა მიუციათ⁸⁵.

მე-17 საუკუნის 80-იან წლებში მოურავიშვილთა სახლს გიორგი XI-ისთვის ქვათახევის საწინამძღვროს ბოძება უთხოვია. 1685 წელს გიორგი XI-მ დააკმაყოფილა მათი თხოვნა, მაგრამ გარკვეული პირობით: „...როდესაც საგინაშვილი წინამძღვარი ქრისტეფორე ამიერ სოფლით გარდავდეს, თქვენთვის ამ წესით გვიბოძებია, რომე საერისკაცოდ ვარ გავვდით და თუ თქვენ თქვენს სახლში თქუენი სახლიშვილი ბერი არ გამოსწყვიტოთ, ჩვენ იმისი წინამძღვრობა თქვენის სახლიშვილის ბერის მეტს არავის მივსცეთ და არც მოგიშალოთ. რომელიც ბერი თქვენის სახლისა წინამძღვარად იჯდებოდეს, ქვათახევი ჩვენი სასაფლაო არის და მის შეხებასა და მისად საკადრისად წესსა და რიგს ნურას მოშლია და აკეთებდეს“...⁸⁶

როგორც ირკვევა, მე-17 საუკუნის ბოლოსთვის რამდენადმე გამიჯნულა ერთმანეთისგან პოლიტიკური მიმართულება იორამის შვილებისა — გიორგი თარხნისა და ავთანდილ მოურავიშვილისა. ცნობილია, რომ ამ პერიოდში ადგილი ჰქონია დაპირისპირებასა

⁸⁵ Hd-7260.

⁸⁶ Hd-2418, Hd-1969.

და ბრძოლებს ვახტანგ V-ის მემკვიდრეთა და ერეკლე I-ს შორის. ქართლ-კახეთის თავდაზნაურობა წრეები, ცხადია, ვერ ასცდებოდნენ გავლენათა სფეროებს. ირკვევა, რომ სხვადასხვა დაჯგუფებაში მოხვედრილან ძმებიც — გიორგი თარხანი და ავთანდილ მოურავიშვილი. გიორგი თარხანი ერეკლე I-ის ერთგულთა ბანაკში აღმოჩენილა, ხოლო ავთანდილ მოურავიშვილი და მისი მემკვიდრეები ბოლომდე თავგანწირვით ერთგულობდნენ ვახტანგ V-ის მემკვიდრეებს, მუხრან-ბატონ ბაგრატოვანთა შტოს.

გიორგი თარხნის მიეკრძება ერეკლე პირველისადმი აღნიშნული ჰქონდა პ. იოსელიანსაც, მაგრამ ვითარების ანალიზისას მას მოსვლია დიდი შეცდომა, არასწორად განუსაზღვრავს თარიღი ერთი დოკუმენტისა, რამაც ფაქტთა არამართებული გააზრებაც გამოიწვია. პ. იოსელიანი წერდა: „9—10. თარხანი და გიორგი თარხან-მოურავები (დიდი მოურავის შვილიშვილები). ეს სახელები იმ აქტიდან ჩანს, მეფე ირაკლი I-მა ნაზარალი ზანმა რომ გასცა 1662 წელს. იქ აღნიშნულია, რომ ისინი ერთგულად და ძალ-ღონის დაუზოგავად ემსახურებოდნენ მეფეს, როცა თავისი სახლობით ციხე-სიმაგრე თორღვაში (თუშეთში) იყო გამაგრებული“⁸⁷.

ნაწყვეტი პ. იოსელიანის ამ შენიშვნიდან ზემოთაც მოვიტანეთ და მასში წარმოდგენილი ზოგიერთი შეცდომის შესახებაც ვიმსჯელოთ. ახლა უნდა შევეხოთ სხვა, კიდევ უფრო დიდ შეცდომას, რომელსაც ეს განმარტება შეიცავს.

1662 წელს ერეკლე I-ის მიერ გაცემულ იმ დოკუმენტს, რომელსაც პ. იოსელიანი ასახელებს, დღეს ვერ ვპოულობთ და ფრიად მნიშვნელოვან მიზეზთა გამო შეუძლებლადაც გვეჩვენება ამგვარი საბუთი არსებულებით. მაგრამ შემონახულა ერეკლე I-ის 1692 წლის სიგელი, გიორგი თარხნის სახელზე გაცემული. სწორედ ამ საბუთშია წარმოდგენილი ის ცნობები, რომელთაც პ. იოსელიანი 1662 წლის სიგელის შინაარსად გვთავაზობს. ეს რომ უფრო ნათელი იყოს, მოგვაქვს ნაწყვეტი 1692 წლის დოკუმენტიდან: „ნებითა ღმრთისათა ჩუენ ღმთივ გვირგვინოსანმან და ღმთივ დამყარებულმან მეფეთ მეფემან პატრონმან ერეკლე და დედამან ჩვენმან დედოფალთ დედოფალმან პატრონმან ელენე, პირმშომან და სასურველმან ძემან ჩუენმან იმანყულიმ და კოსტანტინემ ესე წყალობის წიგნი გიბოძეთ თქვენ მოურავის შვილსა თარხანს გიორგის ასრე რომ ოდეს გაგვიქირდა და ციხეში შემოვედით შენცა აიყარე და ერთპირად ჩუენთან ჩამოხველ და დიდად მონდომე-

⁸⁷ პ. იოსელიანი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 56.

ბით და ერთგულად გუემსახურე. აწ ჩვენცა შეგიწყალეთ და გიბოძეთ ყაენისა და ჩვენი ორგულისა და უკუდგომილისა ჯავახიშვილებს ოძისი, გლეხები საამის ყმების გარდა...“⁸⁸.

როცა პ. იოსელიანის მიერ მოწოდებულ ცნობებს (რომელთაც იგი 1662 წლის დოკუმენტის შინაარსად წარმოგვიდგენს) და ამ საბუთის ტექსტს ერთმანეთს ვუდარებთ, სავსებით აშკარაა, რომ ერთსა და იმავე ცნობებთან გვაქვს საქმე. როგორც ჩანს, პ. იოსელიანს დოკუმენტის თარიღად შეცდომით აქვს მითითებული 1662 წელი (ნაცვლად 1692 წლისა). პ. იოსელიანს ერთმანეთში აურევია ორი მსგავსი, მაგრამ სხვადასხვა ფაქტი: ერეკლე I-ის თუშეთს მოსვლა მე-17 საუკუნის 60-იან წლებში და ერეკლე I-ისა და გიორგი XI-ის დაპირისპირება 1692 წელს. პ. იოსელიანის მიერ მოთხრობილ ამბებს 1662 წელს არ შეიძლებოდა ადგილი ჰქონოდა მრავალი მიზეზის გამო. ვინ უნდა ვიგულისხმოთ იმ თარხანში, რომელიც პ. იოსელიანის ცნობის თანახმად, 1662 წელს ვახტანგ V-ს განდგომია და ერეკლე I-თან მისულა? ზემოთ უკვე ითქვა, რომ უმართებულოა თარხნის საკუთარ სახელად მიჩნევა. თარხანი 1662 წელს იყო იორამ მოურავიშვილი. გამოდის, იორამი განდგომია ვახტანგ V-ს! ხოლო გიორგი თარხან-მოურავი, რომელსაც აგრეთვე ასახელებს პ. იოსელიანი, ცხადია იორამის ძელ — გიორგი მოურავიშვილად უნდა მივიჩნიოთ. მაგრამ იორამი უსაზღვროდ ერთგული იყო ვახტანგ V-ისა ბოლომდე და მის განდგომაზე საუბარი ყოველგვარ საფუძველს მოკლებულია. არსაიდან ჩანს ამ დროს გიორგი მოურავიშვილის განდგომა. ამ უკანასკნელმა ერეკლე I-ს უერთგულა 1692 წელს, მაგრამ 1662 წელს ამგვარი ნაბიჯი არ გადაუდგამს. ეს შეუძლებელიც იყო. მამის გარდაცვალებამდე გიორგი საგვარეულო სახლის უფროსი არ ყოფილა და არც საფიქრებელია, რომ მამის უნებური საქმე ჩაედინა — ციხეში შეჰყოლოდა ერეკლე I-ს.

გიორგი მოურავიშვილი რომ 1662 წელს ერეკლე I-ის ბანკში აღმოჩენილიყო, ეს უსათუოდ იმოქმედებდა ვახტანგ V-ის დამოკიდებულებაზე იორამ მოურავიშვილის ოჯახის მიმართ. და განა ამის შემდეგ მოულოდნელად არ უნდა მოგვეჩვენოს, რომ 1663 წელს გიორგი მოურავიშვილი სწორედ ვახტანგ V-ის სურვილით ირთავს ჯავახიშვილის ქალს, რათა ამით აღმოიფხვრას ორ გვარს შორის ძველი მტრობა და გაძლიერდეს არა მხოლოდ სამეფო, არამედ ორივე საგვარეულოც? გარდა ამისა, პ. იოსელიანის

⁸⁸ Hd-13956 ბ.

ცნობით, ერეკლე I-ის სიგელში თურმე აღნიშნული ყოფილა „თარხნისა და გიორგი თარხან-მოურავის“ ერთგულება იმ პერიოდში, როცა იგი (ერეკლე I) თორღას ციხეში იყო გამაგრებული. ამგვარი ცნობის შემცველი სიგელი 1662 წელს ვერ შეიქმნებოდა თუნდაც იმის გამო, რომ ერეკლე I, მართალია, 1662 წელს მოვიდა თუშეთს, მაგრამ თორღას ციხეში ცოტათი გვიან შეიკეტა. თორღას ციხის ოპერაციას ადგილი ჰქონდა 1664 წელს⁸⁹, მაშ, როგორღა შეიძლებოდა, 1662 წელს გაცემულ სიგელში აღნიშნული ყოფილიყო, რომ „თარხანი და გიორგი თარხან-მოურავი“ ერთგულად და დაუზოგავად ემსახურებოდნენ მეფეს, როცა იგი ციხესიმაგრე თორღაში იყო გამაგრებული?

1692 წლის დოკუმენტში, რომლის ნაწყვეტი ზემოთ მოვიტანეთ, აღნიშნულია: „...ოდეს გაგვიჭირდა და ციხეში შემოვედით“... მაგრამ დასახელებული როდია თორღას ციხე. პ. იოსელიანმა, ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობის გავლენით, როგორც ჩანს, ეს ციხე თორღას ციხედ მიიჩნია. ეს ვახუშტის ცნობის არამართებულად გააზრებაა. იმ პერიოდში, რომელსაც ვახუშტი ბატონიშვილის მითითებული ცნობა შეეხება, დაპირისპირებული იყვნენ ვახტანგ V და ერეკლე I. მსგავსი ვითარება შეიქმნა მე-17 საუკუნის 90-იან წლებშიც, ამჯერად დაპირისპირებული აღმოჩნდნენ გიორგი XI და ერეკლე I. როგორც ცნობილია, 1688 წელს შაჰმა ქართლი გიორგი XI-ს ჩამოართვა და ერეკლე I-ს მისცა. 1691 წელს გიორგი XI-მ, ახალციხიდან „გამოლტოლვილმან“ კვლავ დაიჭირა ქართლი. ამ დროს ერეკლე I კოჯორში იმყოფებოდა. როცა მან ეს ამბავი გაიგო, სასწრაფოდ თბილისის ციხეში შევიდა და იქ გამაგრდა⁹⁰. აი, სწორედ ამ პერიოდში, თბილისის ციხეში გამაგრების ქაშს, 1692 წელს, შეიძლებოდა ერეკლე I-ის ბანაკში აღმოჩენილიყო გიორგი თარხანი (ამ დროს იგი საგვარეულო სახლის უფროსიც იყო). დოკუმენტი, რომელსაც პ. იოსელიანი ეყრდნობოდა, უცილობდნენ ერეკლე I-ის 1692 წლის სიგელი იყო. მასში აღნიშნულია ერეკლე I-ის ციხეში გამაგრება და გიორგი თარხნის ერთგულება, პ. იოსელიანმა, როგორც ჩანს, ეს თორღას ციხედ მიიჩნია და დოკუმენტის თარიღიც 60-იან წლებში გადაიტანა.

გიორგი თარხნის პოზიცია და პოლიტიკური გეზი დიდად განსხვავდებოდა მისივე ძმის — ავთანდილ მოურავიშვილის პოზიცი-

⁸⁹ ვ ა ხ უ შ ტ ი ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი, გვ. გვ. 451, 906; საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, IV, გვ. 347.

⁹⁰ ვ ა ხ უ შ ტ ი ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი, გვ. გვ. 467, 908.

ისაგან. იმ მძიმე ჟამს, როცა გიორგი თარხანი ერეკლე I-ის ბანაკ-ში აღმოჩნდა, ავთანდილ მოურავიშვილი კვლავაც თავდადებით ერთგული იყო გიორგი XI-ისა. სწორედ იმ პერიოდში, როცა ერეკლე I ერთგულებისთვის წყალობს გიორგი თარხანს, გიორგი XI-ც ერთგულებისათვის წყალობის სიგელს აძლევს ავთანდილ მოურავიშვილს (1693 წ.)⁹¹.

გიორგი თარხანი მოიხსენიება 1702 წლის ნასყიდობის წიგნ-შიც, რომელსაც თარხნიშვილები აძლევენ ახალქალაქელ ნარიბე-გა სპანდიერაშვილს⁹². ეს დოკუმენტი მეტად მნიშვნელოვანია ამ პერიოდის სამოურავიშვილო-სათარხნიშვილოს შემადგელობის გათვალისწინებისათვის.

გიორგი თარხანი ცოცხალია 1707 წელსაც⁹³. უფრო გვიან კი დოკუმენტებში მის სახელს ვეღარ ვხვდებით.

გიორგი თარხანს ოთხი ძე ჰყოლია: ბეჟანი, ლუარსაბი, დე-მეტრე და ერთიც — სასულიერო პირი, ქვათახევის წინამძღვარი ექვთიმე. მამის გარდაცვალების შემდეგ საგვარეულო სახლის უფ-როსად ბეჟანს ვხედავთ.

ბეჟანის ძმები დემეტრე და ლუარსაბი და ძე — ოთარი დასა-ხელებულია სითარხნის წიგნში, რომელსაც ეს პირნი აძლევენ ახალ-ქალაქელ ტერმარქარაშვილს. საბუთი უთარილოა, ნ. ბერძენიშვი-ლის აზრით იგი „1700 წლებს უნდა ეკუთვნოდეს“⁹⁴. ეს ზოგადად სწორი დათარიღება შეიძლება უფრო დაკონკრეტდეს. საბუთი უცილოდ შედგენილია გიორგი თარხნის გარდაცვალების შემდეგ (აქ თარხნად ბეჟანია მოხსენიებული. იგი ტერმარქარაშვილს ავა-ლებს ყოველ ვნების კვირაში თავისი დედ-მამის საფლავზე სანთ-ლის მიტანას. ე. ი. აშკარაა, რომ ამ დროს ბეჟანის მამა — გიორგი თარხანი გარდაცვლილია). ამიტომაც დოკუმენტი 1707 წელზე ადრე ვერასგზით ვერ შეიქმნებოდა. ოთარ თარხნიშვილი მოიხსე-ნიება 1737 წლის ნასყიდობის წიგნშიც⁹⁵.

ბეჟან თარხნისა და მისი ძმების სახელებს ეპოულობთ სხვა დოკუმენტებშიც⁹⁶. ამავე პერიოდის საბუთებში ვხვდებით თარხან

⁹¹ Hd-1966.

⁹² Hd-1884.

⁹³ Ad-1754.

⁹⁴ დოკუმენტები საქ. სოც. ისტორიიდან, I, 1940; საბ. № 150.

⁹⁵ Hd-2022ა.

⁹⁶ იხ. Hd-3778, Hd-10550 და სხვ.

ასლანის სახელსაც⁹⁷. ცხადია, ეს პირიც თარხანთა შტოს ერთ-ერთი წარმომადგენელია, მაგრამ გიორგი თარხნის შვილთა შორის მისი სახელი არ იძებნება და სქემაშიც არ წარმოგვიჩენია. სწორედ ეს პირი უნდა იყოს ის თარხანი ასლან, რომლის სახელი ჯვრის მონასტრის აღაპსაც შემოუნახავს: „თარხანი: ასლან: მეუ-
ლლით: და: ძით“⁹⁸.

გიორგი თარხნის ძე — წინამძღვარი მოიხსენიება ერთ უთარი-
ლო დოკუმენტში. გიორგი თარხანი და მისი შვილები — ბეჟან,
ლუარსაბ და წინამძღვარი ხელწერილს აძლევენ ბოქაულთ უხუ-
ცესს იბაშერს, ვალის დროულად მიბარების შესახებ.

საბუთში აღნიშნული არაა, თუ სახელდობრ რომელი სამ-
წყსოს წინამძღვარი იყო გიორგი თარხნის შვალი, მაგრამ, ცხადია,
საეპკო არ უნდა იყოს, რომ იგი ქვათახევის წინამძღვარი იქნებო-
და. ზემოთ აღვნიშნეთ, რომ ქვათახევის საწინამძღვრო გიორგი
XI-მ 1686 წელს მოურავიშვილებს მიუბოძა იმ პირობით, თუ მათ
თავიანთ სახლში ეყოლებოდათ სასულიერო პირი. ამავე დროს
მოურავიშვილთა სახლის წარმომადგენელი ქვათახევის წინამძღვა-
რი გახდებოდა მხოლოდ მას შემდეგ, როცა მაშინდელი წინამძღვა-
რი ქრისტეფორე საგინაშვილი გარდაიცვლებოდა. ერეკლე I-ის
ერთი განჩინების წიგნიდან ირკვევა, რომ მისი შედგენის უამს-
(1691 წ.) ქვათახევის წინამძღვარი ყოფილა ექვთიმე⁹⁹. რაკი ქვა-
თახევის წინამძღვარი აღარაა ქრისტეფორე საგინაშვილი, ცხადია,
გიორგი XI-ის სიგელის თანახმად, ეს თანამდებობა მოურავიშვილ-
თა ოჯახის სასულიერო პირს უნდა მიეღო. აშკარაა, რომ ერეკლე
I-ის სიგელში დასახელებული წინამძღვარი ექვთიმე — მოურავი-
შვილია. მართლაც, სიგელში იგი მოიხსენიება მოურავიშვილების —
გიორგი თარხნის, ავთანდილ მეჩინიბეთუბთუცისისა და ზურაბის
ვკერდით. აშკარაა ისიც, რომ ეს სწორედ ის წინამძღვარია, რო-
მელიც დასახელებულია გიორგი თარხნის ზემოთ აღნიშნულ დო-
კუმენტში, მის შვილთა შორის. ამას ეთანხმება პ. იოსელიანის
ცნობაც. პ. იოსელიანი საფლავის ქვის წარწერის მიხედვით ასა-
ხელებს კავთისხევის მონასტრის წინამძღვარს არქიმანდრიტს ექვ-
თიმეს, რომელიც გიორგის შვილი ყოფილა¹⁰⁰.

⁹⁷ ქართ. სამართლ. ძეგლ., ტ. IV, გვ. 143; დოკუმენტები საქ. სოც. ისტორი-
ოდან, I, საბ. № 534.

⁹⁸ Синодик Крестнаго монастыря в Иерусалиме. Грузинский текст с 16-
палеографическими рисунками издал Н. Марр, 1914, с. XXI.

⁹⁹ ქართული სამართლ. ძეგლ., ტ. IV, გვ. 933.

¹⁰⁰ პ. იოსელიანი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 57.

სამოურავიშვილო-სათარხნიშვილოს თარხანთა შტოს წარმომადგენელთაგან მეტად თვალსაჩინო სახელმწიფო მოღვაწე იყო გიორგი თარხნის ძე — ლუარსაბ თარხანი. იგი თეიმურაზ II-ისა და ერეკლეს წინაშე დიდად ნამსახური პირია. ლუარსაბ თარხნის სახელი მრავალგზის მოიხსენიება არა მხოლოდ საგვარეულო დოკუმენტებში, არამედ საისტორიო თხზულებებშიც — ვახუშტი ბატონიშვილის, სეხნია ჩხეიძის, პაპუნა ორბელიანის ნაშრომებში.

ზემოთ უკვე შევეხეთ ლუარსაბის შესახებ იმ პერიოდის ცნობებს, როცა ის ჯერ კიდევ არ იყო საგვარეულოს უფროსი, თარხანი. ყველაზე ადრეული დოკუმენტი, რომლის დაძებნა მოვახერხეთ, და რომელშიც ლუარსაბს უკვე თარხანი ეწოდება, ესაა ზაალ თარხნიშვილის ნასყიდობის წიგნი. იგი 1722 წლით თარიღდება¹⁰¹. ამის შემდეგ ლუარსაბ თარხნის სახელი იძებნება 1723, 1732, 1739, 1740, 1743, 1744, 1747 წლების დოკუმენტებშიც¹⁰².

პ. იოსელიანის ცნობით, ლუარსაბ თარხანი იყო „ოსმალეთის ფაშასთან დაახლოებული პირი და მისი ნაიბი ქართლში... ოსმალეთის ჯარის მიერ საქართველოს და თბილისის დაპყრობის დროს იგი ნათესავეებით პირველი დამორჩილა სულთანის უმაღლესი სასახლის უფლებას. როცა ოსმალები გარეკეს საქართველოდან, იგი ნადირშაჰის სანდო პირი გახდა. რამდენჯერმე იყო სპარსეთში ქართლის მეფე თეიმურაზ მეორისა და ირაკლი მეორის ელჩად“...¹⁰³.

როგორც ცნობილია, 1723 წელს ყაენმა კახეთის მეფედ ერეკლე I-ის უკანონო ვაჟი — მაჰმად-ყულიხანი (კონსტანტინე) წარმოავლინა. ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობით, ქართლში ოსმალთა დროს ალავერდელი და ლუარსაბ თარხანი თურმე შუამავლობდნენ უსუფ-ფაშასა და მაჰმად-ყულიხანს შორის, არწმუნებდნენ ამ უკანასკნელს წასულიყო ფაშასთან: „...და უკეთუ არა მივიდეს მაჰმად-ყულიხან, მოვიდეს მუნიტ სულხაგი და აქათ ოსმალი და მოსრან კახეთი და მერმე ველთ გიგდონ შენცა“. მაჰმად-ყულიხანმა „შემოიკრიბა სპანი და მივიდა უსუფ ფაშას თანა ბეჟანბალს“. ოსმალებმა 1729 წელს ლალატიმ მოკლეს ისიცა და მისი მხლებლებიც, მათ შორის ალავერდელიც¹⁰⁴.

¹⁰¹ Hd-2480.

¹⁰² Hd-9257, Hd-4174, Hd-2177, Hd-2792, Hd—5183, Hd-9363, Hd-887, Hd-10024, საქ. სიძვ., I, საბ. № 85.

¹⁰³ პ. იოსელიანი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 57.

¹⁰⁴ ვახუშტი ბატონიშვილი, გვ. 624.

3. იოსელიანი გადმოგვცემს, რომ ლუარსაბ თარხნის სახელზე 1734 წელს გაცემული იქნა ოსმალეთის სულთნის ფირმანი¹⁰⁵. ჩვენამდე მოღწეულა ამ ფირმანის ქართული თარგმანის პირი. თვით ეს ფირმანი არ შემონახულა, მაგრამ, როგორც ჩანს, ის ჯერ კიდევ არსებობდა მე-19 საუკუნის დასაწყისში და ჩნახებოდა საკუთრივ თარხანთა სახლში, ლუარსაბ თარხნის მემკვიდრეებთან. მისი უანასკნელი მფლობელი ყოფილა ლუარსაბ თარხნიშვილის მეუღლე სოფიო ბატონიშვილი. 1819 წელს ეს საბუთი დედის დაუკითხავად წაუღია სოფიო ბატონიშვილის უფროს ვაჟს — ევსტათის¹⁰⁶.

ლუარსაბ თარხნის სახელზე სულთნის მიერ გაცემულ ამ ფირმანთან დაკავშირებით მეტად საინტერესოა საქართველოს ცენტრალურ საისტორიო არქივში დაცული ერთი დოკუმენტის ცნობაც. რომელიც როგორც ჩანს, პ. იოსელიანისთვის ცნობილი არ ყოფილა. ესაა საბუთი, რომელსაც ოსმალეთიდან დაბრუნების შემდეგ ლუარსაბ თარხანი თავის ბიძაშვილებს და აზნაურიშვილებს აძლევს¹⁰⁷. ლუარსაბ თარხანი წერს: „...სტამბოლს წაველ და ბედნიერის ცათა სწორის კელმწიფის ფარვანი მოვიტანე“. საბუთის შინაარსით აშკარაა, რომ სულთნის სიგელი თარხნის მამულების ზელშეუვალობას ამტკიცებდა. ლუარსაბ თარხნის ეს საბუთი 1733 წლით თარიღდება („ქრისტეს აქათ ჩლოგ“). მაშასადამე, სულთნის სიგელი ლუარსაბ თარხნის სახელზე გაცემული უნდა ყოფილიყო არა უგვიანეს 1733 წლისა.

საბუთში მოხსენიებულნი არიან ლუარსაბ თარხნის ბიძაშვილები — ზაზა, იორამი და დავითი („...თქვენც ფარვანაში შიგ დაგაწერინე“...). ზაზა აქ ბაადურ მოურავიშვილის ვაჟია (სქემა—45), დავითი (სქემა—52) ლუარსაბის ბიძაშვილის — ზაალის შვილია (თვით ზაალი ამ დროს უკვე გარდაცვლილია), იორამი — ზურაბის (ჯანზურაბის) უფროსი ძეა (სქემა—89). როგორც ვხედავთ, დოკუმენტი მნიშვნელოვანია იმ მხრივაც, რომ მისი მონაცემებით ხერხდება გათვალისწინება მოურავიშვილ-თარხნიშვილთა გვარის შტოებისა 1733 წლისათვის. აშკარაა, რომ ამ პერიოდისათვის მოურავიშვილ-თარხნიშვილთა გვარი ოთხი შტოსაგან შედგებოდა. ერთი — თარხანთა შტო, რომელსაც საბუთში თვით ლუარსაბ თარხანი წარმოადგენს, მეორე — ავთანდილ მოურავის შტო (ზაზა),

¹⁰⁵ პ. იოსელიანი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 57.

¹⁰⁶ Акты собранные кавказскою археографическою комиссиею, т. VI, с. 280.

¹⁰⁷ სცსა, ფ. № 1448, საბ. № 2449.

მესამე — დავით იორამის ძე (დავითი) და მეოთხე — ზურაბის შტო (იორამი). ლუარსაბ თარხნის ამ საბუთის მონაცემებს მთლიანად ემთხვევა მოურავიშვილ-თარხნიშვილთა სხვა საგვარეულო დოკუმენტების ცნობებიც. ირკვევა, რომ მოურავიშვილთა გვარის ცალკეულ შტოთა მეთაურნი ამ პერიოდში მართლაც ამ საბუთში მოხსენიებული პირები ყოფილან.

როგორც ცნობილია, თეიმურაზი თავიდანვე ენერგიულად იბრძოდა ოსმალთა წინააღმდეგ. 1734 წელს სპარსელებმა ქალაქი შემახა აიღეს. საქართველოშიც ანტიოსმალური განწყობილება მომწიფებული იყო. ქართლში ოსმალთა წინააღმდეგ აჯანყებამ იფეთქა გივი ამილახვარის მეთაურობით. ოსმალთა წინააღმდეგ კახელებმაც დაიწყეს ბრძოლა. „იმ დროს, როდესაც თეიმურაზმა კახეთიდან ოსმალები იღრინა და ქარს არბევდა, ქართლელები ყიზილბაშებთან ერთად თბილისში გამაგრებულ ოსმალებს უტევდნენ... ყიზილბაშთა ჯარებმა იერიში ბაგავანთან (ერევნის ახლოს) ოსმალთა მთავარ ძალებზე გადაიტანეს. ოსმალები სასტიკად დამარცხდნენ და ამის შემდეგ თბილისის ციხე უბრძოლველად დასტოვეს“¹⁰⁸. საქართველოში ოსმალთა ყიზილბაშობამ შეცვალა.

ნადირშაჰმა ქართლ-კახეთის მმართველად ალექსანდრე დავითის ძე დანიშნა. ალექსანდრეს, როცა იგი საქართველოსკენ გამოისტუმრეს, თან აახლეს ყიზილბაში სარდალი სეფი-ხანიც¹⁰⁹. სეფი-ხანმა უზარმაზარი ჯარკი დაადო ქართლს. სეხნია ჩხეიძე გვამცნობს, რომ „ზემო ქართველთ ეს ვერ შესძლეს, უკუდგა ქსნის ერისთავი შანშე, ამილახვარი გივი, აბაშიძე ვახუშტი და სულ ზემო ქართლი, გამოღმით თარხანი ლუარსაბ და მისი სახლის კაცნი“¹¹⁰. სპარსელ სარდალს სეფი-ხანს მოტყუებით შეუპყრია თეიმურაზი და ზოგიერთი ქართველი დიდებული, მათ შორის ლუარსაბ თარხანიც: „...ზევრი ამგვარი სამსახურები გავსწივეთ, მაგრამ არ დავგინდო: გორს დაგვიპირეს ჩუშნ და ქართველნი ბარძიმ ერისთავი, ამილახვარი გივი და თარხანი. ყენი ისპაჰანს ბრძანდებოდა. წავასახეს ტუსაღათ“... ვკითხულობთ თეიმურაზ II-ის ერთ-ერთ სიგელში¹¹¹. ყაენს ისინი ყანდაარში საბრძოლველად წაუყვანია¹¹².

¹⁰⁸ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, IV, 1973, გვ. 446.

¹⁰⁹ იქვე, გვ. 447.

¹¹⁰ ს ე ხ ნ ი ა ჩ ხ ე ი ძ ე, საქართველოს ცხოვრება, ზ. ჭიჭინაძის გამოცემა, 1913, თბ., გვ. 48—49.

¹¹¹ Акты, т. I, გვ. 39.

¹¹² ს ე ხ ნ ი ა ჩ ხ ე ი ძ ე, გვ. 50—51.

ერთი დოკუმენტის ცნობით ყანდაარის გზაზე ლუარსაბ თარხანს დიდი ვალიც დატყდომია თავს¹¹³. ყანდაარის ალების შემდეგ, როგორც ცნობილია, ყაენმა თეიმურაზის ძე — ერეკლე თავისთან დაიბარა და ინდოეთის ლაშქრობაში იახლა, ზოლო თეიმურაზი და მისი თანმხლები პირნი, მათ შორის ლუარსაბ თარხანიც, საქართველოში გამოისტუმრა.

ლუარსაბ თარხანს ვხედავთ მოცაქულად თეიმურაზსა და აჯანყებულ გივი ამილახვარს შორის¹¹⁴. იგი არაერთგზის იქნა წარგზავნილი ყაეთანაც¹¹⁵.

1747 წლის აპრილში თეიმურაზს ლუარსაბ თარხანისთვის კავთისხევის მოუტარობა უბოძებია¹¹⁶. (აღრე კავთისხევის მოუტარებები ავთანდილ მოუტარავიშვილის შტოს წარმომადგენელი იყვნენ).

ლუარსაბ თარხანი თან ხლებია სპარსეთში თეიმურაზ II-ს მაშინაც, როცა ეს უკანასკნელი ერეკლეს ნაცვლად გაემგზავრა ნადირ შაჰთან (1747 წ. მაისში). როგორც ქართულ ისტორიოგრაფიაში აღნიშნულია, „ნადირ შაჰი ერეკლე მეორეს თავისთან იბარებდა და ამით, როგორც ჩანს, ქართლ-კახეთზე ბატონობის შესანარჩუნებლად საიმედო გარანტიას მოითხოვდა, მაგრამ შორსმჭვრეტელმა თეიმურაზმა თავისი მემკვიდრე მოარიდა გამძინეარებულ ხელმწიფეს და გადაწყვიტა, რომ თვითონ წასულიყო მრისხანე შაჰთან... ძნელია იმის თქმა, თუ რამდენად იყო დარწმუნებული თეიმურაზი იმაში, რომ თვალების დათხრას გადაურჩებოდა“¹¹⁷. მისი საქციელი თავგანწირვას უდრიდა. ცხადია, სპარსეთში მეფის ამ გამგზავრებას არ შეიძლებოდა საზეიმო ხასიათი ჰქონოდა. მეფე „სუბად“, დიდი ამალის გარეშე გამგზავრებულა, თან უახლებია რამდენიმე უერთგულესი და ყველაზე მახლობელი პირი, მათ შორის — ლუარსაბ თარხანიც¹¹⁸.

თეიმურაზსა და მის თანმხლებ პირებს მდგომარეობა შეუმსუბუქა ნადირ შაჰის გარდაცვალებამ (1747 წ.). ახალი ყაენისაგან, რომელიც თეიმურაზის სიძე იყო, მათ პატივი და ხალათი მიიღეს. ლუარსაბ თარხანისთვის ეს უკანასკნელი მგზავრობა აღმოჩნდა, სამ-

¹¹³ Hd-2022a.

¹¹⁴ საქართველოს ცხოვრება პაპუნა ორბელიანისა, ზ. კიკინაძის გამოცემა, 1913, თბ., გვ. გვ. 70, 97.

¹¹⁵ იქვე, გვ. გვ. 86, 96.

¹¹⁶ Hd-10024, Hd-7704.

¹¹⁷ საქართველოს ისტ. ნარკვ. IV, 1973, გვ. 606—607.

¹¹⁸ პ ა პ უ ნ ა ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი, გვ. 131.

შობლოში ის აღარ დაბრუნებულა, სპარსეთში გარდაცვლილან აგრეთვე პაატა მოლარეთუხუცესი და ზურაბ მეითარი. პაპუნა ორბელიანის ცნობით მათ გარდაცვალებას დიდად დაუმწუხრებია თეიმურაზიცა და ერეკლეც.

სამოურავიშვილო-სათარხნიშვილოს ცალკეულ წარმომადგენელთა ცხოვრებისა და მოღვაწეობის გასათვალისწინებლად დიდი მნიშვნელობა ენიჭება იმ ეპიტაფიებს, რომლებიც შემოუნახავს მათ საგვარეულო საძვალეს — ერთაწმინდის ეკლესიის საფლავებს. მოურავიშვილ-თარხნიშვილთა გენეალოგიური შტოს სქემის შედგენამ გარკვეულობა შეიტანა ეპიტაფიათა ცნობების გამოფერვაშიც. ხერხდება ამოცნობა ეპიტაფიებში ნაგულისხმევი პირებისა. საგვარეულო საძვალეს შემოუნახავს ლუარსაბ თარხნის ეპიტაფიაც, მოგვაქვს ნაწყვეტი ამ ეპიტაფიიდან: „მე თანა წარყვანებულ ვიქმენ ცხებულ მეფის თეიმურაზისაგან ყუენის წინაშე და ამა მეფის სამსახურსა შინა აღვესრულე ქალაქსა სპარსთასა და მუნიტგან მოღებულ მყვეს ტაძარსა და ტაგრუსსა ამას შინა მდებარე ვიქმენ [გიორგი] მოურავისა ძის ძე თარხანი ლუარსაბ. ვინცა ნახვიდეთ ლოდსა ამას შენდობას უყოფდეთ. იანვრის 2 ქვს უღე- (1747)“¹¹⁹.

ლუარსაბ თარხნის გარდაცვალების ვითარებისა და თარიღის შესახებ არასწორ ცნობას გვაწვდის პ. იოსელიანი. ეხება რა ერთაწმინდის ტაძრის საფლავებს, პ. იოსელიანი წერს: „საფლავი დიდი მოურავის შვილიშვილის ძის — ლუარსაბისა, რომელიც მეფე თეიმურაზ მეორეს თავის შვილთან — ბატონიშვილ ერეკლესთან (შემდეგ-მეფე ერეკლე მეორესთან) ერთად გაუგზავნია სპარსეთში და თეირანში გარდაცვლილა. შვიდი წლის შემდეგ მისი გვამი საქართველოში ჩამოუტანიათ და 1762 წ. ამ ტაძარში დაუსაფლავებიათ“¹²⁰. როგორც უკვე ვნახეთ, თეიმურაზმა ერეკლესთან ერთად კი არ გაგზავნა ლუარსაბ თარხანი სპარსეთში, არამედ თვით იაზულა, როცა სწორედ ერეკლეს ნაცვლად გაემგზავრა ყაენთან. არც ის ცნობაა სწორი, რომ ლუარსაბ თარხნის გვამი 1762 წელს ჩამოასვენეს საქართველოში. ჩამოსვენება მართლაც გარდაცვალებიდან 7 წლის შემდეგ მოხდა. პ. იოსელიანის ცნობის თანახმად გამოდის თითქოს ლუარსაბ თარხანი 1755 წელს გარდაცვლილა.

¹¹⁹ ე. თაყაიშვილი, არხეოლოგიური მოგზაურობანი და შენიშვნანი, წიგნი პირველი, 1907, თბ. გვ. 221.

¹²⁰ პ. იოსელიანი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 78—79.

სინამდვილეში კი იგი 1747 წელს გარდაიცვალა და 1755 წელს საქართველოში ჩამოასვენეს.

ლუარსაბ თარხანს ოთხი ვაჟი ჰყოლია: იორამ, გიორგი, ივანე და ბეცია¹²¹. მამის გარდაცვალების შემდეგ თარხანად იორამი მოიხსენიება. იორამის მეუღლე ყოფილა ამილდაბარ გოსტაშაბაშვილის ქალი. ჩვენამდე მოღწეულა დოკუმენტი მათი განქორწინებისა, რაც უმაღლეს სასულიერო და საერო ხელისუფალთა ნებართვით მომხდარა¹²².

1751 წლის ერთ საბუთში მოიხსენიებიან თარხანი იორამი, მისი ძმა გიორგი და ბიძაშვილი გლახა¹²³. 1755 წელს თარხანად უკვე იორამის ძმა გიორგი მოიხსენიება¹²⁴. (ესაა მეორე გიორგი-თარხანი). ამის შემდეგ თარხან გიორგის სახელს დოკუმენტებში ვხვდებით მე-19 საუკუნის დასაწყისამდე. გიორგი თარხანი ცოცხალია 1805 წელსაც¹²⁵. ზოგჯერ თარხანად იწოდება მისი ძმა ბეცია¹²⁶.

გიორგი თარხანი მინბანში ყოფილა¹²⁷. მისი მეუღლე თამარი ტყვედ ჩავარდნილა 1795 წელს ალა მაჰმად-ხანის შემოსევისას, როცა „ტფილის ქალაქი წახდა“. ერეკლე მეფეს თამარის ტყვეობიდან დახსნა ისაია უზბაშისთვის დაუვალებია. ისაიას ეს დავალება შეუსრულებია. შემონახულა წყალობის წიგნი, რომელსაც ამ მიზეზის გამო გიორგი თარხანი აძლევს ისაია უზბაშს. წიგნს ახლავს ერეკლე მეფის წარწერაც. ერეკლე თავის მხრივ ისაიას სწყალობს 30 თუმანს „თამარის სახსრად“¹²⁸. გიორგი თარხანი და მისი მეუღლე თამარი მოყვარენი იყვნენ ერეკლე მეფისა. გიორგი თარხნის ძმისწულს ლუარსაბს ცოლად ჰყავდა გიორგი XII-ის ასული სოფიო ბატონიშვილი¹²⁹.

გიორგი თარხნის ძმისწულები (იოანეს ვაჟები) ყოფილან:

¹²¹ Hd-5183, Hd-8754, Hd-6299, Hd-2982, Hd-5213, Hd-7704, Hd-1595, Hd-4224 და სხვ. მრ.

¹²² საქ. სიძე., I, საბ. № 65.

¹²³ დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან. II, ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით, 1953, თბ., საქართველოს სსრ მეცნ. აკად. გამომცემლობა, საბ. № 59.

¹²⁴ Hd-2709.

¹²⁵ Hd-4221.

¹²⁶ Hd-9976.

¹²⁷ Hd-5213, Hd-1909.

¹²⁸ Hd-1687.

¹²⁹ Акты, т. I, გვ. 200.

ლუარსაბი. დიმიტრი (ტეტი), ასლანი¹³⁰. ეს პირნი საბუთებში ხან იოანეს, ხანაც ბეციას შვილებად მოიხსენიებიან. დადგენა იმისა, თუ სინამდვილეში რომელი ძმის შვილები იყვნენ ლუარსაბი, დიმიტრი და ასლანი საკმაოდ ძნელი აღმოჩნდა. მაგრამ შესაძლებელი გახდა გამოვლენა ისეთი დოკუმენტისა, სადაც ეს პირნი ბეციას ძმისწულებად არიან დასახელებულნი. რადგანაც ძმისწულს შეიძლება ეწოდოს შვილი, მაგრამ შვილს არ შეიძლება ეწოდოს ძმისწული, ამჟამად, რომ ეს სამი ძმა, რომლებიც დოკუმენტებში ხან იოანეს, ხანაც ბეციას შვილებად არიან წარმოჩენილნი, სინამდვილეში იოანეს შვილები ყოფილან. როგორც ჩანს, ბეციას საკუთარი შვილები არ ჰყოლია. თუ ამ გარემოებას გავითვალისწინებთ, მაშინ საფიქრებელია, რომ ლუარსაბისა და ასლანის ძმა დიმიტრი (სქემა—28) უნდა იყოს ის დიმიტრი ბეციას ძე თარხნიშვილი, რომელიც, თეიმურაზ ბაგრატიონის ცნობით, იულონ ბატონიშვილს ზღებია და 1804 წელს რუსთა თავდასხმის დროს დაღუპულა¹³¹.

ლუარსაბ იოანეს-ძე მინბაში ყოფილა¹³². ცნობა იმის შესახებ, რომ ლუარსაბ თარხნიშვილის მეუღლეა სოფიო ბატონიშვილი, წარმოდგენილი ჰქონდა პ. იოსელიანსაც¹³³. მაგრამ პ. იოსელიანის ცნობიდან არა ჩანს, თუ რომელი ლუარსაბ თარხნიშვილია სოფიო ბატონიშვილს მეუღლე (ამავე პერიოდში ცხოვრობდა მეორე ლუარსაბ თარხნიშვილიც, ზაზა ყორიასაულბაშის ვაჟი). დოკუმენტთა ცნობებით კი სავსებით უეჭვოა, რომ სოფიო ბატონიშვილი რძალია საკუთრივ თარხანთა სახლისა¹³⁴. პ. იოსელიანის ცნობით ლუარსაბი 1812 წელს გარდაცვლილა¹³⁵. მართლაც, 1813 წლის საბუთებში იგი უკვე გარდაცვლილად იხსენიება¹³⁶.

ლუარსაბ თარხნისა და სოფიო ბატონიშვილის შვილებია: ევსტათი, დავით, ბიძინა, იორამ, ივანე¹³⁷. ეს პირნი თეიმურაზ ბაგრატიონის დისწულები იყვნენ. სწორედ ამ ივანე ლუარსაბის-ძე თარ-

¹³⁰ Hd-5213, Hd-6299, Hd-6207.

¹³¹ თეიმურაზ ბაგრატიონის „სპარსული დღიურები“ ანუ „სისხლით ნაწერა ფიქრები“. წიგნი გ. შარაძე, თეიმურაზ ბაგრატიონი, I, 1972, გვ. 205—206.

¹³² Hd-6392, Hd-4227.

¹³³ პ. იოსელიანი, ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა, ა. გაწერელის შესავალი წერილებით, რედაქციითა და შენიშვნებით, 1936 წ., თბ., ფედერაცია. გვ. 258.

¹³⁴ Ad-1785, სტა, ფ. 1448, საბ. № 8461.

¹³⁵ პ. იოსელიანი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 57.

¹³⁶ Hd-4181, Hd-11079, სტა, ფ. 1448, საბ. № 8451.

¹³⁷ Hd-4270, Hd-8552, Hd-2037, Hd-6392, სტა, ფ. 1448, საბ. № 8451.

ხანოვს შუამდგომლობდა თეიმურაზ ბაგრატიონი პეტერბურგში ჯამაგირის მომატების შესახებ¹³⁹. შესაძლოა ამ ივანე თარხანოვს შეეხებოდეს ხელნაწერ A—1448-ში შემონახული ცნობაც: „1856 წელსა, მაისის სამს, მოასვენა იულიანე გუსევემა, გუამი იოანე თარხანოვისა, რომელიცა გარდაიცუალა 1855 წელს, დეკემბრის 14, ვერრო ქალაქსა შინა ლიფლანდიისასა და დაეასაფლავე ქუთათხევის მონასტრის სობოროში მაის 5.“

თარხანთა შტოს მემკვიდრეობა ვრცელდებოდა ლუარსაბ თარხნის ძმის — დემეტრეს (სქემა — 18) ხაზითაც. საბუთებში იძებნება დემეტრე გიორგის ძის 2 ვაჟი: გლახა (რამაზ) და ბეჟანი. გლახას ვაჟებია დავით, დიმიტრი და ზაქარია¹³⁹. გლახას მემკვიდრეები საგვარეულო საბუთებში „გლახაშვილებადაც“ მოიხსენიებიან. გლახა ცოცხალია 1792 წელსაც¹⁴⁰. როგორც ჩანს, სწორედ ამ გლახა (რამაზ) თარხნიშვილის შვილიშვილია ის რამაზ დიმიტრის ძე თარხან-მოურავი, რომელსაც პ. იოსელიანისთვის დაუკვეთია თავისი გმირი წინაპრის ისტორიის დაწერა. შეუსრულა რა თხოვნა, პ. იოსელიანმა სწორედ მას უძღვნა თავისი წიგნი „დიდა მოურავი გიორგი სააკაძის ცხოვრება“.

თარხანთა შტოს წარმომადგენელი უნდა ყოფილიყო კავთისხევის მონასტრის ცნობილი წინამძღვარი ათანასეც, რომელსაც იოანე ბატონიშვილი მოიხსენიებს თავის „კალმასობაში“. „ესე ათანასე თარხნიშვილი თუმცა არა იყო დია სწავლულ, გარნა სიმხნითა იყო სრული. ამან დიდად ილვაწა ქვაბთახევის მონასტრისათვის, ლანგ-თემურის მიერ შემუსვრილისა. აღაშენა ნაოხარო სოფელი კავთისხევი, ბრძოდა ძლიერად ლეკის ჯართა, რომელმაც მრავალჯერ გაიმარჯვა მათ ზედა, და სხვანიცა ერნი მცხოვრებნო გაღმა მხარსა შინა განამხნო და განამტყიცნა; აქენდა პატივი მეფის ირაკლისა და მეფის გიორგისაგან, და დღე და ღამე იყო მზრუნველ ერთათვის თვისთა. და ესრეთ კეთილად განელო ცხოვრება თვისი“¹⁴¹.

ათანასე თარხნიშვილი თავდაპირველად კათალიკოსის დიაკვა-

¹³⁸ ს. ი. ო. რ. დ. ა. ნ. ი. შ. ვ. ი. ლ. ი, თეიმურაზ ბატონიშვილის წიგნთსაცავის კატალოგი, 1948, თბ., ვვ. 81.

¹³⁹ H-6207, H-2830.

¹⁴⁰ Hd-9858.

¹⁴¹ იოანე ბატონიშვილი, კალმასობა, ტომი II, კ. კეკელიძისა და ალ. ბარამიძის რედაქციით, 1948, გვ. 207.

ნი ყოფილა¹⁴². მის შესახებ არაერთი ცნობა დაუცავს თარხნიშვილ-
თა საგვარეულო დოკუმენტებს¹⁴³. 1799 წელს ათანასე თარხნი-
შვილს სამამულე დავა აქვს სოლომონ მეითართან¹⁴⁴. სოლომონ
მეითარსა და მის ძმებს სამამულე დავა ჰქონდათ ხოლმე თარხანთა
შტოსთან. ვფიქრობთ, ეს გარემოება ადასტურებს, რომ ათანასე
სწორედ თარხანთა შტოს წარმომადგენელი უნდა იყოს. მაგრამ
რადგანაც ამის შესახებ პირდაპირი ცნობები არ მოგვეპოვება, იგი
სქემაში აღარ წარმოგვიჩენია.

39—48. დიდი მოურავის გიორგი სააკაძის შვილიშვილთა, იო-
რამის შვილთა შტოებს შორის განსაკუთრებით უნდა გამოიყოს
ავთანდილ მოურავის შტო. თვით ავთანდილ მოურავი მეტად სა-
ხელმოხვეჭილი სახელმწიფო მოღვაწე ყოფილა.

იორამის გარდაცვალების შემდეგ მის მემკვიდრეთაგან ავ-
თანდილ მოურავის შტო ყველაზე ადრე დაწინაურდა სამეფო კარ-
ზე. თარხანთა შტოს წარმოჩენა ძირითადად დაიწყო სწორედ მას
შემდეგ, როცა ავთანდილ მოურავის შტომ ვახტანგ VI-ის წას-
ვლასთან დაკავშირებით სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობის სარ-
ბიელი დატოვა. როცა ლუარსაბ თარხანი დაწინაურდა თეიმურაზ
II-ის სამსახურში, იმ დროისთვის ავთანდილ მოურავის შტოს
უკვე დამთავრებული ჰქონდა სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობა.

ავთანდილ მოურავის შტომ თავდადებით უერთგულა ვახტანგ
V-ის მემკვიდრეებს, მუხრან-ბატონ ბაგრატიონებს; მოურავიშვილ-
თარხნიშვილთაგან სწორედ ამ შტოს წარმომადგენელნი იყვნენ
გიორგი XI-ის, ვახტანგ VI-ის, ბაქარის უერთგულესი პირები. ასე,
თვით ავთანდილ მოურავი დიდად ნამსახური იყო გიორგი XI-ისა
და ვახტანგ VI-ის წინაშე. მისი ვაჟი მამუკა თავგანწირულად
ერთგული ყოფილა ვახტანგ VI-ისა და ვახტანგისავე თვალწინ
მტერს შეკედომია თბილისისათვის ბრძოლაში. მოურავიშვილ-
თარხნიშვილთაგან ავთანდილის შტოს წარმომადგენელს ვხედავთ
ქართველ მეფეთა მხლებლად შორეულ ყანდაარში, აგრეთვე რუ-
სეთში ემიგრაციისას ვახტანგ VI-ის ამალის წევრადაც.

თეიმურაზ II-ისა და ერეკლეს მეფობის დროს ავთანდილ მო-
ურავის შტოს წარმომადგენელთაგან საბუთებში მოჩანს მხოლოდ
ზაზა ბაადურის ძე მოურავიშვილი. არაა ნათელი, რა ბედი ეწიათ

¹⁴² სცსა, ფ. 1448, საბ. № 869.

¹⁴³ სცსა, ფ. 1448, საბ. № 4407; Hd-4027.

¹⁴⁴ Hd-6632.

ომანის მემკვიდრეებს — პატასა და ქაიხოსროს. როგორც უკვე ითქვა, თეიმურაზ II-მ ლუარსაბ თარხანს მიუბოძა კავთისხევის მოურავობა, რაც ადრე ავთანდილ მოურავის შტოს წარმომადგენლებს ეჭირათ.

თეიმურაზისა და ერეკლეს დროს სამეფო კარზე მოურავი-შვილ-თარხნიშვილთა სხვა შტოები დაწინაურდნენ: ჯერ ლუარსაბ თარხანი, ხოლო უფრო გვიან ზაზა თარხნიშვილი (სქემა—57) და მისი ვაჟები. როცა გიორგი სააკაძის მემკვიდრეთა სამეფო კარზე მოღვაწეობის მთლიან სურათს ვავლებთ თვალს, არცთუ მთლად მართებულად გვეჩვენება აზრი, რომ „გ. სააკაძის მტრის თეიმურაზ I-ის ჩამომავლების თეიმურაზ II-ისა და ირაკლი II-ის მეფობაში არსაიდან ხმა არ ისმის სააკაძის დასაცველად გარდა „დიდმოურავიანის“ რედაქტორ-გადამწერლებისა, რომელნიც ჩვენი პოემის სათაურებში გამოხატავენ მოწიწებას სახელოვანი გმირისადმი“¹⁴⁵. სამეფო კარზე იმგვარი დაწინაურება, რაც ლუარსაბ თარხანსა თუ ზაზა თარხნიშვილსა და მის შვილებს ხელათ წილად, ვფიქრობთ, აშკარად მეტყველებს იმაზე, რომ თეიმურაზ II-ისა და ერეკლე II-ის მეფობაში გიორგი სააკაძის მემკვიდრეები რაიმე მორალურ ან პოლიტიკურ შევიწროებას არ განიცდიდნენ თავიანთი წინაპრის საქმეთა გამო. პოლიტიკური შევიწროება, როგორც ჩანს, რამდენადმე წილად ხვდა მოურავიშვილ-თარხნიშვილთა მხოლოდ ერთ შტოს — ავთანდილ მოურავის შტოს, მაგრამ არა გიორგი სააკაძის საქმეთა ხსოვნის გამო, არამედ მხოლოდ იმიტომ, რომ მოურავიშვილთა ეს შტო ბოლომდე ერთგული დარჩა მუხრან-ბატონ ბაგრატიონებისა. ორგვარი აზრი კი გიორგი სააკაძის საქმეთა შეფასებაში, ცხადია, თეიმურაზ II-ისა და ერეკლეს დროსაც არსებობდა. ამ მხრივ საგულისხმოა იოანე ბატონიშვილის „კალმასობის“ ერთი ეპიზოდი. ბერი სოლომონ მეითარს (გიორგი სააკაძის შთამომავალს. სქემა—59) უსაყვედურებს: ორ პირს (დავით და იულონ ბატონიშვილებს) რად შეპფიცე ერთგულებათ („მაგგვარი ფიცი პაპის თქვენის გიორგი სააკაძისაგან დაგშოომიათ. რადგან ფიცის მტეხელი და მეფისა და მამულისა ორგული შეიქმნა“). მაგრამ იოანე ბატონიშვილს აქვე მოაქვს სოლომონ მეითარის პასუხიც, რომელშიაც აშკარად იგრძნობა თავმოწონება თავისი სახელოვანი წინაპრის საქმეთა გამო: „...სადაც პაპის ჩემის სული

¹⁴⁵ „დიდმოურავიანის“ 1939 წლის გამოცემის წინასიტყვაობა, გვ. XI.

წავიდეს, მეც იქ ყაბული მაქვს¹⁴⁶. ამ დიალოგში რამდენადმე ასახულა გიორგი სააკაძის ირველივ ორგვარი აზრის კამათი.

ავთანდილი მეორე ვაჟია იორამ მოურავიშვილისა. საბუთებში იგი მეჩინიბეთუხუცესად და მოურავად მოიხსენიება¹⁴⁷. მეჩინიბეთუხუცესად ავთანდილი იწოდება უკვე 1677 წელს ჯავახიშვილების საფიცრის წიგნში¹⁴⁸. მეჩინიბეთუხუცესი მოურავიშვილი ავთანდილი დასახელებულია „დასტურლამაღშიც“¹⁴⁹. ავთანდილი თბილისის მოურავი ყოფილა. ქალაქის მოურავობა მისთვის გიორგი XI-ს უბოძებია (...„ვითაც კუალავც გქონებოდა“...) „დიდი მოურავის შვილიშვილი მეჩინიბეთუხუცესი მოურავი ავთანდილ“ მოიხსენიება 1712 წლის ნასყიდობის წიგნშიც (ავთანდილი და მისი შვილები ქალაქს თავიანთ სასახლეს ჰყდიან)¹⁵⁰.

ავთანდილი მაღალი შეგნების კარისკაცი ყოფილა. როცა ქვეყნის ინტერესებთან დაკავშირებულმა გარემოებებმა მოითხოვა, მას ყოველგვარი განაწყენების გარეშე უარი უთქვამს ქალაქის მოურავობაზე არაგვის ერისთავის სასარგებლოდ. ამ ნაბიჯის გადადგმა, დიდად დამსახურებულ ხანდაზმულ ავთანდილ მოურავისთვის თანამდებობის ჩამორთმევა, როგორც ჩანს, მეტად ეუხერხულებოდა ვახტანგ VI-ს. მაგრამ ავთანდილი ამ ამბავს, რაც ქვეყნის საჭიროებამ განაპირობა, ისე შეხვედრია, როგორც ქეშმარიტად შეგნებულ სახელმწიფო მოღვაწეს შეეფერებოდა. ავთანდილ მოურავის ღვაწლი სათანადოდ არის შეფასებული ვახტანგ VI-ის სიგელში (1710 წ.): „...„ესე ამიერით უკუნისამდინ ჟამთა და ხანთა გასათავებელი, მტკიცე და უცვალებელი, სამკვიდრო და საბოლოოდ გამოსადეგი მამულის წყალობის წიგნი და სიგელი შეგიწყალებ და გიბოძებ თქვენ, ჩამომავლობითა და თვით აწცა ჩვენთა დიდად ერთგულთა და მრავალფერად და უცხო სახედ ერთგულად და თავდადებით ნამსახურსა, ჩვენისა მორქმა-გაძალიანებისათვის დიდდმცდელთა და მომქირნეთა და ყოველს ჩვენს სამკობინარში კარგად მქცევსა ყმასა, დიდის მოურავიშვილის გიორგიშვილს მოურავს ავთანდილს, შვილსა შენსა პაატას, ბაადურს და მამუქას, შვილიშვილსა შენსა ომანსა. მაშინ, ოდეს შენის ერთგულებისა და

¹⁴⁶ იო ა ნ ე ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი, კალმასობა, 1948, გვ. 141

¹⁴⁷ Ad-1649, Hd-6992, Hd-1934, Hd-1666, Hd-1999, Hd-13065, Hd-2170, Sd-63 და სხვ. მრ.

¹⁴⁸ Hd-6295.

¹⁴⁹ დასტურლამაღი; ქართ. სამართლ. ძეგლ., ტ. II [186]ს, კარი 43.

¹⁵⁰ Hd-13065.

ბევრ გარჯილობის სანაცვლოდ, ვითაც კუალავც გქონებოდა, სულ-ბრწყინვალემა ბიძამან ჩვენმან მეფემან პატრონმან გიორგიმ ქალაქის მოურაობა გიბოძა და გქონდა, მოკდა საქმე და არაგვის ერისთავისათვის მისაცემლად მოვინდომეთ. რისაგან იქნებოდა თქვენდა უნებურად და უნაცვლოდ გამოგვერთმევიანა. დაგიწყეთ ლაპარაკი და მოურაობის დადება შემოგვეკუეთეთ, შენ ვი[თ]ა გვამდა და წესი იყო ერთგულის ყმისაგან, ისრე ჰქენი და დაგვიდევი ქალაქის მოურაობა. აწე ჩვენცა ვიგულეთ და ვიგულისმოდგინეთ და მისად სანაცვლოდ გიბოძეთ კავთის ევეს სასახლე რომ მდგარა, ის ადგილი, ზეარი და ხოდაბუნები, გლახნი...¹⁵¹.

1716 წლის დოკუმენტში, რომლითაც სვიმონ ბატონიშვილი მამულებს სწყალობს ავთანდილის უფროს ვაჟს — პატას, მის ძმას მამუქასა და ძმისწულს — ზაზას, თვით ავთანდილის შესახებ უკვე წარსულშია საუბარი¹⁵². ეკვი არაა, ამ დროისათვის ავთანდილ მოურავი გარდაცვლილი უნდა ყოფილიყო. მართლაც, დოკუმენტებში ამის შემდეგ აღარ გვხვდება მისი სახელი.

ავთანდილ მოურავის მემკვიდრეები სამოურავიშვილო-სათარხნიშვილოს სხვა შტოების წარმომადგენლებთან შედარებით უფრო დიდხანს და მტკიცედ იწოდებოდნენ მოურავიშვილებად. მაგალითად, ავთანდილის შვილიშვილი ომანი უფრო ხშირად მოურავიშვილად მოიხსენიებოდა, მაშინ, როცა სამოურავიშვილოს სხვა შტოთა წარმომადგენლები ამ დროს უკვე მხოლოდ თარხნიშვილებად იწოდებოდნენ. ავთანდილის შტოს ამგვარი ტენდენცია მოურავიშვილის გვარის მიმართ შემთხვევითი არ ყოფილა. ეს ტენდენცია იმან განაპირობა, რომ ავთანდილ მოურავიშვილი ათეულობით წლების მანძილზე თვით იყო ქალაქის მოურავი და ამით აგრძელებდა დიდი მოურავის თანამდებობრივ ტრადიციას. ავთანდილის პიროვნებითა და დამსახურებით ამაყოფნენ მისი მემკვიდრეები. საბუთებში მის შესახებ არაერთხელ აღნიშნულია: „თვით მოურავი“. ხაზი ესმება, რომ ავთანდილი არა მხოლოდ შვილიშვილია დიდი მოურავისა, არამედ თვითონაც მოურავია. მაგალითად, 1699 წელს შედგენილ ლისური მამულის ნასყიდობის წიგნის არშიაზე ვკითხულობთ: „...დიდი მოურავის შვილიშვილმან, თვით მოურავის ავთანდილის შვილმა პატამა“...¹⁵³ ამგვარად, ავთანდილის

¹⁵¹ ქართ.-სპ. ისტ. საბ. № 177.

¹⁵² Hd-4141.

¹⁵³ Sd-25a.

შტოსათვის გვარი მოურავიშვილი ორმაგი ვაგებით უნდა გავიაზროთ: იგი გულისხმობს არა მხოლოდ დიდ მოურავ გიორგი სააკაძის, არამედ „თვით მოურავ“ ავთანდილის შთამომავლობასაც.

მოურავიშვილ-თარხნიშვილთა საგვარეულო საძეაღეს შემოუნახავს ავთანდილ მოურავის ეპიტაფიაც. ეპიტაფიის ცნობები მთლიანად ემთხვევა ავთანდილის იმ ზოგად პორტრეტს, რაც ისტორიულ დოკუმენტთა მონაცემების მიხედვით გამოიკვეთა (მოგვაქვს ნაწყვეტი):

1. /ვიქმ/ენ /მდებარე/ მო
2. /ურა/ ვის შვილი
3. თუ მოურავი თა
4. /რ/ხნის შკლი
5. მეჩინიბეთ/უხ/
6. უცესი ავთ
7. ანდილ.¹⁵⁴

როგორც ვხედავთ, ეპიტაფიაშიც ავთანდილი „თუ მოურავად“ იწოდება.

როცა ხელთა გვაქვს სამოურავიშვილო-სათარხნიშვილოს შემადგენლობის სქემა და მთლიანობაში ვითვალისწინებთ მოურავიშვილთა გვარის ისტორიას, მათ შორის ცნობებს ავთანდილ მოურავიშვილის შესახებაც, ზედმეტადაც კი გვეჩვენება იმის შესახებ მსჯელობა, თუ რომელი ავთანდილი იგულისხმება ბოტანიკ ეპიტაფიაში. მაგრამ მოწყვეტილად აღებული ეს ეპიტაფია როდი იძლევა წარმოდგენას იმ პირის შესახებ, რომელსაც იგი განეკუთვნება. ამიტომაც პ. იოსელიანისათვის ნათელი არ ყოფილა აქ ნაგულისხმევი ავთანდილის ვინაობა, ზოლო სააკაძეთა საგვარეულო სამარხის ეპიტაფიათა გამომცემელი ე. თაყაიშვილი, ეყრდნობოდა რა პ. იოსელიანის არაზუსტ ცნობებს, შენიშნავდა: „ავთანდილი სამი იყო თარხნიშვილებში. აქ ლაპარაკი უნდა იყოს გიორგი მეორის შვილზე, რომელიც ცხოვრობდა მეთვრამეტე საუკუნის დასაწყისში. იხ. გიორგი სააკაძის შთამომავლობის შტო პ. იოსელიანისა“¹⁵⁵. არცერთ სხვა ავთანდილში არ შეიძლება ეპიტაფიით ნაგულისხმევი პირის, ავთანდილ მოურავის აღრევა. ავთანდილ მოურავიშვილი, მეჩინიბეთუხუცესი და „თუ მოურავი“ ერთადერთი

¹⁵⁴ ე. თაყაიშვილი, არხეოლოგიური მოგზაურობანი და შენიშვნანი, გვ. 219.

¹⁵⁵ ე. თაყაიშვილი, დასახელებული ნაწარმი, გვ. 219, სქ.

იყო გიორგი სააკაძის შემეკვიდრეთა შორის. იგია იორამის ძე ავთანდილი (და არა გიორგი მეორის შვილი); სქემის შედგენის შემდეგ მოურავიშვილ-თარხნიშვილთა ეპიტაფიების მონაცემები სავსებით ნათელი გახდა. არაა მთლად ზუსტი ე. თაყაიშვილის ცნობა ამის შესახებაც, რომ ეპიტაფიაში ნაგულისხმევი ავთანდილი ცხოვრობდა მე-18 საუკუნის დასაწყისში. ავთანდილი ძირითადად მე-17 საუკუნის მეორე ნახევრის მოღვაწეა და გადმოვიდა მე-18 საუკუნის დასაწყისშიც (პირველ ათწლეულში).

„თვთ მოურავი“ ავთანდილი იმდენად სახელოვანი პირი ყოფილა, რომ, როგორც ჩანს, თანამედროვენი თავის გმირ პაპასთან შემსგავსებისთვის მას ზოგჯერ დიდ მოურავსაც კი უწოდებდნენ. ამგვარი ცნობა დაუცავს ავთანდილის რძლის, მამუკას მეუღლის როდამის ეპიტაფიას. როდამი 13 წლის ასაკში გარდაცვლილა. ეპიტაფია გვამცნობს (მოგვაქვს ნაწყვეტი):

„ქ: წარმავალსა: ამის: საწუთო
საგან: გარდაცვალებულ ვიქმენ:
სიკბაუქესა: ჩემსა: წლისა: ათცა
მეტასა: მონა: ღთისა: დიდის:
ორბელის: ძის: ოთარის: ასული; როდა
მ: და: მყუა: მეუღლედ: ძე: დიდსა:
მოურავისა: მამუკა: და: დავემკიდრე:
სამარხოსა: ამას: ეკლესიასა: ახო
ვნის: ზოწამისა: ევსტატესასა:...156.

ეპიტაფიაში როდამის მეუღლე მამუკა დიდი მოურავის ძედ არის მოხსენიებული. მაგრამ მამუკა იყო ძე არა გიორგი სააკაძისა, არამედ ავთანდილ მოურავისა ეპიტაფიაში სწორედ ავთანდილია წოდებული დიდ მოურავად. მსგავსი ცნობა დასტურდება „ვახტანგიანშიც“, მაგრამ ამჯერად არ შევწყვეტთ აზრობის ქრონოლოგიურ მიმდევრობას. „ვახტანგიანის“ ცნობა ავთანდილის შვილიშვილს შეეხება და მას ცოტა ქვემოთ განვიხილავთ.

ავთანდილ მოურავს სამი ვაჟიშვილი ჰყოლია: პაატა, ბაადურ და მამუკა. ცნობები მათი დაბადების თარიღების შესახებ, (1666, 1676, 1680 წწ.) როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, შემოუნახავს „ქამნგულანის“ ისტორიულ მინაწერებს. ავთანდილის შვილები მრავალგზის მოიხსენიებიან დოკუმენტებში¹⁵⁷.

¹⁵⁶ ე. თაყაიშვილი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 219.

¹⁵⁷ Hd-1934, Hd-9389, Hd-2908, Hd-4470, Hd-1868, Hd-1966 და შრ. სხვ.

მამის გარდაცვალების შემდეგ პაატა კავთისხევის მოურავად იხსენიება¹⁵⁸.

ავთანდილის მეორე ვაჟი — ბაადური ყანდაარს „ბატონის სამსახურზედ“ გაუგზავნიათ. მისი გაგზავნა 1709 წელს გადაწყვეტილ¹⁵⁹. შორეულ ყანდაარში, სპარსეთის ომებში იღვრებოდა შამაც ქართველ მეომართა სისხლიც. დაიღუპა მრავალი ცნობილი პირი და სახელოვანი მამულიშვილი, რომელთაგან ზოგიერთის სახელი შემორჩენია წყაროთა ცნობებს. მათ შორის ეპოულობთ ბაადურ მოურავიშვილისა და მოურავიშვილთა ამ შტოს აზნაურის — იასე ცალქალამანიძის სახელებსაც. ბაადური ცოცხალია 1710 წელსაც. ეს ვახტანგ VI-ის იმ სიგელიდან ჩანს, რომლის ტექსტი ზემოთ მოვიტანეთ. შემდეგ კი საგვარეულო დოკუმენტებში ბაადურის სახელი აღარ მოიხსენიება, მის ნაცვლად ყველგან მისი ვაჟის — ზაზას სახელს ეპოულობთ¹⁶⁰. ზაზა ბაადურის ნაცვლად დასახელებულა უკვე 1712 წლის დოკუმენტში.

სეხნია ჩხეიძე გვამცნობს ყანდაარის ოპერაციებში დაღუპული ზოგიერთი ქართველი მეომრის სახელებს: „...ქორონიკონს ტუთ, ენკენის თვის კზ დაუმარცხდა ბატონიშვილს ალექსანდრეს, ნეწინავედ იღგა, სანამდი აქედამ ჭარი მიესწრებოდა, მოკლეს პატონიშვილი ალექსანდრე, ჩხეიძე თეიმურაზ, თარხანი და ზოგი სხვა ვინმე“...¹⁶¹ აქ დაღუპული თარხანი სწორედ ბაადურ მოურავიშვილს უნდა გულისხმობდეს. თარხანი მას, ალბათ, პატივდებით მოხსენიების მიზნით ეწოდება. თარხნის დაღუპვის თარიღი, რომელსაც სეხნია ჩხეიძე გვამცნობს (ტუთ — 1711 წ.), ემთხვევა საგვარეულო დოკუმენტებში ბაადურ მოურავიშვილის მოხსენიების შეწყვეტას.

ყანდაარის ბრძოლებში დაღუპულა მოურავიშვილთა აზნაური იასე ცალქალამანიძეც. ცალქალამანიძეები საკუთრივ ავთანდილ მოურავის შტოს აზნაურები იყვნენ (ისევე, როგორც ჯორაშვილები — საკუთრივ თარხანთა შტოსი). ჩვენამდე მოღწეულა გაუყრელობის პირობისა და ფიცის წიგნი, რომელსაც 1702 წელს სწორედ ეს იასე ცალქალამანიძე აძლევს მეჩინიბეთუნუცეს ავთანდილ მოურავიშვილსა და მის შვილებს — პაატას, ბაადურსა და მამუ-

¹⁵⁸ Hd-4141.

¹⁵⁹ დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან, I, № 191.

¹⁶⁰ Hd-13065, Hd-4141, Hd-8467, Hd-14886, Hd-9667, Hd-25 (მინაწერი არ შთაბე) და სხვ.

¹⁶¹ ს ე ხ ნ ი ა ჩ ხ ე ი ძ ე, საქართველოს ცხოვრება, 1913, გვ. 28.

კას¹⁶². საფიქრებელია, იასე ცალქალამანიძე სწორედ ბაადურ მოურავიშვილს ახლდა „ბატონის სამსახურზე“. იასე ცოტათი გვიან დაღუპულა. სეხნია ჩხეიძის ცნობით, ერთ-ერთი შეტაკების ეპოქა, როცა სპარსეთის ჯარი გაქცეულა ბრძოლის ველიდან, ქაიხოსრო მეფე მცირერიცხოვანი ქართული რაზმებით მარტო აღმოჩენილა ურიცხვი მტრის პირისპირ. შებმა უეჭველ დაღუპვას ნიშნავდა, გადარჩენის ერთადერთი გზა — გაცლა იყო. იასე ცალქალამანიძეს უცდია მეფის გადარჩენა და საბედისწერო წუთებში მიუცა ვითარების შესაბამისი რჩევა: „ხელმწიფეო, გაგვეცალა ჯარი და აღარცა ჩანს ძმა თქვენი, ნუ მოიკლავ თავსა“. ქაიხოსრომ, თუმცა იგი თავისი სამშობლოსთვის არ იბრძოდა, ბრძოლის ველიდან გაცლა არ ისურვა („ჩემისა სიცოცხლისათვის არა მოვუკენო თავი, არცა გვარი ჩემი“...). ამ ომში „დაჩეხეს ხმლითა“ ქაიხოსრო მეფე, წინ მოუტლეს იესე ცალქალამანიძეც...¹⁶³

ავთანდილ მოურავის მესამე ვაჟი — მამუკა მოურავიშვილი (სქემა — 42) დიდად ცნობილი პირია ვახტანგ VI-ის დროს. მამის გარდაცვალების შემდეგ იგი მეჭინბეთუხუცესად მოიხსენიება¹⁶⁴. მამუკა მოურავიშვილიც ბრძოლის ველზე დაღუპულა მამაცთა სიკვდილით. მას შვილები არ დაარჩენია (მეუღლე, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ადრე გარდაეცვალა). მისი დაღუპვის შემდეგ მის ყმა-სა და მამულებს ვახტანგ VI სწყალობს მისსავე ქმისწულს — ოზანს. რომელიც, როგორც ჩანს, მამუკას ადრევე უშვილებოდა. ნამუკას დაბადების თარიღის შესახებ ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ. დოკუმენტურ ცნობათა მოძიებით შესაძლებელი გახდა მისი დაღუპვის თარიღისა და ვითარების დადგენაც. მამუკა მოურავიშვილი მრავალგზის მოიხსენიება დოკუმენტებში მე-18 საუკუნის 20-იანი წლების ახლოს¹⁶⁵. ჩვენთვის ცნობილი უკანასკნელი დოკუმენტი, რომელშიაც მამუკა მოურავიშვილი ცოცხლად მოიხსენიება, 1723 წლის მარტით თარიღდება. ესაა ნასყიდობის წიგნი, რომელსაც ზურაბ, მამუკა და იორამ მოურავიშვილები აძლევენ სააკაძეებს¹⁶⁶. ამავე წლის 15 მაისს („ქკსა უია, მაისის იე“) გაცემული ვახტანგ VI-ის წიგნით კი აშკარაა, რომ მამუკა მოურავიშვილი უკვე დაღუპულია. ამრიგად, სავსებით უეჭვო გახდა, რომ მამუკა დაღუპულა 1723

¹⁶² Hd-2923.

¹⁶³ სეხნია ჩხეიძე, საქართველოს ცხოვრება, 1913, გვ. 28.

¹⁶⁴ Hd-4141.

¹⁶⁵ Hd-3784, Hd-3812 და სხვ.

¹⁶⁶ საქ. სიძვ., II, საბ. № 318.

წლის მარტიდან 15 მაისამდე. ვახტანგ VI-ის სიგელით აშკარა-
ისიც, რომ მამუკას წილად ზედომია სამშობლოს დასაცავად გმი-
რული სიკვდილი. იგი ვახტანგისავე თვალწინ შეკვდომია ურჯულო
მტერს. 1723 წლის 15 მაისს ვახტანგ VI-ის მიერ მამუკას ძმის-
წულის — ომან მოურავიშვილისადმი გაცემულ წყალობის წიგნში
ვკითხულობთ: „...ესე ამიერით უეუნისამდე ჟამთა და ხანთა გასა-
თაგებელი, სამკვიდროდ და საბოლოოდ გამოსადეგი წყალობის
წიგნი და ნიშანი შეგიწყალეთ და გიბოძეთ თქვენ ჩვენსა ერთგუ-
ლად და თავდადებით ნამსახურს ყმასა მოურავის შვილის შვილს.
ომანსა, შვილსა შენსა პატასა და მამავალსა სახლისა შენისასა ყო-
ველთავე მაყამს, ოდეს მოგვიდექით კარსა დარბაზისა ჩვენისასა და
ბიძიშენის მამუკას მოცემული წიგნი მოგვართვი და გავსაჩუქო.
თავისი კერძის მამულის წიგნიც მოეცა და კიდევაც ეძვილებინე.
რადგან ის ჩვენს წინ და სამსახურზე მოკვდა და შენც ჩვენს ერთ-
გულობაზე თავდადებული იყავ, ის ბიძიშენის მოცემული წიგნი,
რადგარადაც იმას მოეცა, არც ჩვენ მოგიშალეთ და გიბოძეთ ყოვ-
ლის კაცის უცილებლად მისი წილი მამული, მსახური, ახნაურა-
შვილი, გლეხი“...¹⁶⁷.

ბაქარის 1724 წლის სიგელში, რომელიც ომან მოურავიშვი-
ლის, მისი ბიძაშვილის ზაზასა და ძმის — გიორგის სახელზეა გაცე-
მული, კვლავ ეპოულობთ მამუკას ღვაწლის მოხსენიებას: „...ბი-
ძათქვენი მამუკა ჩვენს წინ ურჯულოს მტერს გულ სრულად შეა-
კვდა და სახელოვნად ჩვენს წინ ხმალი მოიქნივა და თავი დასდევ.
რადგან ასე ნამსახური და მრავალს გარჯილი იყავით, ჩვენც თქვე-
ნის სამსახურის და გარჯილობის სანუქჳოდ ესე წყალობა გიყა-
ვით და გიბოძეთ თქვენი მემკვიდრე სულჳურთხეულის ბატონის
ბიძის ჩვენის მეფის გიორგის ნაბოძები ცხირეთს თუხარელი გი-
ორგი“...¹⁶⁸.

იმ ქრონოლოგიურ მონაკვეთში, რომელიც დოკუმენტთა მო-
ნაცემებით გამოიკვეთა (1723 წლის მარტიდან — 15 მაისამდე)
ვახტანგს დიდი ბრძოლა მოუხდა ლეკთა წინააღმდეგ.

ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობით 1723 წლის მაისის დასა-
წყისში მაჰმად-ყულიხანი ლეკთა ჯარით დასხმია თავს თბილას:
„მისცეს მაჰმადყულიხანს ქართლი. მოვიდა იანვარში ავლაბარს..
თაბორზე დაუმარცხდა აპრილს ი.ვ. ლტოლვილი მივიდა ლეკში.

¹⁶⁷ Hd-9296.

¹⁶⁸ Hd-9667.

მაის დ¹ დაუმარცხდა ვახტანგს და აღიღეს ლეკთ ტფილისი¹⁶⁹. ეკვი არაა, მამუკა მოურავიშვილი ამ ბრძოლის მონაწილეა, სწორედ აქ უნდა მოექნია მას სახელოვნად ხმალი ვახტანგისა და ბაქარის თვალწინ, როგორც სიგელშია აღნიშნული. თბილისისათვის ბრძოლა, რომლის დროსაც მამუკა მოურავიშვილი დაღუპულა, 4 მაისს მომხდარა. 15 მაისს ვახტანგ VI მამუკას მამულს სწყალობს მის ძმისწულს...

მამუკა მოურავიშვილის დაღუპვის შემდეგ ავთანდილ მოურავის შტოს ყველაზე წარჩინებულ პირად მამუკას ძმისწული ომანი (სქემა—43) მოჩანს. ომან მოურავიშვილი დოკუმენტებში მოიხსენიება კავთისხევის მოურავად¹⁷⁰, ეშიკალასბამად¹⁷¹, მეჩინიბეთუხუცესად¹⁷². ომანის ძმაა გიორგი, შვილები — პაატა და ქაიხოსრო¹⁷³.

მოურავიშვილ სააკაძეთაგან სწორედ ომანია ის პირი, რომელიც თან გადაჰყოლია რუსეთში ვახტანგ VI-ს. საკითხი იმის შესახებ, თუ გიორგი სააკაძის შთამომავალთაგან. მოურავიშვილ სააკაძეთაგან. ვინ იყო ვახტანგ VI-ის ამაღლის წევრი, დღემდე გარკვეული არ ყოფილა. გიორგი სააკაძის შთამომავალი (მოურავიშვილი) რომ გადაჰყვა ვახტანგს რუსეთში, ეს საკვებთ ამჟამად იყო ჯერ კიდევ „ვახტანგიანის“ ცნობით. ვახტანგის ამაღლის წევრთა ჩამოთვლისას „ვახტანგიანის“ ავტორი აღნიშნავს: „დიდთ მოურავთ შვილიშვილი“... ეს ცნობა მოწოდებულია თვითმხილველის მიერ და, ცხადია ყოვლად უეჭვოა, მაგრამ აქ სახელდებით არ არის მოხსენიებული ის პირი, ეს გარემოება კი გაურკვევლობის მიზეზი ხდება. ახლა, როცა ჩვენთვის ცნობილია სამოურავიშვილოს შემადგენლობა, მის სხვადასხვა შტოთა პოლიტიკური ორიენტაცია და საკუთრივ ვახტანგ VI-სთან დაახლოებული მოურავიშვილნი, შეგვიძლია დაბეჭითებით განვაცხადოთ, რომ „ვახტანგიანის“ ცნობა არა მხოლოდ ზუსტია. არამედ მასში დაცულია ერთი ნიშანდობლივი დეტალიც. ვახტანგის ამაღლის მოურავიშვილი აქ მოიხსენიება სწორედ ისე, როგორც მოიხსენიებოდნენ მხოლოდ ავთანდილ მოურავის მემკვიდრეები. მართლაც, ვახტანგ VI-ის თანხლება მოურავიშვილთაგან ყველაზე მეტად ამ შტოს წარმომადგენელს მართებდა. ამ მხრივ

¹⁶⁹ ვ ა ხ უ შ ტ ი ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი. გვ. 911 (ქრონოლოგიური ცხრილი).

¹⁷⁰ Hd-1669.

¹⁷¹ Hd-9667.

¹⁷² Hd-8467, Hd-8874.

¹⁷³ Hd-9667.

საგულისხმო ცნობებს გვაწვდის ვახტანგ VI-ის ერთი წყალობის წიგნიც ომან მოურავიშვილისადმი. მართალია, დოკუმენტი პირია და ზოგი მისი ცნობაც არაზუსტია, მაგრამ ერთი რამ მასში გარკვევით აღნიშნულია. როცა ვახტანგ VI რუსეთში გამგზავრებულა, მას თან ხლებია ომან მოურავიშვილიც. ერთგული სამსახურის სანაცვლოდ ვახტანგი მას მამულებს სწყალობს ნახშირისგორს. დოკუმენტში, სხვათა შორის, ნათქვამია: „...შენ ამდენს გვემსახურე და ჩვენს სამსახურზედ თავი დასდე და შენი განაყოფები ჩვენზედ უმსახურონი დარჩენ“—ო¹⁷⁴... ის განაყოფები რომლებზედაც აქ, ცოტა არ იყოს, საყვედურია გამოთქმული, ლუარსაბ თარხნის შტოა. თარხნიშვილთა 1831 წლის ერთ დოკუმენტშიც მოხმობილია ვახტანგის მიერ ომანისადმი მიცემული სიგელის ტექსტი და პირდაპირ აღნიშნულია, რომ ვახტანგის საყვედური შეეხება ლუარსაბ თარხანს, ის დარჩაო უმსახურო ვახტანგის მიმართ¹⁷⁵.

ამგვარად, ვახტანგ VI-ს რუსეთში გაჰყოლია ავთანდილ მოურავის შტოს ყველაზე თვალსაჩინო პირი იმ პეროლში — ომან მოურავიშვილი, მეჩინიბეთუხუცესი და ეშიკალასბაში. სავსებით ნათელია ისიც, თუ რატომ მიმართავს „ვახტანგიანის“ ავტორი მისი ხსენებისას მრავლობით რიცხვს („დიდთ მოურავთ შვილიშვილი“). როგორც აღვნიშნეთ, ავთანდილის შტოს წარმომადგენელნი მოურავიშვილებად ორმაგი გაგებით იწოდებოდნენ. „დიდთ მოურავთ“ აქაც გულისხმობს დიდ მოურავ გიორგი სააკაძესა და „თვით მოურავ“ ავთანდილს, რომელსაც, როგორც უკვე ითქვა, ზოგჯერ დიდ მოურავსაც უწოდებდნენ. ამგვარად, აშკარაა, თუ რა ზედმიწევნით სწორი ცნობა მოუწოდებია „ვახტანგიანის“ ავტორს.

ომან მოურავიშვილის სახელს ვხვდებით ვახტანგის ამაღლის სიაშიც. კერძოდ, ბაქარის ამაღლის წევრთა შორის დასახელებულია „თავადი ეშიკალასი ომან პ[ა]ატა[ს] შვილი მოურავიშვილი“¹⁷⁶. ომანი მოხსენიებულია ვახტანგის ამაღლის 1737 წლის ნუსხაშიც (ამ უკანასკნელში იგი თარხნიშვილად იწოდება: Тарханов Оман, князь). ომან მოურავიშვილი, როგორც ჩანს, საქართველოში აღარ დაბრუნებულა.

¹⁷⁴ Hd-8469.

¹⁷⁵ Hd-14893.

¹⁷⁶ ს.ო.ლ. ყუბანეიშვილი, დავით გურამიშვილი ქართულ ჰუსართა პოლკში, 1955, გვ. 132.

აქვე უნდა შევეხოთ ერთ საკითხსაც. მე-18 საუკუნის მეორე ნახევრის რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობაში საკმაოდ ცნობილი პირია რუსეთის საგარეო საქმეთა კოლეგიის წარმომადგენელი საქართველოში ანტონ რომანის ძე მოურავოვი (მის შესახებ იხ. Грамоты и другие исторические документы XVIII столетию относящиеся к Грузии, т. I—II, под редакцией А. А. Цагарели). სამწუხაროდ, ჩვენთვის ცნობილი მასალებით არ ირკვევა, თუ მოურავიშვილთა რომელი შტოს წარმომადგენელია ის, მაგრამ გვაქვს საფუძველი გამოვთქვათ ერთი ვარაუდი. ვინაიდან ეს პირი მოურავოვის გვარს ატარებს, აშკარაა, რომ მისი წინაპარი, რომელიც რუსეთში გადასახლდა, ძირითადად იწოდებოდა სწორედ მოურავიშვილად (და არა თარხნიშვილად). ეს გარემოება გვაფიქრებინებს, რომ მოურავოვის მამა აეთანდილ მოურავის შტოს რომელიღაც წარმომადგენელი უნდა ყოფილიყო. როგორც აღვნიშნეთ, რუსეთში ვახტანგს გადაჰყვა და საქართველოში აღარ დაბრუნებულა აეთანდილის შვილიშვილი ომან მოურავიშვილი. საფიქრებელია, რომ მოურავოვი მისი მემკვიდრეა. იქნებ ანტონ რომანის ძე — ანტონ ომანის ძეა? თაობათა ასაკობრივი შეფარდების თვალსაზრისით, მოურავოვი მართლაც შვილად ერგება ომან მოურავიშვილს.

მოურავიშვილთა ამავე შტოს წარმომადგენელი ზაზა ბაადურის ძე, როგორც ეპიტაფიის ცნობით ირკვევა, 1750 წელს გარდაცვლილა. ეს ზაზა საგვარეულო დოკუმენტებში „დიდი ზაზას“ სახელითაც არის ცნობილი. „პატარა ზაზას“ უწოდებდნენ ზაზა თარხნიშვილს (ყორიასაულბაშ-ნაიბეშიკაღასბაშს), რომელიც მართლაც „დიდ ზაზაზე“ უმცროსი იყო.

ზაზა ბაადურის ძე მოურავიშვილის გარდაცვალების შემდეგ, 1751 წელს, თეიმურაზ II-მ მისი მამული მის ჯალაბს დარეჯანს უბოძა იმ პირობით, რომ „ვერც გაყიდოს, ვერც თავის ქალს მზითვად მისცეს“¹⁷⁷. როგორც ჩანს, ამ დროს ზაზას ვაჟიშვილი ბაადური უკვე აღარ არის ცოცხალი. მართლაც, საგვარეულო დოკუმენტებში ზაზას ზოგჯერ „ამოწყვეტილსაც“ უწოდებენ. მოგვიანებით ზაზას მამული მთლიანად თარხნიშვილებისათვის უბოძებია მეფეს. 1768 წლის საბუთში ვკითხულობთ: „...რადგან ზაზას ყმა და მამული თარხნიანთ საერთოთ ბატონისაგან წყალობად სჭირს“...¹⁷⁸.

ზაზა მოურავიშვილს („დიდ ზაზას“) ჰყოლია ქალიშვილიც.

¹⁷⁷ Hd-14191.

¹⁷⁸ Hd-2373.

ეს თეიმურაზ II-ის სიგელის იმ ნაწყვეტიდანაც ჩანს, რომელიც ზემოთ მოვიტანეთ („...ვერც თავის ქალს მზითვად მისცეს“). როგორც ირკვევა, ზაზას ქალი მაია (მარიამი) ცოლად გაჰყოლია გიორგი ერისთავს, ზოლო მათი ქალი ანა ერისთავი ყოფილა მეუღლე ფარნაოზ ბატონიშვილისა¹⁷⁹. ამგვარად, ფარნაოზ ბატონიშვილის სიდედრი ზაზა მოურავიშვილის ასულია. სამწუხაროდ, ამჯერად შესაძლებლობა არა გვაქვს მოვიხმოთ მეტად უხვი ცნობები თარხნიშვილთა საგვარეულო დოკუმენტებიდან, რომლებიც ფარნაოზ ბატონიშვილისა და თარხნიშვილთა მოყვრობას შეეხება. შემონახულა თვით ფარნაოზის მეუღლის — ანას მიწერ-მოწერაც თარხნიშვილებთან. ანა მათ ბიძაშვილებსა და ძმებს უწოდებს. ფარნაოზ ბატონიშვილის სიდედრი მაია ცოცხალია 1808 წელსაც. ამ წელს იგი მთავრობას განცხადებით მიმართავს იმის შესახებ, რომ საამიშვილებმა სოფელ ოძისის ნასყიდობის წიგნი წაართვეს. განცხადებაში მაია იწოდება ზაზა თარხნიშვილის ასულად და ბატონის მძახლად¹⁸⁰.

50—86. იორამ მოურავიშვილის მეოთხე ვაჟის — დავითის შტო (უფრო ზუსტად — ამ შტოს ერთი ფრთა) სამეფო კარზე დაწინაურდა ერეკლე II-ის მეფობის ხანაში.

თვით დავით იორამის ძე ნადრევედ გარდაცვლილა¹⁸¹. დოკუმენტებში წარმოჩენილია მისი ორი ვაჟი — ზაალი და ნიკოლოზი. სახელმწიფო მოღვაწეობის სარბიელზე ძირითადად ზაალის შტო მოჩანს, ამის გამო ნიკოლოზის შტოს შესახებ მსჯელობას არ შევეუდგებით, მხოლოდ სქემაში წარმოვაჩენთ მის შემადგენლობას. (სქემა — 66—86).

ზაალ დავითის ძე თარხნიშვილი საბუთებში 1722 წლამდე მოიხსენიება. შესაძლოა სწორედ ის იყოს „დასტურლამალში“ მოხსენიებული სოჰბათიასაული ზაალ თარხნიშვილი, მაგრამ უფრო საფიქრებელია „დასტურლამალის“ ცნობა ეხებოდეს ზაალ ზურაბის ძე თარხნიშვილს (სქემა — 91), რომელიც ამავე პერიოდში ცხოვრობს. ზაალ დავითის ძე თანამდებობის პირად არ გვესახება. დოკუმენტთა ცნობებით იგი არ ყოფილა „კეთილად მომჭირნე“ არც ოჯახისა. მისი სახელით შემონახული საბუთები თითქმის მხოლოდ ვალის აღებასა და მამულის გაყიდვას შეეხება. ზაალ თარხნიშვილს ხუთი ვაჟი ჰყოლია: დავითი, ყეშთელი, როსტომი, ონო-

¹⁷⁹ АХГБ, т. 1. გვ. 199.

¹⁸⁰ Hd-3421.

¹⁸¹ Hd-1322.

ფრე, ავთანდილი. 1723 წლიდან საგვარეულო საბუთებში ზაალის ნაცვლად მისი უფროსი ვაჟი დავითი მოჩანს. სწორედ ეს დავით თარხნიშვილი მოხსენიებულია პაპუნა ორბელიანის თხზულებაში. საისტორიო თხზულების ცნობა საეცებით ემთხვევა დოკუმენტთა მონაცემებს. პაპუნა ორბელიანის ცნობით, „თარხნი-შვილი დავით დიდად შეაწუხეს ხელმწიფის (იგულისხმება სპარსეთის შაჰი. რ. ფ.) მოსაქმეთა ბევრის სათხოვრით და გაიპარა ქალაქით. მივიდა ამილახვართან, მისცა პატივი უზომო“¹⁸². ამგვარად, დავით თარხნი-შვილი აჯანყებულ გივი ამილახვარის ბანაკში აღმოჩენილა. მოგვიანებით იგი იმერეთს გადახვეწილა, იქ დიდად წარჩინებული პირი ყოფილა და იმერეთის მეფის კარზე გარდაცვლილა¹⁸³. დავით თარხნიშვილის შვილიშვილი სოლომონ მეითარი (სქემა—59) თავისი პაპის გივი ამილახვართან წასვლას რამდენადმე თავის სახლიკაცებს — საკუთრივ თარხანთა შტოს წარმომადგენლებსაც აბრალებდა. სამამულე დავასთან დაკავშირებით ერეკლესადმი მირთმეულ არზაში სოლომონ მეითარი წერდა: „ქ. თქვენს უმაღლესობას კარგად მოეხსენება რომე პაპაჩემს დავითს როგორ საქმე გაუქირვეს (იგულისხმება: თარხანთა შტომ. რ. ფ.) და ცხრაასი თუმანი წაართვეს თურმე. ამის მიზეზით ამ ქვეყნიდამ გარდაეარდა და მამაჩემი პატარა ყიზილბაშებმა წაიყვანეს. შემდეგ თქვენს საფარველს ქვეშ იყო“...¹⁸⁴. ასეა თუ ისე, დავით თარხნიშვილი გივი ამილახვართან აღმოჩენილა. სოლომონ მეითარი, გასაგები მიზეზის გამო, პოლიტიკურ სარჩულს აცლის თავისი პაპის საქციელს და მას მხოლოდ თარხანთა სახლთან კონფლიქტის ნაყოფად წარმოგვიჩენს. დავით თარხნიშვილის ვაჟი, პატარა ზაზა ყიზილბაშებს წაუყვანიათ, შემდეგ იგი თეიმურაზის ბანაკში აღმოჩენილა და ჯერ თეიმურაზის, შემდეგ კი ერეკლეს უერთგულებს პირი გამხდარა. ერეკლე მეფის ერთ-ერთ სიგელში ზაზასადმი, რომლის შესახებ ქვემოთაც გვექნება მსჯელობა, ნათქვამია: „...სანატრელის მამის. ჩვენისა დიდად ერთგულად მრავალ სახით ნამსახური იყავ“...¹⁸⁵. როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, ეს ზაზა ზოგჯერ დოკუმენტში „პატარა ზაზას“ სახელითაც მოიხსენიება.

ზაზა დავითის ძე თარხნიშვილის მთელმა ცხოვრებამ ქვეყნის სამსახურში განვლო. ზაზა თურმე სამეფო საქმეთაგან ვერ იცლი-

¹⁸² პაპუნა ორბელიანი, ვ. 86—87.

¹⁸³ Hd-1322.

¹⁸⁴ Hd-5385.

¹⁸⁵ Hd-1618.

და, რომ თავისი ოჯახისა და მამულის საქმეებისთვის მიეხედა¹⁸⁶. „მამაჩვენი ზაზა მეფე ირაკლის კარის კაცობაში აღსრულდა და ვერ მოიცალა ყმისა და მამულისთვის“, — აღნიშნულია ზაზას შვილების ერთ-ერთ დოკუმენტში¹⁸⁷. ზაზას ღვაწლსა და დამსახურებას პატივს სცემდნენ მისი გარდაცვალების შემდეგაც. დავით ბატონიშვილის წყალობის წიგნში სოლომონ მეითრისადმი (ზაზას უფროსი ვაჟისადმი), რომელიც 1801 წლით თარიღდება, აღნიშნულია: „...ჩვენი ოჯახის დიდად ერთგული კაცის შვილს“...¹⁸⁸

ზაზა თარხნიშვილი დოკუმენტებში ყორიასაუღბაშად მოიხსენიება. 1781 წელს მას მიუღია ნაიბეშიკალასაუღბაშაც. ზაზას სახელი ხმაგასმენილი ყოფილა არა მხოლოდ საქართველოში, არამედ მეზობელ ქვეყნებშიც. ერეკლე მეფის ერთ-ერთ სიგელში, რომელიც ზაზა თარხნიშვილისადმია გაცემული, ვკითხულობთ: „ქ. ჩვენ მეორე ირაკიმ, მეფემან საქართველოსამან, ესე წიგნი ნიშნად წყალობისად გიბოძეთ შენ, ჩვენსა დიდათ ერთგულსა და თავდადებით მრავალ გზით ნამსახურსა თარხნიშვილს ყორიასაუღბაშს ზაზას, ასე რომე სანატრელის მამის ჩვენისა დიდათ ერთგულათ მრავალსახით ნამსახური იყავ და შემდგომად მისსა ჩვენის მორჩემა განძლიერებისათვის დიდათ მომჭირნეთ და თავდადებით მოცადინე იყავ. და ჩვენს ერთგულებასა და სამსახურზე არას დროს თავი არ დაგიზოგავს. და შენი ჩვენზე ასე ერთგულობა და სამსახური ჩვენს ქვეყანაში და გარემო მეზობლებშიაც განცხადებული იყო აწ შენის ესე ვითარის ერთგულობისა და ნამსახურობისათვის კვალად წყალობა გიყავით და ყორა იასულ ბაშობაზე ნაიბ ეშიკალასობაც დაგიდევით. და ამ ორის სახელოთი ჩვენს კარზე დაგადგინეთ ამ წესით, რომ შამშადილისა და შამქორის საქმე შენ გეკითხებოდეს და რაც იქ იასული გაიგზავნებოდეს, შენ გაგზავნიდე... აგრევე ჩვენის ქვეყნების ელებში ქურდობის მოკითხვა შენთვის გვიბრძანებია“...¹⁸⁹.

...ზაზა თარხნიშვილს ღვაწლი მიუძღვის ერთ მეტად მნიშვნელოვან საქვეყნო საქმეშიაც. ცნობილია ის დიდი ზიანი, რაც აღმოსავლეთ საქართველოს ეკონომიკას მიაყენა ოსმალთა და ყიზილბაშთა ბატონობამ. „ოსმალურ-ყიზილბაშური გადასახადებით შევიწროებული და ლეკთა გამუდმებული თარეშით შეწუხებული მო-

¹⁸⁶ Hd-5385.

¹⁸⁷ Hd-1322. იხ. აგრეთვე: Hd-5385.

¹⁸⁸ Hd-5942.

¹⁸⁹ Hd-1618.

სახლეობა იყრებოდა და გარბოდა... გლეხთა აყრა, გაქცევა, ხიზნობა-ბოგანობა ფართოდ გავრცელებულ მოვლენად იქცა.

ქართლ-კახეთის მესვეურთა უპირველესი ამოცანა უკაცრიელი რაიონების კვლავ დასახლება და მოშენება იყო. ამ ამოცანის განხორციელებას თეიმურაზმა და ერეკლემ თავიდანვე ენერგიულად მოჰკიდეს ხელი“...¹⁹⁰ სამკვიდრო მამულთაგან აყრილ გლეხთა უკან დაბრუნების საქმეს, როგორც ირკვევა, მეფის დავალებით თავკაცობდა სწორედ ზაზა თარხნიშვილი. მისი ავტორიტეტი ამ საქმეში ყველასთვის კარგად ცნობილი ყოფილა. ზაზას სახელზე გაცემულ მეფის ერთ ბრძანებაში (1746 წ.) ვკითხულობთ: „თხუთმეტს წელიწადს უკან რაც ქართველი კაცი ქართლიდამ აყრილა და ჯავახეთს გადასულა და იქილამ შენთან მოსულა, ის გლეხი შენთან იყოს“¹⁹¹. ზაზას საქვეყნოდ გაუთქვამს სახელი, როგორც უკან დაბრუნებულ გლეხთა მფარველს. ერთ-ერთი გლეხი 1776 წელს ზაზასათვის მიცემულ წიგნში წერდა: „...ჩვენი საბაბი თქვენ ბრძანდებოდით. საქართველოს ღრუბელს აღარ დავინახევდით, მაგრამ თქვენ ფიცი გვიბრძანეთ და წიგნი გვიბოძეთ, რომ თქვენთან საქმე არვისა აქვსო... ბატონის ბრძანებაც ისე არისო, ოქმიც ისე მაქვსო, ვისიც ყმა ჯავახეთიდან მოიყვანოსო, თავის ბატონს საქმე არა აქვსო“¹⁹². სხვა გლეხები წერდნენ: „...ჩვენთვის ჯავახეთს წიგნი გვბოძებინათ და ფიცი გვბძანათ, რომ ბატონის ოქმი მაქვს. თქვენ ოლომც გადმოდით თათრის ქვეყნიდამ, არვის თქვენთან საქმე არ აქვს, ვისაც ყმათ გინდათ, იმასთან მიდით. რათგან თქვენი წიგნი მოგვივიდა, ისევ თქვენ გიახელით... უსამართლობამ გაგვრეკა საქართველოდამ... ერთი ღმერთი გვიმედებით (?) მას იქით შენა...“¹⁹³. შემონახულა ერეკლე მეფის ბრძანებაც გადასახადებისა და მორიგე ჯარისაგან ზაზა თარხნიშვილის იმ ყმების განთავისუფლების შესახებ, რომლებიც სხვა ქვეყნებიდან იყვნენ ჩამოსულნი (1781)¹⁹⁴.

ზაზა თარხნიშვილი, როგორც ჩანს, დიდა ავტორიტეტით სარგებლობდა თანამედროვეთა შორის. მის სახელზე გაცემულ თარ-

¹⁹⁰ საქართველოს ისტ. ნარკვ., IV, გვ. 520.

¹⁹¹ Hd-2553.

¹⁹² Hd-2789.

¹⁹³ დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან, II, 1953. დოკ. № 110.

¹⁹⁴ Hd-2985.

ხნიშვილთა ერთ-ერთ დოკუმენტში ვკითხულობთ: „...ჩვენ ჩვენის უკუუბოთ შენზე სიშორით ბევრი დაგვაკლდა, რომ ვერ გიცანით და ვერც არა გამეთ. მაგრამ შენ მაინც ძმობისა და კაცობის ნამუ-სის რიგი მაინც არ დაიშალე და ამდენის სიკეთის ნიშნები და ძმო-ბის სიყვარული გვაჩვენე, რომ ანდამატივით ძალად მიგვიზი-დე“...¹⁹⁵.

ზაზა თარხნიშვილის (ყორიასაულბაშ-ნაიბეშვიკალასბაშის) პი-როვნების გამოკვეთის შემდეგ სავსებით აშკარა ხდება, რომ სწო-რედ მას (და არა თარხნიშვილთა საგვარეულოს სხვა ზაზას) განე-კუთვნება ეპიტაფია: „ქ. ზედა დამკვერეტნო ჩემისა დამფარველისა ლოდისანო. ჩემთა გითხრობ შესაწყალთა ამო ამბავთა; ვიყავ ოდეს [მე] თუსთა ჩემთა თანა შვებით დავტრფოდი ახალთა რტო-თა ძე[თა ჩემთა] მადლობით და აჰა მყის წარმიტაცა ანაზღად გან-საცდელმან სიკუდილისამან და ესრეთ დამაკვეთა მიწასა ზედა მტურად. დაუტევენ საწყალობელნი სახლი და ძენი ჩემნი [ორ]ნი გლოვასა და ტირილსა უნუგეშოსა, რომელი ვიყავ მის უმაღლე-სობის სრულიად ქართლისა და კახეთის მეფის ირაკლის ერთგული მსახურებასა შინა სიბერედ მიღწეული მის მიერ ერდგულად ცნო-ბილი და მისანდობელი საიდუმლო თარხნისშვილი ნაიბეშვიკალაშა ყორიასაულბაში შამშადილისა და შამქორის ზედამხედველი ზაზა... აღვესრულე აგვისტოს კზ: ქკს უო“¹⁹⁶ (1782).

ეპიტაფიის დაზიანებული ტექსტის აღდგენისას ე. თაყაიშვილს მოსვლია ერთი შეცდომა. აღდგენილ ტექსტში იკითხება: „...ძენი ჩემნი [ორ]ნი“... სინამდვილეში ზაზა თარხნიშვილს შვიდი ძე ჰყავ-და. (ორი მათგანი ადრე გარდაცვლილა).

გაუგებრობაა პ. იოსელიანის ცნობაც: „ზაზა თარხან-მოურავი — თანამდებობით მეითარი, ანუ შეფი მეფე ირაკლის კაბინეტისა. გარდაიცვალა 67 წლისა 1817 წელს“¹⁹⁷. ერეკლეს დროს სამეფო კარზე მოღვაწე ზაზა თარხნიშვილი ერთია — ესაა ზაზა ყორიასა-ულბაშ-ნაიბეშვიკალასბაში, რომლის შესახებ უკვე ვიმსჯელებთ, და იგი გარდაიცვალა არა 1817, არამედ 1782 წელს. ხოლო მეითარი თარხნიშვილთა გვარიდან ერეკლეს დროს იყო ზაზა ყორიასაულბა-შის უფროსი ვაჟი — სოლომონი. მეითრად იგი მოიხსენიება მამისა-ვე სიტოცხლეში. ამ პირს ტრადიციულად სოლომონ მეითარს

¹⁹⁵ Hd-6606.

¹⁹⁶ ე. თაყაიშვილი, არხეოლოგიური მოგზაურობანი და შენიშვნანი; გვ. 218.

¹⁹⁷ პ. იოსელიანი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 87.

უწოდებდნენ გაცილებით გვიან, საქართველოს რუსეთთან შეერთების შემდეგაც.

ზაზა თარხნიშვილის შვილებია: სოლომონი, დავითი, ზაქარია, გიორგი, დემეტრე, ლუარსაბი და ბესარიონი (სქემა—59—65). ამათგან ზაქარია და გიორგი ადრე გარდაცვლილან¹⁹⁸, ხოლო დანარჩენი ხუთი ძმა კარგადაა ცნობილი ისტორიული დოკუმენტებით: ამ მხრივ საინტერესოა თვით დავით ზაზას ძე თარხნიშვილის ცნობა. 1803 წელს ციციანოვისადმი მიმართულ არზაში იგი წერდა: „...ჩვენ, ხუთნი ძმანი ჩვენის მეფისაგან და მეფის ძეთაგან სახელოებით დადგინებულნი ვიყავით, უდიდესის პატივის სახით და ზომიერის საშუალებით ვცხოვრობდით... მეც მქონდა გამომმა მხარის მინბაზობა... ქართლმა და კახეთმა იცის, რომ ჩვენ სამსახური შეგვიძლიან და სამსახურშიც ვიყავით...“¹⁹⁹.

სოლომონ თარხნიშვილი (მეითარი) 1764 წელს დაბადებულა²⁰⁰. ზაზას გარდაცვალების შემდეგ შამშადილის მოურავად სოლომონი მოიხსენიება²⁰¹. ერთ საბუთში მას ეშიკაღასბაშიც ეწოდება²⁰².

სოლომონ თარხნიშვილი ერეკლეს მისანდო პირი ყოფილა. 1794 წელს მას საქვეყნო საქმის გამო უცხოეთში გზავნიან²⁰³. ამავე წელს მეფე მას სოფ. გომისჯვარს სწყალობს²⁰⁴. მოგვაქვს ნაწყვეტი ერეკლეს ერთ-ერთი წერილიდან სოლომონ მეითარისადმი: „ქ. ჩვენ მაგიერად მეითარს სოლომანს მოკითხვა ეუწყოს. მერე სამდურავს იწერები, რომ შენგან მოწერილს აზრების პასუხს არა გწერთ. ეს მართალი არის. მაგრამ რასაც მოვიწერენით, არცერთმა სისრულე არ მიიღო და რაღათ უნდა მოვიწერნეთ. ჩვენ ახლა მანძილ მანძილ განჯისაკენ მივალთ და ღთივ მალე განახავთ. შენს აზრს შენ შეგვატყობინებ და ჩვენს აზრს ჩვენ გაცნობებთ და რომელიც ღრის ნება იყოს, ის მოხდეს. ჩვენი შვილის შვილი იოანე მანდ არის, რასაც საქმეზედ არის წარმოსული, იმ საქმის წარმართვაზე ბეჭითი იყავ, რომ აღსრულდეს...“²⁰⁵.

¹⁹⁸ Hd-1322.

¹⁹⁹ Hd-6949.

²⁰⁰ Hd-1322.

²⁰¹ Hd-7545.

²⁰² Hd-2830, სიგელ-გუჯრების პირები, ვვ 193.

²⁰³ Hd-10489.

²⁰⁴ Hd-4263.

²⁰⁵ Hd-6069. იხ. აგრეთვე: Hd-7650.

სოლომონ მეითრის მეუღლე სარდალ ორბელიანის ასული თინათინი ყოფილა²⁰⁶.

სოლომონი და მისი ძმა დავით მინბაში დაახლოებულინი ყოფილან ბატონიშვილებთან, განსაკუთრებით მეგობრობდნენ იულონ და ფარნაოზ ბატონიშვილებს (ეს უკანასკნელი, როგორც აღვნიშნეთ, მათი სიძეც იყო).

პ. იოსელიანის ცნობით, სოლომონი 1839 წელს გარდაცვლილა²⁰⁷. ეს ცნობა არაა სწორი, რადგან სოლომონი 1835 წლის დოკუმენტში უკვე გარდაცვლილად („განსვენებულად“) მოიხსენიება²⁰⁸.

1801 წელს დავით ბატონიშვილს სახასო სოფელი ალი უბოძებია სოლომონ მეითრისათვის. წყალობის წიგნში აღნიშნულია: „...რომელიცა იღწვიდი ნიადაგ ბედნიერობისა და წარმატებისა ჩვენისათვის ნებითა ყრდ მოწყალისა კელმწიფისა ჩემისათა და ამჟამადაც უმეტეს შესძინე ერთგულობითსა სამსახურებსა მას შენსა და იმსახურე ესრეთ, რომელ მაგალითად უჩვენე ერთა ერთგულება ჩვენი და მამულისა“...²⁰⁹.

სოლომონ თარხნიშვილი ჩვენს წინაშე წარმოდგება ლიტერატურული ნაღვაწითაც. მისი სახელით მოღწეულა „ისტორია ანუ მოთხრობა საპყარან ამარამზასი და ბაბა ამარისა, გარდმოღებული სპარსულიდამ ქართულსა ენასა ზედა შამშადინის მოურავის თავადის სოლომან თარხანოვისაგან თანა გულს მოდგენით შემწეობითა თრსა სვიმონ ალექსანდრის ძე მაყავეისთანა“²¹⁰.

სოლომონ მეითრის შვილებია: ევსტათი ანუ ზაზა, ივანე, სვიმონი, გრიგოლ და გეგენა.

ზაზა ყორიასაულბაშის მეორე ძე — დავით თარხნიშვილი (თარხნიძე) ძირითადად დავით მინბაშის სახელით არის ცნობილი. აგი, როგორც ირკვევა, 1767 წელს დაბადებულა. მამის, ზაზა ყორიასაულბაშის გარდაცვალების შემდეგ ოჯახის მეურვეობა ყმაწვილ დავითს დაეისრებია. უფროსი ძმა — სოლომონი ამ დროს უკვე სამეფო კარის სამსახურში იყო, ამიტომაც დავითი დედას მაშინვე მამულში გაუგზავნია საქმეთა მისახედად. ამის შემდეგ

²⁰⁶ Hd-10235 (3), № 12205; Hd-4498.

²⁰⁷ პ. იოსელიანი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 57.

²⁰⁸ Hd-14896.

²⁰⁹ Ad-2242.

²¹⁰ S-950. სოლომონ მეითართან დაკავშირებით იხ. აგრეთვე: Hd-1967, Hd-2062, Hd-4252, Hd-2596, Hd-4029, Hd-7683, Hd-4281, Hd-8008 და სხვ. მრ.

დავითი ეწეოდა ოჯახის მამულის მეურვეობასაც და საქვეყნო სამსახურსაც.

დავით თარხნიშვილი მოიხსენიება მე-18 საუკუნის დასასრულისა და მე-19 საუკუნის პირველი ოცდაათწლეულის მეტისმეტად მრავალრიცხოვან ისტორიულ დოკუმენტებში. იგი იწოდება გორის მდივანბეგად, ოსეთის მმართველად და სხვ. დავით თარხნიშვილი მაიორი ყოფილა. მას უმსახურია იმერეთშიაც. მისი მეუღლეა იმერეთის სახლთუხუცესის ზურაბ წერეთლის ასული მაკინა, და გრიგოლ წერეთლისა. ზურაბ წერეთლის მეორე ასული — მართა-ცოლად ჰყავდა ლევან დადიანს²¹¹.

დავით თარხნიშვილი 1808 წელს დაქორწინებულა. რადგანაც მეუღლის მხრივ დადიანების ოჯახს ენათესავებოდა, დავით თარხნიშვილს, როგორც ჩანს, არაიშვიათად უხდებოდა ზუგდიდში ყოფნაც. მას მიუძღვის დიდი წვლილი დავით დადიანის (თავისი მეუღლის დისშვილის) ეკატერინე ჰავკავაძეზე დაქორწინების საქმეში²¹². შემონახულა ალ. ჰავკავაძის წერილიც დავით თარხნიშვილისადმი²¹³.

დავით თარხნიშვილი იყო წევრი კომისიისა, რომელსაც 1837 წ. დაეგალა მეფეთა სიგელების გარჩევა და ყალბი დოკუმენტების გამოვლენა. 1838 წელს დავითი ჯერ კიდევ ცოცხალია, ხოლო 1840 წლის იანვარში — უკვე გარდაცვლილია²¹⁴.

დავით თარხნიშვილის შვილებია: ალექსანდრე, ილია, იოსებ, კონსტანტინე, მიხეილ²¹⁵. დავითის შვილ კონსტანტინესთან მიწერ-მოწერა ჰქონია პ. იოსელიანს²¹⁶.

ზაზა ყორიასაულბაშის ვაჟი — დემეტრე თარხნიშვილი (სქემა — 63) 1773 წელს დაბადებულა. დემეტრესთვის მამის გარდაცვალების შემდეგ მამის სახელო — ყორიასაულბაშობა უბოძებიათ. მაგრამ ვინაიდან იგი იმ დროს ყმაწვილი ყოფილა და სამსახურის

²¹¹ ნ ი კ ო და დ ი ა ნ ი, ქართველთ ცხოვრება, შ. ბურჯანაძის გამოცემა, 1962, თბ., საქართველოს სსრ მეცნ. აკადემია, გვ. 203; პ. იოსელიანი, ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა, ა. გაწერელის რედაქციით, 1936, გვ. 266:

²¹² Hd-5298.

²¹³ Hd-7454. დავით თარხნიშვილთან დაკავშირებით იხ. აგრეთვე: Hd-13940; Hd-14506, Hd-9448, Hd-4066, Hd-4038, Hd-4211, Hd-8206, Hd-6572, Hd-5443, Hd-10713, Hd-5298, Hd-8222, Hd-8217, Hd-6654, Hd-3405, Hd-6697, Hd-4228: და სხვ. მრ.

²¹⁴ Hd-5059.

²¹⁵ იხ: Hd-4380, Hd-7941, Hd-6970, Hd-4555, Hd-9804 და სხვ.

²¹⁶ Hd-7452, Hd-4535, Hd-4560.

აღსრულება არ შეეძლო, მისთვის ნაიბი დაუნიშნავთ²¹⁷. დემეტრე თარხნიშვილი კაპიტანი ყოფილა. მემკვიდრეები მას არ ღარჩენია.

ლუარსაბ ზაზას ძე თარხნიშვილი (სქემა—64) 1775 წ. დაბადებულია. იგი საკმაოდ გაწაფული კალიგრაფი ყოფილა. 1822 წ. მას გადაუწერია აპოკთეგმატა (S—3359. იხ. მინაწერები: 22v, 49r). სწორედ ეს ლუარსაბ თარხნიშვილი უნდა იყოს ის პირი, რომელსაც გადაუწერს ხავეს კარლ ლუდვიგის „მიმოსვლის“ ქართული თარგმანი²¹⁸. ლუარსაბის ვაჟია იასონ თარხნიშვილი.

ბესარიონ ზაზას ძე თარხნიშვილი (სქემა—65) 1779 წ. დაბადებულია და 1835 წ. გარდაცვლილა. 1801 წლის ერთ საბუთში იგი ეპიკალასბაშად მოიხსენიება²¹⁹.

ძმები თარხნიშვილები (დავით, დემეტრე, ნაწილობრივად — ლუარსაბიც) მონაწილენი ყოფილან 1832 წლის შეთქმულებისა. შეთქმულების მონაწილე ზოგიერთი პირის ჩვენებაში ისინი წამოწყების ორგანიზატორებადაც კი არიან დასახელებულნი („...მთავრობის უკმაყოფილო თავადები თარხანოვები შეთქმულებას აწყობენ და მმართველად თამარ ბატონიშვილი სურთო“... „...აზნაურმა მართა ალექსეევამ მას უამბო 1831 წელს ძმებ თავად თარხანოვებთან შედგენილ შეთქმულებაზე...“ „...თავადი თარხანოვები ადგენენ შეთქმულებას. მათ იგი 1831 წელს დაიწყეს“...)²²⁰. ერთ-ერთ თარხანოვს (ალბათ, დავით თარხნიშვილს) სიტყვაც წარმოუთქვამს რომელიღაც შეკრებაზე შეთქმულების შესახებ²²¹. დავით თარხნიშვილი ახლო ურთიერთობაში იმყოფებოდა შეთქმულების მონაწილე თითქმის ყველა წარჩინებულ პირთან, სხვათა შორის, სამოქალაქო გუბერნატორ პეტრე ზავილეისკისთანაც²²². შეთქმულებასთან დაკავშირებით დაუკითხავთ სოლომონ თარხნიშვილიც (მეითარი). როგორც ჩანს, მას ბრალდებოდა საიდუმლო მიწერ-მოწერა ალექსანდრე ბატონიშვილთან²²³.

²¹⁷ Hd-14896.

²¹⁸ ტ. რუხაძე. ქართულ-რუსული ლიტერატურული ურთიერთობის ისტორიიდან, XVI—XVIII სს., 1960, თბ., სახ. უნივერსიტეტის გამომცემლობა, გვ. 255.

²¹⁹ Hb-6035.

²²⁰ გ. გოზალიშვილი, 1832 წლის შეთქმულება, II, 1970; მასალები, შეთქმულთა ჩვენებები; თბ., „მერანი“, გვ. გვ. 333, 335, 365.

²²¹ იქვე, გვ. 426.

²²² Hd-4100.

²²³ Hd-8652.

88—93. იორამ მოურავიშვილის უმცროსი ვაჟი — ზურაბი (ჯანზურაბი)• ცოცხალია 1722 წელსაც. დოკუმენტებს შემოუნახავს ზურაბის შვილთა სახელები (იორამ, რევაზ, ზაალ, ლიპარიტ. ოტია)²²⁴, მაგრამ მის უფრო გვიანდელ მემკვიდრეთა შესახებ თითქმის არავითარი ცნობა არ იძებნება. ეს გარემოება განცვიფრებას იწვევს. გამორიცხული არაა, მომავალ ძიებათა საფუძველზე ამ შტოს შემადგენლობაც რამდენადმე შეივსოს ჩვენს სქემაში, თუმცა შესაძლოა ცნობათა უქონლობა შემთხვევითი არც იყოს. შესაძლოა იორამ მოურავიშვილის ამ შტომაც გარკვეულ ეტაპზე არსებობა შეწყვიტა.

ამგვარად წარმოდგება დიდ მოურავ გიორგი სააკაძის პირდაპირ მემკვიდრეთა — მოურავიშვილ-თარხნიშვილთა შტოს შემადგენლობა მე-17-18 საუკუნეთა მანძილზე.

²²⁴ Hd-6780, Hd-6075, Hd-9897.

ИОСИФ ТБИЛЕЛИ И ЕГО «ДИДМОУРАВИАНИ»

Резюме

Иосиф Тбилели один из крупнейших представителей грузинской поэзии XVII века. Его имя неразрывно связано с путями развития грузинского национального эпоса.

Историческая поэма Иосифа Тбилели «Дидмоуравiani» — один из наиболее значительных памятников литературы нового направления. Это было боевое направление в грузинской литературе, плоть от плоти своей эпохи и ей созвучное, оно четко выразило общественное мнение о невзгодах родной страны, вскрыло язвы и боль грузинского народа, сделав их предметом пристального наблюдения. Сложившись в период кровавой апрессии извне, это направление грузинской поэзии выступает в авангарде общенародной борьбы за свободу и национальную независимость в качестве ее идейного вдохновителя.

Новое литературное направление открыто провозгласило приоритет национальной тематики. Однако сущность данного направления отнюдь не исчерпывалась только новизной тематики. Это была также качественно новая ступень поэтического постижения действительности. Лучшие представители новой поэтической школы сочетали новаторство в области тематики с поиском свежих изобразительных средств. Речь Иосифа Тбилели отличается гражданственной страстностью, остротой восприятия и напряженной эмоциональностью. Реформация грузинского стиха — большое завоевание грузинской поэзии эпохи возрождения, которая связывается с именами Сулхана-Саба Орбелиани, Вахтанга, Гурамишвили, — началась не непосредственно с реформации метрики. Ей предшествовали обновление смысловой и идейной стороны стиха, зачинателем которого выступил Арчил, и перестройка поэтической семантики в рамках традиционной метрики, сообразно новой идейной направленности, что ярче всего проявилось в историческом эпосе Иосифа Тбилели. Тбилели — новатор поэтической семантики. Его троп не является

Эпигонским подражанием классическому тропу. В отличие от эпигонства, он служит новой целенаправленности. Традиционная символика любви, внешней красоты и физической силы в «Дидмоуравнани» не имеет существенного значения. На переднем плане — поэтическое осмысление переживаний, вызванных бедствиями Родины. Троп у Тбилели, стало быть, четко нацелен.

Поэма «Дидмоуравнани» очень весомое, можно сказать, неоценимое произведение как исторический источник для понимания исторической обстановки в Грузии первой четверти XVII века. В поэме отражено очень значительное для истории Грузии событие — народное восстание 1625 года против иранской апрессии, движение, во главе которого стоял грузинский полководец — Великий Моурави — Георгий Саакадзе. Само собой разумеется, что в ходе изучения «Дидмоуравнани» особая роль отводится комплексному исследованию вопросов. Именно на почве комплексного исследования должно быть показано значение этой поэмы как произведения нового литературного направления, одного из наиболее выдающихся памятников т. н. раннего реализма, и как исторического источника.

В процессе исследования историко-литературных вопросов, связанных с поэмой Иосифа Тбилели, нам пришлось изучить огромное количество исторических документов (как изданных, так и неизданных) и подготовить критически установленный текст «Дидмоуравнани». Без этого нам не удалось бы выйти за рамки традиционных знаний по поводу поставленных в труде вопросов. В настоящее время мы располагаем текстом поэмы, установленным на основании данных 15 рукописей.

Исследование биографии Иосифа Тбилели (Саакадзе) — это не локальный вопрос, ограничивающийся рамками жизни одного поэта. Изучение биографии Тбилели тесно связано с изучением биографии главного героя поэмы — Великого Моурави — Георгия Саакадзе и его потомков. Поэтому определение состава генеалогической ветви Георгия Саакадзе представляется важнейшей работой, на основании которой должно было вестись исследование биографии Тбилели. Сейчас эта работа проделана. Не одного представителя ветви прямых наследников Великого Моурави на протяжении XVII—XVIII веков мы видим на многих, очень видных участках государственной жизни Грузии. Изучение и освещение их заслуг важны как для понимания исторической обстановки данной эпохи, так и с точки зрения исследования эпопеи самого Георгия Саакадзе и изучения биографии Тбилели.

По не зависящим от нас причинам на сей раз мы были лишены возможности полностью изложить результаты наших исследований по поводу поэтического наследия Тбилели. Поэтому мы ограничились рассмотрением всего лишь пяти существенных вопросов: биография Иосифа Тбилели, рукописное наследие «Дидмоуравиани», текстологические вопросы поэмы, «Дидмоуравиани» как исторический источник и состав генеалогической ветви Георгия Саакадзе.

შინაარსი

წინათქმა	3
იოსებ ტფილელის ბიოგრაფია	13
იოსებ ტფილელის „დიდმოურავიანის“ ხელნაწერული შემკვიდრებისათვის	55
„დიდმოურავიანის“ ტექსტისათვის	79
„დიდმოურავიანი“ როგორც საისტორიო წყარო	96
გორგი სააკაძის გენეალოგიური შტო	116